RICHARD ROHT

KAKS PEREKONDA

RICHARD ROHT

Kaks

PEREKONDA

RICHARD ROHT

Kaks PEREKONDA

ROMAAN

RK

„ILUKIRJANDUS JA KUNST"
TALLINN 1947

ESIMENE JAGU

1

„Kui pääseks siit kord minema!" ohkas Salme sageli, õhtuti, pärast pikka päevatööd end lahti riietades, et viimaks ometi puhkama heita.

Aga kuhu sa pääsed!

Seda küsimust olid nad küllalt omavahel arutanud — mees ja naine, Kaarel ja Salme. Kuid lahendust leida oli võimata.

Kaarli isa oli kunagi siia, Juusa talu sooservale, ehitanud väikese onni. Tol ajal, millal see toimus, oli see väga tavaline asi, et pops, vaenemees, ehitas talu sooservale onni ja hakkas siis selle eest talus orjama — mitte küll igapäev, aga siiski küllaltki palju, arvestades seda kõhna maalappi, mis talust saadud. Talu külge oli säärane vaenemees seotud eluajaks küllaltki kõvasti ja küllaltki raskeil tingimustel. Mingit kirjalikku lepingut harilikult ei tehtud; peremehed olid selleks liiga suured „aumehed", et hakata niisuguse tühja asja pärast — kui popsile maalapi andmine — kirjakulu ja -vaeva nägema, nemad olid popsi ees suured mehed, tähtsad mehed, nende sõna, kui see juba antud, pidi isegi kindel küllalt olema ja nende tingimused isegi head küllalt ka ilma

tühipalja paberita. Ja pops — tema pidi alistuma, et aga kohta saada peavarjuks, tema pidi kõik tingimused vastu võtma ja nad heaks kiitma, sest peremees, suur mees, oli ju õiglane, aus, püha. Ei peremees, suur mees, õiglane mees, hakanud kellelegi ülekohut tegema tühipalja sooservakese pärast. Kui mõni selles kahtles või julges kuidagi nõuda kas või kindlamat suusõnalistki kokkulepet, siis oli haavumine ja pahandus lahti ja maalapikest muidugi ei antudki.

Loomulik, et sääraste asjaolude juures pops, kui ta lõpuks oma onni üles oli ehitanud, täielikult sõltus peremehe iseloomust. Popsi palved või protestid ei maksnud ebaõiglasele peremehele midagi, vastused olid lihtsad: sina oled minu maa peale asunud, mina ise tean, mis minu maa väärt on; kui sulle nüüd nii ei meeldi, kuidas mina õige leian olevat, siis korista oma hütt minu maa pealt ära ja käi kõigega minema!

Ja mis oli popsil selle peale öelda? Öelda ju võiski, aga teha selle vastu polnud midagi, tuli alistuda, sest hütti selga võtta ja mujale viia polnud võimalik.

Ja vihtusid siis säärased popsid väikese vesise maalapi eest talus niita — nädalaid; lõikasid talu rukist, peksid reht, kitkusid linu, ropsisid neid, vedasid sõnnikut, kündsid, äestasid — kõik ikka sellesama väikese vesise või liivase maalapi eest. Jäi ju ka muidugi päevi oma jaoks. Aga nende arv sõltus ikkagi peremehest: kui tahtis, jättis rohkem, kui ei tahtnud, ei jätnud. Ja iga tund oma töö või õienduse juures võis tulla talust käsk: kaera niitma, kartuleid võtma, linu ropsima. Ja ei siis tohtinud vastupunnimist olla, muudkui ohka — ja mine. Vastasel korral võis kuulda kõvu sõnu, ähvardusi, mis võisid ka teoks saada.

Ja või need enam-vähem headki peremehed... Omakasu on ikka omakasu. Kui healgi peremehel pops iga silmapilk näpuotsast tõmmata oli, siis tõmbas teda ka „hea" peremees niipalju kui omakasu ikkagi nõudis. Temagi arvates oli pops selline inimene, kes peremehe jaoks olemas ja kellel ju seal väikesel maalapil peremehe arvates „midagi teha ei olnud".

Aga isegi need, kes olid popsiga sõlminud mingisuguse omavahelise kokkuleppe töö ja tööpäevade suhtes, ei pidanud sellest kokkuleppest kinni. Talu asjad olid suured ja tähtsad, popsi asjad väikesed ja tähtsusetud. Seepärast, kui talul oli midagi väga „hädalist" õiendada ja inimest vaja, siis saadeti popsi järele, olgugi et kokkuleppe järgi popsil tööpäevad kõik juba tehtud olid. „Mis tal seal ikka praegu, meil aga abi hädasti tarvis," öeldi. „Tulgu aidaku asi ära õiendada, oma talu inimene." Ja pops, kui ei tahtnud talu põlu alla sattuda (mis oli mitmeti kardetav), tuli, tegi ära. Ning keegi ei öelnud talle aitähki!

Sõltuvus talust ei olnud popsil ainult selle maalapi enesega piiratud, millel seisis popsi onn. Oli veel muudki, millega talu sai popsi töökätele survet avaldada. Näiteks: popsigi maalapp nõudis harimist; ilma selleta ei saanud sooservalt või nõmmeveerelt popski midagi. Ja olgu nüüd seda sooserva või nõmmeveert kas vakamaad viis, neli või isegi kaks, ega ilma hobuseta seda ikkagi harida saadud. Kust aga hobust võtta? Talu andis lõpuks, kui talu põllud juba kõik seemendatud olid. Aga selle eest tuli jälle orjata! Oi, selle eest tuli orjata palju päevi! See oli suur ja tähtis teene, et talu andis popsile tema maalapi harimiseks hobust, kuigi popsi põllulapikeste seemendamine jäi alati hiljaks, popsi vili seetõttu sageli

ikaldus ja saak oli kehv. Ega pops oma lapikesi siis nii hästi võinud harida tahta kui talu põlde. Tal polnud ju hobust, tal olid ju vaid lapikesed, ta oli ju pops. Ja kui talle hobust antigi, siis nõuti, et ta mõne söögivahega pidi ära tegema töö, milleks talupõldudel kulus päevi. Ja kuigi ta hobust kasutas vaid mõned söögivahed, ent päevi pidi ta selle eest tegema niipalju, kui peremees sündsaks arvas nõuda.

Siis oli veel popsil ometi ka lehm ja lammas. Ilma nendeta ei saanud ta ju oma maalapikesi väetada. Ja andis tal talu orjata lehma- ning lambapidamisegi eest! Omal karjamaad ei olnud, lehm käis talu karjas, lammas ka — ja selle eest tuli talu orjata. Ega neidki päevi harilikult armastatud kindlaks teha. Kõik sõltus peremehe sündsusetundest. Ja selle sündsusetunde ainsaks reguleerijaks oli ümbruskonna tava. Niivõrd oli popsil kaitset peremehe vastu, et üle tavaliste piiride ikka suurem jagu peremehi astuda ei söandanud. Aga kuna tavalisus oli ikkagi sõltuv peremeestest enestest, kõigist peremeestest kokku, siis oli see väga kehv kaitse popsile.

Sääraselt oli elanud Kaarel Kalmuse isa Jaak oma onnis Juusa talu sooserval. Oli elanud, orjanud ja surnud. Tema nainegi oli surnud ja Kaarel oli pärinud nende onni, kuna tema teised vennad-õed olid kes surnud, kes rännanud mujale leiba teenima.

Nooremas põlves olid Kaarel ja tema naine Salme orjanud Juusa talu samadel tingimustel kui Kaarli isa ja ema. Pärast nõndanimetatud „popsiseaduse" jõusseastumist muutus olukord veidi, kuid palju kergemaks Kaarli ja tema naise elu sellest siiski ei läinud.

„Popsiseadus" vabastas popsi talu suhtes küll otsesest sõltuvusest, kuid kaudselt jäi see sõltuvus siiski

kehtima. Pops polnud nüüd enam kohustatud selles talus tööd tegema, mille maa peale tema onn kord oli ehitatud, kuid tegelikult — väga mitmesugustel ja osalt vanadel põhjustel — pidi ta siiski „omas" talus orjama, kui ei tahtnud tülisid ja — nälga.

Maad „popsiseadus" popsidele taludest juurde ei andnud. Nii et kes tahtis oma onni elama jääda, see pidi äraelamiseks ikkagi taluperemehelt tööd paluma minema, sest oma maalapp üksi ei toitnud. Ja loomulik, et taluperemees dikteeris omad tingimused; popsil tuli kas nõustuda või imeda käppa. Maalapp nõudis ka nüüd harimist; lehma, lammast oli vaja pidada, ent „popsiseadus" polnud selleks kõigeks mingit muud võimalust loonud kui töö taluperemehe juures — tingimustel, millised peremees määras. Muidugi, võis ju leida ka tööd kuskil mujal, kuid neid võimalusi oli külaoludes vähe ja tingimused sealgi mitte paremad kui taludes. Hobust põllulapi harimiseks võis aga anda vaid talu ja muidugi vaid töö eest, kusjuures hobuse andmine arvestati — peremehe isiklikku heaksarvamist mööda — tööpäevades, samuti oli lugu lehma ja lamba karjatamise tingimustega.

Kaugele oma kodust ei saanud ka „popsiseaduse" pops tööle minna — loomulikult, sest temale oli oma peavari palju suurema väärtusega kui jõukaile inimestele, kes teenivad nii palju, et suudavad maksta üüri. Popsile oli ta onn, ta maalapp, ta lehm, ta lammas, ta viljanatuke, ta juurvili elulise tähtsusega, möödapääsemata vajaduseks. Eriti aga oma peavari — perekonnainimesele, kel olid lapsed. Jätta maha oma hütt ja minna otsima paremaid elutingimusi polnud perekonnainimesele sugugi nii lihtne kui oli vahest mõnel üksikul. Taludes polnud

perekonnaga põllutöölistel peaaegu kuskilgi vähegi inimeseväärilisi eluruume ja elutingimusi, ja kui inimene oli põllutöödel vanaks saanud, siis polnud kerge elukutset muutma hakata, oma onn — olgu ka vaid popsikoht — maha jätta ja minna otsima teist tööd.

Nii et kerge see ei olnud — see taluorjamine — ka uuemal ajal, „popsiseaduse" ajal.

Sellest olid Kaarel Kalmus ja ta naine Salme palju, palju kibedaid sõnu omavahel vahetanud, olid otsinud pääsu, püüdnud leida paremaid teesid oma tulevikule. Ent asjata.

Juusa talu peremees Jaan Juurup oli isemeelne ja jonnakas mees; ta armastas mugavat elu ja napsi, kuid ka uhkust oli tal palju, ja kuna ta ise tööd ei armastanud teha, nõudis ta seda teistelt ülimal määral, et suuremat sissetulekut saada heaks eluks, napsiks, uhkustamiseks ja laste koolitamiseks.

Pärast „popsiseaduse" vastuvõtmist oli Juurup väga pahane kogu maailma peale; kuna ta teistele oma pahameelt välja kallata ei saanud, oli ta seda mürgisem oma popsi vastu. Ta otsis Kaarli töö juures üles ja seletas sellele järgmist:

„Noh, nüüd oled sa siis seaduse armust ja jõust iseseisvaks härraks ja paruniks tehtud. Sa oled nüüd Juusa talu popsikoha vürst, hähähä. Seepärast ei kõlba meil nüüd vist enam ühes töötada. Kus sa sellega! Sa muidugi ostad omale nüüd tõlla või koguni auto ja hakkad oma põlde harima traktoriga. Ei minusugune vaene talupoeg sind enam oma juurde teenima saa jätta. Nojah, seaduse järele oledki sa nüüd Juusa talust lahutatud ja mina sind enam kasutada ei tohi. Enesest mõista, et sa nüüd minu juures enam seda musta tööd teha ei taha."

„Miks mitte, peremees," vastas Kaarel. „Kui kokkulepet saame, töötan ma heameelega edasi."

„Ja noh, kokkulepet..." lõi Jaan käega. „Kus sa säärase paruniga kokkulepet saad! Aga vaat, mis ma ütlen: sinul on nüüd oma mõis ja oma majapidamine, lehma ja lamba pead sa nüüd Juusa talu karjamaalt ära ajama; ei minu maatõugu lehmadel ja lammastel enam sinu parunitõugu pudulojustega kõlba ühes süüa, hähähähää. Niimoodi on. Ja ega minu hobustel ka enam kõlba sinu autode ja sinu traktoritega su põldudel võistlema hakata. Hähähähää!"

„Aga peremees," oli Kaarel ebameeldivalt üllatatud. „Kuidas siis saab? Teised talud on Juusalt kaugel, Juusa on ju siin eraldi oma põldude keskel — kuhu ma oma loomad ajan! See asi pole sinust küll hästi mõeldud."

„Kas hästi või halvasti," naeris Jaan, „seda ma ei tea. Aga meil on nüüd eraldi mõisad — ja seepärast karjata nüüd oma karja o m a l suurel karjamaal."

Lõi käega ja läks.

Kaarel sai väga hästi aru, mida teine tahtis. Olid küll „vaba mees" ja oma „mõisa omanik", aga talul oli surveabinõusid küllalt, kuidas sind oma lõõga võtta.

Siiski tegi Kaarel katseid teistes taludes tööd leida ja ka lehma ning lammast sinna söödale anda. Aga sellest ei tulnud nii äkki midagi välja, sest kõigil ümbruskonna peremeestel olid kas omad popsid või palgatud sulased tööl, kuid Juurup nõudis loomade kohest äravõtmist tema talu söödalt. Tuli paratamatult leppida kokku peremehega üsna raskeil tingimustel, et loomi mitte nälga jätta ja ka ise mitte nälga jääda. Sest nii äkki mujalt teenistust leida oli võimata, kuna aga oma maalapp ilma kõrvalteenistuseta ei toitnud.

Kaarel lootis, et küllap see asi edaspidi end parandada laseb, kuid ei tulnud selles suurt parandust midagi: edasigi pidi Kaarel jääma Juusa talu tööle mitte kuigi soodsail tingimustel.

Sest vana Juurup sai väga hästi aru, et Kaarlil mujale tööd otsima minna polnud kerge; Kaarli onn, perekond ja maalapp olid ju Juusa talu külje all. Kui polnud võimalik loomi teistes taludes karjatada, siis oli teistest taludest ka raskem hobust saada. Aga ka oma kodust kaugemale kui Juusal tööl käia oli raske. Kaarel ei tahtnud ega võinud taludesse töösulaseks minna, kuna tal oli oma perekond ja majapidamine; ent säärast sulast, kes oma kodust käis tööle kauge maa tagant — säärast talud ei tahtnudki.

Seda kõike oskas vana Juurup arvestada ja Kaarlile tingimused teha, mis temale, Juurupile, kasulikud, ent Kaarlile vägagi halvad olid. Viimase piirini Juurup ses suhtes ei läinud, sest ta ei tahtnud töölist meeleheitele ajada ja meeleheitel siiski oma perekonna juurest lahkuma ning mujale tööd otsima minema sundida.

Nii mängis Juurup Kaarliga nagu kass hiirega. Hakkas töölisel hing väga kinni jääma, siis andis Juurup veidi järele, et aga peagi jälle käppa kõvemini peale suruda; hakkas Kaarel äramineku kavasid hauduma, siis pehmendas Juurup oma tingimusi veidi, et aga hiljem neid jälle oma kasuks muuta.

Säärane elu kestis aastaid. Ent pääsu polnud kuhugi. Salme oli ju ka samadel põhjustel sunnitud Juusa talus töötama, mis selleks sundisid ta meestki. Salme pidi ju peale kõige muu oma laste eest hoolitsema. Seni kui lapsed väikesed olid, sai ta muidugi üsna vähe talutöödest osa võtta, aga mida suuremaks lapsed kasvasid, seda

rohkem oli tal välistöödeks mahti — Salme kodused tööd ju ei suutnud pere toitmiseks kuigipalju kaasa mõjuda. Väikeste lastega oli kodune elu isegi küllalt raske selleks, et veel väljaspool nimetamisväärilselt võimalik oleks olnud tööd teha. Aga kui vanem poeg Arnold juba karjapoisiealiseks sai ja naabertallu karja hoidma läks, siis oli ka noorem, Kalju, juba nii suur, et tema hoole alla võis usaldada väikese Viivi. Kuid kogu pikaks päevaks neid kaht üksi jätta ühegi valveta oli siiski kardetav. Ja seepärast pidi ema ikka, vähemalt töövaheaegadel, koju jooksma neid vaatama, toitma, nende hädasid ja tülisidki lahendama. Ent kust mujalt ta seda teha sai kui Juusalt? Juusa oli ligidal, Juusa oli „oma" talu. Mujalt oleksid säärased töölt ärakäimised võimatud olnud.

Seepärast olid Kalmused ka pärast kurikuulsat „popsiseadust" tihedalt seotud Juusa taluga, „oma" taluga, ja Juusa talu peremehel Jaan Juurupil oli odav tööjõud kasutada.

„Kui pääseks siit ometi kord minema!"

Seda oli Salme sageli ohanud. Aga ta teadis ka ise, et see ohkamine oli vaid nii — südamekergenduseks ja oma olukorra üle kaebamiseks, et see oli — paljas tundeavaldus. Polnud ju võimalik oma onni ja maalappi nõiaväel üle tõsta ei-tea-kuhu muinasmaale. Ja ei tea, kas seal mujalgi — muinasmaalgi — palju kergem oleks olnud kahel väikese maalapi pidajal.

„Kui seda maad ometi veidi rohkem oleks!"

See oli teine ohe.

„Kui saaksime ise pidada hobuse!"

„Kui oleks kümme, kaheksa vakamaadki! Ja veidi karjamaad! Veidi heinamaad! Vaat siis!"

„Jah, siis saaksime juba kuidagi elada ka ilma Juusa peremeheta, ilma Juusa peremeest orjamata."

„Siis oleksime vabad sellest igavesest teise inimese meelevallast! Ei teine saaks enam meie töövaevast elada, peaks ka ise tööd tegema."

Nii ohati — mõnikord — õhtuti, kui oli pääsetud puhkusele ja lisaks talutöödele tehtud ka omad kodused tööd.

Aga ohked ei aidanud midagi. Kust võisid nad maad juurde saada? Ega ometi mitte Juusa talust! Juusa peremees ei andnud neile maad juurde — raha eestki mitte. Popsile veel maad juurde! Juusa talu peremees kasutas popse odava tööjõuna, aga kirus neid sageli, et nad „tema" maa peal elavad, tema talu „rikuvad" ja tema majapidamist „segavad". Säärastele popsidele veel maad juurde?! Noh, seda ei ole. Maksku või tuhat krooni vakamaast — ka siis mitte. Pops oli vana Juurupi arvates talumaa teotus. „Sihuke ubarik su põllunurgal rikub su pilti ja tuju igapäev ja sihukesed näljarotid ja vargad teevad sulle pahandust pealegi. Hea veel, et nad tööl käivad. Aga see on ka ainus hea külg neis. Ja nende töö ... noh, popside töö ... vilets töö ..."

Nii vaadati popsidele ja teistele säärastele suurtes rikastes taludes. „Põhimõtteliselt" ei sallitud neid ja „põhimõtteliselt" ei tahetud neile ka maad anda, isegi mitte kalli raha eest müüa. „Põhimõtteliselt" halvustati popse nagu ikka teisigi vaeseid. Ja anda või müüa säärastele oma suurest talust maad — see oli suure talu teotamine, otsegu oma maa solvamine. Sest suur talu — see oli omaniku arvates nagu mõni väike mõis ja tema elanikud otsegu kõrgemad olendid. Aga pops — mis või kes see säärase talu elaniku arvates oli? „Alamast seisu-

sest" vilets olend, varas, laiskleja — lühidalt, mitte talu elanik. Sellest jätkus.

Seepärast polnud Kalmustel kustki lootust maad juurde saada. Mõnedki talud vahel müüsid maad, isegi vähesel määral. Aga ostjateks olid ikka rohkem rahakad inimesed, linnainimesed koguni sageli, jõukad käsitöölised, kaupmehed. Pops või sulane nendega ostus võistelda ei jõudnud ja — ikkagi jäi tõsiasjaks: nendele „seisuslikel" põhjustel ja põlguse pärast suurest talust maad müüa ei tahetud, et mitte „rüvetada" oma talu ja maad. Kui keegi säärasest talust tahtis maad osta, siis oli alati väga tähtis, k e s või m i s ta oli. Rikkaga ses suhtes tegemist teha oli auasi, vaesega mitte; isegi siis, kui vaene sedasama oleks maksnud, mida rikas maksis.

2

Juusal, talus eneses, oli peret palju, ent töötegijaid vähe. Peremees, vana Jaan, armastas rohkem peremeest mängida — nagu temast öeldi — kui tööd teha. Ta oli vallavanema abi ja seetõttu ka ametlikult üsna kõvasti seotud muude toimingutega kui tööga omas talus. Vallamajas tuli sageli istuda päevade kaupa ja sealt siirduti harilikult alevi restorani, kus mõnikord veedeti ööd läbi. Kui siis peremees hommikuti koju jõudis — kunas ülilõbusas, kunas ülipahuras tujus — ei saanud muidugi muust juttu olla kui põhjalikust magamisest vähemalt lõunani. Ent ega pärast lõunatki sellisest peremehest midagi muud olnud kui torisejat — ja seda Juusa peremees oskas. Sellistel pärastlõunatel harilikult ka popsiga need mõtete ja vaadete lahkuminekud käsile võeti.

Ja sõnu siis ei valitud, olgu tuju hea või paha — kuraasi ka pärast pohmeluse väljamagamist oli küllalt, kui mitte muuks, siis vähemalt näägutusteks.

Näägutavalt üleolev olla armastas Jaan mitte ainult popsist. Oma teades oli ta hiiglatähtis, -suur ja -tark mees ja keegi, vähemalt tema lähemas ümbruses, ei saanud tema arvates ses suhtes tema vastu. Eeskätt muidugi mitte oma naine. Tema naine, Juusa pereema Leenu oli väike käbe naisterahvas, alati väga tegev ja virk, kuid mehe lugupidamist ta sellest hoolimata siiski ei pälvinud. Ta oli heasüdamlik inimene ja mehele peaaegu täielik vastand. Küllap mees just sellepärast temast ka vist lugu ei pidanud. Leenu polnud teiste inimeste vastu kõrk, halvustav, isegi popside ja teenijate vastu mitte, armastas nendega üsna sõbralikku juttu vesta ja ise nendega kaasa töötada, kui mahti oli. Ent temalgi olid omad iseärasused, mis talule just kasuks ei tulnud. Tema nõrkuseks olid ta lapsed, eeskätt tütred. Vanem tütar Piia oli juba kaks korda abielus olnud ja kaks korda lahutatud. Esimene abielu noore „palja" advokaadiga äpardus ainelistel põhjustel. Noor advokaat oli lootnud, et Piia, rikka talu tütar, toob kenakese kaasavara ja paneb ühiselule tugeva põhja alla. Ent vana Juurup, väimehele purjuspäi suuresõnaliselt lubadusi teinud, ei täitnud neid hiljem, vaid hakkas „palja" väimehe üle isegi ironiseerima ja teda nöökima, et mis sihuke noor seaduseväänaja ka on, mis ta ka teab, oskab ja suudab; et tema, vana Juurup, võib veel mitu sihukest advokaati oma tarkuse ja kavalusega üles kaaluda, egas teda muidu poleks valitud abivallavanemaks — ikkagi asjameheks, kes seadusi peab tundma. Vana heasüdamlik Leenu katsus küll siingi teha, mis võis: sokutada tütrele ja ta mehele kanakesi, muna-

kesi, võikilokesi, põrsakesi, hanekesi ja isegi väiksemaid rahasummakesi, kuid seda oli siiski vähe; pealegi tõstis vana Juurup selliste asjade vastu, kui need avalikuks tulid, hiigellärmi ja -mürinat: sihukesele saamatule poisinolgile, kes pole ühtki õiget protsessi osanud võita, kes pole õieti ühtki vähegi korralikku klienti osanud oma juurde meelitada, sihukesele veel toetust tema, vana Juurupi, talust! Osaku poisinolk ise oksale tõusta; suur au talle seegi, et sai naiseks Juusa talu kõrgestikoolitatud peretütre.

Säärane suhtumine äia poolt ja üldine pettumus noore proua majandusliku abi suhtes lõi abiellu esimesed mõrad. Ja nii läks ning läks. Tulid vastastikused etteheited, arusaamatused, pahandused, tülid. Seda enam, et noorpaari elu aineliselt tõesti polnud ju kuigi hiilgav, võrreldes teiste omasugustega. Noor advokaat hakkas rohkem napsi võtma kui vaja, noor proua otsis väljastpoolt ajaviidet või sõitis ära isakoju, kus ema teda jumaldas ja tema eest hoolitses kui printsessi eest: kohvi tõi hommikul voodisse, näppu ei lasknud ei ühegi töö külge pista. Piia oli ju ema arvates ilusaim ja peenim proua maailmas — ema Leenu vanem tütar, ema uhkus! Ega ema asjata teda koolitanud ja lootnud, et tema Piiast ometi midagi saab, midagi ületamatut! Piia oli pikk, sihvakas, heleblond — kasvult ja välimuselt isasse; ta väike lühike tõmmuvereline emake jumaldas teda.

Kolm aastat kuudega kestis Piia esimene abielu, siis tuli ta linnast oma mehe juurest ära, tuli toreda garderoobiga ja suurte kogemustega armastuse ning abielu asjus ja elukunstis üldse; ta välimus oli purunenud abielust hoolimata särav, ta nahk siidine, ta juuksed kammitud ülimoodsaks soenguks, ta jumestus võistlematu. Selli-

sena kõndis ta talus, kuni toimus lahutusprotsess. Ema talitas teda suure armastusega — ja see võttis virga perenaise ajast isegi väga palju, nii et talu lihtsamate tööde juurde ta tarvilisel määral ei pääsenudki.

Seda enam, et ema Leenul oli veel teine tütar, küll mitte nii pikk, sihvakas ja peen kui ilus Piia, aga ka küllaltki lootustandev ja küllaltki ligidane ema südamele, Enna. Enna õppis veel alevi gümnaasiumis, kuid ema oli temassegi nii heldinud, et pidas teda juba preiliks, kellel ei kõlba lihtsat talutööd teha ja oma näppe määrida ei kartulikoorimise ega pesupesemise ega ammugi mitte mõne põllutööga. Ka Ennast pidi midagi saama, midagi peenemat. Enna oli brünett, tumedam veelgi kui ema, temal oli ka, ema arvates, ikkagi väga huvitav ja iseäralik välimus; ta oli kõhn, nirgats natuke, aga sellisedki olid linnas väga moes, sellised kõhnad kiitsakad, kui panid omale vastavad moekleidid ümber, ja pikad sääred siidsukkades vetrusid otsegu noortel varssadel väledas sõrgis.

Ema Leenu armastas ja hellitas oma lapsi liigagi — ja see ei tulnud kasuks ei temale enesele, ei lastele, ei ka talule. Sihuke vana suurtalulik uhkus oli ema Leenus, et ta lastest pidid saama „saksad". Ja sakstel ei kõlba teha lihtsat talutööd, taevane jumal — milleks neid siis koolitatakse, kui nad hakkavad ka „matsi moodi" elama ja tööd tegema! mõtles ema Leenu.

Isa Jaan just seda välja ei öelnud, et tema lapsed talus ei tohi tööd teha; vastupidi, mõnikord torises ta, et kõik aina laisklevad ja midagi ei tee ja et võiks ometi ka Piia ja Enna midagi näpu vahele võtta. Aga see tuli vist rohkem sellest, et isa Jaan kellegagi ega millegagi väliselt nõus ei olnud peale iseenda ja oma tegude. Uhkus,

suure talu omaniku, peaaegu mõisniku — enese arvates — uhkus ei lubanud ka vana Juurupit sügavamal sisimas nõustuda, et just tema kõrgestikoolitatud lapsed hakkaksid popside ja teenijatega ühe pulga peal rasket tööd vehkima. Milleks, kuramus, nad siis tema, Jaan Juurupi, lapsed olid, kui nad seisuslikult elada ei võinud!

Pärast lahutust kõndis Piia mõned kuud talus kõrge daamina ringi; ainult aeg-ajalt sõitis ta linna frisuuri värskendama ning tualette ümber tegema; aga see elu hakkas teda siiski tüütama ja talle igavaks minema. Seda enam, et oma raha enam niigipalju ei olnud, kuipalju oli näiteks isegi abielu ajal, ja see igavene kerjamine torisevalt isalt ja murelikult-ohkavalt emalt oli ka vastumeelne küllalt.

Seepärast hakkas Piia hoolitsevalt ümber vaatama. Ja peagi sobis tal tutvus alevi rikkaima kaupmehe Joonassoniga. Joonasson oli seni olnud veendunud vanapoiss. Kuid pärast tutvust ilusa Piiaga otsustas ta abielluda. Piia polnud ju asjata armastuse- ja elukunstis tugevaid kogemusi omandanud. Tuttavad irvitasid Joonassonile küll, mõistuviisi, et abielu vana uhke Juurupi uhke tütrega ei ole naljaasi. Aga Joonassonil olid ka enesest üsna uhked arvamused: t e m a, kes seni igasugusel mehel naha üle kõrvade oli osanud tõmmata, ei saa nüüd hakkama naisega! Naine oli ilus, naine oli veetlev, naine oli isegi tormakas, ent ega ta — arvas Joonasson — mehe kõva käe vastu ikka saa. Las ilusal naisel veidi perutada; Joonasson arvas, et see mäng on üsna tore. Ja raha Joonassonil oli. Ta oli teda kogunud küllalt. Nüüd võis ometi kord ka midagi ta eest saada — midagi, mis rikka vanapoisi südant ja uhkust kõditas.

Kuidas ka oli, milles see saladus ka seisis, aga rahvas rääkis, et ilus Piia on vana inetu Joonassoni ära võlunud. Ja pulmad peeti toredad.

Aga ka vaid mõni aasta ja mõni kuu kestis seegi abielu. Selgus, et tõesti kaks „kõva" olid kokku saanud. Piia koputas tugevasti vana Joonassoni rahakotile, liigagi tugevasti. Vana Joonasson andis esiteks järele: ostis uhke auto, sõitis selles naisega pealinna vahet; käis paar suve moodsas kuurordis, istus alatasa, muidugi koos naisega, ülikoolilinna kohvikutes, ja proua mantlid ja karusnahad aina tõusid arvult ja hinnalt.

Kuid siis taipas vist Joonasson, et asi läheb liiale, ja pani rahakotile luku ette. Ei sõitnud enam autoga pealinna vahet — või kui sõitiski, siis vaid äriasjus; ei istunud enam ülikoolilinna kohvikuis; ei ostnud enam prouale uusi mantleid ega läinud kuurorti; vastupidi, hakkas prouale rääkima, et mesinädalad on mööda ja vaja oleks hakata ka igapäevast tööd tegema: mis oleks, kui proua asuks leti taha — tal ju ilus välimus ja nii edasi, see oleks ärile kasuks. (Kassasse Joonasson oma prouat ei mõtelnudki lasta).

Proua Piia muidugi pani omad kunstid mängu, et vana lihtsat Joonassoni oma võlude ohvrina edasi kasutada. Poodi, leti taha! Kas selleks abiellutakse Joonassonidega? Ja siis kestis võitlus mõni aeg. Ilus naine „perutas" ja näitas oma temperamenti igasugusel viisil, ta oli nagu noor hobu, kes ohje ei taha tunda. Ent Joonasson ajas jalad harki, tõmbas ohjad pingule ja kiskus oma poole mis jõudis.

Ja nii hakkas seegi abielu ikka suuremaid ja suuremaid lahkhelisid omandama. Proua nõudis raha, Joonasson nõudis tööd. Tekkisid tülid. „Milleks ma siis sinuga

abiellusin? Et poepreiliks hakata?" küsis naine mehelt. „Seda oleks ma abielutagi võinud teha." Ent mees vastas: „Mitte p o e p r e i l i k s ei tarvitse sa hakata, vaid p o e p r o u a k s!" Kuid sedasorti proua, kes talumeestele müüs naelu, põlluväetist ja tõkatit ja talunaistele sitsi, selline proua ei tahtnud Piia olla. Ta mõtles kibedusega, et teda on tüssanud see va Joonasson. Sest poeproua olla — veidi teises stiilis, sellega võis ju, üldiselt, ilus Piia leppida. Aga mitte va Joonassoni poeproua alevi poes! Ja eluaeg! Ei! Seda perspektiivi ilus Piia ei talunud. Tal olid enesest palju suuremad arvamused. Ta oli Joonassoniga abielludes lootnud, et viib selle mehe ühes ta rahakotiga kuskile suuremasse linna kauplema. Ja nii edasi. Ent nüüd veendus ta, et Joonasson oli ikkagi vaid Joonasson ja suuremastiilset asjameest temast ei saanud kui kitsi alevikaupmees, kes koonerdamisega rikkaks läinud.

Lõppes see lugu jälle sellega, et ilus Piia kolis tagasi oma isatallu, ent nüüd veelgi suurema ja rikkama garderoobiga, mõningate üsna kenade väärtasjadega — sõrmustega, käevõrudega, kaelaehetega — ja isegi mõningate üsna kenade rahasummadega. Rahvas rääkis, et ilus Piia oskab elada, kusjuures sõna „oskab" rõhutati teatud kahemõttelisusega. Ja ega Piia väga kurvastanud, kui tuli jälle isatallu tagasi. Ta oli endiselt ilus, tugev, veetlev, tal oli palju ilusaid riideid, ehteid, rahagi. Ja ees uskus ta olevat ei tea veel milliseid elupäevi! Mehi maailmas veel leidub! arvas ta. Ema asus jälle oma Piiakest talitama. Enna oli vahepeal ka juba gümnaasiumi lõpetanud ja võttis innukalt osa vanema õe saatusest. Neil kahel oli palju tegemist oma tulevikuplaanide sepitsemisega, oma riietusega, välimusega, ehetega. Nüüd pidi

Enna omakorda linna minema, et õnne katsuda, kuidas seda elukest paremini sisse seada. Vanem õde andis selleks näpunäiteid ja juhatusi; esialgu tahtis ta isakodus veidi abielutormidest puhata, et aga siis ka ise jälle välja elumerele purjetada.

Niisugust peret leidus Juusa suurtalus veelgi. Seal oli nimelt veel noor perepoeg Väino. Tema oli ses suhtes väga isamoodi noorhärra, et armastas napsi, praalingut; talle meeldisid veel armuseiklused ja moodne ulaelu, ent mis puutus talutöödesse, siis need teda ei huvitanud. Ta oli paar semestrit ülikoolis käinud, oli õigusteaduse fakulteeti sisse kirjutatud, unistas kord saada diplomaadiks ja õppida tundma Pariisi ööelu. Selleks oli tal indu. Ent suviti meeldis temalegi isakodus niisama ringi seigelda, alevis pummeldada, noori preilisid külastada ja omasugustega karutempe teha. Isaga oli tal sageli kokkupõrkeid, sest isa nägi temas oma enese verd mitte just kuigi meeldivas valguses. Isa nõudis poisilt sageli, et tehku ometi ka mingit tööd, õppigu ometi või mingu põllule teistele appi, võtku vikat pihku või rehavars.

Poiss, Väino, pikk blond volask, ka kasvult, mitte ainult iseloomult, rohkem isasse kui emasse, taipas üsna õieti, et aga tema uhke isa — enese arvates peaaegu mõisnik! — siis seda ometi tõsiselt tahta või, et tema poeg, tudeng, hakkaks põllule sõnnikut vedama ja popsidega ühes tööd tegema. Milleks, pagan, siis isa ta ülikooli saatis ja talle värvimütsi pähe soetas! Poisist pidi ka ometi kord midagi saama! Kui mitte just diplomaat, millest poiss ise lobises, siis mõni minister ikkagi. Allpool ministrit Juusa Jaan Juurup oma poega tulevikus ei tahtnud kujutella.

Kaks vaimu oli aga Juusa talus, kes ka tööd tegid — ehtsat rasket talutööd — ja kõvasti tegid, innuga, anduvusega. Need kaks olid, kes koos Kaarli ja tema naisega talule orjasid kokku selle vara ja jõu, mida teised kasutasid ja raiskasid. Need olid vanem perepoeg Eduard ja ema Leenu noorem õde Amaalie — Maali.

Maali oli kuskil kaugemal, eemal kihelkonna servas asetsevas isatalus vanatüdrukuks jäänud; ta oli inetu olnud oma õe Leeni kõrval ja keegi polnud temaga abiellunud. Kui vend, kes talu päris, kord naise võttis, oli Maali elu kodutalus kibedaks muutunud ja ta kolis oma õe Leeni — siis juba Leena — poole suurde Juusa tallu, kus temast sai igavene palgata tööori. Ent Maali armastas tööd — ja see oli ta elu ainus rõõm. Ta armastas tööd töö enese pärast. Ta armastas loomi, keda ta talitas, armastas ruume, milles ta töötas, armastas juurvilja, mida ta haris, armastas nõusid, mida ta küüris. Õde Leena oli ajajooksul muutunud Leenuks, oli omas talus vanaks saanud; vanaks oli siin, õe ja ta mehe orjana, saanud ka Maali; üsna küürus ja kössis oli ta, välimuselt peaaegu vanem kui ta õde, aga ikka veel käisid ta jalad, töötasid ta käed, ikka veel otsis ta elult seda ainust rõõmu, mis tal oli: loomakeste toitmises, lauda korrashoius, lüpsis, aedvilja kasvatamises ja teistes lugematuis talitustes, mida ta toimis. Ta teadis, et temal elus midagi paremat loota ei olnud, ja ta alistus loomana. Tema najal seisis kogu suure talu kodune majapidamistöö. Õde Leenu, perenaine, aitas ju teda, juhtis teda, käsutas, aga raskem osa langes ikkagi Maalile. Perenaine hoolitses küll pere toitude eest, koristas tube, pesi pesu ja nii edasi, aga seda tegi ta ikkagi vaid omal algatusel, tema polnud käsualune. Ja perenaisel kulus palju aega oma

peente laste passimiseks. Kõik mustem, halvem, raskem töö oli Maali kaelas.

Oli mõnikord Maalilgi hetki, kus ta — õhtuti — puruväsinult istus köögis oma voodi serval ja nuttis — nagu isegi mitte teades, miks. Nuttis vaikset vanainimese nuttu, vesi jooksis silmist tahtmata. Oh, ta nuttis oma elu pärast. Ta teadis seda siiski. Raske oli ta elu. Ta teadis, tajus seda. Aga kuhu pääseda, kuhu minna? Ja ohates heitis viimaks Maali voodisse. Ees oli surm. Ainus „tulevik", ainus lootus. Ja rõõmu oli tal niipalju, et ta mõtles: homme teen seda ja seda, toimin niiviisi, vaat see asi on sedaviisi parem, see asi sedaviisi. Ja eriti rõõmustasid teda loomad, kui ta neid toitis ja lüpsis. Loomade tänu oli talle ainus tänu ta elus.

Vanem perepoeg Eduard, Eedi, vaikne, tasane, endamisi alati nagu mõtisklev, oli madalat kasvu, jässakas, pikkade kätega, tõmmude juustega, laia näoga. Juba lapsepõlvest alates peeti teda, võrreldes teiste Juusa talu lastega, äbarikuks. Teised olid ilusamad, sihvakamad, elavamad, valgemad — „peenemad" igapidi. Eduard, Eedi, oli „labane". Ta kalduvusedki olid „labased". Ta armastas rohkem väljas viibida kui toas, armastas loomi, hobuseid, töid, toiminguid. Karjapoisipõlves askeldas ta meeleldi oma hoolealustega, söötis neid, jootis, hoolitses nende heaolu eest igaviisi. Ja kui ta juba vähegi suutis, asus ta saha ja vikati kallale. Seetõttu ei pandud teda kõrgemasse kooli kui algkool. Arvati, et ta vaim on madal koolitarkuseks ja tema mõtlemisviis puudulik. Ka pärastises elus arvati sedasama, sest tal ei olnud „peeni" ja „suuri" kalduvusi, ta tegi talus tööd ja ei igatsenud, ei tahtnud midagi „paremat". Arvati, et ta millegi „parema" tahtmiseks on vaimselt võimetu ja tema vaikimise

ning endamisi mõtisklemise juures kehitati veidi kahetsevalt ja halvustavalt õlgu.

Ent hiljem, elus, osutus, et Eedi ei olnud „puudulik", ta vaid erines väga nii oma teo- kui ka mõtteviisi poolest teistest selles perekonnas, ümbruskonnas, kus ta sündinud ja kasvanud. Teised ei mõistnud teda, ja kuna nad olid enamuses, pidasid teda mitteomataoliseks, nendeni mitteküündivaks — äbarikuks. Ent hiljem, elus, osutus, et Eedi mõtlemis- ja teoviis oli õigem kui teiste õdedevendade oma. Ta oli põlu all oma perekonnas, vaikse omavahelise põlu all. Kuid põlu all olek ei tähenda alati, et põlualune oleks teistest halvem. Sageli on lugu vastupidine. Eedi välimuski süvendas teistes seda arvamist, et ta on alaväärsem nendest. Ent sageli osutub ka see vaade ekslikuks: inetuma välimuse all võib mõnigikord peituda väärtuslikum sisemus kui ilusama välimuse all.

3

Eedi ja Kaarel kündsid kesa ning Salme laotas sõnnikut, kui nägid alevi poolt tulevat Väinot, lehe- ja kirjapakk taskus. Piia ja Enna vahetasid väga palju kirju ja kaarte sõbrataride ning sõpradega, ent ka Väino pidas sellest spordist lugu. Kirjutati tühjast-tähjast ja tehti igasugust nalja — ajaviiteks. Sest kirjade ja kaartide saamine ja saatmine oli ikkagi peamiselt kena ja sageli isegi põnev ajaviide. Oli ju nii huvitav lugeda, millise vembu sõber kirjalikult välja viskas või milliseid õrnusi sõbratar oskas kokku luisata.

Alevist tulles oli Väino harilikult ikka vintis ja oli seda ka seekord. Ta peatus kündjate juures, silmitses

neid veidi aega irooniliselt, käed püksitaskus, pabeross suus, värvimüts kuklas, ja hüüdis siis üle põllu:

„Jõudu, künniorjad!"

Ning Salme poole:

„Sulle kah, sõnnikusegaja!"

„Jõudu vaja, suur härra," vastas Kaarel. Salme ei teinud väljagi, Eedi muheles ebamääraselt.

„Tule, Kaarel, pane värske suits," jätkas Väino niisama „sõbralikult", sest teiste tituleerimine orjadeks ja sõnnikusegajateks polnud tema poolt ometi mõeldud vaenulikult, see oli vaid väike nali noorhärra poolt.

„Eedi suitsuga toime ei tule, temale ma ei pakugi," lausus Väino, Kaarlile suitsu ulatades. „On üks ideaalne mullasegaja. Vaat olen teist mitu korda meelitanud: tule, kuram, tutvustan sind mõne kena totsiga, viska klähv viina, pane suits näkku! Aga ei tule! Kurjavaimu toss! Kaugele sa selle igavese maasegamisega ikka jõuda arvad?"

„Mis seal nüüd jõuda," naeratas Kaarel suitsu tõmmates. „Aga künniorje ja sõnnikusegajaid on ka ometi vaja. Ilma nendeta ei saa ju härrad topkaraha."

„Ega saa jah," lõõpis Väino. „Ennegi seda ma ütlen, et topkat visata on ikka etem kui mulda segada."

„Toda veel ei tea," kahtles Kaarel. „Maitse asi. Topkaviskajad on mõnikord kergemini enesega läbi kui mullasegajad ... Mis siis täna ka lehtedes uudist?"

„Ah, täna? Pärgel jah!" koputas Väino lehtedele. „Täna on lehtedes suuri asju. Oijah, Kaarel, sinu nisu hakkab nüüd õitsema."

„Kuidas nii?"

„Aga vaat nii, et sinu seltsimehed-töölised on Tallinnas uue valitsuse teinud ja lubavad nüüd kõigile popsi-

dele ja sulastele mõisad kätte anda. Hähähähää! See kõik on tänastes lehtedes."

„Neid uusi valitsusi on varemgi palju tehtud," muheles Kaarel tagasihoidlikult. „Ja lubadusi on nad ka palju andnud. Aga need on kõik ainult lubadusteks jäänud. Popsidele ja sulastele sealt küll ei kuku raasugi."

„Küll nüüd hakkab kukkuma," irvitas Väino. „Lehtedes kirjutatakse, et uus valitsus on töörahva valitsus."

„On mõni neist varemgi end töörahva valitsuseks pidanud..."

„Need olid sotside omad. Aga seekord olevat tehtud päris töörahva oma. Sina magad seal all soo ääres ja ei tea maailma asjust midagi. Seekord on aga asjad üsna toredad."

Küllap Kaarel seal all sooveeres siiski juba varem mõndagi oli kuulnud, vähemalt aimanud-oodanud, sest ta jäi imelikult vait ja naeratus ta näolt kadus. Seda märkas Väino.

„Noh, nüüd võtad vist küll varsti Juusa talu üle?" lõõpis ta ja lõi Kaarlile laksatades õlale. Temale oli see „jant" kõik vaid lõbusaks naljaks. Et sellest „jamast" midagi „asja" saaks, seda ei uskunud ta mitte. Küllap möödub seegi „lehmakauplemine" niisama nagu teisedki, aga nalja sai, vähemalt Kaarli arvel, ikkagi. Ja see oli Väinole eriti naljakas, et Kaarel tõsines ja midagi tõesti nagu lootma jäi.

„Jäta sa, Kaarel, mulle ka ikka paar vagu kartulimaad, kui Juusa mõisa kätte saad!" irvitas Väino sõbralikult. „Ega meie ju halvasti läbi pole saanud — sina ja mina. Ikka, näed, viskame vahvat nalja ja ajame sõbralikult sõna juttu. Ja kui ma sulle popsiks hakkan, siis ära sa mind väga pinnima pista. Sest kas ma sind pinninud olen, ah?"

Ja Väino naeris lõginal.

Eedi, kes edasi kündnud, kuid üle põllu teiste juttu kuulnud oli, jättis hobuse seisma ja küsis:

„Kes selle uue valitsuse eesotsas siis on?"

„Kes on," lärmas Väino. „Noh, mis sinul sellest? Ega sinul midagi karta ole. Sina segad ikka oma mulda edasi, olgu seal eesotsas kes tahes. Mis sinul muust kui aga tööd saaksid lõhkuda. Ja kui Kaarel sinust oma popsi teebki, siis pole ju sinul sellest midagi: olete varemgi siin kahekesi kündnud, künnate ka edaspidi."

Ja, käed püksitaskus, lõbusasti vilistades, sammus Väino kodu poole. Kui ta värvimüts ja kollane kuub lähema mäekünka taha olid kadunud, küsis Kaarel:

„Noh, mis sa, Eedi, sellest jutust arvad?"

Eedi vaikis hetke, ajas siis hobuse uuele käigule ja muigas vaid, saladuslikult, üle õla:

„Mul maad küllalt."

„Pole sinul midagi," naeratas Kaarel. „Oled veel viletsam künniori kui mina. Mina saan palka, aga sina ei saa sedagi."

Ent Eedi oli oma vaoga juba eemaldunud ja pikemaks jutuks nähtavasti kalduvusi ei avaldanud. Salme, kes, sõnnikuhark käes, meeste juttu pealt oli kuulanud, lausus Kaarlile tasa:

„Eedit see ei huvita."

„Peaks aga huvitama," arvas Kaarel.

„Võib-olla, et huvitab kah, aga tema huvid on isesugused. Kas temal maad on vähe või palju, see on talle ükskõik. Peaasi, et ta künda saab."

„Noh, kui temalgi maad ikka niipalju ei oleks, et hobust korralikult ümber keerata, küllap ta siis sellest huvitatud oleks... Aga mis sa ise arvad, Salme?"

Salme vaikis. Lausus siis ettevaatlikult:

„Tuleb loota, et selles Väino lõõpimises midagi ikka tõtt ka oli . . ."

„Mina loodan kah!" ohkas Kaarel. „Kuulda ju oli ka ometi mõndagi. Alevis räägiti üht kui ka teist . . . Tallinnas pidi rahutusi olema, õhkkond ärev. Küllap siis nüüd ikka midagi lahti on läinud. Ega poiss muidu poleks rääkinud . . . Kuid tema toonist paistab küll, et ta midagi ei karda . . . Ei tea siis . . ."

„Mis temal, tühjal, karta . . ." lõi Salme pahaselt käega. „Sihukesel veenuskil! Temal niipalju muret, et kust topkaraha ja tüdrukuid saada. Kõige muu eest hoolitsegu teised!"

„Aga kui isal ikka talu vett vedama läheb . . ."

„Ei see poeg sellest veel halliks lähe. Arvab, et temasugusel ikka veel leidub võimalusi tööta ringi logelda ja viina visata. Veel väga noor ja rumal kutsikas."

Kaarel võttis sahapea uuesti pihku:

„Õhtul vaja Kalju saata alevisse lehti ostma. Vaat kui ongi asjal ikka tõsi taga ja hakatakse maad andma!"

Väino, kes vahepeal oli koju jõudnud, jätkas seal oma lõõpimist.

Eeskätt otsis ta Piia üles. Piia oli isakodus istumisest juba üsna tüdinenud ja valmistus sõiduks Pärnusse. Seal teadis ta nüüd, suvel, palju omasuguseid koos olevat — naisi ja mehi — ja viimaste seas võis ehk leiduda mõni kuldkalake, kes õnge võtab. Mis sellest õngitsemisest välja tuleb, selle üle Piia pead ei murdnud, sellega võis ju ka sisse lennata, ent vaevalt küll nii rängasti, et mõnelt kalalt ikkagi mõnd kuldsoomust kaasa poleks saadud võtta, ja ilus ajaviide oli see ometi.

Piia pakkis oma kambris kohvreid, kui Väino sisse vajus, müts kuklas, ja õele viskas mõned kirjad.

Proua lõi kirjadele pilgu — polnud huvitavad peale ühe, mille pani kõrvale ja naeratas.

„Fuh," kortsutas ta kulme, „sa haised jälle viina järele! Et sulle see kord juba igavaks ei lähe, see alevi leige naps!"

„Välismaa konjakiks mul raha ei ole," istus Väino hooletult tugitooli. „Ja mida ma siis joon? Õlut? Kah küllaltki vilets värk pikapeale; seda on kogu talv konvendis joodud."

„Ah, oled igav," ütles Piia.

„Hm, hm . . ." kehitas vend õlgu. „Katsu läbi ajada. Vaevalt su sõidust Pärnusse midagi head välja tuleb . . ."

Õde heitis talle imestunult-üleoleva pilgu:

„Ei tea, miks siis . . . ? Sina ei luba või . . . ?"

„Mina? Mina ei keela ega käse. Aga leidub teisi, kes keelavad ja käsevad . . ."

Proua turtsatas:

„Oled ikkagi üsna helde aleviisanda seal alevis nähtavasti kinni püüdnud . . . Palju sa seal jõid?"

„See ei mängi siin mingisugust rolli," irvitas noorhärra sõbralikult. „Nagu juba ütlesin, m i n a ei keela ega käse. Mina olen selles asjas kõrvaline ratas. Aga ajalooratas ise ei lase sul sõita, hehehehee."

„Mis pagana ajalooratas? Mis sa seal sonid? Oled valgele viinale lisaks tõesti vist veel ka õlut joonud."

„Kõik võib olla. Kuid ajalooratast ei sega veeremast ei õlu ega viin. Ole hea, vaata siia!"

Ta viskas lauale pataka lehti:

„Loe! Siin kuskil oli juttu ka ajaloorattast, kui ma ei eksi. Või tuli see mulle ise pähe — luuleliseks võrdlu-

seks. Ükstäis kõik. Tallinnas on uus valitsus pukki astunud. Viimastel päevadel ju raadio teatas kõiksugustest revolutsioonidest ja vabadustest, tead isegi..."

„Ei mina sihukest lollust kuula," kehitas õde õlgu. „On huvitavamaid asju raadios."

„Noja, tantsumuusika ja operett ja fokstrott. Muidugi, muidugi. Ega minagi neid pikki epistleid kuulanud, mis nad sealt pealinnast viimastel päevadel lendu lasksid. Arvasin: õige krõbe valitsuse kriis. Aga nüüd tuleb välja, et see lehmakauplemine on tõsisem kui eelmised. Alevis räägiti ka sellest üsna imelugusid."

„Ja mis minul sellega asja?" haavus ilus proua Piia. „Mina ei taha kõigest sellest midagi kuulda. Homme sõidan Pärnusse — ja asi tahe."

„Võid ju sõita, ega mina keela, nagu öeldud. Aga mis sa seal peale hakkad?"

„Naljakas küsimine... Mis sa jamad! Mine magama!"

„Pole midagi naljakas. Sa mõtled, et seal kõik nüüd on nii, nagu sa unistad: tantsud, suplused, kuramaažid, kostüümid ja nii edasi. Noh, muidugi, leidub veel ehk veidi üht kui teist. Aga t u j u d?! Ehee, vaat seda sa unustad! Ega kõik preilid, prouad ja eriti härrad — seda pea meeles! — praegu nii üleolevad saa olla ajalooratta veeremise vastu kui sina. Vaat see on see põhjus, miks su sõit ebaõnnestub. Sõida siis või ära sõida."

Piia vaikis ja mõtles. Väike murekorts tekkis ta otsaette.

Väino naeris:

„Rahakad tuusad praegustest sündmustest rõõmu ei tunne..."

„Pea suu!" käratas Piia pahaselt.

Ent Väino irvitas kahjurõõmsalt edasi:

„Need katsuvad nüüd plaažidelt ja kuramaažidelt tasakesi kõrvale pugeda, seda võid uskuda. Need suured haid ja havid. Jäävad järele vaid kilud ja silgud. Ja ega sina ometi kilude ja silkude pärast Pärnusse sõida, õeke!"

Venna lõõpimises oli siiski midagi, mis mõjus külmaverelisse Piiasse masendavalt. Vennal võis mõneski tükis õigus olla. Ja mis siis sõidust tõesti välja tuleb — ja edaspidisest elust üldse! Huu, see mõte oli jube!

„Mis asja seal Tallinnas siis õieti on tehtud?" jättis ta pakkimise pooleli ja istus rõhutult venna kõrvale diivanile.

„Loe lehti!" lükkas vend talle lehepaki lähemale.

„Ei mina poliitikast midagi teada taha!" tõstis õde käed kaitseks üles. „See on säärane jama, et ajab une peale."

„Jah, aga kui „säärane jama" enam und peale ei aja, vaid une pealt ära ajab, mis siis saab?"

„Mida sa sellega tahad öelda?"

„Noh, just seda, et sul näiteks Pärnusse sõit vett vedama läheb. Siis näiteks ka seda, et Juusa talu ka varsti vett vedama võib minna. Ja kui sa Pärnus kalu ei saa püüda ja Juusal põldu harida, millest sa siis elama hakkad? Ahaa! Vaat millega see lugu lõppeda võib!"

„Tahad sa öelda . . . ?!"

„Nojaa. Suured talud lähevad jagamisele. Kaarlile soovisin juba kesapõllul õnne . . . hehehee! Tulevane Juusa talu peremees või osanik või nii . . . Jah!"

Kumbki rääkijaist polnud märganud, et vahepeal nende seljataha ukseservale oli ilmunud Juusa talu peremehe ränk kuju. Nägu eelmisel päeval vallavolikogu istumisele järgnenud istumisest alevi restoranis veel üsna tuge-

vas pohmeluses, särk rinna eest lahti, paljad jalad tuhvlites, seisis peremees ja kuulas mürgiselt oma noorsoo keskustelu.

„Mis lori see veel on?!" käratas ta, kuuldes, et ta poeg Kaarlile, „tulevasele Juusa talu peremehele", õnne olevat soovinud. „Mis lori sa, poiss, suust välja ajad? Ma võtan kord nuia, kui sind veel kord purjuspäi alevist tulema näen! Ja siis veel sihukesed jutud! Tema soovib Kaarlile õnne! Peremees! Osanik! Kaarel! Kuluks teile mõlemale nahatäis, Kaarlile ja sulle!"

Aga Väino tundis isa hästi ja ei muutnud oma poosi ega tuju. Isa võis praalida ja mõnikord üsna ähvardavalt lärmata, kuid tegudeni oli sellest palju maad.

„Ega m i n a seda kõike välja pole mõelnud, mis lehtedes seisab," ütles poeg üsna julgesti. „Ja nalja teha ometi ka võib."

„Nalja, nalja," kordas vana, nähtavasti rahul poja viimase lausega. „Nali peab ka sünnis olema ja mitte — mitte mõni rumal loba. Eile nad seal koosolekul ja pärast restoranis ka ajasid igasuguseid hirmujutte, aga täie aruga inimestele on see kõik ainult laste lalin. Mis talude jagamine, mis tööliste poputamine ja vabaduste andmine, kui meil olemas on kaitseliit? Ah? Mis kuradi jaoks meil siis mehed olemas? Tulgu nad meie talusid jagama ja igasugustele sulasenolkidele vabadusi andma, et meie üle irvitada! Eks vaatame, eks vaatame!"

„Kaitseliidul võetakse relvad käest..."

„No seda ei ole! Seda ei saa!" möirgas peremees, nii et see kõlas põldudele. „Kurrat! Pole sihukest väge ega võimu, mis kaitseliidult püssid ära võtaks! Ja meid on tuhandeid, tuhandeid!"

„Nii räägiti alevis," täiendas poeg.

„Lori! Vale!" käratas peremees. „Tühi jutt. Midagi niisugust ei ole. Need on valeteated ja valekorraldused. See neetud jõuk, kes Tallinnast sääraseid korraldusi teeb, pühitakse varsti minema. Saksamaa ei lase seda sündida! Jah, Saksamaa! See kaitseb meid kõikide sääraste asjade eest, et minult tullakse võtma maad, mida ma oma palehigis olen harinud!"

Isa sõnad Saksamaast meenutasid Väinole, et ta oli ju tulevane diplomaat ja minister. Ta tegi omale tähtsa näo pähe, katsus viinast ja õllest üle olla ja hakkas tasasema häälega seletama, kuidas t e m a sellele loole vaatab — ilma naljata. Nali naljaks, ega seda lugu ikka tõesti tõsiselt võtta ei saavat. Palju oli Väinol r a h v u s v a h e l i s t e s t asjadest jutustada, mis pidid sellele „jandile" lõpu tegema. Jah, rahvusvahelistest. Poisil oli ometi tarvis näidata, et ta asjata polnud Tartus õigusteaduse fakulteeti kuulunud. Ja kohvikutes oli ta sellel teemal nii mõndagi kuulnud sõpradelt, kes armastasid niisama targad olla kui Väino.

4

Ega Kalju olnud enam päris väike, tema enese arvates oli ta juba üsna suur ja vana, ja see oli talle väga solvav asjaolu, et ta pidi kodus istuma ja mitte ei saanud veel kuskile karjapoisiks minna nagu Arno. Aga seni kui Viivi oli veel tõesti üsna väike ja nooruke, ei saanud isa ja ema Kaljut kodust ära lasta. Viivi oli veel kaheaastane ja ema ei saanud teda töö juurde tallu kaasa võtta, sest sihuke väike põngerjas ei püsinud kuskil paigal ja segas ema tööd iga hetk, ja kui teda siis vaos hakkasid hoidma,

siis nõudis see töö katkestamist, mis tõstis tööandja nurina. Olgu sellega, kuidas oli, aga võõras kohas tööl olles ei saanud ema ühtlasi korralikult lapse eest hoolitseda, seepärast pidi Kalju kodus Viivit hoidma ja ei saanud veel karjapoisiks hakata.

Söögivaheaegadel vaid lipsas ema koju, et vaadata, mis need kaks seal kodus teevad. Päris omapead neid pikaks päevaks jätta oli veidi nagu hirm. Nad olid ka sageli päris tülis teineteisega: Viivi pahandas — nii hästi-kurjasti kui oskas —, et Kalju tal ei lase seda ega teist teha ja sealjuures on vali, ent Kalju jälle kaebas, et Viivi ei kuula sõna ja tikub sinna ning tänna.

„Küll on häda selle lapsega!" ohkas ta mõnikord vana-inimese moodi, kuigi ise ka ikkagi oli veel laps. Ema pidi siis kohut mõistma ja see polnud sugugi nii kerge, sest osaliselt oli õigus Viivil, osaliselt Kaljul; Viivi tahtis tõesti laialt ja elavalt liikuda ja üht ning teist teha ja selleks oli tal täielik õigus; ent kui ta liiale läks ja Kalju teda keelama ning tagasi hoidma hakkas, siis tõstis ta kisa, ja Kalju muutus siis valjuks. Siis tuli tüli. Ja kui ema Kaljule etteheiteid tegi, siis oli Kalju haavunud ja leidis, et ema on talle ülekohtune. Aga kui Viiviga tõreldi, siis nuttis Viivi ja tundis, et tema vastu ei olda õiglane, sest kas siis tema ometi ei tohigi muud teha kui Kalju sõna kuulda.

Parimad päevad olid Kaljule need, kui ema kodus oli ja peamiselt ise Viivi oma hoole alla sai võtta. Siis sai Kalju ka veidi kodust ära joosta — metsa, jõe äärde või koguni Arno juurde, kes hoidis Kütiste talu karja, kilomeetrit kolm-neli Juusalt. Seal karja juures veetis Kalju nii mõnegi tunni, seal õppis ta ka karjahoidmise kunsti põhjalikult ära. Sest järgmisel suvel — nii lubas ema —

võis ka Kalju ise karjapoisiks hakata, kuna Viivi oli siis juba nii suur, et ema teda tööde juurde tallu kaasa võis võtta.

Arnot pidas Kalju ikka päris tõeliseks suureks ja vanaks meheks, kuna enese suhtes ta selles siiski veel päris julge ei olnud. Arno oli tõesti juba üsna pikk, rääkis juba üsna jämeda häälega ja lubas järgmisel suvel hakata talusulaseks, mida isa ja ema aga veel lubada ei tahtnud. Arno punus karja juures pajuvitstest korve ja õlgedest kübaraid ja käis neid mõnikord — lõunavaheaegadel — alevi turul müütamas. Nende eest sai ta mõnikord mõnikümmend senti ja võttis siis omale alevi raamatukogust raamatuid lugeda. Alevi raamatukogust muidu raamatuid ei antud kui tasu eest: viis senti iga raamatu lugemise eest. Ja see oli Arnole suur raha, sest palju siis pajuvitstest korvi või õlgkübara eest ikka maksti! Ja palju neid korve või kübaraid Arno õige valmis sai! Peremees, vana Kütiste Mihkel, ei sallinud silmaotsas Arno korvi- ning kübaratööstust ega ta raamatulugemist. Mõlemat — nii punumist kui ka lugemist — pidi Arno harrastama kontrabandina, ja kui peremees siiski mõnikord jaole sai, siis lõhkus ära nii korvid kui ka kübarad ja oleks raamatutegi kallale läinud, kui need oleksid Arno omad olnud.

Arno oli pikk, kõhn, heledajumeline, pikkade heledate juuksesalkudega — emasse, väliselt. Kalju seevastu oli tumedavereline, tumedate, peaaegu mustade juustega, madalat kasvu, isasse. Isa tumedad juuksed ja mustad vurrud olid juba hallikaks tõmbunud, ema juuksed aga veel niisama heledad kui Arnol. Kaks poissi, kui nad karja juures salaja mõnikord raamatut lugedes kõrvuti istusid, meenutasid seetõttu väga oma vanemaid. Neil

oli nii kokku lepitud, et Arno luges ja Kalju kuulas, kuid pidi ühtlasi jälgima kariloomade käitumist, et need ei läheks keelatud piiridest üle. Sageli aga juhtus, et loetava sisu oli nii kütkestav, et Kalju silmad enam ei näinud lehmade manöövreid, ja siis juhtus pahandusi.

Kord, kui nad kahekesi jälle nii lugesid, kuulsid nad otse oma seljataga kiledat karjumist:

„Prohvused! Sindrid! Ma teile näitan, maidakehad! Või nemad mängivad siin tudengeid ja kari kaeras!"

See oli muidugi liialdus, sest vaid üks lehm oli kaerapõllu ääres ja sellegi suhtes polnud võimalik päris kindlaks teha, kas ta sõi kaera või peenra rohtu.

Aga peremees, vana Mihkel, tegi asjast suure kisa. Ja sai oma jao ka Kalju. Ta aeti karja juurest kepi ähvardusel minema ja keelati talle kepi ähvardusel veel kord seal oma näo näitamine.

See haavas Kalju õiglusetunnet väga. Oli veel teisigi asju, mis ta õiglusetunnet haavasid nii Kütiste Mihkli kui ka Juusa Jaani käitumises. Peamiselt ei meeldinud Kaljule, et nii Kütiste Mihkel kui ka Juusa Jaan ikka kuidagi seda armastasid alla kriipsutada, et tema, Kalju, kui ka Arno, olid nende, peremeeste, meelest kuidagi halvemad ja halvustatavamad kui teised inimesed.

„Noh, t e m a ka siin!" oli näiteks Kütiste peremees mõnikord varemgi — enne mainitud kokkupõrget raamatulugemise pärast — Kaljule halvustavalt hüüdnud, kui oli Kaljut karja juures näinud. „Mis s i n a ka siin otsid? Kas s i n u koht siin on?" Ja nii edasi.

Muidugi, need sõnad polnud ju ei tea kui halvad. Aga nende toonis oli midagi, mille tähendust Kalju väga hästi taipas. Oijah, ta teadis väga hästi, et mõnele talu perepojale Mihkel niisuguse tooniga poleks hüüdnud, et mida

s i n a ka siin otsid. Küllap Mihkel teadis, mida ta mõtles, ja Kalju teadis seda juba kah. Ja see temas just armastust Mihkli vastu ei kasvatanud, vastupidi.

Sama käitumine Kalju ja Arno vastu oli ka Juusa Jaanil. Kord näiteks, kui Jaan, talvel, koolivaheajal, Kaljut ja Arnot metsas luuahao ja pajuvitste korjamisel kohtas, hakkas ta pragama:

„No kas teil, poisid, paremat midagi teha ei ole kui metsas luusida, eh? Vaat õpite sedaviisi metsas hulkuma ja kasvavad teist toredad vargapoisid, seda ma ütlen."

Ent milleks tal vaja seda öelda oli? See ütlus tundus Kaljule ja Arnole vaistuliselt kuidagi solvav ja alandav olevat. Ja nad taipasid ka seda, et peremees nii poleks öelnud ühelegi talulapsele. Ta ütles seda ka vaid ajaviiteks, tarvidust tal selle ütlemiseks ei olnud. Poisid ei otsinud luuahagu ega pajuvitse t e m a metsast, see oli riigi mets, kust nad oma hao ja vitsad lõikasid. Aga vana Jaan pidi veel sedagi juurde lisama, et:

„Vaat lõigutegi siin metsas noori võsusid, rikute puid. Kas teil kodus midagi paremat teha ei ole?"

Kuid Kalju ja Arno teadsid väga hästi, et talude lapsed ja täiskasvanudki siit luuahagu lõikamas käisid ja keegi neile seepärast etteheiteid ei teinud, kuigi just ametlikult siit haolõikamine kellelegi lubatav ei olnud. Kummatigi, Kalju ja Arno olid väga tagasihoidlikud oma lõikustööga: nad võtsid vaid vanade, jässakate puude madalamate okste küljest kord siit, kord sealt mõne rao; aga küllaltki nägid nad, et teised lõikajad olid tõesti rüüstanud noori ilusaid puid, kärpides neil maha isegi ladvad. Miks aga siis n e n d e l e süüks pandi isegi vanade puude madalate okste kärpimist?

Säärast kahesuguse mõõdupuuga mõõtmist nägid poisid sageli oma ümber veel mujalgi. Ja see õpetas neid varakult sellest aru saama, mis selle taga.

Pärast seda kui Kütiste Mihkel, kepiga ähvardades, Kaljul Arno külastamise karja juurde ära keelas, pidi Kalju seda külastamist igatahes väga ettevaatlikult sooritama. Ilma jääda nendest külaskäikudest vana Mihkli ähvarduste pärast ta ei tahtnud, sest need külaskäigud olid talle väga kallid — vähesed ilusad asjad ta suverõõmus. Muidugi, talveõhtutel olid poisid mõlemad kodus ja võisid lugeda niipalju kui halb lambivalgus ja kooliõppus võimaldasid, ent suvel oli sel lugemisel omasugune rõõm ja mõnu, sest ümber oli maailm kõik selge, valge, ja veidi ikka nagu teissugune oli kogu see lugemine ja olemine seal nõmmeserval või põlluveerel kui talvel kitsas külmas onnis.

Arno oli Kaljust mitu aastat vanem, ta oli juba nii mõndagi lugenud ja oskas loetavast ka rohkem aru saada kui Kalju. Kalju hindas rohkem juhtumusi ja nägi igas tegevuses peamiselt vaid tegevust, ent Arno juba taipas ka mõtet. Raamatuis oli ka küllaltki niisuguseid asju, nagu Kütiste Mihkli ja Juusa Jaani käitumine, oli mõnikord umbes ka sääraseid poisse nagu Kalju ja Arno. Kalju veel hästi ei tundnud Juusa Jaane, Kütiste Mihkleid, iseennast ja Arnot raamatuis ära, ent Arno juba tundis.

Tol päeval, mil Väino tuli alevist suurte uudistega, oli Kalju kodus, nagu ikka, veetnud tööka päeva. Ta oli oma otseste ülesannete — Viivi hoidmise ja valvamise — kõrval hankinud rohtu sooservadelt lehmale, oli toitnud põrsa, oli rohinud juurvilja, oli toonud vett ja raiunud hagu. Seda kõike tegi ta Viivit alatasa silmas pidades, mis polnud kerge toiming. Sooservadelt sirbiga rohtu lõigates

pidi ta Viivit eriti teraselt valvama, et laps ei läheks mõnesse mülkasse või ei satuks koguni mõnele ussile. Järgmisel päeval lubas ema koju jääda ja Kaljul oli siis lootust pääseda Arno juurde ja võib-olla, käia isegi jõe ääres kalal.

Isa ja ema olid kuidagi iseäralikult ärevil, kui tulid õhtul koju. Ema viis lehma, kelle ta käekõrval talust kaasa toonud, kähku lauta ja jooksis tuppa, jättes tähele panemata Viivi tundeavaldused ema kojujõudmise puhul ja Kalju aruande ta päevasest tööst. Isa kuulas Kalju juttu ka kuidagi hooletult, olles mõtetega mujal, ja silmades oli tal mingi varjatud ärevus.

Peagi tuli ema toast ja pistis Kaljule pihku raha:

„Säh, jookse ruttu alevisse ja too sealt lehti. Katsu, mida aga veel kätte saad. Küllap täna neid palju osteti, aga vahest mõni ikka veel on üle jäänud. Mine vana Tedersoni köögilävest sisse, ega mujalt enam sisse saa. Tederson on kindlasti kodus ja tema juurest ostetakse lehti ju kõige vähem. Tal kindlasti neid veel on."

Kalju võttis kõheldes raha — ega igal õhtul Kaljut alevisse lehtede järele saadetud! See juba tähendas midagi! Kalju heitis emale uuriva pilgu, nägi emagi silmis mingit varjatud ärevust ja tahtis pärima hakata, et miks siis täna õhtul nii hilja...

Kuid ema lükkas teda kärsitult ja lausus erakordse tooniga: „Jookse nüüd ruttu, poja, muidu ei saa sa vahest Tedersoni poole sisse!"

„Aga ema..."

„Mine, mine! Küll tagasi jõudes kuuled sinagi, mis uudist, ja lähed homme Arnole ka teatama..."

Need olid kenad sõnad ja Kalju tõesti peaaegu jooksis kogu tee. Kui ta tagasi jõudis, oli õhtu juba kaunis

hiline, ent varasuve hilinegi õhtu oli peaaegu niisama valge kui vilets talvine lambituli ja isa ning ema istusid väljas trepil ning ootasid, näod vastu punetavat taevast.

„Tõin kaks lehte," ütles Kalju lõõtsutades, oma paljaid jalgu kasteses rohus porist puhtaks pühkides. „Vana Tederson ei tahtnud algul anda, aga kui ma ütlesin, et... et ema ja isa nimelt saatsid... ja tahavad saada ja nii... Siis ta andis ja ütles, et omast jaost... on juba läbi loetud .. Aga raha võttis ikkagi..."

Mees ja naine sirutasid käed ahnelt lehtede järele.

Tükk aega lugesid nad pinevalt ja vaikselt; kuuldus vaid nende rutulist hingamist, Kalju tasast lõõtsutamist ja lehtede krabinat; eemal põldudel tegi rääk esimesi harjutusi oma monotoonseks lauluks ja kuski, soos, vudistas „sikutaja". Muidu oli kõik vaikne; eha ja koit ühinesid juba eemal põhjas ja üksik arg täheke pilutas oma silma kõrgest, kõrgest taevalaotusest.

Viimaks lausus mees:

„Ei näe enam... Aga siin oli see sees mitmes kohas. Valitsuse deklaratsioon... Kõik kehvikud-väikepõllupidajad ja maatamehed saavad maad... On lubatud! Kõik, kes suudavad ja tahavad ise maad harida..."

Nainegi pani lehe kokku, tõmbas käega üle silmade ja ohkas:

„Selleski lehes oli nii... Kui see aga ainult jälle lubaduseks ei jää! Kas seni vähe lubatud on! Aga ikka paljas pettus."

„Seda saame varsti näha."

Vaigiti tükk aega. Mõtted töötasid mõlema peas. Polnud see mõni tavaline õhtu. Polnud need mõned tavalised mõtted.

„Kalju, mine magama!" käskis ema viimaks. „Sa oled väsinud pikast päevast. Alevis käisid ka veel. Jooksid. Mine heida pikali."

„Ei taha magama!" vastas poiss, vaadeldes isa ja ema nägusid ja tundes, et toimumas on midagi tähtsat.

„Lase tal istuda," ütles isa emale. „Küllap temagi kuuleb ja taipab. Ta ju suur poiss."

Ema vaikis jälle, siis lausus:

„Kui see nüüd tõsi on — ja seda nii ruttu tehakse, nagu lubatakse, siis... ei tea, kust meie seda peaksime saama..."

Alles mõne hetke järele vastas mees:

„Ma mõtlen küll, et mitte mujalt kui Juusalt..."

Naine nagu kohkus veidi:

„Aga... See ju talu maa..."

„On öeldud, et suured talud lähevad jagamisele... Seda lobises Väinogi..."

„Aga... Mis ütleb vana Juurup?"

Mees naeris lühidalt::

„Ega ta õnnistama küll tule. Seda ma arvan. Küllap kirub maa ja taeva kokku. Aga kust mujalt peaksime meie siis maad võtma? Meie onn ja majapidamine on siin, ei siit nii kerge lahkuda ole. Ja ega ma palju maad taha võtta. Kaks-kolmkümmend vakamaad, sellest on mulle küllalt. Et ise süüa saaksime ja lapsed ka. Ja et oma hobuse saaksime pidada ja oma lehma, et siga ja lambad toitu saaksid. Rohkem ei taha ma midagi. Ja seda ei ole palju. Kas Juusa talu sellest otsa saab? Mina olen ka inimene! Minu isa ja ema orjasid seda talu oma eluaja, mina ja sina oleme sedasama teinud. Kõik meie jõud ja ramm on siia läinud, selle talu mulla sisse — ja mis oleme meie selle eest saanud? Paljalt vaevalist toitu ja hädalist

kehakatet. Muud ei midagi. Ja kuipalju halvustamist, näägutamist! Mille eest?! Selle eest, et oleme vanale Juurupile ja ta perele vara ja hüva oma kätega mulla seest välja toonud, et neil hea ja ilus elada oleks ja nad kergesti läbi tuleksid. Kust mujalt on mul veel õigus maad võtta ja saada kui siit?"

Vaikse tasakaaluka mehe hääles kuuldus pinev ärevus, kirg, kui ta seda rääkis. Ja ta naine tundis, et see, mida rääkis mees, oli räägitud temagi südamest.

„See vähene, mida mina Juusa talust tahan saada," jätkas Kaarel, „on minul, sinul, minu isal ja minu emal mitme-mitmekordselt tasa teenitud. Jah! Las vanal Juurupil lärmata; seda on oodata, et ta seda teeb. Aga keegi ei saa mulle öelda, et minul selle maa saamiseks õigust ei ole! Kui üldse on õigust maailmas. Mina ei lähe Juusa talu kallale, et teda paljaks riisuda, mina tahan ainult tüki maad omale tasuks selle eest, mis ma olen teinud. Ja mina ei taha enam orjata Juusa peremeest. Selleks ka on mul õigus."

Ning jälle vaigiti.

„Nüüd istume siin öö läbi magamata," jätkas mees, „aga hommikul, vara, pean ma jälle Juusa põllul olema. Keegi ei küsi sellest, kas ma olen puhata saanud. Kui ma ei lähe, siis on kära lahti, siis rikun ma töölepingut ja mulle hakatakse jälle kõiksuguseid riukaid välja mõtlema, kuidas mind veelgi rohkem sisse lüüa. Sellele peab ka ometi kord lõpp tulema. Vana Juurup joob ööd läbi restoranis minu töövaevaga saadud rahast ja magab päevad läbi selle peale, aga kui ma täna öösel istun siin, et oma elu üle järele mõelda, siis ei küsi keegi, et miks ma seda tegin, vaid mulle öeldakse, et ma olen laisk, et ma olen logard ... Ei, ei, mulle on sellest küllalt!"

Kaarel tõusis ärritatult. Ent hetk hiljem naeratas ta ja lausus:

„Noh, hakka nüüd nii ilusal ööl veel pahandama! See lugu on nüüd mööda. Algab teine elu. Seepärast oleme rõõmsad! Ega see homnegi tööpäev mind veel ära tapa. Ja loodan, et nendel tööpäevadel teise põllul on peagi lõpp."

5

Järgmisel päeval võis Kalju Arnot vaatama minna, sest ema jäi koju. Kalju pidi väga ettevaatlikult järele uurima, kus Arno karjaga asus ja kuidas talle nii ligineda, et Kütistelt teda ei märgataks. Muidugi polnud ju Kütiste peremehe keeld säärane, et poisid seda nii väga oleksid arvestanud, aga omal oli parem olla, kui polnud karta segajat. Ja Kütiste peremees võis sellega hakkama saada, et nähes Kaljut karja juurde minevat, ka tema omad sammud sinnapoole seadis — niisama „ajaviiteks". Temale oli säärane ajaviide vägagi sobiv, seda poisid teadsid; ükskõik, kus ta laiutada ja käristada sai — tema pidi näitama, et ta peremees oli, see mõjus ta enesetundele hästi.

Kalju leidis Arno ühes karjaga lepiku äärest nõmmelt. Suure lepapõõsa taha peitis ta enda ära ja sinna tuli aegajalt ka Arno, kui kari järjekordselt kokku oli aetud ja loomad rahulikult sõid. Oli soe, aga sume, veidi pilves õhtupoolik ja loomad ei jooksnud kiili, nii et Arnol nendega oli vähem tegemist kui mõnel teisel, päikesepaistelisel päeval.

Kalju jutustas vennale, mis eile kodus toimus, mis ta kuulis ja millest ema talle tänagi rääkis.

„Saame maailmatu hulga maad! Ja see on niisama kindel kui tõsi. Ema ütles, et tuleval suvel jääme mõlemad koju. Mina hakkan ise lehma, lambaid ja siga karjatama, sina hakkad isa aitama, põldudel ja ehitustel. Sest tarvis on ehitada laut ja küün, ja elumaja tahab ka kohendamist. Nii rääkis ema."

Arno oli seda kõike oodanud, kuna ta lausus:

„Kuulsin minagi Kütistel sellest maajagamisest ja muust. Eks ma ikka öelnud, et küllap maad antakse, küllap antakse! Et küllap kord tuleb meiegi kätte. Ja, näe, tuli!"

„Kust sa seda teadsid?"

„Küllap teadsin! Olen lugenud mõndagi, mis sinnapoole sihtis. Ja olen lugenud sedagi, et kõik ikka liigub, ikka liigub."

„Mis see liigub?" imestas Kalju.

„Ah mis?" küsis Arno ja jooksis loomi vilja poolt ära ajama. Kui ta tagasi tuli, jätkas ta:

„Ah, et mis liigub? Vaat kord oli maad kõigil inimestel. Aga siis hakkasid üksikud teda väevõimu ja kõiksuguste kriugastega omale kiskuma. Panid raudriided selga, võtsid mõõga ühte kätte, piibli teise, kiskusid paremad maad kõik omale; seletasid, et see on jumala tahtmine ja et kes selle vastu on, läheb põrgu."

Poisid naersid.

Arno jätkas:

„Ega seda põrgut, tühja, ju keegi nii väga kartnud; targemad said sellestki aru, et see oli väljamõeldud kraam. Aga vaat raudriideis röövlite vastu polnud midagi ette võtta. Ja nii nad said kõik maad omale ja meie meestest tehti orjad. Nii et: orja aga raudriideis parun-röövleid, kes elasid kivist kantsides ja lossides, anna neile lisaks

veel kõik parem vili ja riie ja mis sul on ja ise söö aganaleiba, ela suitsuonnis ja magada saad vähe, aga peksa palju. Nii elati sajad aastad. Oli see sinu arvates õige elu?"

Kalju raputas pead:

„Ei noh... Kuidas see siis õige oli?"

„No vaat! Pärast, kui parunitele varvastele hakati astuma ja neilt maid ära võtma, said meiegi mehed maad. Aga, kurask, hakkasid ka ise parunitele järele tegema: vaat mina olen maaga mees, rikas mees, uhke mees, aga sinul pole maad, sina oled vaene, sina orja mind; mina elan ilusas majas, aga sina ela soo ääres hütis. Kas see on õige?"

„Ega ei ole, jah, õige!" lausus Kalju kindlalt.

„No muidugi, see pole õigus. Ja seda kõike olen ma lugenud — või umbes nii. Ja sellest saan ma ka ise nii aru. Kõik asi liigub õiguse poole. Seepärast ma ka ikka ütlesin, et küllap tuleb kord ka meile õigus majja, küllap võideldakse meilegi kord maa kätte."

Ja Arno jooksis jälle loomi vilja poolt ära ajama.

Umbes samal ajal lõpetasid Kaarel ja Eedi Juusa põllul kesakündi ja neilgi oli seejuures järjekordsel puhkepeatusel jutuajamine umbes samast, mis Arnol ja Kaljul.

„Oled sa sellest asjast, mis eile Väino rääkis, midagi rohkem ka kuulnud?" küsis Kaarel.

„Seal nad arutasid eile õhtul," vastas Eedi vastumeelselt. „Aga mina seda ei kuulanud."

„Noh, kas see siis sind ei huvita?"

„Huvitab või ei huvita, aga mis sest kisamisest ikka kasu."

„Ja noh... kuidas kellelgi... Aga asi on enesest tähtis küllalt."

„Mulle pole selles mingit erilist tähtsust. Ega mina maad võtta taha ega kellelegi anda ka saa."

„Too on küll. Aga sina oled tulevane Juusa peremees."

„Kus ma siis nüüd enam tulevane Juusa peremees olla saan, kui maad kõik riigistatakse? Olen siis niisamasugune maatamees kui sinagi."

Ja Eedi muheles.

Kaarel muheles kaasa:

„Õige, õige. Ja palume omale mõlemad Juusa talust maad anda."

„Toda võib kah."

„Noh, nali naljaks, aga ega sinult keegi maad ära võta. Kes siis veel paremini maapidajaks kõlbab kui sina? Lõhud tööd hommikust õhtuni, veel rohkem kui mina."

„Jah, ega ilma tööta saa."

Imestas Kaarel seda Eedit: juhtugu kunagi mis tahes — Eedi oma rahu ei kaotanud. Temal oli tähtis, et sahapea või vikat pihus, ja muu teda nagu ei huvitanudki. Aga küllap, arvas Kaarel, ta sügavamal midagi ikka tundis ja mõtles ka, kuid ta ei näidanud seda välja. Et teda ses suhtes veidi nagu proovida, küsis Kaarel:

„Mis sa siis sellest arvad, kui mina Juusa talu küljest omale maad hakkan tahtma?"

„Mis ma sellest ikka arvan," lausus Eedi. „See pole minu asi. See on sinu oma asi. Ütlesin ju, et ega mina peremees ole."

„Aga kas see sulle meeldib või ei meeldi? Noh muidugi — kuidas see sulle meeldida võib, kui ma sinu tulevasest pärandusest tüki ära võtan! Aga vaata, kui juba sihuke seadus on tulnud, et maad jagama hakatakse, siis mõni ikka Juusalt ka teda tahtma tuleb. Ja mina nagu vana

töötaja siin, mul hoonekesedki siin juures... Ega see ju ime oleks, kui ma siis siit maad saaksin. Mina kõlban selleks ikka rohkem kui mõni teine."

„Õige jutt," lausus Eedi. „Minul pole selle vastu midagi. Aga kes minu arvamisest küsib? Sa ütled — tulevane pärandus! Toda veel ei tea, kes selle päranduse päriks, kui ta pärida oleks."

„Nonoh! Sina oled ju siin ainus, kel õigus on isa majapidamist pärida!"

Eedi vaikis.

Kaarel jätkas:

„Meie oleme nendel põldudel siin kahekesi tööd teinud, külg külje kõrval, ja kui meie seda ka edaspidi teeme, naaberperemeestena nii öelda, siis arvan, et me saame vist omavahel päris hästi läbi, kaks endist maatameest ja teiste orja, nagu me praegu oleme."

Eedi võttis sahapea pihku, kohendas ohje, muigas. Ja algas uut vagu.

Kaarel vaatas talle armastusega järele. Ta sai väga hästi aru, et poiss ei olnud tõesti kuidagi puudutatud sellest, et tema, Kaarel, „võõras", tuli tema, Eediga, siia Juusa talu maad jagama.

Ule õla viipas Eedi veel piitsaga talu poole, aga ei öelnud enam midagi. Kaarel vaatas: peremees tuli!

Peremees vajus süngelt kui pilv kündjate poole. Ta tuju oli äärmiselt sapine, ta tundis end alandatuna juba sellest teadmisest, et Kaarel, see pops, nüüd rõõmustas ja — muidugi! — kohe tema, Juusa Jaani, maa peale sihtis otsegu ronk saagile.

„Kas see ka mõni töötegemine on," urises ta kündjaile järele jõudes, „kui pool söögivahet seistakse ja aetakse juttu! Mida siin küll jutustada on! Sedaviisi ei saa seda

maalappi veel õhtukski üles. Künnate teist juba kolmandat päeva. Venite kui tigud!"

Kumbki kündja ei lausunud sõnagi. Kui nad midagi vastu oleksid öelnud, oleks see peremeest vihastanud. Aga nende vaikimine vihastas teda veelgi rohkem. Ta kõndis kui puhkiv härg meeste järel ja otsis sõnu, millega veelgi torgata saaks, et mehi ärritada — eriti muidugi Kaarlit, sest Eedit, „tühja", ta ju meheks ei pidanud.

„Ega sa, Kaarel, siin veel peremees ole, et nii varakult peremeest hakkad mängima," ei suutnud vana Jaan end tagasi hoida puutumast valusat kohta iseeneses, kuigi nõuks oli võtnud Kaarliga maajagamisest mitte sõnagi rääkida.

„Ega ma tahagi siin peremeest mängida," naeris Kaarel vastuseks.

„Noh, küllap juba tahad, aga ei saa! Ära loodagi!" mühatas peremees. „Tean küll, et sa nüüd endamisi juba Juusa maid jagad... või millest sul muidu siin jutt oli selle — selle poisitolkusega! Aga vara veel rõõmustada! Lorada võib paljugi — kirjas ja sõnas, ega iga kirjatäht ja -sõna veel alati täppi lähe."

Nüüd vaikis Kaarel jälle ja peremees puhkis ta järel edasi, teise vaikimisest kiusatud uuteks sõnadeks:

„R a h v u s v a h e l i n e seisukord on niisugune, et sel maajagamisel pikka pära ei ole. Rahvusvaheline! Ahah! Ei aita seal omad kodused sõnad ja ähvardused midagi: rahvusvaheline seisukord paneb punni ette! Ja kes nii loll on ja seda lori palavalt uskuma hakkab ning kohe saagi kallale tormab, see pärast alles saab!"

Vastuseks oli vaikus.

Vana Juurup, nähes, et vastane teda ignoreeris, laskis viimase jõuetu laengu:

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

„Sinu salakavalus ei aita siin midagi. Arvad enda juba võidumehe olevat, nii et minuga enam rääkidagi ei maksa! Noh, saame näha, saame näha. Mis sa kõik ka loodaksidki, kuid minu maast sa küll ei saa jalatäitki rohkem, kui sul juba seal sooveerel on. Aga küllap tuleb aeg, kus ma sellegi sinult ära võtan, kui sa... kui sa sihukene tänamatu loom oled!"

Ta pööras järsult ümber, liikus esmalt maantee suunas ja hakkas siis ruttu vallamaja poole vehkima.

Aga kui ta sealt õhtul tagasi tuli, polnud ta enam nii uhke mees.

6

Suvi nihkus edasi, maajagamise asjus tehti eeltöid ja Kaarel, tagasihoidlik inimene, ei tahtnud enda arvates eriti ettetikkuv olla. Pealegi mõtles ta, et asi on kindel ning et karta ja kahelda pole enam midagi. Aga kui ta siis oma asja pärast täitevkomiteesse läks, kuulis ta üllatusega, et Juusa talust maatahtjaid on juba olemas — ja koguni kaks! Üks oli Hendrik Palu, sulane ligilähedasest talust, teine keegi Albert Juksaar, kellest Kaarel varem midagi ei olnud kuulnud.

Hendrik Palu teenis talus, mille põlluserval elas talu oma pops, kes talust tahtis maad saada. Kuna see polnud suurtalu, ei saadud sellest kahele maasoovijale maad anda, seepärast pidi Hendrik Palu Juusalt maad saama.

Albert Juksaarest teati täitevkomitees rääkida, et ta on alevis kingsepp, kes tema oma jutu järele varem põllutööline olevat olnud ja nüüd jälle maaharijaks

tahaks hakata, sest alevis oli kingseppi palju ja neil kõigil tööd ning leiba vähe.

Kaarel oli alevi ümbruse põline elanik, ta tundis ja teadis kõiki alevi kingseppi, kuid Albert Juksaare nimelisest polnud ta seni veel midagi kuulnud. See pani teda imestama.

Maakorralduse komisjoni esimees seletas, et temagi Juksaarest midagi rohkem ei tea kui seda, mis Juksaar ise enesest on rääkinud. Juksaare jutu järele olevat ta alevisse hiljuti asunud — tulnud kustki kaugemalt, teise maakonna linnast.

„Niipalju on kindel, et ta praegu alevis tõesti kingsepp on," seletas esimees. „Muid andmeid tuleb temast veel hankida. Hendrik Palu tunneme meie aga siin muidugi kõik, nagu sindki. Sina vali omale esialgu mõnest teisest kohast maad ja anna sooviavaldus selle kohta sisse. Ei saa ju arvestada, et Juksaarel niisamuti õigus ei oleks maad saada kui sinul. Kui temaga midagi korras ei ole, küllap siis jääb tema sooviavaldus Juusa suhtes kõrvale ja asemele tuled sina."

Aga Kaarel oli päriselt löödud.

„Kuidas nii!" ütles ta. „Mina olen Juusal tööd teinud kuni senini — kogu oma eluaja. Enne mind orjas seal mu isa. Kellel siis veel rohkem õigust on Juusalt maad saada kui minul? See maa on ju nii öelda minu ja mu isa higiga väetatud!"

Esimees nõustus sellega.

„See on tõsi," vastas ta. „Arvestades seda, mis sa räägid, on sinul kahtlemata Juusalt maad saada õigem kui Juksaarel — seni siin täiesti võõral uustulnukal. Tema võiks ju ükskõik missugusest talust maad võtta. Aga kuna temalt sooviavaldus Juusalt maasaamiseks enne

sinu oma tuli, siis pidime meie seda ikkagi arvestama. Eks ole? Sest ega meie ju seni teadnud, kust sina maad saada soovid."

„Seda muidugi," vastas Kaarel. „Selle kohta pole mul midagi ütlemist. Sooviavaldust teie ometi tagasi lükata ei saanud."

„Ja arutusele peame meie ka selle ikkagi kord võtma," lausus komisjoni esimees. „Ükskõik siis, kuidas asi otsustatakse. Igaks juhuks anna sina sooviavaldus mõne teise koha kohta ikkagi sisse."

„Seda mina küll kuidagi teha ei taha," ütles Kaarel tusaselt. „See on ju...! Kogu aja olen sellest asjast mõelnud kui...! Kogu suvi on sellest koduski räägitud ja arutatud! Ja nüüd...! Ei noh, kui asi nii, siis ma...!"

Ja Kaarel ei mõistnud, mida veel öelda. Ta oli päriselt ägestumas.

Maakorralduse komisjoni esimees rahustas teda:

„Ei maksa seda asja nii südamesse võtta. Küll meie vaatame. Kindel on see, et sinul on nii öelda eesõigus Juusalt maasaamiseks. Nii et kui asi otsustamisele tuleb, võetakse see arvesse. Ma ainult nii igaks juhuks soovitan sul mõne teise koha kohta sooviavaldus anda, nii — vormi pärast..."

„Mitte mina seda teha ei taha!" vastas Kaarel kibedalt. „Mul on seal sooveeres ometi juba vana elukoht ja mingisugused hoonekesed ka. Need on veel esialgu vägagi head — seni kui paremad jõuan ehitada. Kus mul mujal säärasedki kohe võtta on? Juba isa ehitatud! Jätta neid sinnapaika, et minna mujale maad võtma! Võib-olla mitme kilomeetri kaugusele! Et sealt siis — nii kaugelt — iga päev kodus käia! Ei noh, see on... see on imelik. Mingit muud sooviavaldust mina ei tee!"

„Noh, hea," nõustus esimees. „Võtame siis sinugi sooviavalduse Juusa suhtes teatavaks, ja kui asi otsustamisele tuleb, siis jääb Juksaare soov Juusa suhtes arvatavasti rahuldamata, küllap ta võib mujalt maad saada. Ilus. Ma ainult igaks juhuks ... Aga kui asi sulle nii südame külge käib, siis ..."

„Muidugi käib," vastas Kaarel. „Miski asi ei käi mulle nii südame külge kui see. Eluaeg sellest mõeldud, et kunas ma kord ometi nendel põldudel, mida ma harinud, milledel ma vaeva näinud, kord ka i s e o m a l e midagi lõikan — mitte enam teise heaks ei rühma, vaeva ei näe! Mina, minu isa, minu naine, minu lapsed!"

„Õige, õige, ma saan sinust aru," tundis esimees Kaarlile lõplikult kaasa. „Asi on sellega korras, Juksaar võib mujalt maad saada. Tema on siin võõras mees, temal pole siin midagi nii südame küljes kui sinul."

Õiendanud vorminõuded, asus Kaarel koduteele. Aga ta meel oli ikka veel tusane ja rahutu. Juusalt maatahtjaid oli siiski kolm, kuid kaks krunti oli kavatsetud Juusalt anda. Mine sa tea siis ...

Ka Salme, kui kuulis, milles asi, jäi murelikuks. Nad olid ju mõlemad nii kiindunud sellesse mõttesse, et nad oma onni ümbert kord ometi maad saavad, s e d a maad, mida nad harinud oma kätega lugematuil päevil! S e e maa oli neile üsna miski muu kui mõni teine. Ja mõte, et nad selle saavad omale, see oli kõige ülem ja ilusam nende elus. Ja kui tuli nüüd kahtlus, hirm, et see ilus mõte, lootus, mida on hellitatud kogu suvi läbi, võis siiski kuidagi jälle petta — see oli rahutu, kibe, mõru.

Arutanud seda muret mitu päeva, jõudsid nad otsusele, et tarvis rääkida tolle Juksaarega.

„Kui ta mõistlik mees on, siis saab ta asjast aru," arvas Salme. „Tema on siin võõras — või tema meist ja meie soovist midagi teab. Ja mis mõte on tal nii Juusa küljes rippuda? Küllap ta on kuulnud, et Juusa on suur talu, et sealt maad võib saada — noh, valis siis Juusa omale välja. Aga küllap ta nõustub ka mujalt võtma. Kui asi temaga omavahel ära rääkida, siis on nagu kindlam ja parem olla."

„Seda arvan ka mina," vastas Kaarel. „Mis mõte on tal minuga vägikaigast vedama hakata Juusa maa pärast? Las võtab oma sooviavalduse tagasi ja annab mõne teise koha peale sisse. Muidu, kui asi tuleb otsustamisele ja meid on kolm kahe krundi peale... Parem siis juba ette selgust teha."

Kord pühapäeval läks Kaarel alevisse, otsima Juksaart. Kõiki teisi kingseppi ja nende elukohti ta teadis, aga Juksaare elukohta pidi ta mitmest kohast küsima, enne kui selle leidis.

Juksaar elas ilusas majas. See maja kuulus kaupmehele, keda tunti suure ihnuskoina.

Kuidas Juksaar säärasesse majja korteri sai? imestas Kaarel. Ju peab ta siis hea töömees olema ja hästi teenima.

Kaarli koputuse peale ei vastanud Juksaare korterist keegi. Ka mitmekordse koputuse peale mitte. Kaarel katsus ust — see oli lukustamata. Viivitades astus ta sisse.

Korter nähtus koosnevat kahest toast ja köögist. Ent Kaarli imestuseks oli ta sisustatud äärmiselt viletsasti ja armetult — säärases ilusas majas. Esikust paistis lahtise ukse kaudu peaaegu tühi köök, koristamata ja haisev, kuna esimeses toas, mille uks samuti lahti oli, võis näha

vaid paari tooli ja lauda, millel ning mille ümber vedelesid parandada toodud jalatsid ja kingsepa tööriistad.

Uks kahe toa vahel oli kinni. Kaarel koputas ka sellele, kuid mingit häält seepeale ei tehtud. Avanud sellegi ukse, astus Kaarel tagumisse tuppa. Seegi tuba oli pooleldi tühi. Selles oli laud, paar tooli ja nurgas voodi, millel norises habetunud punase näoga mees. Laual aga oli tühjaksjoodud viinapudel ja toidujätteid, milledest võis järeldada, et söödud oli vorsti, sinki ja veel muudki sellist hüva.

See kõik oli Kaarlile äärmiselt imelik. Säärases majas oli selline lohakas ja vilets korter, kuid selles lohakas viletsas korteris söödi asju, mida Kaarel väga harva oma elus maitsta oli saanud.

Ta köhatas. Kuid magaja norskas rahulikult edasi. Toas surrasid kärbsed, päike paistis läbi akna soojalt ja lembelt sisse.

Kaarel köhatas veelgi ja tegi jalgadega müdinat. Aga magaja ei ärganud.

Siis astus Kaarel voodi juurde ja puudutas magajat. Alles kui ta teda üsna tugevasti varrukast oli tõmmanud, ärkas see, lõi lahti suured hallid silmad karvases punases näos ja tegi „õmh!"

Tükk aega silmitses ta Kaarlit pooleldi uniselt, pooleldi pahaselt, siis torises:

„Noh, mis oli?"

Kaarel lausus:

„Ärge pange pahaks, et ma segan... või nii... Aga ma koputasin mitu korda..."

„Mis siis nii pakilist oli?" urises korteri peremees.

Kaarel hakkas oma asja seletama. Veider see olukord oli! Peremees ei tõusnud üles ega pakkunud külalisele

tooli. Kuulas pikali olles ja põrnitses Kaarlit nagu pahane siga põhus.

Aga niipea kui ta aru oli saanud, kes Kaarel oli ja mida ta — umbes — soovis, tõusis ta kähku istuli ja ähkis:

„Ei seda ole! Mis! Mina pean teie pärast oma soovi tagasi võtma? Ei seda ole! Kes ees, see mees. Minu soov on antud ja asi sellega tehtud. Võtke omale maad mujalt. Ega Juusa talu üksi olemas ole."

Kaarel arvas: Mees on purjus, nojaa, ega siis muidugi midagi asja saa; mis sa purjus inimesega jameled, kui ta pealegi nii kuraasikas on. Aga seletas siiski oma asja edasi — kahju oli niisama targalt tagasi minna kui tuldud.

Kuid Juksaar oli leppimatu. Mingit järeleandmist ega arusaamist ta ei osutanud. Istus voodi serval, nohises ja pahandas:

„Teie seal juba eluaja töötanud? Noh, eks töötage siis vahelduseks mujal kah. Kus ka nüüd mõni asi! Uues kohas võite omale pealegi palju uhkemad lossid üles lüüa kui need popsiubarikud seal sooveeres. Jah! Need nüüd mõned mehejutud. Need on naistenutud."

Aga jutu seas pani Kaarel uue imestusega tähele, et mehe käed olid väikesed ja lihavad. Ja riided, kuigi vanad, olid kallist kangast.

„Ah, kahju, viin sai ennist otsa," ütles lõpuks peremees. „Oleks teile pakkunud paar topkat. Omale oleks ka peaparanduseks ära kulunud. See oleks etem kui see asjata kauplemine."

Kaarel tammus ühe jala pealt teisele, mõtles: tulen teinekord, kui ta kaine on. Ja astus tasakesi uksest välja.

Tuju oli paha. Mingit selgust asjasse ei tulnud. Tundus koguni, et Juksaar on kõva vägikaikavedaja ja ei tea mis veel. See kõik tegi muret.

Mõnikümmend sammu edasi läinud, silmas Kaarel ühe tuttava kingsepa silti. Neid oli ju alevis palju — mõnes tänavas mitu tükki.

Lähen sisse, mõtles Kaarel. Ega nad kõik purjus ole. Vahest saan sõna juttu ajada, kuulen midagi Juksaarestki.

Mõeldud, tehtud. Kingsepp Peeter Kimask istus oma töötoa akna all ja võttis Kaarli vastu hapu naeratusega:

„Noh, käisid minu konkurendi pool? Nägin aknast. Kas kaupa ei saanud?"

„Ega saanud," vastas Kaarel.

„Mis sul siis oli: pooledtallad või kontsad?"

„Ei kaht kumbagi. Käisin maa-asju ajamas."

„Mis pagana maa-asju? Sellega seal õiendad s i n a g i maa-asju!"

Teise toonis oli midagi niisugust, et Kaarel küsis:

„Ütle, mis mees see Juksaar õieti on?"

Ja ta istus ohates.

„Kui sa temaga asju ajad, kas sa siis teda ise ei tunne?" imestas Kimask.

„Ei tea ma temast midagi muud, kui et ta Juusalt maad tahab võtta," vastas Kaarel. „Ja selle asja pärast ma tema juures käisingi."

Ning ta jutustas Kimaskile oma käigust ja selle põhjustest.

„Nojaa, Juusalt maad!" naeris Kimask. „Seda on kuulda. Ega vana Juurup asjata nii tihti tema pool käi."

„Või Juurup käib . . ."

„Kõvasti käib. Sestsaadik, kui need maajagamise jutud lahti läksid. Mis sellest rääkida! Korterigi härra Juksaarele ostis vana Juurup ja tõi oma talust talle need kolud sisse, mis seal on. Salaja, öösiti, ta neid asju ajas, aga mis siin teadmatuks jääb! Kas sa Juusa kolu seal ära ei tundnud?"

„Ei teadnud sellele mõelda. Võib-olla oleks siis tundnud kah. Või nii!"

„Nii jah. Ehk taipad nüüd juba isegi, mis asjamees see härra Juksaar on?"

„Või isegi härra...? Aga elab kui... siga... Ja karvane teine kui vana lammas..."

Kimask naeris:

„See sigadus on rohkem näitlemine ja veesegamine. Ja karvad ka on selleks kasvatatud, et mitte peenemat tõugu välja näidata..."

„Aga, noh, kingsepp ikkagi..."

Kimask lõi käega:

„Pole ta see õieti kunagi olnud. Vahest poisikesepõlves posserdas mõne paari kottasid kuskil valmis. Sealt ülevaltpoolt ta siia tuli — raudteega. Nagu ütlesin, Juurup seadis talle korteri ja kolu valmis. Aga kas siin midagi teadmatuks jääb? Leidub inimesi, kes teda hästi tunnevad. Omal ajal sõitis ta laatasid mööda, kauples praagiga. Nüüd olevat tal oma kodulinnas maja, võib-olla mitugi, ja saapakauplus. Noh, viimasega on nüüd asjad läbi, võib-olla ka majadega, aga sehvti on ikkagi vaja ajada. Ja Juurupile olevat ta sugulane. Suvitab nüüd siin ja hakkab põllumeheks... Hehehe."

„Ah nii!" imestas Kaarel. „Siis saan minagi kõigest aru. Peenikesed suupisted ja pehmed käed... Aga temast nüüd mõnd põllumeest..."

„No ega sa siis usu, et ta seda sehvti tõsiselt võtab? Suvitab siin mõne kuu, rikub mõnel lollil mõne paari saapaid, saab vanalt Juurupilt kena kopika ja kaob. Käsi peseb kätt ja sugulased peavad üksteist toetama."

„No aga mis sellest soperdusest kasu oleks, kui see läbi lähekski?" imestas Kaarel. „Kui ta oma krunti ikka ise ei pea, vaid seda Juurupil laseb teha, siis võetakse see ikkagi ära."

Kimask irvitas:

„Ega nemad, need hallparunid ja ärituusad, siis nii kergesti oma jonni jäta. Neile on tarvis ainult aega võita — seni kui tuleb Hitler. Rohkem ei midagi. Ega vana Juurupi hing ometi luba, et sina tema maa peale peremeest lähed mängima, kas või lühikesekski ajaks. Vaat see on see asi. Seepärast tehakse seda mängu. Ja loodetakse muidugi ka, et vahest läheb läbi, vahest teised ei taipa, lasevad end lolliks teha. Seni on nad niisuguste viguritega hästi elada saanud."

„No n ü ü d sellest küll midagi välja ei tule," naeris Kaarel. Ta süda sai kergemaks. „Selle asjaga saab hakkama."

Ja ta ei kärsinud enam kauem istuda.

Juba järgmisel päeval otsis ta maakorralduse komisjoni esimehe üles ja jutustas, milles asi seisnes selle Juksaarega.

„Tubli," ütles esimees. „Muidugi poleks meie Juksaarele midagi andnud enne kindlaks tegemist, mis asjamees ta on. Aga kui sina seda juba oled teinud, siis seda parem. Meiegi kuulame veel seda asja — ja teeme seda päris ametlikult. Siis on kõik kindel."

Nüüd algas sooäärses onnis selle päeva ootamine, millal tõeliselt antakse maad! A n t a k s e, mitte enam ei

lubata! S a a b maad, mitte enam ei tarvitse sellest unistada! Unistatud oli sellest juba liigagi palju. Unistanud olid sellest Kaarel ja ta naine, unistanud nende esivanemad. See oli nagu muinasjutt juba. Ja nüüd pidi see muinasjutt tõsieluks saama. Seda päeva oodati kui imepäeva.

Ja see päev saabus.

Õhtul enne seda läks Kalju magama palava sooviga, et hommik oleks päikesepaisteline ja ilus. Küllap soovisid seda teisedki — isa, ema —, aga nad ei rääkinud sellest niipalju kui Kalju. Sügis oli juba saabumas, viljad olid juba kokku pandud, aga ilmad olid veel üsna suvised ja soojad. Seda enam lootis Kalju, et see suur päev, mida nii kaua oodatud, saab tore ja särav. Kalju ei saanud magama jääda, oodates hommikut, kuulates kilgi laulu ja jälgides kuu kõndimist põrandal. Aga, võibolla, ei maganud ka isa ja ema.

Juba aovalguses avas Kalju silmad, olles vaid mõne tunni maganud. Ta nägi aknas halli taevast ja kuulis räästaid tilkuvat. See oli suur pettumus, suur löök! Kalju oleks tahtnud nutta.

Pettunud olid vist ka isa ja ema, kuigi nad sellest midagi ei rääkinud. Isa riietas end vaikselt, ka ema oli vaikne. Aga kui Kalju nende nägusid nägi, siis sai ta aru, et vihm ei tähendanud siin midagi! Isa nägu oli küll tõsine, aga siiski oli selles niipalju iseäralikku, tähtsat, erilist, et see Kaljule märkamata ei jäänud. Ja ema lausa nagu oli kuidagi meelest ära! Aga mitte halvasti, vaid hästi. Ta küsis üht-teist, aga ta ise nagu ei saanud sellest arugi, mida ta küsis. Ja isa vastas talle rahulikult, aga see rahu oli ka niisugune, et seda oli raske pidada, ja selle asemel oleks vist tahtnud naeratada või laulu

ümiseda või nii... Sellest sai Kalju väga hästi aru. Ja mis tähendas selle kõrval vihm!

Isa läks; üle õla nagu muheles korra emale. Ema jäi talle järele vaatama. Ja vaatas kaua...

Ent, ennäe, peagi lakkas ka vihm ja taevas hakkas selgima, ja kui nad sealt ülalt täitevkomitee poolt tulid — hulk mehi — kõiksuguste riistapuudega, siis paistis juba päike selgesti ja sügisene lõoke proovis uut laulu ja Kalju seisis õueväravas ja vahtis ning vahtis.

Ema ei lubanud Kaljul meeste hulka minna.

„See ei kõlba," ütles ta.

Aga Kalju nägi õueväravalt isegi küllalt: kuidas nende majakese ümbert mõõdeti lai hulk maad, suur hulk maad, kuidas seda piiriteldi, kuidas tehti kupitsaid ja kuidas midagi märgiti paberile. Ja mehed käisid, õiendasid, aga aeg-ajalt jäid seisma, heitsid nalja, naersid ja tegid suitsu.

Ning isa oli ikka kõikjal kõige ees! Nii vähemalt tundus Kaljule. Isa oli kõige tähtsam mees selles toimingus — see oli Kalju meelest täiesti selge.

Mõõdeti suur tükk põldu, mõõdeti suur tükk sooäärset heinamaad ja siis veel suur tükk lepikut — karjamaaks. Ah, sellel kõigel võis nüüd Kalju kõndida vabalt, kartmata, et vana Juurup teda sealt ära ajada võiks! Sellel võis isa künda, Arno äestada, ema vilja koristada. Vabalt! Kedagi kartmata! Selle vilja, mis nad sealt saavad, võivad nad tuua oma koju. See oli n e n d e vili!

Seda kõike teadis ja oskas kujutella Kalju, kui ta seisis õueväravas.

Ja ka ema tuli aeg-ajalt onnist ja vaatles meeste tegevust, ja aeg-ajalt märkas Kalju, et ema pühkis põllega silmi.

Aga siis läksid mehed ära Hendrik Palule maad mõõtma ja isa tuli koju ja ta vurrudes oli naeratus, kui ta emale lausus:

„Nüüd on see käes!"

Ema pani toidu lauale, aga ta sõrmed värisesid veidi.

„Tule sööma," ütles ta tasa isale.

Isa lausus:

„Tänase töö peale, sa ime küll, ei tahagi süüa!"

„Ega mu tänane suppki suurem asi saanud," vastas ema.

Ja siis vaatasid nad teineteisele otsa, isa ja ema, ja puhkesid lausa naerma kui lapsed — isa ja ema. Ning Kalju naeris ka, hüples tuba mööda ringi ja kilkas:

„Isa, isa! Nüüd tood sa varsti hobuse! Ja saha! Ja vankri! Ja ree!"

Ent seda nad ei näinud keegi, et ülalt, kingult, talu poolt, vaatas alla onni poole sünge pahur mees ja raputas vihaselt rusikat.

7

Peagi kündis Kaarel juba oma maad. Laenuga oli ta enesele muretsenud väikese hobuse ja vana saha — ta elu suurem unistus oli täide läinud: ta kündis oma hobusega oma põldu! Ja kui Juusa Jaan jõuetult märatses ning ähvardas, mõtles Kaarel: see viha ja mõrudus on küll väike selle õnne vastu, mis minule osaks saanud. Ja andis ikkagi imestada Juusa Jaani: vaene mees sai tema talust tüki maad, sai õnnelikuks, tema elu igavene unistus läks täide, aga tema, Juusa Jaan, needis, vandus ja kirus seda, nagu oleks tema, Jaan, purupaljaks teh-

tud, nagu oleks tema käest kõik ära võetud ja temast tehtud vaesem ning viletsam inimene maailmas. Juusa Jaanile nagu poleks üldse enam jäetud maad, temal nagu poleks üldse enam midagi muud olnudki kui see maatükk, mis temalt ära võeti, tema nagu oli näljas, hädas, temale oli tehtud kõige kohutavamat ülekohut maailmas!

Juusa Jaan oli väike parun, hingesugulane endistele suurtele parunitele; temagi mõtles, et vaid temal on õigus jõukas olla, teist oma orjaks pidada ja sellele suure töö eest võimalikult vähe anda; temagi mõtles, et vaid tema ja ta perekond võis elumõnusid maitsta, et ta töölised pidid vaid tööd tegema ja vaevaliselt kuidagi läbi tulema; temagi mõtles, et see igaveseks nii peab jääma, — ja kui nüüd seda muudeti, siis oli see tema meelest niisugune suur ülekohus tema vastu, et sel ei olnud otsa ega äärt. Et tema ise aastakümnete jooksul teiste vastu ülekohtune oli olnud ja teisi kasutanud oma elu mõnuks, see tundus talle täiesti loomulik. Lühidalt: ka Juusa Jaan oli selle vaatepunktini jõudnud, et tema on äravalitu, paremat tõugu inimene, kuna Kaarel ja teised Kaarlitaolised olid alamat tõugu inimesed, kes pidid elama Juusa Jaanide orjamiseks, nendele mõnususte ja rikkuste loomiseks ja ise kuidagi virelemiseks — niipalju elamiseks, et Juusa Jaane teenida, nende eest tööd teha ja nende sissetulekute eest hoolitseda.

Juusa Jaanil oli trump Kaarli vastu: ta lootis Saksamaale. Ta käis Kaarlit aeg-ajalt põllul haugutamas ja ähvardamas ja oli jälle nina üsna püsti ajanud, mis tal suvel kaunis longu oli vajunud.

„Künna aga künna," põrises ta Kaarlile, „eks tulevaks suveks mulle maa valmis künnad. Ja veel pealegi oma hobuse ja sahaga! Hähähähähä! Noh, hobune on sul

paras hingevaakumiseks ja sinu sahk künnab nagu kõhn siga, aga asi seegi. Kevadel võtame selle nii või teisiti arvesse. Aga" — Jaan hingeldas vihast — „kõikepidi kokku ma sulle seda sigadust ei kingi! Pea meeles!"

Kaarlile maksis palju vaeva end rahul hoida, et mitte kaklema minna selle paadunud kupjaga. Sõnasõdagi pidada polnud sellega mingit mõtet, sest see ei pidanud teise väiteid millekski, vaid kelkis aga omadega kui sõge märatseja, kes teist ei pea inimeseks, teise väiteid ei taha mõista ega kuuldagi, — nii oli ta ikka veel ennast täis.

„Küll sakslased tulevad!" sisistas ta. „Ja siis sina ja sinusugused alles ripute oksas!"

Kaarel mõtles:

„Väike parun ootab suuri paruneid tagasi — see on selge."

Naine soovitas Kaarlile asjast valla täitevkomitees rääkida. Kuidas siis! Ähvardab lausa kõige julmemate asjadega ja segab tööd. Kaarlilt võttis Jaani käitumine palju ta rõõmu, kibestas ja mürgitas ta meeleolu. Kuid Kaarel vastas naisele:

„Ei lähe mina tema tühja peale kaebama. Küll ta pikapeale isegi rahulikumaks jääb, kui näeb, et ta sellega enam midagi ei võida."

Hiljem asus teinegi Juusa talust maa saaja, Hendrik Palu, oma põldude harimisele, sügisese künni teostamisele.

Teise maasaaja esilekerkimine juhtis vana Juurupi mõneks ajaks Kaarli kaelast ära. Ja siis tuli lumi. Kaarel muretses ree. Ja nüüd algas temal ja ta perel kõige ilusam aeg: ehitusmaterjali hankimine ja vedamine.

Kalju pidi koolis käima, tema, vaene mehike, ei saanud kogu sest ilusast loost osa võtta niipalju kui vaja.

Temagi oleks tahtnud isa ja vennaga metsa kaasa minna palke lõikama, neid laasima ja okstest tuld tegema. Mõnikord ta siiski sai varem koolist koju, ja et palgimets ei olnud kaugel, lidus ta metsa teiste juurde. Oi, oli seal nüüd tore! Väike lõkketuli põles härmaste puude all ja suitses magusasti, sest värsked männioksad andsid tules imelõhnavat hõngu; tihased siuksusid tule ümber, varesed vaakusid puude otsas ja saag isa ning Arno käes muudkui laulis. Kollakat saepuru kogunes palkide ümbrusse, see lõhnas omakorda; Kalju võttis kirve ja täksis palkide küljest oksi — see oli tema töö. Tore oli! Ja kui isa ja vend mõnikord natukeseks sae käest ära panid, et puhata, siis oli neid mõnus vaadata: higised, näod punased, aga silmad rõõmsad, nägudel mingi pidulik ilme.

„Vaat sellest saab tore aampalk," osutas isa mõnele jämedamale palgile. „Ja sellest saab laastupakke; okslik teine, ei kõlba muuks, aga okste vahelt lõigates annab häid laaste."

Ja jälle algas saag oma laulu. Kalju jooksis raiesmaal ning metsas ringi, uuris jäneste jälgi, mõni kitski oli siit-sealt mööda jooksnud — jäljed nagu lambal peaaegu — ja mõnikord sattus Kalju tedrele, kes vurinal tõusis lendu, otsegu kohutav juba veidi. Peni, Pondu, jooksis Kaljuga kaasa, saba püsti, nina täis veel suuremat uudishimu ja elurõõmu kui Kaljul, ja kui sattus mõnele värskele jäljele, siis pistis kilades jooksma, nii et lumi ta jalge alt üles lendas.

Õhtul mindi koju, isa seljas kirves, Arno kaenlas saag. Kalju võis kanda leivakotti, mis oli ju õhtul üsna kerge, sest ega ta väga raske hommikulgi olnud. Metsa taga põles talvine taevas kui määratu leek, mis Kaljule tun-

dus olevat täis saladusi ja tulevikku. Oi, mis seal kõik võis olla ja mis kõik võis tulla — sealt metsa tagant, lõkendavast kaugusest! Seal oli imemaid ja imelugusid. Kuskil kriuksusid reejalased, kuskil hirnusid hobused. Ja needki hääled olid Kaljule imelikud ja saladuslikud. Ja kui enne koju jõudmist pistis puude tagant oma kollase serva välja kuu, siis oli kogu mets nagu võõras imemaa.

Kodus ootas ema kuuma supiga; lambad määgisid laudas, lehm ammus, põrsas ruigas. Kõik tahtsid õhtust võtta — ja said ka, niipalju kui vaesel perel anda oli.

Ega kerge olnud perel sel talvel. Toitu oli napisti kõigil. Sest pere nüüd palju võõraste juures töödel käia enam ei saanud. Isa ja Arno töötasid metsas, ema pidi kodus loomade ja laste eest hoolitsema. Pärast oli isal ja Arnol vaja palke vedama hakata, kive vedama, kruusa vedama. Vana onn oli ümber kukkumas. Aga ta oli siiski armas, oma vana kodu. Teda taheti ümber ehitada, veidi talle juurdegi ehitada. Ja lauta oli hädasti vaja. Sest laut ei mahutanud hobust, vaene loom pidi väikeses kuuris külmetama, kuigi Kaarel talle põhust „seina" ümber oli pununud — kuuri roigaste vahele. Aga mis soojapidaja põhk on! Ja peremehe vana kasukatort oli alati hobusel ümber, et ta lausa ära ei kõngeks, eriti kui tulid tuuled ja tuisud.

Hiljem lootsid Kaarel ja Arno taludesse tööle minna, kevade poole. Või kui taludesse vaja ei olnud, siis riigimetsa. Aga mitte enam Juusale. Lisatoitu oli vaja kõikidele hankida — loomadele ja inimestele, kuigi täitevkomitee pidi varustama uusmaasaajaid loomasööda ja seemneviljaga.

Istuti siis õhtuti lauda kasina toidu juurde. Lehm laudas jäi vait, ta oli oma osa saanud, ka lambad vaikisid —

ka nemad olid oma osa saanud, põrsaski vaikis — tedagi polnud ilma jäetud.

Söödi lahjat vesist suppi ja hammustati leiba ettevaatlikult juurde — mitte palju, ei! Tuli läbi ajada. Aga vaat, aasta pärast! Siis oli juba teine asi. Siis võis juba leivale kõvemini pihta anda, kindlasti. Seda lootsid kõik. Ja ses lootuses oli rõõm. Aasta pärast sai vahest juba hobunegi sooja lauta ja suurema heinasületäie juurde. Kas seni inimesed juba oma onni ka soojemaks jõudsid teha, see polnud tähtiski. Tähtis oli, et leiba oli loota rohkem.

Söödi ja vahetati mõni harv sõna. Rääkida palju ei tahetudki. Mis seal ikka rääkida, vaikida oli paremgi. Kõik teadsid, et ega sõnades seda saa hästi välja öelda, mida südames tunti ja mis meeles mõlkus. Vaid Kalju lausus äkki, näiteks:

„Isa, kas teed laudale luugi kah või?"

Isa ei vastanud tükil ajal. Lõpuks siiski ütles — nagu vastumeelselt, näiliselt, aga väga võimalik, et see ütlus talle vastumeelne ei olnudki:

„Luuk tuleb ikka teha."

Ta pühkis seejuures pikkamisi oma hallikaid vurre, kuna ta tumedad silmad paksude hallikate kulmude all olid rahulikud ja tõsised.

„Luugist on hea heinu alla visata!" kilas Kalju. „Ja tore on sealt vaadata — kaugele!"

Peni Pondu keerles sööjate jalge ümber, sai aeg-ajalt mõne pala. Ent kass Tints oli juba läinud põõnama truubi kõrvale, tema oli õhtupoolikul perenaisega sõbrutsenud ja saanud sooja supileent.

„Nüüd magama, poisid!" kamandas ema. „Aga sina, Kalju, sa pole vist küll veel raasugi homseks õppinud?

Läksid kohe koolist tulles metsa. Noh, mis sinuga homme nüüd koolis saab?"

„Homme pole koolis midagi rasket," vabandas Kalju. „Rohkem kordamine puha. Ja ma hommikul, kui isa ja Arno üles tõusevad, et metsa minna, tõusen ka ja vaatan rehkenduse üle. Muud häda pole midagi. Küll ma hakkama saan."

Ja peagi valitses vaikus väikeses onnis soo ääres. Vaid kilgid laulsid uinutavalt. Neid ei saadud ega saadud vana truubi seest päriselt välja kihutada. Aga palju neid ei olnud.

Kuu kõndis taevas kõrgel ülal ja pidas valvet.

Nii elati nüüd onnis soo ääres.

8

Tuli kevad tuulte ja tormidega, suure sulaga ja päikesepaistega. Polnud just ilus see kevad algul, eriti siin all, soo ääres. Õigeid puid siin ei kasvanud, oli vaid põõsaid ja mättaid. Need vahtisid suure vee seest välja üsna viletsalt ja hädiselt justkui mustad mügerikud. Aga ega põlludki kuigi ilusad olnud, kirjud olid nad, lapp valget, lapp musta, või oli maa kohati veel kaetud halli lumekoorikuga. Vaid metsad eemal olid juba toredad ja pidulikud — kaugelt vaadata; nad olid sinikas kevadudus ja kuidagi paljutõotavalt erksad. Või oli see vaid inimeste kujutlus? Metsad lõhnasid juba, heinamaadki. Ja õhtuti, kui inimesed lävelt välja astusid, tundsid nad seda kevadlõhna eriti teravasti. Ja siis polnud enam kellelgi kahtlust, et kevad on ikka tõesti tulemas.

Ja ta asus ikka rohkem ja rohkem oma õigustesse. Peagi ilmus põldudele kevade esimene ilulaulik — lõoke. Päike soojendas ajuti juba üsna tuntavalt, lumelaigud kadusid täielikult, ent esimeste soojuslainete virvendusest kostis halli lauliku esiteks nagu veidi kartlik, otsegu prooviks tagasihoidlik hääl. Pikk ei olnud see laul esialgu veel mitte, kestis vaid mõne minuti. Kuid päevpäevalt läks see pikemaks, sest lauliku enese julgus kasvas ilmade soojenedes.

Ka soo ääres läks nüüd kõik ilusamaks. Heinamaa lõhnas, mättadki soos lõhnasid, ja põõsad, olgugi veel juuripidi vees või võib-olla just sellepärast, kasvatasid juba suuri pungi. Kuldnokad lasksid vurinal üle põldude ja soo, et siis istuda puude otsas oma pesatorbikute kõrval ja lustakalt vilistada. Peagi ilmus esimene õrn roheline härmatis heinamaadele, põllupeenardele ning aiaveertele ja pajupõõsad hakkasid õitsema ning lõhnama — kollaselt või rohekaskollaselt — ja nendes õites surasid juba varased mesilased. Sulinal jooksid veed kraavides, orgudes, teedelgi.

Kaljul olid nüüd ilusad ajad. Ei ta nüüd enam toas tahtnud püsida. Palju oli vaadata ja näha. Suur vesi soos andis juba ise imestada ja uurida. Oli ikka nagu päris järv see soo nüüd — ei tea, vahest ka kaladki sees? mõtles Kalju, niisama kujutluses, sest tegelikult ta seda muidugi ei uskunud. Ja kuldnokkade laulud ning kaklused olid tähelepanuväärsed, samuti oli huvitav jälgida partide solistamist ning kurgede lendu — kui need suured linnud ilmusid, lennates madalalt-madalalt, pikad kaelad siruli, tiivad vehkimas mõõdukalt ja aeglaselt.

Ent kõige huvitavam ja ilusam oli Kaljule ehituspalkide virn väljas õuel, kivihunnik ja liivavall sealsamas. Pal-

kide otsas armastas ta istuda ja kujutella, kuidas isa ja vend nendest peagi hakkavad ehitama hooneid. Palgid, kivid ja kruus olid kevadel, päikeses, Kalju kujutlustes nagu ka kuidagi elustunud ja ilustunud, ootasid nagu midagi. Vaat kui isa ja vend hakkavad siin kirveste, saagide ja labidatega tööle, kui päike seda kõike soojendab ja kuldnokk selle juurde laseb oma vilet — see oli Kalju kujutlustes ilus pilt, mida ta vaistuliselt ootas. See tähendas elu, tegevust, tulevikku, oma jõudude kasvu.

Esialgu muidugi ei saanud isa ehitustöödele veel mingit algust anda, peale materjali veo, mis oli sooritatud talvel. Esialgu nõudsid põllud harimist ja seemendamist. Niipea kui maa kandis, oli Kaarel sahaga jälle väljas. Ja kevadel oli see töö üsna teine asi kui sügisel. Kevadel laulis lõoke, paistis päike, muld lõhnas, aga ka põllumehe südames oli nüüd eriline ind tööks ja askeldamiseks ses lõhnavas mullas sooja päikese all. Sest kevadel juba võis külida, võis panna kasvama viljaseemne. Ja juba mõne kuu pärast võis näha selle töö tulemusi.

Ent polnud kevadelgi see töö Kaarlile kõik vaid lausa ilu ja rõõm. Palju tüli ja pahandust oli kevadelgi, töö raskustest rääkimata. Raskusi võita, oma kätega, oli mehele õige ülesanne. Aga muidu...

Seal oli, näiteks, seemne küsimus. Kaarlil viljaseemet kuigipalju ei olnud. Temal oli ju varem vaid mõni vakamaa põllupinda; loomulik, et tal nüüd ei jätkunud seemet suurema maatüki täiskülimiseks. Seda seemet pidi andma Juusa talu. Aga...

Vana Juusa Jaan oli nüüd, kevadel, veelgi vaenulikum kui sügisel. Igasuguste kriugaste ja riugastega katsus ta selleks kõik mängu panna, et Kaarlit seemnest ilma jätta. Ta lausa ütles Kaarlile välja:

„Minu käest sa midagi ei saa! Küll ma hoolitsen, et sa ka mujalt midagi ei saa. Ja vaatame siis, kuidas sa „oma" maa täis külid! Millega? Maa röövisid sa minult küll. Aga ilus saab vaadata, kui ta sul nüüd suvel umbrohu all lokkab. Sest muud sul sinna külida ei ole."

Ja ähvardusi sadas lisaks kõigele Kaarli kaela. Saksamaa ja sakslased olid nüüd vanal Juurupil otsegu pühakuteks. Nende poole ta palvetas, neid ta ootas ja nendega ta ähvardas.

Valla täitevkomitee poolt oli Kaarlile aga Juusalt seeme määratud. Kaarli kaebuse peale mindi Juusale seemet otsima. Kuid peale selle, mis vanatalu põldude seemendamiseks vajalik, oli Juusalt kõik vili kadunud. Vana Juurup kõndis ringi, käed püksitaskus, manas:

„Otsige, kui tahate. Rohkem ei ole."

Otsiti. Ja lõpuks leiti vilja küll aida põranda alt, küll lauda lakast põhu alt, küll küünist aganate seest.

Vana Juurup sülitas tuld ja tõrva.

„See pole minu oma, kuradid, selle tõi minu juurde hoiule mu kälimees. Tal omal põles ait läinud suvel maha, polnud vilja kuskile panna."

„Aga miks sa selle vilja siis ära peitsid?"

„Kuhu ma ta siis pidin panema? Pidin ma ta siis lausa lagedale jätma varaste ja röövlite kätte?"

Ja nii edasi.

Kuid seeme mõõdeti Kaarlile välja ja Kaarel pidi ta järgmisel päeval ära vedama, sest oli juba pime õhtu, kui mõõtmine lõpetati.

Ent tulles teisel päeval seemnele järele leidis Kaarel Juusa õuevärava okastraadiga kinni seotuna. Kaarel hakkas traati harutama, kuid see oli nii kunstlikult palmitud

ja sõlmitud, et katki tegemata seda võimata oli lahti saada. Peremees seisis aga õues ja karjus:

„Kui sa, kurat, minu väravaid lõhkuma hakkad, siis kihutan ma su teibaga minema! Teise õue vägivaldselt sa sisse tungida ei tohi! Kes minu õue vägivaldselt sisse tungib, see on varas ja röövel."

„Ma tahan oma vilja kätte saada," ütles Kaarel.

„See pole sinu vili, see on minu kälimehe vili. Seda tahad sa varastada ja röövida. Ja sellepärast ma sind sisse ei lasegi."

Kaarel aga ei lasknud end kohutada, vaid läks koju, tõi tangid ja kirve ja harutas traadi lahti. Niiviisi pääses ta õue. Kuid peremees seisis karjudes ja vandudes tema ees ja kaugemale tal minna ei lubanud.

Vili oli eelmisel päeval jäetud aida ette trepile. Peremehe ähvardustest hoolimata läks Kaarel aida ette ja nägi, et vilja seal ei olnud.

„Kus mu vili on?" küsis ta.

Vana Juurup naeris.

„Näh, jätsid „oma" vilja aida ette trepile — kas sa arvad, et ta seal püsis! Vaat sellepärast ma õuevärava kinni sõlmisingi, et öösel siin vargad ja röövlid käisid ja „sinu" vilja ära viisid. Hähähähää!"

„See pole tõsi! Miks sa siis mind sisse ei tahtnud lasta, kui vilja enam olemaski ei olnud?"

„Ja noh, sina oled niisamasugune kui needki, kes selle vilja siit öösel varastasid. Kuidas ma sind siis sisse võisin lasta?"

Ja vana Juurup irvitas.

Kaarel pidi jälle abi otsima minema.

„Varastatud" vili leiti seekord keldrist kartulite alt ja talle pandi seniks vahimees juurde, kuni Kaarel ta ära

vedas. Kaarli sõimamises ja ähvardamises vana Juurup end süüdi ei tunnistanud. See olevat vale. Tema polevat kedagi vargaks ja röövliks sõimanud, ta olevat vaid öelnud, et ta vilja varaste ja röövlite pärast lahtiselt aidatrepilt ära olevat viinud keldrisse. Ja õuevärava olevat ta ka sellepärast kinni sidunud, et lahtist vilja aidatrepil hoida. Alles öösel olevat ta nõuks võtnud vilja üldse lahtiselt trepilt ära viia. Kaarli tulekuni polevat ta aga veel mahti saanud õueväravat lahti teha. Ja nii edasi. See sõnadega vigurdamine ja valetamine tegi talle vaid head lõbu.

Ja ega ta veel oma jonni jätnud, ehkki Kaarel vilja kätte sai. Veel mitu ja mitu korda käis ta Kaarlit põllul näägutamas ja „häbistamas" „viljavarguse" pärast. Ja ähvardused muudkui kõlasid juurde. Pärast, teiste juuresolekul, salgas ta kõik ära ja seletas, et ta Kaarlile midagi niisugust öelnud ei olevat, Kaarel ise kandvat tema vastu viha käitumise pärast varemail aastatel.

Juusa enese põldudel töötas nüüd Eedi üksi, peremees ise ei võtnud ka nüüd tööriista pihku. Ta ootas sakslasi.

„Ega see kuradi jant enam kaua kesta," manas ta. „Hakkan siis mina seepärast end lõhki kiskuma, et paar popsi mu maa peal vigureid teeb. Küllap neist varsti lahti saan — ja siis hakkab kõik veel palju toredamini minema kui varem."

Väino ja Piia asusid linnas ja saatsid sealt aeg-ajalt isale ergutavaid sõnumeid. Mis see Väino seal tegi, sellest vanemad ei rääkinud, aga Piia pidi nende jutu järele olema kellegi endise ärimehe juures perenaiseks. Et Piia kellegi perenaine oli, see kõlas üpris naljakalt neile, kes teda ligemalt tundsid. Piiale viis ju kodus ema kohvi voodi. Kuidas ta siis küll perenaine suutis olla? Aga

ehk vahest niipalju, et viis nüüd oma peremehele kohvi voodi?

Kodused tööd ja talitused toimis Juusal aga endiselt vana Maali, see igavene ori. Ta talitas hommikust õhtuni ja nuttis siis õhtuti voodiserval, kuni magama jäi. Talus elas ju ka veel Enna, aga teda oli vähe näha väljaspool tagakambrit ja aeda, kus ta vahel siiski midagi õiendas peenarde juures; ka oli tal alati palju käimist alevisse oma sõbrataride poole ja naabertalude peretütarde poole.

Vahetevahel sattusid Kaarel ja Eedi piirimaadel töötades kokku. Eedi oli esialgu veelgi vaiksemaks jäänud kui varemail aegadel. Ent Kaarliga rääkis ta niisama otsekoheselt ja sõbralikult kui varemgi. Kodus olid kõik Kaarli vastu väga vihased ja pahased ja Eedi pidi seda alati pealt kuulama. See oli teda küllaltki tüüdanud, sest kui Juusal kellelgi avaramat mõistust peas oli, siis oli see Eedi. Kaarliga ei tahtnud ta sellest kõigest rääkida, mis kodus käimas oli, sest tal oli isa pärast piinlik. Isa oli ju Kaarlist teinud lausa varga ja röövli — nii teiste kui ka Kaarli enese ees. Aga Eedi tundis ju Kaarlit küllaltki hästi kui tublit töökaaslast ja kena seltsimeest.

Kord, kui ta Kaarliga jälle põllul kokku sattus, ütles ta: „Sa ära seda isa juttu väga südamesse võta, Kaarel. Mis sa säärase inimesega tahad teha! Ta ju kui hull."

„Mis selle seemne asjus ütlemist oli, selles ei saanud ma midagi parata," vastas Kaarel. „Ja seal nägid inimesed ise, mis oli tõsi, mis vale. Ta ähvardab ju küll mind, aga ma ei võta seda väga südamesse, sest mis ta mulle ikka teha saab. Ma ei karda kedagi. Küll ta pikapeale taltsamaks jääb, kui aru saab, et kõik see jonnimine midagi ei aita."

Eedi vaikis veidi, siis ütles:

„Nad seal, kodus, räägivad ja ootavad kõiksuguseid asju, Väino ja Piia saadavad igasuguseid sõnumeid. See jutt jääb meie vahele, Kaarel, aga kui tõesti midagi juhtub, siis... Mina loodan paremat... Aga kui tõesti sakslased... Ega isa üksi niisugune ole. Teisi on veel kah. Ja need hullud..."

„Ah sa arvad, et...?"

„Ega neid hulle uskuda või..."

„Tohoh pagan! See on alles lugu! Või kurjategijad, kes peaks ise oma tegude eest vastust andma, tembeldavad meid kurjategijateks. Ja ega see, kui sõda peaks lahti minemagi, ega see veel pruugi tähendada sakslaste võitu."

„Seda arvan mina ka. Aga ma nii, igaks juhuks, et sind hoiatada... Sõda võib sõdida nii või teisiti. Kõike võib ette tulla. Sakslased võivad ju ka ajutiseks sisse pääseda. Ja siis... Selleks ajaks pead sa kaduma!"

Kaarel vaikis süngelt.

„Mina loodan küll, et sakslased siia ei pääse," ütles ta siis.

„Seda ei usu mina ka. Aga sõja käigud on keerulised."

„See on iseasi."

Mehed lahkusid ja hakkasid jälle äestama. Ent mõtted nende peades keerutasid äsjase jutu aineid.

9

Eedi oli vähema hariduse saanud ja vahest ka vähem lugenud kui ta vend Väino, ent tal oli rohkem mingit loomulikku vaistu, et elust — isegi suurtest küsimustest — õigemini aru saada kui ta kergatslik vend.

Kord, kui Väino koju tuli kõigi oma uuemate informatsioonidega ja lootustega sakslastesse kui „päästjatesse", sattus Eedi temaga vaidlusse; vähe ta rääkis, kuid kui rääkis, siis oli ta sõnadel kindel eluline alus.

„Mis sa nendest sakslastest loodad, et sa neid nii ootad?" küsis ta vennalt süngelt.

„Mida tema küsib!" urises vend üleolevalt. „Sellest peaks iga elementaarsemgi inimene isegi aru saama."

„Ei mina küll sellest aru saa."

„Võib ju olla," ironiseeris Väino tähendusrikkalt. „Aga teised saavad." Ning lisas autoriteetselt: „Sakslane on kultuurinimene."

„Ei tea," kahtles Eedi. „Mina olen ka mõnikord lehti silmitsenud, vähe mul küll selleks mahti on. Mis mulle sealt viimasel ajal sakslastest silma on paistnud, on küll kaunis imelik ja paneb väga kahtlema nende kultuuris."

„Noo?!" ironiseeris Väino. „Kas sa Goethet ka lugenud oled? Või on see kah sulle kahtlane meesterahvas?"

„Goethest olen ma kuulnud, lugenud ei ole," vastas vend. „Aga ka seda olen ma kuulnud ja isegi lugenud, et Goethe ja temataolised praegu Saksamaal moes ei ole, vaid nad on kõrvale lükatud ja natside laulikud ja mõttetargad nende asemele pandud. Missugust sorti need on, sedagi tean; ega inimsööjate „mõttetarkus" nende mõttetarkusest palju krõbedam ole: kah puha teiste rahvaste orjastamine ja hävitamine on ausse tõstetud, et muudkui pihta igale „alamale" inimesele, kes ei kuulu „puhta" saksa tõu hulka. Küllap oled sa seda kõike isegi lugenud."

„Ja noh," sattus Väino kitsikusse, „see võib ju tõsi olla, et nende filosoofia on niisugune, aga nende käitumine ja välimus ja kõik on ikka palju peenem kui mõnel teisel rahval."

Eedi naeris süngelt:

„Käitub peenemalt jah, kui sind alamat tõugu inimeseks peab! Teenriga ja orjaga käitub suur saks kah peenelt: tõmbab kindad kätte, enne kui vastu vahtimist annab."

Onu Taavet, perenaise Leenu vend, vana pensionil olev kooliõpetaja, kes ka parajasti Juusal viibis, puhkes mõnuga naerma.

„Tubli poiss, Eedi! Näe, ära sa ütle! Tudengiga vaidleb hästi ja üsna tabavalt. Ega need mullasegajad uuemal ajal enam olegi nii tumedad kui vahest arvatakse."

Eedi aga jätkas:

„Peened võivad nad ju minupärast olla, need saksad, ja nende käitumine võib ju ka olla puha bitte sehr! ja danke sehr! Aga kas ta sinust orja teeb peenelt või jämedalt, see on üks kama kõik."

„Kust sa siis tead, et ta minust orja teeb?" küsis Väino haavunult.

„Noh, millest meil siis jutt on? Seda sa ometi salata ei saa, et Hitleri õpetus on kõik puha selle poole sihitud, et sinust ja minust orje teha."

„Noh..." venitas Väino kahemõtteliselt.

„Ah sa arvad, et minust teeb ja sinust ei tee?" viskas Eedi sünget nalja. „Nii paistab su toonist välja. Tähendab, sa siis ikka tunnistad, et mullasegajaist saavad saksa orjad?"

„Kas nüüd just orjad..." põikas Väino kõrvale. „Aga see ei tee ju paha, kui kõrgema kultuuriga inimesed ka meie põllumajandust juhtima hakkavad ja meie inimesed nende all õppima hakkavad..."

Nüüd segas jälle jutusse onu Taavet:

„Vaat Väino, kui sa natuke vanem oleksid, siis teaksid sa vahest ehk paremini, et meie rahvas ligikaudu seitsesada aastat „kõrgema kultuuriga" sakslaste all põllumajandust studeeris. Ja missuguses seisukorras meie rahvas selle „õppimise" ajal oli, sellest oled sa ka ehk ometi natuke kuulnud? Tahad sa neid aegasid tagasi?"

„Need olid vanad ajad..." kaitses end Väino. „Uuemal ajal pole niisugused asjad enam võimalikud."

„Küllap nad võimalikud on, kui nad sihilikult võimalikuks tehakse. Kui värk jälle vana viisi sisse seatakse. Hitleri programmis ju on: „alamat tõugu" inimesed käsualusteks põllutöölisteks, sakslased juhtijateks. Mida see tähendab? See tähendab seda, et kui sakslased meie maal jälle kanda saaksid kinnitada, siis meie talud peagi nende kätte mängitaks ja meie maarahvas nende põllutöölisteks ehk — endise aja järele — orjadeks tehtaks saksa „juhtide", see tähendab kubjaste all."

„Mina seda ei usu!" protesteeris Väino.

Onu naeris:

„Sa ei usu sellepärast, et sa ei t a h a uskuda. Sa ei taha uskuda vastu oma teadmist ja loogikat. Tahad vägisi pime olla. Sest et sakste „käitumine" sulle tundub „peen" olevat. Aga kuulsid juba, mis Eedi sulle selle „peene" käitumise kohta ütles. Paljas väline koor. Sellega sa kaugele ei saa. Minu arvamine on, et kui sind ajajooksul „peenelt" kägistama hakatakse, siis see sul kindlasti hinge kinni paneb."

„Intelligentsi seisukohalt..." algas Väino.

„Jah, jah," viskas onu vahele. „Mõistan juba ette, mida sa öelda tahad: et intelligentidel, haritlastel, linnakodanlastel ja teistel paremlastel saab sakste all ometi

hea elada olema — „peenelt"; et ega linnakodanlast, haritlast ometi orjaks tehta. Noh, ära asjata looda. Linnakodanlasi, haritlasi, ei saa muidugi kohe lihtlabaselt kubjaste — „juhtide" — all sõna otseses mõttes — tööle rakendada. Ka ei saa neid sundida väliselt oma elu elama kulide tasemel. Aga neist hakatakse tegema teise järgu kodanikke, võib-olla isegi kolmanda, neljanda järgu kodanikke. Nii et oled küll arst, aga oled ikkagi sakslase käsualune, alamarst, midagi nii arstist toapoisi taoline; oled küll advokaat, aga sakslase lõa otsas — ja pead töötama tema näpunäidete järele; oled metsaülem või ametnik, aga ainult alam metsaülem või alam ametnik ja kogu aja pead hoolega jälgima oma peremehe — sakslase — käske, „truude" sõnakuulelikkude silmadega nagu dresseeritud peni. Ja hoia sa, et sa midagi vastu ei ütle, et sul oma arvamist ei teki. Siis kaob kõik „peenus" ja „kultuur" ja sulle antakse teinekord vastu su vaimset palet sääraseid sirakaid, et sa alles tunned, kelle all sa teenid! Jah, jah. Aga võid mõnikord saada ka otse vastu ihulist palet. Oled ju ikkagi ori, teise käsualune, toapoiss, „peenem" ori küll, kuid ikkagi ori. Ega orja mõiste ainult selles seisa, et sind ketti pannakse ja keppidega pekstes tööle sunnitakse. Oi, pojake, v a i m n e orjus, orjatundmus on teinekord, eriti haritlastele, palju, palju raskem. Mõned, kui orjusest räägid, siis mõtlevad ainult kehalist orjust ja sedagi, nagu tähendasin, kettides ja kepinuhtluse all. Ja ütlevad, et säärast orjust enam kuskil ei ole ja et kui seda hitlerlastele tahetakse omistada, siis see on vale. Sedaviisi mõtled sinagi. Aga, kulla pojake, v a i m n e orjus on hirmsam kui kehaline, ja teadmine, et sa teise peni, toapoiss, lükatav ja tõugatav oled, on veel palju

alandavam kui kettides olemine. Mis aitab seal kõik väline „peenus" ja „kultuur", kui sinuga teha võidakse, mida tahetakse, ja sa selle kohta midagi öelda ei tohi, vaid kõige peale ainult jah ja aamen pead lausuma. Sa õpid õigusteadust, aga kui sa sakste all mingisuguseks kohtunik-peniks saadki, siis pead sa sakste seaduse all oma suguvenna hukka mõistma näiteks selle eest, et ta saksa vastu ehk küllalt „peen" pole olnud (saksa mõõdupuu järele). Võib-olla sa leiad, et mehel pole midagi süüdi (sinu mõõdupuu järele), aga sa p e a d meest trahvima. See on ainult väike näide. Võib palju krõbedamaid asju ette tulla. Vaat nii on lugu, Väinoke. Ja ega see veel kõik ole. Meie kool kaob peagi. Meie kunst ja kirjandus kaob. Õpime saksa algkoolis niipalju kui „maarahvale" seda lubatakse, et hästi saksakuulelikuks saada. Ja nii edasi. Oi, „toredad" ajad tuleksid siis jah, Väinoke, kui saksad siia tuleksid. Niisuguseid sa siis ootad?"

Vaevalt sai onu Taavet viimase lause lõpetada, kui uks kambrisse, milles istuti, lahti löödi ja vana Juurup sisse tormas. Ta oli näost punane, higine, aga ta silmad särasid ja ta hambad välkusid laias naerus.

„Hurraa!" karjus ta. „Praegu teatati raadios, et Hitleri väed on sõda alustanud! Nad on tunginud Venemaale sisse! On pommitanud vene linnu! Hurraa! Sõda on alanud! Sakslased tulevad! Nüüd oleme päästetud!"

Ta haaras poja käissu ja nad mõlemad tantsisid tuba mööda kui kaks pöörast narri, nii et tolm lendas:

„Hurraa! Hurraa! Elagu Saksamaa! Elagu sõda! Heil Hitler! Hurraa! Hurraa!"

Onu Taavet võttis laualt mütsi ja puges tasakesi toast välja. See tants on nende surmatants! mõtles ta alevi poole sammudes. See on tants omaenese haua serval...

10

Arno oli uute ehituste jaoks innu ja armastusega töötanud. Oli kaevanud lauda alusmüüri jaoks sügava kraavi, oli tahunud palke ja valmistanud latte. Aegajalt oli ta põllul asendanud isa, sest kuigi ta veel päris paras külvi- ja künnimees ei olnud, võis ta küllalt äestada. Äestamiseks oli ta ju õieti otse paras poiss ja vanemale mehele ei olegi ju äestamine enam kellegi õige töö. Ajal, mil poeg põllul oli, võis isa kodus alusmüüri teha, mis polnudki, üksi, kuigi kerge ülesanne ja nõudis tublisti vaeva, sest õieti peab säärase töö juures mitmekesi olema. Aga naine, kui aega sai, aitas meest, ja ka Kalju, lõunavaheaegadel, tahtis midagi isa abistamiseks teha: tõi vett, kandis väiksemaid kive, kruusa. Kalju oli nüüd karjapoiss omas kodus. See oli talle uudseks ja rõõmsaks ametiks. Ta kari polnud suur: lehm, vasikas, kolm lammast ja siga. Aga ega säärastki karja üksi võidud jätta ja süüa tahtsid needki loomad, olgugi et neid nii vähe oli. Karjamaa oli olemas: osa Juusa lepikust, sooveerest ja nõmmest. Seal veetis Kalju omad hommiku- ja õhtupooled, vahtides kord venda põllul, kord isa kodus ta tööde juures ja igatsedes ka ise kõigest väest nende juurde. Lõunavaheajal sai ta kodus olla, aga mõnikord ka venna juurde põllule lipsata, kus sai ohjad omale, et venna eest äestada. Vend vaatas siis naeratades pealt, kuidas Kalju tegi esimesi samme oma isa põllul. Ja Kalju oli ülemal määral õnnelik ja uhke.

Lõppesid viimaks tööd põldudel, maa oli seemendatud ja vili võis hakata idanema; juba oligi kaerapõld ajanud üles esimesed punakad eod. Lust oli seda kogu perel vaadata! Esimesed eod omal põllul! Kui kaua oli seda

igatsetud ja oodatud! Viimaks ometi oli see unistus täide läinud.

Ent...

Samal ajal hakkas kostma salajutte tulevast sõjast. Kahjurõõmsate nägudega, tigedate silmadega, vaevalt tagasihoitud irvitusega vaatlesid Kaarli ja teiste temasuguste töid ning toiminguid nende vaenlased. Teeseldi pealiskaudselt erilist soojust ja sõprust, kui küsiti:

„Noh, kuidas värskel peremehel siis nüüd tööd lähevad kah? Ah pole viga? Noh, tore, küllap sügisel kaerad kahisevad ja odrad mühisevad. Ja kohe rikkus majas kah! Ja vaat siis veel neid uusi põllumehi! Küllap sammuvad mõnestki vanast varsti mööda!"

Säärane jutt aeti ära ja pöörati siis minekule, et omaette tasakesi kiruda:

„Sa kuradi varas! Oota, küll sa nüüd varsti saad! Küll sinu kaerad kahisevad jah, küll su odrad mühisevad. Aga kes neid lõikab? Hehehe! Küllap need lõikavad, kelle maa peal nad kasvavad. Tehke tööd aga jah, higistage, vennikesed! See on teie viimane töö „omal" põllul..."

Vana Juurupki muutus enne sõja puhkemist Kaarli vastu salakavalaks ja pahaendeliseks. Ei ähvardanud enam lausa, ei märatsenud, vaid läks nagu kogemata, midagi teeseldes, Kaarli onnist mööda, peatus siis nii, möödaminnes, hetkeks „naabri" töö juures ja hüüdis, näiteks:

„Noh tere jõudu kah, suurpõllumees! Kuidas lossi ehitustöö areneb? Ega midagi, ega midagi... No kas loss saab peagi valmis kah?"

„Miks ta ei saa? Küllap ta kord saab kah," vastas Kaarel, kuigi omal himu oleks olnud luurajale kiviga visata.

„Miks sa siis nii väikese selle lauda vundamendi teed?" päris külaline. „Sa viruta ikka oma kakskümmend meetrit pikk ja kümme lai. Siis on vähegi. Ega siis sa ometi ka edaspidi sihukest popsi hakka mängima kui seni. Küllap varsti paisud mäestki üles. Tänavu võtsid minu maad, tuleval aastal võtad Kütiste maad. Ja nii edasi. Vaatad — oledki mõisnik."

Säärasele jutule Kaarel lihtsalt ei vastanudki, vaid jätkas vaikides oma tööd.

Ent külaline ise jätkas:

„Inimesed räägivad, et sõda varsti tulemas on. Ega mina midagi tea, ma niisama teiste jutust räägin. Nojah, eks ta ole. Sõja ajal jõuavad mõnedki inimesed kõrgele ja kaugele. Eks sinagi, Kaarel, sinnapoole sihi. Nüüd oled maad saanud, aga küllap varsti lendad ei tea kuhu. Nojah, mis siis enam laudast või sellest kohast siin. Lähed ära kaugemale, kõrgema koha peale. Hähähähää! Noh, head päeva siis."

Ja üle õla viskas, näiteks:

„Muudkui vaata ette, Kaarel, et kõrge koht sul kaela ei murra. Sõja ajal juhtub seda ka. Hähähähää!"

Sõjapuhkemise päeval, varsti pärast seda, kui vana Juurup pojaga omad tantsud kodus ära oli tantsinud ja hurraad ära karjunud, siirdus ta Kaarli onni poole. Oli pühapäev, Kaarel istus väljas palgivirnal, piip suus, pojad ta kõrval.

Vana Juurup teeskles, et tal on asja sooheinamaale, pidi nagu Kaarli onnist sõna lausumata möödagi minema, aga peatus siis ja pööras tagasi:

„Noh, tere kah, Kaarel. Pead ka pühapäeva? Kulub ära, kulub ära. Murrad muidu igapäev tööd, nii et kade kohe vaadata, kuidas inimene vägisi rikkaks tahab saada.

Täna veel pealegi tähtis pühapäev. Iseäraline. Nüüd vaja jõudu koguda igal mehel — rasked ajad seisavad ees. Aga noh, kellele rasked, kellele kerged."

„Mis see tänane pühapäev siis nii tähtis on?" päris Kaarel vastumeelselt, et midagi öelda.

„Ah tänane?" Peremehe silmad särahtasid tahtmatult ja ta hambad ilmusid nähtavale vaevalt tagasihoitud naerus: „Äsja teatas raadio, et sõda on alanud!"

Kaarel jäi väliselt rahulikuks, kuigi uudis oli põrutav.

„Või alanud? Noh, küllap ta kord lõpeb kah."

„Jah," ähkis vana Juurup ärevalt. „Saksamaa tungis Venemaale sisse! Ta väed on otsaga juba kaugel. Ruttu see läheb!"

„Küllap nad kord tagasi pekstakse," vastas Kaarel. „Ei maksa seepärast midagi karta."

„Kes see nüüd kardab..." muheles Juurup kahemõtteliselt. „Mina ei karda midagi."

„Aga ise ütlesid, et rasked ajad seisavad ees..."

„Noh, muidugi, sõja aeg, teadagi. Aga see on iseasi. Sõda ei ole kerge kellelegi. Või vahest sulle?"

„Kuidas ta siis mulle nii kerge on?"

„Noh, lähed rikkaks, kogud vara, hähähähähää!" kordas Juurup oma vana kulunud nalja. „Tõused mõne kõrge koha peale, lendad oksale. Hähähähähää!"

Ja tegi kähku minekut, et vahest teine muidu midagi ütleb, mis ta naljalt mõnu ära võtab.

„Head päeva, ma tahtsin järele vaadata, kuidas selle heinakasvuga ka tänavu on."

Aga kauaks ta sinna sooveerde ei jäänud ega kaugele ei läinud, vaid läks peagi teist teed koju tagasi.

Salme, kes juttu köögist oli kuulnud, tuli silmi pühkides välja:

„Sel kurjalloomal ju lausa verelõhn ninas! Küll on ikka inimene! Armas taevas, mis meist nüüd saab!"

„Pole katki midagi," vastas Kaarel, kuigi omalgi laskus koorem südamele.

„Miks pole katki!" nuttis Salme. „Nüüd on teadagi, mis nüüd tuleb..."

„Mis siis tuleb? Mida sa kardad? Kas sakslaste võitu või?"

„Aga sa oled ise öelnud, et sõjas võib kõike juhtuda. Lahingud käivad edasi-tagasi, ja kui sa nende metsaliste kätte satud, siis on teadagi..."

„Ei maksa veel nutta midagi. Vara veel nutta," ütles Kaarel. „Mina jätkan oma tööd ja loodan, et sakslasi siiamaale ei lasta."

Ta vaikis veidi ja lausus siis:

„Kuid peakski asi nii hulluks minema, siis... siis ma kaon või lähen Punaarmeesse... Küllap ma parajal ajal jälle tagasi tulen."

„Mina lähen ka!" ütles Arno. „Mis minagi siin teen!"

„Sina jääd emale abiks," vastas isa. „Kalju on veel nõrk, temast ei ole emale mingit õiget tuge. Ja mis hakkab ema siin üksi peale väikese lapsega — ja loomadega... ja põldudega..."

Viimase sõna ütles üsna kõlatu häälega ja kõik mõistsid, mida ta mõtles.

Põllud olid alles seemendatud ja tärkamas, aga mis pidi neist saama, kui sõda siia jõudis! See oli murekoorem, mis lasus kõikide südamel. Ja ehitusmaterjal, hobune, töö...

„Neetud metsalised!" hüüdis Salme ja kuivatas silmad. „Ma ei taha nutta ka enam mitte — nii vihkan ma neid! Mitte üks silmatäis ma nende pärast enam ei nuta!"

Salme pigistas hambad kõvasti kokku, et mitte enam nutta.

„Kas tõesti," imestas ta vihaselt, „nad seal Saksamaal nii näljas on, et aina röövlitega tegemist tehakse?"

„Tahavad meid orjadeks muuta," vastas Arno isa asemel. „Olen Hitlerist ja ta plaanidest mõndagi lugenud. Aga ärgu lootku need," ta osutas Juusa poole, „ärgu lootku need, et kõik nende tahtmise järele läheb."

Samal õhtul oli vanal Juurupil oma naisega pikem jutuajamine, pärast sööki laua juures istudes.

„Sa rõõmustad nii hirmsasti selle sõja puhkemise üle," ütles naine murelikult. „Aga sõda on ikkagi sõda ja toob kõiksuguseid õnnetusi ja hädasid kaasa, nii et ei tea veel, kuidas see asi läheb ja lõpeb..."

„Ah mis sina ka tead!" rehmas vana Jaan käega. „Ega sõda muidugi naljaasi ole, aga s e e sõda on lausa paradiis, võrreldes selle rahuga, mis praegu meie ümber."

„Ei tea," halises naine vaistulise hirmuga. „Olgu see rahu nüüd missugune tahes, aga sõda on ikkagi hirmsam."

„Oled sa sõjas käinud?" pilkas mees.

„Pole ma seal käinud ega pole teda seni õieti ka näinud, aga rahvas räägib. Neid ju on, kes teda on näinud ja temas käinud. Näe, va Joosu Kusta..."

„Päh! Leidis asja — Joosu Kusta!" lõi vana Juurup käega. „Igavene lorimokk ja logard, tisler pealegi, aga pole ta õieti sedagi, ei viitsi lauda kah valmis teha, minu vanker seisab tema käes juba mitu nädalat — ei tee ega tee..."

„Aga ta on suurest sõjast osa võtnud, kakskümmend või rohkem aastat tagasi..."

„Küllap laiskles sealgi ja siis lorab nüüd pealegi, et end tähtsaks teha. Aga..." peremees jäi äkki mõtlema.

„Võib-olla, et ei valeta kah. Ta ju ka siis sõdis sakslaste vastu — ehee! Küllap need sõja talle oskasid soojaks kütta, seda ma usun. Ja see hirm tal siis veel nüüd nahas. Sakslased on sõjas meistrid! Ohoo! Vaat see'p see asi ongi. Nende vastu ei saa keegi. Löövad kõik, mis ees on, pihuks ja põrmuks."

„Aga kui jääme ise sõja jalgu..."

„Ah, mis sa jorised! Ei jää kedagi! Venelased ei suuda sakslastele vastu panna. Põgenevad kus seda ja teist. Mis jalgujäämine see siis on? Venelased jooksevad minema ja sakslased tulevad asemele — ja korraga on meil jälle kõik joones! Niivõrd seda sõda on. Ei tule siin mingit hirmu ega häda. Vaid algab alles tore elu!"

„Mispoolest siis sinu arvates see elu nii tore saab olema?"

„Eh, memm, on sinul aga kõva pea!" ohkas peremees. „Küll oled sa aga tume! Mispoolest... mispoolest...! Aga vaat, esimene asi: omad maad saame tagasi..."

„Ei tea veel, kuidas sellega on. Räägitakse ju ka, et Hitler või too suur nende ülem tahtvat teiste rahvaste maid omale rahvale saada."

„Tühi lori! Kes need rääkijad on? Popsid, koolmeistrid ja teised säärased vallavaesed. Too jutt ei loe midagi."

„Vend Taavet ju ka ikka on rääkinud, et selleks Hitler siiapoole vahtivatki — ja nüüd ta siis tulemagi on hakanud —, ikka siia Poola- ja Venemaa poole ja meie poole kah. Et teised rahvad paneb oma alla orjama ja nende maad võtab ära."

Jaani süda kargas tulist viha täis.

„Vana Taavet oleks ka vaja kinni võtta ja tal taguots kuumaks lasta kütta, kui sakslased siia tulevad!" sisistas ta. „Säärane vana narr! Täna oli ta ka siin ja ajas Väinole

jälle oma lora. Just parajasti, kui sõjasõnumit üle anti. Ma kuulasin kõrvaltoast ühe kõrvaga teda ja teisega raadiot. Ja mõtlesin: vaata, kus on issanda pime! Teeb propagandat sakslaste vastu, aga sakslased juba varsti sees. Ega paha ka oleks, kui ta sakslaste ajal veidi vee ja leiva peale istuma panna."

Perenaine jahmus:

„Mine nüüd ikka oma jutuga! Vana inimest tahad kinni hakata panema! Ta ju kõvasti üle seitsmekümne."

„Aga miks ta on kommunist ja teeb kommunistide kasuks kihutustööd? Küll ma teda tunnen!"

„Ta on minu vend!" kaitses perenaine.

Peremees trummeldas kannatamatult kämblaga lauale:

„Tühi jutt. Katsugu see Taavet veel siin oma nägu näidata! Löön selle vana koivandi jalust maha."

„Ei Taavet ole milleski süüdi, mis nüüd tulla võib."

„Lori! Vaat kui sakslased siia tulevad, siis on kord jälle maal ja majas. Midagi muud siin ei juhtu. Nemad oskavad elada. Praktiline rahvas. Kultuur! Tehnika! Esimene sort! Ja viisakus! Ikka pitte seer ja tanke seer! Ja kus neil napsid ja sigarid on! Ohoo! Oska aga nende meele järele olla, siis saad kõike. Aga kui vastu hakkad, ega siis nalja ole kah. Ja misjaoks neile vastu hakata? Meil on põllusaadusi, metsa, põlevkivi, võid, liha, mune, pekki. Selle eest tuleb raha! Kui toda ikka hea pataka oled kogunud, siis osta või mõis. Jah. Ja võid varstigi saksa mõisnikkudega ühe laua taga istuda."

Perenaine vaikis ja võngutas siis pead:

„Võib ju olla, et asi nii hulluks ei lähe, nagu Taavet räägib. Aga nii tore see kõik nüüd kah küll olema ei hakka, nagu sina räägid. Lasevad sul sakslased mõisu osta, kui neil ise maapuudus. Oijah! Nemad sihivad ikka

vist küll rohkem selle poole, nagu nad siin vanastigi elasid: saks lossis ja mats rehes."

„Talupojad olevat Saksamaal suure au sees," seletas peremees uhkelt. „Ja küllap niisama seatakse asi ka meie maal sisse. Ja see on ometi peaasi."

„Elame, näeme," ohkas perenaine ja tõusis üles, et Väinole, kes oli alevisse läinud, õhtuks midagi head valmistada.

11

„Mis töö see on!" ütles Kaarel naisele ja pani vikati maha. „Ei see pole kellegi töö! Ei ole tast mõnu ega rõõmu ja ei tea sa ise, mis tast välja tuleb. Lähen parem sinna, teiste hulka, võtan vikati asemel püssi kätte. Siis on kindlam."

Selliseid või umbes selliseid sõnu oli Kaarel juba mitu korda rääkinud. Töö ei edenenud ta käes ja meeleolu oli räbal.

„Vaevled, vihastad ja vireled siin, ei tööd, ei õiget puhkust. Kõik üks unenägu. Aga seal, teiste hulgas, seal oleks selgem. Too t ö ö seal on tarvilikum ja õigem."

Naine kuulas murelikult mehe sõnu.

„Aga sa oled juba vana küllalt, Kaarel," ütles ta. „Sa ei tarvitse nooremate eest väljas olla. Sinul on perekond, naine, lapsed. Sa pead end hoidma."

„Eks just siis, kui meie endid hoidma hakkame, meie vaenumeeste nisu õitsebki. Ja mis on siis kõigest tööst, maast ja elust kasu?" vastas Kaarel.

Ning lisas veidi hiljem: „Kui nad siia jõuavad, lähen mina igal juhul, aga Arno peab sinu juurde jääma. Tema võib seda teha ja s i i n kasulik olla sulle ja muiski asjus.

Aga minul pole õigemat teha kui minna — mida varem, seda parem. Kaotada pole mul sellega midagi, ainult võita."

Salme oli oma uut elu, maad, tööd, ehituskavatsusi nii armastama hakanud, et ta sellest kõigest nii öelda küünte ja hammastega kinni hoidis, et ta valmis oli lootma viimse võimaluseni, et see kõik ometi jääb! Ja Kaarel sai temast aru. Temas eneses oli niisamuti. Kui kaua oli seda kõike igatsetud, oodatud kui imet — seda oma tööd omal maalapil. Nüüd oli see ime tulnud, aga nüüd ähvardas jälle kõik minna!

Päevast päeva olid nad nii vaakunud ja lootnud. Aga sõda tuli järjest lähemale ja sakslaste kinnipidamisest polnud midagi kuulda.

„Meie väed taganevad," ütles Kaarel, „sest sakslased on ülekaalus ja hästi ette valmistatud. Nõukogude vägedele tuli kallaletung ootamatult, seepärast nad taganevad."

„Seda enam on lootust, et kui nad end koguvad, siis nad sakslased tagasi ajavad!" arvas Salme kirglikus usus. „See p e a b nii tulema, hiljem või varem, võib-olla just meie õuevärava ees! Ja siis on kõik hästi!"

„See võib juhtuda," vastas Kaarel. „Aga mina pean valmis olema!"

Ja ta hakkas oma koduseid töid ja toiminguid seadma selle poole, et neid naisel ja Arnol kergem oleks üle võtta. Salme nuttis salaja, nähes mehe ettevalmistusi, aga ta ei lausunud enam sõnagi mehe kavatsuste vastu. Ta teadis, et nii pidi see olema. Koju tema mees jääda ei võinud, kui hädaoht mitte, nagu loodetud, ei vähenenud, vaid tuli järjest ligemale.

Viimaks jõudsid lahingud juba üsna lähedale. Kaarel tundis, et ta peab minema. Loota ju võis, loota võis

viimse võimaluseni. Aga see oli iseasi. Ja Salme lootis. Lootis ikka veel, kirglikult, meeleheitlikult. Seadides õhtul oma mehele leivakotti, kuna mees öösel lahkuma pidi, et ühineda võitlejatega, ütles ta:

„Mine! Aga miks ei või siis sündida see, et just siin meie ümbruses lüüakse sakslased tagasi? Miks ei või? Kord peab see ju sündima! Ja miks mitte siin?!"

See oli nagu sonimine, kui ta nõnda seal rääkis. Kaarel istus laua juures ja oli rahulik.

„Mis tulema peab, tuleb ikka," katsus ta naljatada. „Ja ega tea — kui mina ka sekka löön, vahest siis ongi võit meie käes. Püssi käsitamise peaks ma ju mõne tunniga selgeks saama ja sihtimine on juba mehe osavus. Eks näe! Vahest viin teistele õnne kaasa."

Kaarel oli otsustanud ja oli rahulik. Kahetses endamisi vaid, et siiski varem ei valinud seda teed, oleks ikka rahulikum, mehisem ja parem olnud. Vaid teadmine, et ta osavaks sõjameheks juba vana oli, võis teda ta viivitamises vabandada.

Ta kavatses veel paar tundi oodata, kuni suvine öö kõige pimedamaks läheb. Oma perekonna pärast oli tal õigem nii lahkuda, et keegi ei teaks, kuidas ja kuhu ta kadus, — kui tagasitulekut enam ei ole.

Ta andis Arnole viimaseid näpunäiteid tööde suhtes ja edasipidise elu suhtes üldse, kui tema, isa, enam tagasi ei tule. Naisega oli juba kõik räägitud.

„Kui ma surma saan," ütles ta pojale, „siis oled sina siin peremees ja pead juba ise kõik oskama ajada, kuidas vaja. Noh, ema õpetab sind esialgu. Küllap varsti isegi kasvad. Kui sakslased ikka tõesti siia tulevad, siis on lugu muidugi keerulisem. Siis tuleb meie rahval alandust taluda. Oi, kuidas tuleb! Aga ole kaval, Arno,

ja katsu elu sees hoida. Kaval ja vahva! Siis ei saa sakslased sinu nahka kätte. Sina tee aga neile kahju niipalju kui oskad. Ja küllap mina — küllap minagi kord jälle tagasi jõuan..."

„Muidugi jõuad!" hüüdis Salme läbi pisarate. „Küllap juba ligemail päevil jõuad!"

„Tahame loota," vastas Kaarel tõsiselt. „Aga tõenäolisem on küll, et ma ligemail päevil ei tule. Kuid see ei tähenda midagi. Muudes lootustes võib ju eksida, aga kindel olen ma selles, et Hitleri väed siia igaveseks sisse ei jää."

Ja Kalju poole pöörates rääkis isa:

„Sina, Kalju, ole abiks emale ja Arnole, ja kui tuleb sakslaste ajal vahest teisi teenima minna, siis ole ettevaatlik ja nutikas. Küll me siis jälle kord üheskoos kõik ehitama hakkame! Küll teeme uue lauda ja uue onni ja kõik. Ja elame veel kuidas! Ära nuta, Kalju, kindlasti tulen minagi tagasi."

Kalju pühkis pisarad ja lausus:

„Ega ma nuta, vesi tuli ainult silma."

Isa silitas tal pead ja lausus: „Nii, nii jah. Ikka ainult vesi. Mehel ei tule kunagi pisarad silma, ikka ainult vesi. Seda pea meeles ja ole tubli poiss, Kalju."

Kesköö1 võttis Kaarel koti selga ja astus õue. Tare lävel oli lõplik lahkumine omastest. Salme süda oli raske. Aga ta ei tahtnud lahkumist veelgi raskemaks teha ja hoidis end tagasi. Lühidalt kaelustas ta meest, Kaarel tõmbas tal korra käega üle õla, koputas julgustavalt veel kord Arno ja Kalju õlale — ja kadus pimedusse. Väike Viivi magas, tema ei teadnud isa lahkumisest midagi, aga isa seisatas enne lahkumist temagi aseme juures paar hetke.

Oli pilves öö ja kaunis pime. Lahingumüra oli vaibunud. Kaarel suundus peenart mööda lepiku poole, mis mustendas eemalt. Ta astus omaenese külitud viljade vahel ja nägi omaenese käte tööd sellisel ööl siia maha jäävat. Vili oli juba pikk, varsti valmimas. Kes lõikab selle, kes paneb ta kokku? Valusalt vaevles süda. Loota võis kõike, aga ka kaotada oli kõik.

Kaarel heitis veel kord pilgu üle õla, kus pimeduses mustendas ta onn, ja siirdus siis lepikusse, mille kõrged ladvad varjasid kõik ümbruse. Ta oli andmeid kogunud ja teadis, et eespool, umbes viie kilomeetri kaugusel, koolimajas, asus Punaarmee staap; just millise väeosa oma, seda Kaarel muidugi ei teadnud, aga temale ei teinud see muret; küll temale seal juba ülesanne ja koht leitakse või küll seal paremini teatakse, kuhu ta saata. Üksikuid punaarmeelasi ja nende salku oli ta mõnikord alevis käies kohanud; aega oli neil alati vähe olnud ja kellelgi polnud mahti Kaarliga pikemalt rääkida, pealegi — kes teadis, mis või kes Kaarel oli. Seepärast ei teadnud Kaarel ei omade ega vaenlase seisukohtadest ega kaugusest ligemalt midagi. Mis külainimesed rääkisid, oli aga väga ebatäpne: kord teati sakslased juba üsna lähedal olevat, kord aga veel päris kaugel. Vaid lahingukära järele võis asjatundja umbes otsustada, kuid Kaarel ei olnud asjatundja. Siiski arvestas ta, kuna oli kuulnud juba püssipauke ja kuulipildujaraginat, et võitlus enam kuigi kaugel olla ei võinud; kas aga siin olid peaväed või vaid eelväed, kas siin oli pearinne või vaid mõni kõrvalisema tähtsusega lahingutekoht, seda Kaarel ei teadnud.

Kõrvalisi teeradu mööda jõudis Kaarel maanteele, mille ta ruttu ületas; kahjuks ei teadnud ta Punaarmee asu-

kohti; väga võimalik, et mõni väeosa ööbis siin kuskil üsna ligidal. Kuid Kaarel arvestas, et kui staap oli viis kilomeetrit eelpool, siis väed sellest veelgi eelpool asuvad — nii oli ta sõjast ikka kuulnud. Et mõni väeosa siin lähemal kuskil reservis võis asuda, sellele mõttele Kaarel ei osanud tulla. Kaarli onn ja Juusa talu asusid maanteedest tükk maad eemal, seal oli harva võimalust näha vägede liikumist ja alevissegi oli selat kolm-neli kilomeetrit.

Jõudnud põllupeenraid mööda umbes kilomeetri kaugusele koolimajast, kus Kaarli teades pidi asuma Punaarmee staap, kuulis Kaarel vooride loginat, mis arvatavasti liikusid koolimajast möödaviival maanteel. Noh muidugi, seda Kaarel teadis, et sõjas ikka liiguvad voorid — enamasti öösel, sest lennukid ju varitsesid neid. Lennukeid võis päeviti küllalt näha, kuid nad keerlesid ikka rohkem maanteede kohal ja rindeümbruses. Nendegi liikumise lähedus oli viimastel päevadel Kaarlile hoiatuseks olnud, et rinne läheneb ja lahingud enam kaugel ei ole.

Kaarel astus väikest teerada, mille vist koolilapsed kevadel sõtkunud, koolimaja poole. Lühike öö hakkas juba lõppema, ent kuna taevas oli pilves, venis hommiku tulek pikemale kui selgetel päevadel ja esimene valgus oli ähmane ning hall.

Kaarel oli koolimajale juba vahest paarisaja meetri kaugusele jõudnud, kui aia nurga juures kasvavaist põõsastest kuuldus kahinat ning kostis hüüd: „Halt! Wer da?"

Ja kõlas pauk.

Kaarel kohkus sambaks. Siis viskas enda pikali maha. Aga oli juba hilja end varjata. Välgukiirusel läbis pead mõte:

Lõpp! Emba-kumba, kas need teated, mis Kaarel saanud, polnud õiged või oli Punaarmee staap veel sel ööl koolimajast lahkunud ja sakslased maja oma alla võtnud.

Kaks halli kuju eraldus põõsastest ja jooksis lamaja juurde.

„Aufstehen, du Schinder!" karjus üks neist ja lõi Kaarlit püssipäraga selga.

Kaarel tõusis üles.

„Was machst du hier?" karjus sakslane nüüd ja raputas Kaarlit rinnust. „Bolschewik? Wa-as? Spion? Du verfluchter Teufel!"

Nad võtsid Kaarli oma vahele ja viisid ta koolimaja õue. Siin, voorivankrite, autode ja sõdurite keskel, kuulas Kaarli üle keegi kangelt eesti keelt rääkiv saksa leitnant, vanem mees juba, pika punase kaela ja suurte kurjade hallide silmadega. Ta tuli koolimajast, kus üks Kaarli tabajaist sees teatamas käis, ja põrnitses tükk aega Kaarlit, enne kui küsis:

„Kes sa ollet?"

Kaarel ei vastanud.

„Kui sa ei vasta, kes sa ollet, sis ollet sa üks kachtlane innimene," nentis ülekuulaja ja käskis Kaarli läbi otsida. Isikutunnistust Kaarel ettevaatuse pärast kaasa polnud võtnud, aga leivakott äratas uut kahtlust.

„Misjaoks see sinnul on? Ja kuhhu sinna minnema?"

Kaarel seletas, et ta tahtis koolimajast mööda minna tööle.

„Kuhhu tööle?"

Kaarel nimetas huupi ühe talu naabervallas.

„Mis tööd sinna seal tegema?"

„Puutööd."

„Hm, hm. Aga kus sa isse ellat?"

Kaarel seletas, et ta elab alevis.

„Hm, hm. Praegusel ajal sinna minnema puutööd teggema... Ja mispärrast polle sinnul see pass kaasas? Kulla mees, sinna olema üks vägga kachtlane issik. Sinna ollema bolschewik. Sinna teistest mahha jääma ja nüüd neid otsima. Kui sa õige mees ollema, miks sa siis pikali mahha heitma ja end varjama tachtma?"

Kaarel vastas, et ta peale lasti.

„See ollema nagu üks hoiatuspauk. Agga sinna end varjama tachtma. Bolschewik! Küll meie sinnust varsti ligemalt kuulma saama."

Pärast lõunat viidi Kaarel vallamajja. Teel kohtas ta mitut inimest, kes teda tundsid. Keegi ei julgenud märgatavaks teha, et ta Kaarlit tundis, kuid Kaarlil oli nendest kohtamistest vähemalt see valus „lohutus", et nüüd peagi jutt ta naise ja laste kõrvu ulatub: ta on areteeritud! Hea, et nad vähemalt teada saavad, kus ta on. Ja kui midagi juhtub... kui ta enam nähtavale ei ilmu... siis nad teavad ka...

Vallamajas tunti Kaarel muidugi kohe ära. Seal oli igasuguseid inimesi, ent üks esimesi, keda Kaarel õues kõndimas nägi, oli Jaan Juurup. Siitsamast eest leidis Kaarel ka selle ohvitseri, kes teda hommikul üle oli kuulanud. See kõneles salga omakaitsemeestega ja jagas neile käsklusi.

„Noh, Kaarel, tere tulemast!" irvitas Juurup areteeritule, teeseldes ükskõiksust, kuigi Kaarli ilmumine säärasel viisil teda nähtavasti väga rõõmustas. „Mis, sa oled vahi alla võetud?! Jah, jah, saatuse teed on imelikud. Ei lootnud sind niipea näha saada. Aga ju siis sa ikka põhjust oled andnud, et sind vahi alla on võetud."

Ohvitser, kes Kaarlit hommikul üle oli kuulanud, märkas teda ka ja, kuuldes Juurupi sõnu, pööras selle poole:

„Sinna tundma see mees?"

„Tunnen küll," vastas Juurup aupaklikult.

„Kes ta ollema? Bolschewik? Punaste spioon?"

„Seda ma ei tea," vastas Juurup pikkamisi. „Aga ta oli minu tööline ja võttis pärast seda minu talust maad..."

„Ach so! Ma tahhan see assi veel sinnuga hiljem arrutada. See mees ollema vägga kachtlane."

Kaarel käsutati vallamaja lauta, kust oma üllatuseks lehmade asemel leidis eest mitukümmend meest. Needki olid uusmaasaajad, töölised ja popsid. Aga leidus ka mitu talumeest. Välja ukse ette jäi kaks omakaitsemeest valvele.

„Noh, sina ka!" pööras Kaarli poole tasa ta ligem naaber, uusmaasaaja . „Mis eest siis sind?"

„Ei mina tea," vastas Kaarel. „Sakslased võtsid kinni ja tõid siia."

„Ah sakslased! Vaata, vaata! Suur au!"

„Miks see siis nii suur au on?"

„Noh, meid võtsid kinni omad — omakaitsemehed — nii kutsutakse neid. Nägid? — kollased lindid käsivarre ümber. Võõrad mehed puha, aga küll juba leidub omanurga ninamehi ka, kes neid veavad ja juhatavad, ja juba on ka omanurga meestest mõned kollased lindid käsivarre ümber tõmmanud."

„Mis eest siis teid kinni on võetud?"

„Mis eest? Või meiegi teame. Kes on maad võtnud, kes siin-seal mõne sõna rääkinud. Rohkem ei midagi. Noh, eks pealekaebajad ja isiklikkude arvete õiendajad nüüd tööta. Peaasi muidugi maavõtmine. Ega sinulgi vahest muud põhjust ole? Aga kuidas sa sakslaste kätte sattusid?"

Kaarel jutustas talle tasa — mees oli talle hea tuttav —, miks ta sakslaste kätte sattus.

„Jah, jah, see oli sul hästi mõeldud," sõnas mees, „aga ei läinud läbi. Noh, vahest veel pääsed terve nahaga. Pidasid sind salakuulajaks või mõneks käskjalaks või nii. Aga kui kuulda saavad, et sa seda ei ole..."

„Kust nad seda kuulda saavad?"

Mees võngutas pead:

„Jah, too on, too on... Kust nad seda kuulda saavad... Kes seda tunnistab? Õige. Küllap leidub sinulgi mõni, kes veel jalaga tagant annab..."

„Küllap juba leidub... Aga mis sa arvad, mis meiega nüüd tehakse?"

Mees vaikis. Siis lausus:

„Mis meiega ikka tehakse... Teadagi, mis tehakse..."

„Ah sa arvad, et...?"

„Noh, todasama ma arvan... Kuulda oli, et seal allpool, kust nad tulid, on ikka sedasama tehtud. Omad ise hooplevad. Pikka juttu ei ole..."

„Ei kohut, ei uurimist?"

„Ei mõhkugi!"

Õhtuni toodi veel mehi juurde. Nutjaid ega hädaldajaid siin ei olnud. Kuid ka rääkijaid oli vähe. Vaikides oodati oma saatust. Paar meest küsis vahtidelt süüa, kuid need vastasid:

„Oodake! Öösel saate."

Kaarli leivakoti võtsid sakslased. Kuid ta ei tundnud nälga.

Kui pimenes, hõigati lävel mõned nimed. Kutsutavad ei tahtnud minna. Aga üks omakaitsemees hüüdis jõhkralt:

„Lollid olete, kui tulla ei taha!"

Hääle toon oli tähendusrikas. Kaks-kolm kuju puges välja.

Veidi aega enne kesköödi avati uks pärani:

„Kes tahtis süüa? Söömale!"

Keegi ei liikunud.

„Noh, kurat! Rutem! Siin ei ole ootamist! Kes hiljaks jääb, see ilma jääb."

Õues seisis rühm sakslasi kiivrites. Nende sinelid paistsid olevat heledamad kui teistel seninähtutel. Omakaitsemehed läksid lauta ja lükkasid mehi minema.

„Kas saate välja, sunnikud! Või ei taha! Kommunistid, kuradid! Seni jooksite enamlaste sabas. Jookske nüüd kah!"

Keegi küsis:

„Kuhu meid viiakse?"

„Otse Moskvasse! Õhtusöögile!"

Ja kuuldusid hoobid. Keegi rabeles. Keegi karjatas.

„Karju, kurat, karju!" ähkis jõhker metsistunud hääl. „See sind ei päästa. Marss!"

12

Õudne oli see sügis. Inimesed, terved perekonnad kadusid jäljetult. Ei olnud uurimist ega kohtumõistmist; tumedate pealekaebajate ja sosistajate näpunäiteil võeti ohvrid kodudest või püüti neid kui metsloomi — ja siis paukusid öösiti püssid, mõnikord otse mahalastavate kodu läheduses. Kui omastest mõni puutumata jäeti, siis võis ta kuulda, kuidas sealsamas ligiläheduses hukati ta mees, isa, vend, poeg. Augud, kuhu ohvrid aeti, olid omastele sageli teada, aga neid ei tohitud puutuda, ei

tohitud juttugi teha sellest, et nad teada olid ja nendes lamavaid ohvreid tunti. Vaid salaja, ööpimeduses, võidi minna omakse hauale. Ent mis haud see oli — see oli jõle mõrvakoht, mis kisendas inimsuse ja õigluse järele.

Varsti peale Kaarli tapmist sai sellest teada ka ta naine. Ta lamas mitu tundi maas, otse maapinnal oma onni taga, justkui surnu. Nutukrambid raputasid teda aeg-ajalt, uluv hädakisa kiskus ta suu viltu nagu surmavalt haavatud loomal. Siis jäi ta täiesti vaikseks ja lapsed arvasid, et ta ongi surnud. Aga siis ajas ta enese istuli — ja lapsed nägid. et nende ema oli äkki vanaks saanud, halli näoga, tuhmide silmadega, küürus seljaga. Vaevu komberdas ta onni, kus viskus voodisse; sellest ei tõusnud ta mitu päeva. Arno ja Kalju talitasid loomi ja valmistasid omale ning Viivile süüa. Aga ei tahtnud nendegi suu toiduiva võtta muidu, kui päris nälg seda ei sundinud.

Hakkas nüüd piinu sadama õnnetule perekonnale.

Kui Arno vikatiga põllule läks, et otra kokku panema hakata, tuli vana Juurup ja kisendas:

„Oled sa hulluks läinud, poiss, et minu vilja hakkad varastama, lausa valge päeva ajal! Katsu, et sa kaod siit — või ma lasen sind koristada!"

„See on meie vili!" vastas Arno vihaga ja niitis edasi.

„Või teie vili!" karjus Juurup. „Kes see teie on? Sina või sinu kommunistist isa, kes sai oma teenitud palga? Sinu isa röövis minult kommunistide abil maa ja viljaseemne — ja loomulikult on see vili nüüd minu oma, mis siin kasvab. Katsu, et sa kaod, poisimolkus!"

„See on meie töö vili ja on seepärast meie oma!" katsus Arno veelgi vastu vaielda, kuigi mõistis, et see on asjata.

„Teie töö vili! Hohhoo!" naeris vana Juurup. „Kui sa varastatud asjadega töötad ja neid seepärast omaks tahad tembeldada, siis selle moega sind ometi keegi ei usu. Katsu, et minema saad! Või veelgi parem, pane pealegi vili kokku, see on iseasi, aga mina lasen ta sisse vedada. Hähähää!"

Arno lakkas niitmast, sest ta tõesti ei tahtnud vanale Juurupile oma vilja kokku panema hakata.

Nii läks perekonna suvine vaev ja lootus, nii läks nende toit ja nende loomade toit.

Ent lisaks sellele ähvardas vana Juurup, et ta nõuab kahjutasu Kaarel Kalmusest mahajäänud pärijailt. Vana Kalmus olevat oma karistuse saanud, kahjud temale, Juurupile, peab tasuma karistatu naine. Kahjud olevat suured: saamata jäänud viljasaak suurelt maatükilt, halva harimisega ärarikutud maapind ja nii edasi. Sest ega siis ometi see vilets vili, mis sellel maatükil alatu vigurdamisega olevat kasvanud, ometi kõiki neid kahjusid kata, mis Juurup saanud! Ammugi mitte!

Kui vana Juurup selle jutuga Salme juurde tuli, tegi see ukse lahti ja lausus lühidalt: „Välja, mõrtsukas!"

„Mina — mõrtsukas?" kihvatas Juurup. „Oled sa arust ära, naine! Ma lasen sind teotamise eest vastutusele võtta, sina näru!"

„Lase!" vastas Salme. „Seda ma ei karda! Midagi ega kedagi ei karda ma. Sind ammugi mitte. Teie võite mind kakskümmend kaheksa korda maha lasta ja üles puua, ma ei karda seda. Aga mõrtsukas oled sina ja mõrtsukad olete teie kõik — sakslaste sabarakud ja nende ootajad. Minu mehe isa oma perekonnaga orjas sinu isa ja sind oma eluaja, minu mees ja mina oma perekonnaga orjasime sind eluaja — ja kui meile sinu talust anti

tükk maad, siis sina lased selle eest minu mehe tappa ja nõuad tapetu perekonnalt veel „kahjutasu"! Kas verehind sulle veel väike on, sina alatu inimene?! Ma ei karda sind. Kui sa niisuguse jutuga veel siia tuled, siis ma" — naine võttis nurgast puuhalu — „vaat, virutan sulle sellega kui marukoerale! Välja!"

„Küll on kurat!" pomises Juurup heitunult ukse poole taganedes, sest niisugust vastuvõttu polnud ta oodanud. „Või tehakse aasta läbi röövlitempe ja siis veel uhkustatakse, sõimatakse ja ähvardatakse pealegi. Ähvardatakse! Praegusel ajal! Praegusel ajal! No oota sa, kuradi eit! Ma lasen sinugi maha lasta kui vana raipe! Sa ussieit! Või veel vähe oli, et üks uss ära hävitati — teine on veel mürgisem! No oota sa!"

Mis ta võimudele rääkis, seda Salme muidugi täpselt teada ei saanud, kuid järgmisel päeval kutsuti teda vallamajja konstaabli ette. Salme ei läinud. Kolmandal päeval ilmus kaks omakaitsemeest püssidega:

„Noh, eit, lähme! Sinu mees klõpsutati maha, sinule on vaja sedasama teha, kui sa edasi mässad ja inimesi ähvardad."

„Eks klõpsutage aga pealegi," vastas Salme üsna rahulikult — ja rahulik ta ka tõepoolest oli —, jätkates köögis oma õiendusi. „Ei mina seda karda. Sedasama ütlesin ma ka vanale Juurupile, kui ta toona siin ähvardamas käis. Surma ma ei karda. Surm on praegusel ajal üsna harilik asi. Ja" — ta vaatas naeratades meeste otsa — „mis teie õige arvate: kui minu mees maha lasti, miks siis mina selle elu küljes õige nii peaksin rippuma?"

Mehed mängisid piinlikkuses oma püssidega; nad ei saanud endamisi aukartuses tunnustamata jätta: vahva „eit"!

„Noh, kuidas siis saab?" ütles üks neist segaduses. „Meil on käsk sind vallamajja viia..."

„Miks veel vallamajja," lausus Salme vahele. „Tõmmake aga siinsamas maha. Lühidalt ja ruttu."

„Seda käsku meil ei ole," vastas teine.

„Eks tehke siis ilma käsuta. Mis käsku seal ikka vaja? Kellelt teie siis minu mehe tapmiseks käsu saite?"

„Eit, ära vigurda," ütles nüüd jälle esimene. „Kui sa vabatahtlikult ei tule, siis viime sind väevõimuga."

„Missuguse väevõimuga?" küsis Salme. „Võtate kukile ja kannate? Sest oma jalaga ma küll teiega kaasa ei tule."

Mehed vaatasid nõutult teineteisele otsa. Siis hakkas teine tähtsalt seletama:

„Meie täidame politsei käsku. Politsei nõuab sind vallamajja. Kui sa politsei käsku ei täida, langed karistuse alla. See on, teadagi, alati nii olnud. Mis sa mässad? Tule heaga kaasa, saad kergema karistuse."

„Mis karistus see siis kergem on? Poomine või mahalaskmine?"

„Ära lora! Kui sa tõesti ei tule, läheme tagasi ja teatame, et sa tõrgud politsei käsku täitmast ja lisaks sellele ähvardad ja teotad ja ..."

„Keda olen ma ähvardanud ja teotanud?"

„Noh nii... pruugid suud..."

„Kas suupruukimine nüüd lausa keelatud on?"

Mehed vaikisid. Siis küsis üks nendest:

„Mis asja sa siin vanale Juurupile üleeile rääkisid?"

„Aga umbes sedasama, mis teile," vastas Salme. „Vana Juurup tuli siia niisama surma ja karistusega ähvardama nagu teiegi. Lubas maha lasta kui vana raipe."

„Mis eest?"

„Või mina tean, mis eest. Noh, vist selle eest, et mu mees juba maha on lastud. Inimesed ei saa nähtavasti enne rahu, kui kõik perekond maha on klõpsutatud — nagu teie äsja ütlesite —, maik nagu suus või nii. Kahju, et naine ja lapsed veel elavad, kui mees ja isa maha on tapetud. Nagu häda selle teise surmamisega."

„Tühi jutt. Aga sa olevat Juurupit tahtnud puuhaluga maha lüüa ja lubanud kõik uue korra pooldajad maha lüüa."

„Juurupile ma puuhalgu näitasin ja lubasin sellega talle tõesti virutada, kui ta oma nägu mu onnis veel näitab. Aga uuest korrast ei tea ma midagi. Missugune see uus kord on?

„Aga sa olevat Juurupit mõrtsukaks sõimanud."

Salme naeris mõrudalt:

„Sõimanud? Kui inimesed tapmisega ähvardavad, sellega kelgivad ja uhkustavad, kuidas siis mõrtsukas sõimunimi on? Teie isegi tulite siia ja lubasite kohe maha klõpsutada. Kui teile see klõpsutamine niisugune ilus mäng on, kas teie ka siis selle sõimamise leiate olevat, kui mina ütlen, et see klõpsutamine mõrtsukatöö on? Igaüks saab nähtavasti asjast omamoodi aru: ühele klõpsutamine, teisele mõrtsukatöö. Sõimamist ei saa siin niiviisi küll kuidagi olla."

„No, sa, eit, oskad suud pruukida. Sa oled ikka väärt küll vähemalt head nahatäit."

„Teie käes on võim. Laske käia!"

Mehed tammusid ühelt jalalt teisele ja tegid lõpuks minekut: „Meie läheme teatame vallamajas, et sa tõrgud ja ähvardad ja väga ennast täis oled... ja... ja uhkustad sellega, et su mees maha on lastud... Küllap sinu suhtes nüüd tehakse valjem otsus..."

„Ega see pahasti pole öeldud, et ma uhke olen, et mu mees maha on lastud — kui ... kui ... mahalaskjad sihukesed on!" ütles Salme meestele tagant järele.

Kuid need teesklesid, et nad enam ei kuulnud.

Salme ootas mõne päeva, olles kõigeks valmis. Kuid nähtavasti oli vallamajas „tähtsamaid" asju ajada ja Salme polnud küllalt suur roimar.

Et vana Juurup võis oma ähvarduse „kahjutasu" nõudmise asjus täide saata — vilja ja kartulid oli ta päeviliste abil onni elanikkude põllult juba ära koristanud ja tallu vedada lasknud —, seepärast katsus Salme veel päästa, mis päästa võimalik: veristas kord öösel suure rutuga kõhna seapõrsa ja lambad ning saatis hobuse, vankri, põllutööriistad ja lehma kaugemale sugulaste juurde; ainult ühe lamba jättis lauta. Arno pidi hobuse, vankri, põllutööriistade ja lehmaga salaja kodust lahkuma, sügishommikul pimeduses veel, et enne valgeks minekut kaugemale maanteele jõuda. Oli nagu vargus omaenese kodust! Mõned heatahtlikud tuttavad — ja neidki Salmel leidus — arvasid küll, et vana Juurup ei saa loomi ja inventari omale, aga Salme endamisi arvestas õieti, et säärasel ajal on kõik võimalik, eriti nende vastu, kes olid põlu all — mahalastud „kurjategija" omastena —; neid ei kaitsnud keegi.

Hiljem sai Juurup Salme päästeabinõudest teada ja oli tulivihane. Ta astus samme, et hobust ja lehma Salme sugulaste juurest kätte saada. Kuid need seletasid, et on lehma, hobuse ja põllutööriistad saanud vana võla katteks ja neid ei loovuta. See asi võis kujuneda Juurupile keeruliseks, võõras vallas teda ei tuntud ja ei toetatud, seepärast pidi ta sellest kättemaksuabinõust loobuma. Aga tal oli veel teisi kavasid, kuidas oma

enesearmastust ja ülbust rahuldada ja vaest perekonda sooäärsest onnist edasi kasutada.

Uusmaasaajate maad sai Juusa talu küll tagasi, kuid vanal Juurupil oli kibe puudus tööjõududest. Kaarel oli mõrvatud, väga võimalik, et Juurupi kaasabil. Ka Kaarli naine ei käinud enam Juusal tööl. See oli suur kaotus vanale Juurupile. Talle olid tulnud uued „tõotatud" ajad, kus kõik pidi muutuma suurepäraseks otsegu paradiis maa peal, kuid talupidamisega oli äkki raskusi rohkem kui kunagi varem. See oli ometi üks pagana pahandav lugu Juurupile. Et seda Kaarlit ometi nüüd jälle võimalik polnud august, kuhu ta aetud, välja kaevata ja Juusa talu põllule orjama panna! Ses suhtes oli vanal Juurupil isegi Kaarli surmast veidi „kahju"! Hea, odav, hõlpsasti kasutatav tööori! „Oleks võinud, sitt, elada," mõtles vana Juurup mõnikord endamisi pahaselt. Väga mõnus oli see teadmine olnud, et Kaarli elu temast, Juurupist, sõltus, aga väga veetlev oli ka see „klõpsutada" laskmine. Kena oleks olnud neid orje nii „klõpsutada", et klõpsutad korra maha ja siis kaevad jälle välja ja puhud hõngu sisse! Et näitad oma üleolekut, võimu, mõnitad, tõendad, et oled teise ihu ja elu peremees — ja siis lased teoloomal jälle käia.

Nüüd oli hilja selle üle kahetsust tunda. Tuli vaadata ringi uute ohvrite järele. Juusale keegi sulaseks ega tüdrukuks minna ei tahtnud, vana Juurupit tunti ümbruskonnas liigagi hästi. Tuli läbi ajada oma pojaga ja Maaliga, sest ka päeviliseks ei mindud Juusale meeleldi. Ent seda jõudu oli liigagi vähe. Maali jäi päev-päevalt jõuetumaks, ta töötas ülejõu. Tal polnud ju kuhugi pääsu mujale vahest kui vaestemajja. Ent sinna ei tahtnud ju ükski inimene minna, mindi vaid siis, kui enam kuskil

mujal võimalik asuda ei olnud. Perenaine Leenu polnud ju südamelt halb inimene, aga ta oli ikkagi suure talu perenaine ja võttis kogu elu ja olemist sellelt seisukohalt, et t e m a oli ikkagi eesõigustatud olend nendes piirides, kus ta liikus. Maali, jah Maalist võis tal ju mõnikord kahjugi olla, aga kui töö nõudis tegemist ja teist tegijat ei olnud, mis seal siis parata. T a l u töö nõudis tegemist, perenaise, peremehe huvid olid mängus. Ja lapsed... Perenaine katsus ka ise ikka Maalit aidata niipalju kui mahti sai, kuid temal oli isegi omal perenaiselikul ja emalikul alal tegemist küllalt. Seda enam, et sakslaste tulekuga Juusa talu „peenem pool" veel rohkem hoolitsemist nõudis kui varem.

Alevisse oli asutatud „Feldkommandantur" ja seal asus kõiksuguseid välipolitsei- ja muid selliseid asutisi — koertega ja ilma. Kuidas see oli juhtunud, seda täpselt ei teatud, aga üks Feldkommandanturi ohvitsere asus korterisse Juusale, kust igapäev käis alevis. Arvatavasti oli vana Juurup selle asja kuidagi korraldanud omas suures õnnetuhinas. Ohvitser sai parema kambri Juusal omale ja ta teener kõndis majas ringi kui valitseja, olles korteris pööningukambris, kuhu laskis omale seada ahju.

Enesest mõista, et sääraste sakste majasolemine tõi talu perele mõningatki elevust. Kuivõrd see elevus meeldiv oli, see selgus hiljem. Vana Jaan oli muidugi arvestanud saksa napsi ja sigaritega, ses suhtes olid tal ju varem suured lootused olnud. Ja väga võimalik, et see asjaolu oligi peamiseks põhjuseks, miks ohvitserihärra Juusale korterisse telliti. Algul läksid vana Jaani lootused mõningal määral täide, ohvitserihärra sai peremehe igatsusest aru ja kostitas teda nii veiniga kui ka sigaritega, saates talle aeg-ajalt oma teenri kaudu nii üht kui

ka teist hüva. Ent pikapeale jäi kostitamine harvemaks. Ja asemele tuli see pahandav asjaolu, et ohvitser ja ta tentsik ikka rohkem ja rohkem talult kõiksugust hüva nõudma hakkasid, makstes „paberiga" ja andes sedagi üsna kasinasti.

Väga võimalik, et arvestus, talult kõiksugu hüva saama hakata, oli omakorda põhjuseks, miks ohvitserihärra siia korterisse tuli. Suur talu ikkagi, seal pidi mõndagi olema nii kanade, munade, hanede, piima, koore, peki ja kõige muu sellise kujul.

Aga niipea kui vana Juurup ohvitserihärra kavasid märkas, oli ta väga haavunud. No seda ta ei olnud oodanud, et teda kasutama taheti hakata! 1918. aasta kogemusi tal ju oli, aga suures igatsuses „päästjate" järele oli ta need kogemused kõik maha matnud ja sakslasi hakanud lausa jumalateks pidama. Et pettumused pidid nii vara algama kohe omas talus — esialgu väga väikeselt küll —, see oli Juusa Jaanile siiski juba pahandav küllalt.

Sest ka see saksa raha... Kurat sellest aru sai! Räägiti, et see polevatki õige saksa riigi raha, vaid mingisugune „ersats" paber, midagi võltsraha-taolist, mis Saksamaal üldse ei kehti. Ja mida ta „Ostlandiski" väärt oli? Siingi ei saadud tema eest midagi osta, esiteks juba sellepärast, et midagi osta enam ei olnud, sest kõik kaubad olid kadunud, teiseks, et tal oli kaks kurssi: ametlik ja mitteametlik. Ametliku kursi järgi pidi ta kõva ja rikas raha olema, sest lehes kirjutati, et saksa raha väärtus on sõjaga langenud vaid mõniteistkümmend protsenti; ent mitteametliku kursi järgi ei maksnud ta peaaegu midagi, keegi ei tahtnud ta vastu midagi müüa — vähemalt seda, mida müüa veel oli eraisikute käes.

Ja kui leitnandihärra munade, kanade ja või eest laskis tensikul maksta „ametliku kursi" järgi mõne marga, siis sülitas Juusa peremees sappi, sest „mitteametliku kursi" järgi ei saanud ta selle raha eest tikkegi osta. Oli pahandav küll see asjaolu! Tulid kauaoodatud päästjad — ja säh sulle, kuidas armastus jahtuma hakkas: lihtsatest munadest, piimast ja võist...

Ent teistpidi lootis Juusa peremees selle kahju jälle kuidagi tasa teha. Ja selleks pidid ikkagi sakslased kasulikud olema. Et komandantuuriga suhteid oli ja ohvitser majas, see pidi ka end ometi tasuma — kui mitte veini ja sigarite kujul, siis teisiti.

Kord, kui perenaine Leenu jälle mehele kaebas, et tööd on palju ja tegijaid vähe ja et sakslaste asumisega majja tuli ka veel hoolt, muret ja sekeldusi juurde, lausus vana Jaan:

„Ma muretsen varsti tööjõudu. Esialgu lase aga ka Ennal midagi teha."

„Tema, laps, nüüd ka midagi oskab!" ohkas ema, sest oma lemmikute eest hoolitses ta ise. „Temal vaja saksa keelt õppida ja tubade korrashoiu eest muret kanda. Mis töötegija tema nüüd ka on! Eks see tubade koristaminegi nõua ka küllalt palju aega ja vaeva."

Ent sellest ei lausunud ema sõnagi, et Enna vilkalt kurameeris saksa ohvitseridega ja et see nõudis ka küllalt palju aega ja vaeva. Esiteks oli vaja oma välimuse eest hoolitseda, teiseks alati saadaval olla, kui härrad alevist tulid külastama oma ametivenda ja küsisid preili Enna järele. Kolmandaks oli tõesti keelelisi raskusi.

Isa teadis seda, sai sellest aru ja ei vaielnud selle vastu, tema ütlus oli vaid nii — paljas ütlus. Kui sakslased mune, võid ja pekki pidid saama, siis pidid nad ka pere-

preililt ajaviidet saama, muidu nad olid pahased — need jumalad. Ja jumalate viha alla vana Jaan langeda ei tahtnud, olgu nüüd selle saksa raha ja tema kursiga lugu kuidas tahes.

„Hea küll, ma muretsen varsti tööjõudu," kordas ta. „Kui sakslased majas, siis peab nendest ka ometi mingit kasu olema. Muidu sööda neile kõik omad lihad ja rasvad jumalailma maha. Sa katsu neile ikka vähem anda ja seleta, et otsas kõik. Ja igaks juhuks peida paremad palad ära."

„Seda olen ma teinudki," vastas perenaine hädaldades, „aga nende tentsik nuhib ise igalpool ringi ja võtab ise kah, kui midagi kätte satub. Teeb pärast niisuguse näo, et ta ei tea ilmast ega maast."

„Kuradid küll!" kirus vana Jaan tahtmata. „Ei oleks uskunud, et nad nii näljased on. Arvasin, et Saksamaa kõik varandust täis. Aga noh, sellega saab hakkama. Ega need mõned kilod liha ja võid mind veel maha löö. Loodan, et nad mind normide andmise juures abistavad — ja siis on muu kõik tühi puru. Kui talu ikka midagi sisse saab tuua, sigu saab nuumata ja lehmi rohkem pidada, siis on see mativõtmine veel väike asi. Aga et talu saaks midagi sisse tuua, selleks on vaja tööjõudu. Ja küll ma seda saan!"

„Kust sa seda nii kergesti võtad? Sakslased hakkavat inimesi Saksamaale tööle saatma, paljud on kinni võetud ja maha lastud; sõjaväkke, töölaagritesse ja igasugustele muudele sundtöödele hakatavat ka vägisi inimesi võtma, pealeselle veel omakaitse ja jumal sa neid kõiki auke tead, kuhu nad inimesi topivad."

„Ei tähenda midagi, küll mina juba saan!" kordas vana Jaan rõhuga. „Minu maa peal elab praegu kaks töövõi-

melist inimest ja need ei tee muud kui laisklevad ja vahivad metsa poole kui hundid."

„Kes need siis veel on?"

„Aga kes muud kui vana Kaarli Salme ja ta poeg."

Perenaine lõi käed kokku:

„N e i d tahad sa siia tööle saada! Aga nad ei tule ju! Tead ju isegi, et nad meie peale nüüd tulivihased on. Süüdistavad sind, et sina vana Kaarli surmas tegev olid..."

„Lori! See ei loe midagi. Küll ma neile tule alla teen. Nad elavad minu maa peal ja on jälle minu popsid — rohkem ei midagi. Mõisapidamine minu arvel on läbi. Ja mina ei lase end jumalamuidu kasutada. Kui sa minu pops oled, pead mulle tööd tegema. Praegu ei maksa enam see kuradi popsiseaduski midagi. Mis saks teeb, see on tehtud. Ja saksaga saan mina juba hakkama."

Perenaine võngutas pead:

„N e n d e g a ma küll tegemist ei taha teha..."

„Lori!" kordas peremees. „Naistejutt. Tühi loba."

„Mis tööd nad meile teevad, kui nad meid vihkavad? Sellest ei ole ju mingit sotti."

„Küll neid sunnitakse!" vihastas peremees. „Kui nad minu käe all on, küll ma neile siis elu sisse teen. Kuhu nad ikka pääsevad?"

„Ega neid kepiga ikka saa tagant ajada."

„Pole vajagi. Mul on parematki rohtu. Kui nad pusklema ja laisklema hakkavad, ütlen neile lihtsalt: Minema minu maa pealt, koristage end kõige oma onniga! Ahah, mis laulu nad siis laulavad? Kas hakkavad käed-jalad liikuma ja kas saavad veidi alandlikumaks? Mis? Küll häda neid õpetab."

„Aga niisugust asja ei saa ju teha — neid välja ajada..." kahtles perenaine.

„Praegusel ajal on kõik võimalik ja küll nad sellest aru saavad, ära karda. Kõik võim on saksa käes, ja mis saks teeb, see on õige. Ja küll mina saksaga hakkama saan, ütlesin juba. Neid seal sooveeres on vaja ainult hirmutada, rohkem pole vajagi. Ja kui nad igapäev seda kartma peavad, et ma nad sealt soo äärest minema võin kihutada, küll nad siis mind kummardama õpivad."

Ent perenaine oli murelik.

„Ära ole nii tormakas," hoiatas ta meest. „Need inimesed on meie peale vihased. Nad võivad oma vihas ei tea mis ära teha. Tule otsa pista või nurga tagant maha lüüa... Ning kui sakslased lahkuma peaksid..."

„Ära aja lora, vanamoor! Kas sa juba kommuniste tagasi ootad?"

„Maailma asjad on keerulised..."

„Sakslasi ei aja siit enam ükski võim välja. Ja seda rohkem peame meie katsuma nende meele järele olla. Aga ikka kavalalt, ikka omakasu silmas pidades. Nii on õige."

„Mis nemad sinu kavalusest küsivad, nemad muudkui teevad, mis neile meeldib."

Aga see jutt vanale enam ei meeldinud.

„Hakka sinuga asja üle rääkima — sina pistad kraaksuma. Ptüi! Noh mütta siis üksi siin ringi! Kuhu sa vana Maali ja Eediga loodad jõuda? Varsti hing rinnus kinni. Eedi on ka pahane ja tossis, vahib ka metsa poole, viimati läheb ka veel ära, laseb kodust jalga — metsa. Ole siis üksi siin. Ilus pilt."

Ent perenaine ei nõustunud, et Salme ükskõik missuguste abinõudega tallu sunnitakse tulema. Kartis.

Arno, poisike veel pooleldi, oli teine asi. Sellega lootis perenaine hakkama saada. See võis majapidamistöödes, eriti lauda juures, abiks olla. Võis loomi sööta, puid raiuda, Eeditki teinekord aidata ja muid töid teha. Ent Salmet mitte tallu! Suvel olgu teine asi, mingu põllule, tehku seal peremehe oma valve all tööd. Ent tallu mitte!

Ja nende tingimustega pidi peremees leppima, kuigi kirus naiste rumalat, kartlikku ja pehmet meelt.

13

Sooäärses onnis polnud sel talvel leiba — selle oli riisunud Juusa talu peremees. Kartuleid oli vaid niipalju, kuipalju oma onni juures asuval maalapil oli kasvanud, — ka kartulid oli võtnud Juurup. Polnud tangu, polnud jahu, polnud õieti midagi söödavat peale vähese juurvilja ja selle liha, mille Salme oli saanud oma loomade — seapõrsa ja lammaste — enneaegsest veristamisest. Ent seapõrsas oli kõhn olnud, kõhnem kui lambad, ja ühtekokku see vilets lihavara moodustas õieti kogu pere toidutagavara — ei tea kui kauaks ajaks. Sest väljavaated olid väga tumedad. Taludes hakati juba kaebama normide üle, mis sakslased määranud, ja toiduaineid kokku hoidma; neid ei müüdud enam raha eest, sest saksa rahal ei olnud mingit ostujõudu — ehk olgu siis vahest ainult suurtes summades. Toiduaineid vahetati vaid kaupade ja tarbeasjade vastu, kui keegi neid pakkuda sai. Kust pidi onni elanikel edaspidi nende toit tulema? Kõigil nendel, kel ei olnud oma maad ja loomi? Ent eriti raske oli nendel, kelle väikegi majapidamine oli hävinud või hävitatud ja kes olid võimude põlu all. Jäi

üle vaid teiste orjamine selle tasu eest, mida anti. Tingida polnud midagi. Seda enam, et talud kitsaste olude tõttu võõrast tööjõudu enam meeleldi palgata ei tahtnud, vaid läbi ajasid, kuidas said, peamiselt oma perega, — vähemalt need talud, kus oma pere ise tööd tegi. Suurtaludes muidugi oli lugu teine.

Suurtaludesse aga Salme ja Arno tööle minna ei tahtnud, sest seal oli õhkkond vaenuline ja vastumeelne. Pealegi katsuti suurtaludes tasuga „neid kommuniste" võimalikult pigistada. Kuna tingimist ei olnud, vaid tuli leppida sellega, mis anti, siis oli tasu enamikus väga nigel ja seda pakuti suurtaludes, kus kõike rohkem oli kui mujal, rahas — ning sealjuures „ametliku kursiga".

Ent leidus siiski ka mõni väiksem talu, kus Salme ja Arno tööd leidsid, kus kohtlemine rahuldav ja kus tasu võimaldati toiduainetes. Kalju ja Viivi istusid nüüd jälle päeviti kahekesi kodus, polnud võimalik Kaljut isegi kooli saata. Ema katsus, kui lähemal oli, siiski korra kodus ära käia, et näha, mis lapsed teevad. Kalju oli juba nüüd küllalt suur, et teda üksi koju jätta, kuid väiksema lapsega ümberkäimises polnud ta ikkagi see, mis täiskasvanu, ja seetõttu oli emal muret nendegagi küllalt. Oli Kaljulgi see elu nüüd raske ja kurb. Koolist ärajäämine masendas teda väga, sest kuigi kool oli nüüd „saksa kool", käisid seal teised lapsed ometi ja said sealt vähemalt ikkagi mingit õppust; Kaljul oli tundmus, et tema nüüd „rumalamaks" jääb kui teised, ja see oli valus ta enesearmastusele. Ema lohutas teda, et ta järgmisel talvel jälle kooli pääseb ja siis teistele järele jõuab. Ema lubas suvel kahekordselt tööd teha, et talvel võimalik oleks koju jääda Viivi juurde; suvel ju ikka oli taludes töökäsi rohkem vaja. Ka lootis ema, et saab järgmi-

sel aastal juba Viivit siia-sinna töö juurde kaasa võtta ja niiviisi ikkagi ka talvel vähemalt ajuti tööl käia. Arno tõi Kaljule raamatukogust mõne raamatu ja soovitas tal neid lugeda. Kalju katsuski, kuid Viivi oli veel väike, nõudis alalist valvet ja tähelepanu ja segas ka, nii et lugemisest ei tulnud suurt midagi välja. Laste toit oli kasin ja meeleolu rõhutud ning kurb. Nii veetsid nad oma päevi. Vaid õhtuti, kui ema ja Arno koju tulid ja vahest ka mõne parema pala kaasa tõid, oli lastelgi rõõmsam. Üheskoos istuti siis tund või paar pisikese lambikese juures, sest ka petrooleumi polnud kustki ega millegi eest saada — oli vaid veel mõni tilk vana tagavara —, ja siis heideti magama. Olid kurvad ja rasked need öödki, läbi unegi painas olukord sooäärse onni elanikke. Rasked ja hirmsad unenäod piinasid pereema, ta ärkas nende järele külma higiga kaetuna ja ei saanud niipea uuesti uinuda, kuigi oli tööst puruväsinud. Ta elas kõik viimase aja sündmused neil öistel ärkvelolekutel uuesti läbi — ja öösel oli see kõik eriti masendav ja õudne. Külm, pime tuba ümber, külm pime öö väljas, unes sonivad ja oigavad lapsed ka vist halbade unenägude vaevas, puudus, viletsus, valu — ja väljas, seal metsatukas — t e m a!

See metsatukk polnud sooäärsest onnist kaugel. Vahest kilomeetrit kolm. Seal ta lamas! Kuidas?! Kägaras kui koer teiste omasuguste keskel! Milline oli ta nägu, milline oli ta kuju, kui hukkus? Mida mõtles, mida tegi, tundis oma viimseil minuteil?! Kui raske ja kurb oli sellele mõelda ja seda kujutella!

Selles metsatukas, mäekünkal, olid nad Arnoga mitu korda käinud, öösel, olid istunud seal ja vaikinud. Siin õhukese mullakorra all, nende jalgade juures, ta lamas!

Kuskohal just, polnud teada. Oli õudne ja karjuvalt ülekohtune see teadmine, et teda ei saa, ei tohi puutuda. Otsegu oleks ta pärast surmagi veel timukate võimuses. Ja seda ta oligi. Ent mis eest? Selle eest, et ta oli armastanud oma tööd, maad, mida ta haris, et oli innuga kinni haaranud oma õigusest, esimesest võimalusest tööle asuda maalapil, mille ta oli ammugi oma vaeva ja higiga välja lunastanud. Muud ei midagi. Muud „süüd" tal ei olnud.

Lahkuti mäekünkalt ja tuldi koju ühegi lohutuseta. See oli siiski nii ääretult raske — käia säärasel haual, salaja, just kui varas öösel, ja tulla sealt tagasi teadmisega, et tema, tema seal lamab kui koer oma augus ja ootab — nagu — oma pääsu! Ja päästa, päästa teda ei saa!

Kui Salme selle mõtteni jõudis, siis ägas ta oma asemel ja surus jõuetus valus hambad kokku.

Kord, kui Arno töölt koju tuli, õhtul, pimedas, kohtas ta oma koduonni läheduses vana Juurupit, kes tuli alt, soo poolt. Arno tundis ta ära kõnnakust ja kujust. Mida nuhkis s e e siin? Hiilis ta onni ümber ei tea missuguste alatute kavatsustega?

„Tere!" hüüdis Juurup — küllap ta teadis vist, et vastutulija oli Arno, või tundis ta ära kujust, või taipas, kes tulija oli.

Arno ei vastanud.

Juurup jäi seisma:

„Kuule, poiss, ära ole nii uhke. Sind teretatakse, sa ei vasta. Ega sa mõni parunipoeg ole. Elad oma emaga minu maa peal."

„Sinu maa see ei ole!" jäi ka Arno seisma. „See on minu isa maa ja oli juba minu vanaisa maa. Mis sa tahad?"

„Sinu vanaisa maa! Hähähää! Päris põlismõis kohe! Sinu vanaisa oli Juusa talu pops ja sinu isa oli Juusa talu pops ja sina ise oled ka Juusa talu pops. Seda pea meeles, poisinolk! Ja kui sa oma uhkust ei vähenda ja ei kuula, mis mul sulle öelda on, siis kihutan ma sinu ühes su ema ja kõige teie onnilobudikuga oma maa pealt minema!"

„Ära ähvarda! Kihuta!"

„Seda ma ka teen! Aga jätan selle tegemata, kui sina ja su ema Juusa tallu tööle hakkate käima."

Arno oli tükk aega keeletu. Siis puhkes ta vihaselt naerma:

„Seda küll iialgi enam ette ei tule!"

„Ära uhkusta midagi. Praegu käisin, tahtsin sinu emaga rääkida, aga tema ei lasknud mind sisse. Noh, hea küll. Aga seda mina ütlen: kui teie kolme päeva jooksul Juusale tööle ei ilmu, siis lasen teid minema kihutada ja teie majalobudiku ka maha lõhkuda ja selle palgid sohu pilduda!"

„Seda ei tohi sa teha!"

„Küll mina juba tohin. Komandant teab, kes ma olen, leitnant elab minu juures. Ma saan nende käest selle loa ilma vaevata. Teie olete ju kommunistid. Ja mis saksad lubavad, seda ei muuda ükski vägi. Saad aru? Ütle see kõik oma emale edasi. Ja nüüd pea meeles: kolme päeva jooksul!"

Ning ta sammud kadusid matsudes pimedusse.

Koju jõudes Arno leidis ema lastele toitu valmistamas — ta oli ka alles tulnud.

„Kas vana Juurup käis siin?" küsis Arno.

„Käis küll, aga ma lõin tal ukse nina alt kinni ja käskisin tal end koristada. Kust sina seda tead, et ta siin käis?"

„Ta tuli mulle vastu ja rääkis sellest."

„Noh, noh! Mis ajast sul vana Juurupiga nii suur sõprus on tekkinud?"

Arno vastas:

„Ega mina talle sõbraks tiku, aga ta ise oli nii „lahke", et teretas mind koguni, ja kui ma vastu ei teretanud, oli väga pahane, et ma ta auväärset teretust vastu ei võtnud. Tahtis minuga paar sõna juttu vesta."

„Mine ikka!"

„Tõejutt. Käskis sinulegi öelda, et sa nüüd jälle Juusale tööle läheksid. Ja mind muidugi kutsus ka."

„Ära tee rumalat nalja!"

„Ei see minu rumal nali ole ühtigi, aga tema oma on see küll. Mina ei valeta."

Salme ei mõistnud enam, mida öelda!

„Kas ta purjus oli?" küsis ta siis viimaks.

„Ei. Hääle järele üsna kaine."

„Siis on ta küll päris hulluks läinud, seni oli ta ainult pooleldi marus. Noh, ja mis sina talle vastasid?"

„Ma naersin ta välja."

„Hästi tegid. Sihuke loom! Või veel irvitama ka tuleb! Lausa metsaline!"

„Aga..." Arno hääl veidi värahtus: „Ta ähvardas jälle..."

„Ega midagi. Selle peale on ta ka ju meister. Aga mina teda ei karda. Ähvardagu niipalju kui tahab. Kaht elu mul ei ole ja ühe võivad nad võtta igapäev."

„Aga... Ta lubas seekord meid „oma" maa pealt minema kihutada ja meie onni maha lõhkuda ja selle palgidki sohu pilduda, kui me tema juurde tööle ei lähe..."

„Säärast juttu on ta varemgi ajanud. Nad võivad ju praegu kõigega hakkama saada. Jah. Võivad viimase

riide ka seljast võtta — mis seal onnist rääkida. Aga ennem ma lähen metsa kuuse alla kärvama kui Juusale tööle!"

„Nojaa, ta ütleski nii umbes, et meie oleme kommunistid ja seepärast võib ta meiega teha, mida tahab. Et komandant olevat tema sõber ja leitnant kah. Ja kui ta nendele asja ette kannab, siis on luba käes ja mingit muud seadust pole selleks vaja."

„See võib tõsi olla. Kui see ahne siga meie onni kallale tuleb — mine kaeba siis! Kus? Kes teda takistama tuleb või meid kaitsma? Ei keegi. Ta võib meile jumal teab mida peale valetada — sellele lisaks, mis ta juba valetanud on. Ja teda ustakse, meid mitte. Aga tehku nad, mis nad tahavad — Juusale mina tööle ei lähe!"

Ta seadis lapsed laua juurde sööma ja jätkas:

„Keegi ju Juusale tööle minna ei taha. Kes sihukese kiusaja, iriseja ja kärkija juures töötada tahab? Igavest uhkust lisaks kõigele täis. Ta nõuab ju tööliselt viimast jõunatukest oma heaks — ja kui arvab, et seda ei anta, siis on lärm lahti. Kas meie tema juures vähe kannatasime? Aga enam mina seda orjust oma peale ei võta."

„Ta seletas," jätkas Arno, „et meie oleme nüüd jälle tema popsid ja mitte enam „mõisnikud" ja et meie jälle teda orjama peame nagu vanastigi — eluaseme ja maatüki eest — ilma tasuta."

„See on tal kavalalt välja mõeldud," arvas Salme. „See on tema moodi. Kui töölisi muidu ei saa, siis pane omad „popsid" tasuta orjama — ja asi korras. Selle arvel võib ta siis oma preilisid, prouasid ja saksu sööta ja talitada. Aga mina sinna ei lähe, tulgu või surra!"

Lapsed lõpetasid söömist ja Kalju andis aru oma päevasest tegevusest, kui uksele koputati.

„Juba jälle!" urises Salme. „On sel aga häda oma orjakauplemisega! No ma lasen ta sisse ja ütlen talle siis ka mõndagi, mis tal ta orjahimu natuke vähemaks teeb."

Salme võttis puu ukse eest ja avas selle, kuid läve taga ei seisnud vana Juurup, nagu arvatud, vaid Eedi.

Eedi puges kuidagi häbelikult sisse ja lausus süüdlaselt: „Tere õhtust! Tulin natukeseks... oli üht-teist rääkida... Ärge pange pahaks."

„Mis nüüd pahaks panna," vastas Salme sõbralikult, sest Eedi vastu polnud tal mingit viha. Vastupidi, Eedi oli kadunud Kaarli kauane tööseltsiline, Salmegi tööseltsiline, ja polnud Eedi töö kergem kui oli olnud Kaarlil ja Salmel. Ent peaasi, Eedi oli Kaarlit ja Salmet alati pidanud omasugusteks, polnud mänginud perepoega ei sõnades ega tegudes. Ja või ta seda teha oleks saanudki: temal seisis niisamasugune kubjas taga nagu Kaarlil ja Salmelgi, ja aina kärkis, pragas ning nõudis viimast panust. Eedi oli nagu Maali Juusa tasuta tööori, temagi elu oli raske.

„Istu siia laua juurde," pakkus Salme talle tooli. „Meie tulime ka alles töölt. Toitsin praegu lapsi ja tahtsin neid magama panema hakata, korraga kuulen — koputatakse..."

Eedi istus, vaatas toas ebamääraselt ringi — tal oli veidi nagu paha olla. Ta lai jässakas kuju oli küürus nagu vanainimesel ja ta tumedad silmad laia madala lauba all kurvavõitu.

„Jah," kordas ta tasa, „tulin, et veidi rääkida... Niisama üht-teist..."

„See on ju hea, et tulid ka meid vaatama," lausus Salme. Polegi sinuga juba ammu rääkida saanud. Kuidas siis sul need tööd-toimetused ka käivad?"

Eedi tegi käega lootusetu liigutuse:

„Mis nad, tühjad, käivad... Võid isegi arvata. Inimesi vähe, tööd palju. Mis muud kui murra aga hommikust õhtuni."

„Jah, sa ju nüüd üksi."

„Seda küll."

„Rahvast talus palju, aga töötegijaks ainult üks!"

Eedi vaikis. Siis ütles piinlikult:

„Isa käis täna õhtul siin... Ma tean... Ma seepärast õieti tulingi..."

„Jah," venitas Salme vastumeelselt. „Käis küll. Aga ma ei lasknud teda sisse."

„Ma kuulsin sellest..." ütles Eedi.

„Ja siis on ta teel Arnot kõnetanud," jätkas Salme, „üsna imeliku ettepanekuga. Ei teagi, mis sellest arvata. Kas naljaks pidada või kurjaks võtta?"

„Ma tulin sellesama asja pärast," lausus Eedi jälle.

Salme kulm läks kortsu:

„Ega sina ka ometi taha meid Juusale tööle sundima hakata?"

„Sundima mitte," sõnas Eedi endise piinliku tooniga. „Aga natuke rääkida tahtsin sellest asjast... Eriti Arno suhtes..."

Ema ja poeg vaikisid.

Eedi jätkas: „Isa tuli vihaselt koju ja hakkas ähvardama. Teie ju teate teda. Mis seal parata..."

„Lubas meid välja visata, jah, ja maja maha lõhkuda," lausus Salme. „Aga kui ta seda teha saabki, siis meie sellest hoolimata ometi Juusale tööle ei lähe. Tulgu või surm! Ega sina ometi omakorda meid ähvardama taha hakata?" lõpetas Salme naljatades.

„Mina ei ähvarda midagi," vastas Eedi. „Aga rääkida sellest asjast tahtsin siiski."

Ent Salme viskas närviliselt:

„Sellest ei maksa küll parem enam midagi rääkida!"

Eedi vaikis hetke, siis algas lepitavalt:

„Muidugi, nii, kuidas isa sellest asjast räägib, ma rääkida ei tahagi. Tema lubas minema ajada ja maja maha lõhkuda ja kõik — too nüüd mõni jutt. Seda teha ei saa."

„Aga kes see keelab?" küsis Salme. „Ta on ju Arnole kiidelnud, et sakslaste abiga teeb kõik, mis tahab, sest et meie oleme kommunistid. Ja et sellest on küllalt. Ja ma usun, et on kah. Kuhu meie kaebama läheme, kui ta meie maja kallale tuleb? Võtab veel mõne saksa sõduri lõhkumiseks appi. Ja kes teda siis takistada saab? Siis on ju otse Hitleri enese asja peal väljas — teeb „püha" tööd. Või olgu sellega, kuidas on, aga ega meid tema vastu abistama küll keegi tule, tehku ta meie vastu mis tahes. Abistajaid ju leiduks, aga nende abi ei loe, ega need saksa sõjaväe vastu tohi hakata. Siis on tõesti hullematki karta."

„Kõik võib ju olla," nõustus Eedi. „Ega neid asju praegu tea. Tehakse nüüd tõesti väga palju igasugust omavoli. Ja kõik aetakse ikka poliitilise meelsuse arvele või ka lihtsalt valetatakse teisele kõike kaela. Peaasi, et sakstele meeldida. Niisuguseid inimesi leidub. Justkui koerad jooksevad isanda ees ja otsivad jälgi, millede peale isandaid viia. Too on kõik õige. Aga..." Eedi vaikis ja otsis sõnu. „Minu isa võib ju säärane olla, nagu ta on, mis mina sinna parata saan... Aga ega mina seepärast niisugune ole.."

Salme naeratas:

„Noh, mis nüüd sellest rääkida..."

„Seepärast," jätkas Eedi, „kui isa tuli oma ähvardamise ja kisaga, siis meie emaga katsusime talle natuke

meelt pähe tuua. Ta ju on sihuke, aga emal on ka ikka sõna rääkida. Noh, mind ta nüüd küll ei kuula, ei salli kohe, kui mina ka midagi teada või öelda julgen, aga küll ta ka ikka teab, et mina ka ikka midagi Juusal teen, seepärast vahest ikka mõnikord on ta ka mind sunnitud arvesse võtma..."

Salme naeris:

„Päris häda kohe tal sinuga, et sinul ka suu, silmad, meel, mõistus peas on ja et sa pole kurttumm ja mõistusetu töömasin."

„Siis," jätkas Eedi, „läks meil korda talle selgeks teha, et ega teie praegu sunniviisil Juusale tööle ei tule, ähvardagu või tehku ta mis tahes. Et teie ka ikka ometi olete inimesed ja mitte mõned orjad või loomad või nii, kes teiste tahtmise järele tantsima peavad, öelgu süda sees mis tahes..."

„Vaat, see on õige jutt!"

„Nojah. Peaasi, meie ütlesime, et tema plaanist ei tule midagi välja, sest sina tööle, niiviisi, ei tule. Iga vähegi taibukas inimene peaks sellest aru saama. Mis võimatu, see võimatu."

„Täiesti õige!" kiitis Salme. „See oli õige jutt! Ja mis töö see on, mida sääraste abinõudega tahetakse välja pressida."

„Vaat seda ütlesime meie ka. Ja siis hakkas ta ometi lõpuks järele andma. Ja mina soovitasin siis seda — ja ema ka —, et tuleks teilt küsida, et kas vähemalt A r n o meile ikka nii päris vabatahtlikult tööle ei tuleks..."

„Sina soovitasid seda, Eedi!" imestas Salme. „Aga see on ju niisamasugune asi kui sinu isagi ettepanek."

„Päris niimoodi see asi siiski ei ole," vastas Eedi. „Jutt on ju ainult Arnost. Ja vaata, ma seletan: Arnol tuleks tööd teha kas minu ema käe all loomade talituses ja

majapidamises või siis jälle minuga ühes talvistel talutöödel. Noh, kõige rohkem küll minuga ühes. Ja mina juba Arnole liiga ei teeks..."

„Seda ma ei kardagi," ütles Salme. „Aga ega vanahärra ise juba Arnot ka ikka rahule jätaks oma nõökimiste ja sorgetega. Ja kui mõelda, mis kõik on olnud! Poiss ei jõua seda ometi kõike ära kannatada! Ja, üldse, minna selle inimese juurde tööle, kes...! Ei, tollest asjast ei tule midagi välja. S e l l e s t peaksid sa, Eedi, ka ometi aru saama!"

Eedi oli murtult vait. Kauase vaikimise järele algas ta uuesti kurvalt:

„K õ i g e s t saan ma aru. Aga ega mina milleski süüdi ole. Mina mõtlesin, et olen Kaarliga ühes tööd teinud, sinuga ka, Salme, ja et miks ei võiks ma koos tööd teha ka Arnoga. Ikkagi teie poeg, oma inimene mulle, mitte igaüks. Niimoodi. Ja abilist on mulle hädasti vaja. Mul on ka raske. Nii et see asi, mida ma siin räägin, on rohkem õieti m i n u asi kui isa asi. Seepärast ma tulingi. Ma tulin õieti nagu teie palvele või nii... Arnoga oleks mul meeldivam koos töötada kui mõne teisega. Suvel oleks ju Arno põllul, täiesti minu abiline. Mul oleks kergem ja seltsim temaga. Seepärast..."

„Ah niiviisi sa mõtled," ütles Salme hetke vaikimise järele. „Ma saan nüüd sinust ka aru. Sa oled ikka üks kena poiss, Eedi, ja tõesti ma ütlen, et Arnol s i n u g a ühes töötada oleks tõesti parem, seltsim ja sobivam kui kuskil mujal mõne teisega. Aga ma ei taha, et see asi peab sündima just sinu isa talus..."

Eedi naeratas:

„Mis minu isa talu...? Vaat kui sakslased ära lähevad, siis oleme Arnoga jälle mõlemad ühesugused Juusa

maaharijad. Isa võib ju praegu nimeliselt peremees olla, aga õiged peremehed on sakslased, seni kui nad siin on."

„Arvad sa siis, et sakslased jälle ära lähevad?" küsis Salme tagamõttega.

„Arvan küll," vastas Eedi siiralt.

„Millest sa seda arvad?"

„Noh, see on pikem jutt. Aga lühidalt öelda: kel taipu on, see taipab mõndagi. Hiljem või varem tuleb sakstel minna. Ja kes meil selle peale oma tulevikku üles ehitavad, et sakslased siia jäävad, need saavad hiljem või varem valusalt petta. Saab ka minu isa. Aga mine tee sa tema targaks. Ta peab end minust kümme korda targemaks ja mind viletsaks puupeaks."

„Julged sa ka niisugustest asjadest avalikult rääkida, Eedi!"

„Ega ma avalikult räägi," muheles Eedi, kes oli sattunud heasse tujju. „Teile ainult räägin. Ja teist ma tean, kes teie olete."

Salmelegi tuli hea tuju.

„Sa oled ikka üks kena mees, Eedi," naeratas ta. „Näe, omalgi kergem, kui sinuga räägid. Kõik on nii õudne ja tume ja hirmus ümber, inimesed ka kõik kurjad, vaenulised ja salakavalad, justkui ära nõiutud kõik. Aga näe, sinusse see kõik ei mõju, sul on oma tarkus peas, oskad elus näha oma mõtet ja usku ja tulevikku. Kuigi su elu ka ometi kerge ei ole."

„Ega elu igaveseks raskeks jää," arvas Eedi lootusrikkalt ja asus uuesti selle jutu juurde tagasi, millega ta siia tulnud: „Kuidas siis jääb Arnoga?"

Nüüd lausus Arno, kes seni vaikinud ja teiste juttu kuulanud:

„Ma lähen Eedile abiks Juusale tööle, ema!"

„Võeh, võeh," lausus ema imestunult, kuigi seda nagu ootas. „Aga kuidas sa Juusa Jaaniga hakkama saad, seal Juusal Juusa Eediga tööd tehes?"

„Küll ma hakkama saan," muheles Arno. „Mina teda ei karda. Põrmugi mitte. Teda mulle kas on või ei ole — ükstäispuha. Kui tuleb jorama, las jorab — see on mulle nagu koera urisemine. Ega ta pureda ikka tohi ega julge."

„Too on ka õigus. Ainult nüüd tahaksin Eedilt kuulda, kuidas on lood töötasuga. Kas Arno ka peab orjama, nagu ta isa, popsimaa eest? Kui nii, siis küll ei tule asjast midagi välja. Kõige parema tahtmise juures mitte."

„Ei," vastas Eedi. „Palga saab Arno niisamasuguse, nagu nüüd umbes kõikides taludes antakse."

„Toiduainetes?"

„Toiduainetes. Isa muidugi tahtis rahas. Aga too jutt oli muidugi jälle tühja tuule tallamine. Raha eest ei lähe nüüd keegi kuhugi tallu tööle."

„Hea küll," kahtles Salme. „Aga kuidas on maksmisega?"

„Makstud saab iga nädala lõpul, kui soovi on," vastas Eedi. „Võib ka iga päev mõnd ainet saada, näiteks leiba."

„Jah, ega meil leiba ole," vastas Salme. „Lapsed tahavad süüa. Ja mina pean ka ikka mõne päeva mõnikord kodus olema. Pühapäevad niisamuti. Aga kui vana Juurup maksmisega siiski koonerdama hakkab, siis on jälle kaup katki ja Arno tuleb töölt ära."

„Ema käes on toiduained, ema maksab," kinnitas Eedi. „Ja mina tahan juba selle eest ema juures seista, et kõik tingimused täidetud saaksid."

Lepiti tingimustes täpselt kokku ja Eedi lubas need kodus teatavaks teha. Ütles, et tema need tingimused ko-

dus läbi surub, sest need on tavalised igas talus, ja kui isa nende vastu on, siis ta seda teeb ainult jonnakusest ja uhkusest. Kuid küll ta lõpuks nõustuma peab.

Kui Eedi oli lahkunud, ütles Arno emale:

„Kas sa tead, ema, miks ma Juusale tööle minna tahan?"

Ema oli veidi imestunud:

„Noh, ei tea... Eedile abiks? Ta on ju ikka meie vastu hea olnud ja on meie vana tööseltsiline..."

„Seda küll. Aga mul on veel üks teine põhjus..."

„Mis see siis veel võiks olla? Ega sa ometi midagi mõtle Juusal...? Vana Juurupi vastu või... Sellega pead väga ettevaatlik olema. Kui sinuga ka midagi juhtub, siis ma ei tea..."

Ja ema nägu tumenes.

„Ära karda," vastas Arno. „Rumal ma ei ole. Küll ma tean, mis, kunas ja kuidas... Esialgu on mul mõttes ainult see, et Juusal elab leitnant komandantuurist, komandantki käib tihti seal ja ka teised sakslased. Ma tahaks nende asju veidi ligemalt tundma õppida... Et kuidas nad töötavad, mis asju ajavad ja nii... Seda võib vaja minna. Sa tead ju ka, et palju uusmaasaajaid on metsas, keda need asjad huvitavad. Neid mehi ähvardab niisamasugune mahalaskmine kui meie isale osaks sai. Ja ma olen koduteel pimeduses neid mehi mõnikord näinud ja nendega rääkinud. Need usaldavad mind, teavad minu isa lugu. On pärinud minult üht-teist, aga ma ei tea midagi. Võib-olla saan Juusal niisuguseist asjust midagi teada... Ja ma mõtlen muidki asju..."

„Ah nii," ütles ema. „See on hea plaan. Sellest, mis sa kuuled-näed, räägi siis mullegi. Ma annan sulle head nõu."

14

Suurte külmade tulekuga oli kuulda, et sakslaste asi rindel oli hakanud halvasti minema, pakane näpistas neid, ja teati rääkida, et vene relvad saadavad neid teise ilma tuhandete kaupa. Vanemad inimesed, kes oma lapsepõlves olid näinud Napoleoni-aegseid inimesi või vähemalt nendest mõndagi kuulnud, võngutasid pead: ega Hitlerit parem saatus oota kui kuulust „Punaparti".

Hitler pidas aasta lõpul meeleheitliku kõne, mille praalimistest tähelepanelikule lugejale selgesti kostis läbi mure, isegi hirm. Esimene ootamatu sissekukkumine, kohutav üllatus oli röövvallutajat tabanud. Ta manitses kõiki vastupanule ja kordas järjest, et iga hinna eest, kõigist looduslikkudest ja sõjalistest raskustest hoolimata, tuleb võita.

See meeleheitlik räuskamine, põimitud sentimentaalseist ohetest ja hüüdudest, äratas igas mõtlejas kahtluse selle „suure sõjakäigu" kordaminekus ja Hitleri „teooriate" õnnestumises. See oli esimene hoiatus.

Kuulutati välja kasukate, nahkade ja soojade riiete „vabatahtlik annetamine" Hitleri armeele. See pidi ta külmaohust päästma. See „vabatahtlik annetamine" viidi läbi kiires korras ja vallavalitsused pidid valvama, et keegi „vabatahtlikust annetamisest" kõrvale ei hoiaks. Kes seda katsus teha, sellele anti mõista, millist sorti inimeste hulka teda arvata. Ja kui see ei aidanud, siis tarvitati raskemaid „hoiatusi" — kuni ähvardusteni — või tõsteti norme või töökohustusi. Sellest hoolimata ei täitnud paljud oma „aukohust päästjate vastu", otsides igasuguseid põiklemise viise. Mõned viisid oma vanad palitud ja katkised jopid, mis ammu pööningul seisnud,

korjamispunktidesse, seletades, et midagi muud annetamiseks ei leidu. Ja äratas imestust ning nalja, kuidas see suur saksa võitmatu armee küll välja näeb nendes vanades räbalates.

Ent pärast kuulutati lehtedes, et korjandus on ülihästi õnnestunud ja et eesti rahvas on sajaprotsendiliselt oma „aukohust" täitnud.

Hiljem tuli värviliste metallide ja siis vanaraua korjandus. Sellele järgnes peagi ilma ühegi maskeeringuta vanade närude korjamine. Kõik see pidi minema saksa armee päästmiseks ja uue Euroopa ülesehitamiseks. Luudkondid, kartulikoored ja muud sellised jäätmed kuulutati samaks otstarbeks pühaks ja nende mitteannetamist ja kõrvaleviskamist nimetati ebalojaalsuseks „päästjate" vastu. Sellest saadi palju kõneainet. Inimene võis „Suur-Saksamaa" vastaseks ja põlualuseks muutuda, kui tühjendas oma solginõu vastavasse auku ja ei viinud selle sisu „uue Euroopa" ülesehitamise altarile.

Säärane vilets ja närune santimine võidu heaks äratas võõrastust, imestust ja kahtlust isegi nende keskel, kes seni olid oodanud Saksamaalt rikkust, vägevust ja tõelist võitu.

Vana Juurupki oli väga pettunud sellest kõigest, aga ta ei avaldanud seda kellelegi. Ent ta naine ei varjanud seda ja väljendas seda ka oma mehele.

„Noh," ütles ta kord vanale Jaanile söögilaua juures, „nüüd on meil sakslased sees, aga ei näe mina kuskil seda suurt rikkust, vägevust ja jõukust, mida sa ootasid. Kerjavad teised nagu kaltsukaupmehed või närukorjajad, riisuvad ja pressivad nagu . . ."

„Ole vait oma lollusega!" tõusis peremees lauast. „Ei sinu mõistus sellest kõigest jagu saa."

Peremeest pahandasid säärased jutud eriti sellepärast, et ta salaja ise niisama pettunud oli kui teisedki. Ükski asi ei sobinud sellega, mis ta sakslastest varem oli unistanud ja rääkinud. Need normid kah! Ei vabastatud Juusa talu normidest, ei kergendatud neid, kuigi saksa leitnant elas talus ja kurameeris peretütrega ja kuigi teisedki sakslased sageli käisid siin, sõid, jõid ja pidutsesid. Kõik sõnad ja jutud, milledes peremees sakslastele ise ja peretütre kaudu mõista katsus anda, et tema on ju nende suur sõber ja austaja, et tema neid ootas ja lootis nendelt suurt õitsengut, jäid sakslastest tähele panemata või äratasid koguni pilget ning naeru. See oli pahandav ja ärritav. Peremees purssis ju ka ise — küll väga vaevaliselt — mõne sõna saksa keelt, seda oli ta omal ajal õppinud, kui isa tast mõisavalitsejat tahtis teha — et talu pärandada vanemale pojale, kes hiljem suri — ja ta paar aastat kuskil opmani juures selliks oli olnud; seda enam lootis ta, et teda sakslaste poolt peetakse nüüd nagu „oma meheks". Aga need, kurjadvaimud, vaid nöökasid tema saksa keelt ja tegid selle üle üksteisega nalja. Lausa nalja-märdiks peeti teda, aga mitte omasuguseks. Muudkui anna ja anna kõike, selleks olid sa hea küll. Aga vastu ei antud muud kui väärtusetuid paberimarku — ja neidki vähe.

See kõik tegi peremehe tuju sapiseks ja ta oli nüüd oma pere vastu veelgi mürgisem kui varem.

Arnoga oli tal varsti tegemist, kui see tallu tuli. Aga Arno andis talle paar õpetust, nii et hiljem peremees ta rahule jättis.

Kord, kui Arno laudas talitas, tuli peremees lauta ja hakkas Arnoga jorama: miks see pole nii tehtud ja see nii, miks lehmade sõimed pole õigel kohal, miks sõnnik korralikult tasandamata — ja kõike muud säärast. Aga

alles äsja oli laudast lahkunud perenaine ja Arno tööga väga rahule jäänud. Arno, kel parajasti sõnnikuhark käes oli, ulatas selle peremehele:

„Eks näita, kuidas sa paremini teed."

Vanal jäid silmad vihast peas pungi kui kurjal pullil: niisugust „häbematust" polnud tema, peremehe, vastu seni keegi kunagi enesele lubanud! Ja seda veel pealegi sakste ajal!

Aga sama meenutus, et see jõle kuritegu töölise poolt toimub sakste ajal, võttis kohe kuraasist teistpidi natuke maha: mis sakste ajast head, kui see aeg ise just peremehe tuju rikkus. Ent sapist mürki muidugi see kõik vaid lisas asjale juurde.

„Sina nadikael!" sisistas peremees, haarates hargi ja tõstes selle üles. „Ma löön su maha!"

Ent Arno seisis vagusi ja vaatas talle pilkavalt otsa. Peremehe käsi vajus alla.

„Sihuke ussipoiss!" kirus ta veelgi. Aga küllap ta teadis, et see ussipoiss talle vajalik oli. Nagu pilv vajus ta laudauksest välja.

Teinekord, kui Arno puid lõhkus, tuli peremees teda näägutama, et miks Arno puid küllalt peeneks ei tee.

„Perenaine ei käskinud väga peeneks teha," vastas Arno. „Need on ahjupuud."

„Lori," vastas peremees. „Sa jätad ju need oksasemad suurteks kannikateks, need ei põle teistega ühes kunagi ära."

„Aga need võib ju üheskoos ühtlaselt ahju ajada," vaidles Arno, „siis põlevad nad ka ühtlaselt ära. Peenemaks teha neid ei saa, oksad ei lase."

Peremees nohises pahaselt — ta ei sallinud vasturääkimist. Kuna tal lugu sõnnikuhargist veel meeles oli, võt-

tis ta nüüd poisilt ise kirve ja hakkas puuhalgu pooleks ajama. Ta jändas ja pingutas kaua, läks üleni punaseks, ähkis ja pusis, kuid puuhalgu pooleks ei saanud. See vihastas teda, tal oli piinlik ühtlasi, ja kartes oma autoriteedi täielikku kokkuvarisemist, ta lausus lõpuks torisevalt:

„Ei lähe, mait, jah pooleks. See Eedi, juudas, on säärased jurakad ilmaasjata siia ahjupuude hulka ajanud. Oleks võinud saunas ära kütta."

Ja läks oma teed. Arno, kes tükk aega peremehe vaevlemist vaadeldes puhata ja nalja saanud, jätkas vilistades tööd. Pärast selliseid lugusid peremees Arnot enam õpetama ei läinud. Aga kaebas nüüd perenaisele ja Eedile, et poiss aina laisklevat, olevat ennast täis pealegi ja uhkustavat vist oma meelsusega.

„Oleks säärastki prohvust vaja õpetada," kirus ta. Mida ta sellega mõtles, see oli teistele kaunis ebamäärane, aga küllap tema juba ise teadis, mida ta mõtles.

Perenaine seletas, et tema on Arnoga rahul, et poiss on sõnakuulelik ja viisakas ja tuleb oma töödega hästi toime.

Peremees ainult lõi käega.

Ent kõige meelsamini töötas Arno Eediga koos. Ja seda tööd oli siiski kõige rohkem. Seal oli näiteks talvine töö metsas. Poisid istusid reele ja sõitsid metsa, kirved, saag ja leivakott kaasas. Metsas süüdati lõkketuli ja asuti siis tegevusse. Eelmisel talvel, alles aasta tagasi, oli Arno niiviisi metsas töötanud oma isaga. Kui kaugel juba tundus see aeg olevat! Kurb oli sellele mõelda. Ent Eedis oli ka midagi isalikku, vennalikku, ja tema ligiolu oli noorukile kuidagi julgustav ja head meeleolu andev. Eedi palju ei rääkinud, aga kui midagi

ütles, siis oli sel oma kena mõnu. Näiteks lausus ta töö juures äkki:

„Sa Arno, kui suureks kasvad, katsu ikka oma töid nii teha, et nad meeltmööda on."

Arno naeratas:

„Aga kuidas neid nii teha, et nad meeltmööda on?"

„Seda peab õppima," muheles Eedi. „Üks kunst on: tööd peab armastama, siis on ta ka meeltmööda."

„Aga kui ei armasta?"

„Säärast tööd ära teegi."

„Võeh! Kus sa alati niisugust tööd saad teha, mida armastad! Põllumajanduses pealegi. Seal tuleb ju kõike ette — üsna väga mitmesugust tööd."

„Aga missugune töö sul seal vastumeelt on?"

Arno mõtles, kehitas õlgu:

„Ega tea kah. Kui niiviisi võtta... kõik on omast kohast huvitav."

Säärane jutt polnud ju kes teab millise sisuga. Aga Eedi oskas seda ajada sellise mõnuga, et see noorukisse mõjus ergutavalt ja kuidagi lootusrikkalt. Oli tundmus, et on tegemist hea töökaaslasega. Aga teiseks oli ka usku, et midagi nagu head ja ilusat on selles, mis teine rääkis, ja et ka elus eneses mõndagi head ja ilusat võis olla, hoolimata kõigest, mis ümber.

Arno küsis:

„Kas sa nende töötingimustega rahul oled, mis sul praegu olemas?"

Eedi muheles:

„Miks sa arvad, et ma nendega rahul ei ole?"

Arno muheles omakorda:

„Noh, nii..."

Eedi vastas:

„Ma oskan need kah ikka kuidagi omale meele järele seada. Ja ma tean, et ega nad igaveseks niisugusteks jää, missugused nad praegu on. Isaga on ju raske, aga, noh, tead isegi, missugune ta on. Mina teen ikka asjad nii, kuidas mulle meelepärast on. Niipalju kui olukord lubab."

Töötati mõnuga. Siis asuti leivakoti kallale ja kinnitati keha. Pärast seda visati end tule ligidale haohunniku otsa längakile ja vesteldi veelgi.

„Seni kui sõda kestab, pole siiski õigest tööst ega olemisest juttugi," ütles Eedi. „Sakslased panevad hinge kinni. Töökohustused aina kasvavad ja inimesed vähenevad. Sain sinu enesele abiks. Saan hinge haarata. Aga nüüd hakatakse noori inimesi Saksamaale käsutama — tööle. Mine tööta seal! Ja sinul, Arno, on säärast asja karta. Sa hakkad varsti tollesse easse jõudma, kus sakslased sinu vastu huvi hakkavad tundma."

„Ah, et saadavad töölaagrisse?"

„Nojah, umbes nii. Saadavad Saksamaale töötegemist „õppima". Seda on kuulda."

„Seda küll ei ole!"

„Kuhu sa pääsed?"

„Pääsu on küllalt..."

„Jah," venitas Eedi mõtlikult. „Ega minugi asi nii kindel ole. Hakkavad mobiliseerima. Ja siis olen jälle mina neile paras suutäis. Ja tuleb siis minulgi mõtlema hakata, kuhu pugeda..."

„Noh, aga sinu isa... Tema ju võib sakslaste juures sõna rääkida. Siis vahest jäetakse rahule."

„Või veel! Seda peavad nad suureks a u k s, kui nad sind a u s t a v a d sellega, et sa lähed Hitleri eest võitlema. Kes sellest „aust" tahab kõrvale hoida, see pole

enam sõber, hehehehee. Vaat see neid saksasõpru eriti mõruks teeb, et sõpruse eest ei makseta midagi, vaid tuleb omal juurde maksta."

„Noh, ega kõik ikka nii ole. Mõned saavad ikka ka — napsi, veini, sigareid, sigarette ja nii..."

„Jaanoh, mis see naps, vein ja sigar ära ei ole, kui munad, pekk ja või võetakse käest. Õige vähestel õnnestub ka midagi kindlamat saada — igasugustel „beiraatidel", „referentidel" ja teistel säärastel asjameestel. Noh, kui mõni harilik surelik ka normid kõik ära annab ja viib veel pealekauba kah, see saab vahest peotäie hobusenaelu või pudeli lahjat viina, see on kõik see sakste õnnistus, mida mõned nii ootasid."

„Kui sinul ka minna tuleb, siis lähme kahekesi koos," tegi Arno ettepaneku.

„Ah Saksamaale või?" muheles Eedi.

„Ega seda tea. Vahest jõuame korra otsaga Saksamaale kah."

„Ilus mõte," vastas Eedi.

„Aga ei tea, mis siis Juusa talust saab?"

Eedi ohkas:

„Mis tast ikka saab. Maa jääb alles — ja see on peaasi. Muuga saab kord jälle hakkama."

Niiviisi kasvasid kahest töökaaslasest mõttekaaslased ja sõbrad. Üks oli vanem ja isa ning venna eest, teine nooruk, kellele see tugi väga kasuks tuli.

Õhtuti koju jõudes jutustas Arno oma sõprusest Eediga emale ja oli just Eedi pärast oma tööga Juusal rahul.

Ema tähendas kord naljatades:

„See Eedi on ikka kaval mees, oskab sulle mokkamööda olla ja sind niiviisi agarasti tööle panna."

Arno vastas samuti naljatades:

„Võib-olla kah. Aga k a s u temal sellest küll midagi ei ole. Kõige rohkem on sellest kasu sakslastel. Sest vanalt Juurupilt kah pumpavad sakslased seda rohkem välja, mida rohkem tal anda on. Mees on pahane ja pilves kui vihmane ilm."

Ema kehitas õlgu:

„Jah, mis sa tahad teha — orjame kõik sakslasi. Nii või teisiti. Ja tööd tegemata ka jätta ei saa — siis ei saa ise süüa. Aga ega vana Juurupki ilma jää."

„Muidugi ei jää," lausus Arno. „Aga kõikide talude asjad hakkavad ikka raskemaks ja raskemaks minema — seni kui sakslased siin on. Vaat tuleb tõesti nii välja, et teeme kõik sakslastele sunnitööd. Vana Juurupi asi on muidugi niivõrd ikka palju parem, et ta ise tööd e i t e e, vaid laseb seda teistel teha. Ja sissetulek on tal ikkagi teiste omast võrratult suurem."

„Jah, see on vastik lugu küll, et sa vanale Juurupile sissetulekut soetad — sellele inimesele, kes õieti meie elu on hävitanud. Ma olen mitu korda mõelnud, et sinu minek sinna oli ikka üks rumal temp. Ja kui sa seal nüüd veel tööd püüad teha nagu mõnes „ristiisa" talus, siis on lugu seda halvem."

Arno jäi mõtlema.

„Sul on õigus, ema," ütles ta. „Aga mida pean ma tegema? Ära tulema? Nahka venitama?"

„Nahavenitamine on ka vastik. Kui tööd teha, siis teha. Tööl on oma mõnu — aga tal peab ka m õ t e olema. Ja seda töömõtet sul Juusal ei ole, õieti öelda — see mõte seal on jälk."

„Kas ta mujal praegu palju parem on?"

„Ega ole. Sunnitöö igal pool, veel hullem kui popsipõlves. Aga Juusal on see asi siiski iseäranis vastik.

Toona see Eedi oskas mullegi „mokka mööda" olla ja minult nõusoleku välja meelitada. Aga..."

„Ega sina nõusoleku veel andnud, ema," lausus Arno vahele. „Ma ise andsin oma nõusoleku."

„Ah, nojah," venitas Salme pooleldi pahaselt. „Tuleb meelde jah. Sul olid omad plaanid. Aga ega nendestki sul seal suurt lootust vist ole?"

„Esialgu veel mitte," vastas Arno. „Aga vaatame veel — ehk tuleb midagi niisugust... Vaenlase seas sõja ajal liikuda ja seal isegi tööd teha ei ole ju väga rumal, nagu kuulnud ja lugenud olen ja nagu isegi taipan."

„Aga vaenlasele ei tohi kasu teha, vaid kahju."

„Too on ka õige. Aga ootame, vaatame veel, vahest saab ka kahju teha. Ja kui ma sõprusest Eediga teda nahavenitamise asemel natuke agaramini aitan, ehk saab ka sellest kunagi midagi kasu."

„Sõprusel ei tohi kasuga midagi ühist olla," arvas ema.

„Ma ei mõtle ju sihukest kasu, mis..." vastas poiss.

Ema lõi väsinult käega ja ohkas:

„Ah, mis seal rääkida. Inetu lugu. Käid seal veel mõne aja ja siis tuled ära. Nii äkki muidugi ei saa. Enese ees rumal — lubad ja siis kohe tagasi. Nagu poleks aru peas."

Arno ei vastanud midagi.

15

Eedi onu vana Taavet Künnapuu oli sakslaste tulekuga sattunud raskesse seisukorda nagu lugematud teisedki. Ent Taaveti olukord oli eriti raske — teda ja ta naist ähvardas nälg.

Kooliõpetajana oli Taavet oma korjandustest ehitanud omale alevisse pisikese majakese vanaduspäevade veetmiseks. Sellesse ta asuski elama, kui arvati pensionile ja vabastati koolitöödest. Ja selles oli ta elanud juba rea aastaid. Pension oli väike, aga lisaks sellele kasvatati aias juurvilja, marju ja õunu ja müüdi neid, peeti kanu ja müüdi mune, ja seapõrsaski, mida katsuti pidada, andis lisa kahe vanainimese kasinale leivale. Kasin oli see elu kõik, aga aeti läbi ja kuidagi elati.

Ent nüüd oli seegi kasin elamine muutunud lausa kitsaks ja vaevaliseks.

Algas see sellega, et Taavet enam pensioni ei saanud. Muidugi, see väike pension, mida ta varem sai, saksa rahas saaduna oli ja naeruväärne. Ent tšekileiba selle eest siiski osta oleks saanud.

Sõitis Taavet linna vaatama, milles asi seisneb. Selgus: teda ei ole enam pensionäride nimekirjas. Miks? Kuidas? Ei teatud. Ei ole ja ei ole. Mõnedki teised olid, aga Taavet Künnapuu ei olnud. Ja peale tema veel mõnedki teised ei olnud.

Kummaline. Taavet läks Haridusdirektooriumi asja uurima. Vahest seal midagi teatakse? Kah ei teatud.

Nii käis ta mitmes asutises, aga selgust asjasse ei saanud. Kuskil ei teatud. Ja sõitis niisama targalt tagasi kui läks. Saladuslikud asjad olid need.

Hiljem sattus temale lehes silma mingi kirjutis, mille sisust järeldada võis, et pensionide saajad kinnitati lõplikult sakslaste poolt. Kas kõik või vaid mõned või kuidas see asi oli, see jäi selgusetuks. Aga küllap selles see saladus peituski.

Alevis asus ju komandantuur ja selles teenis väga mitmesuguseid ja mitmevärvilisi inimesi. Seal oli tumerohe-

listes sinelites mehi, helerohelistes sinelites mehi, mehi kollastes sinelites, mehi pruunides sinelites ja mehi rohelistes sinelites pruuni kaelusega. Väga saladuslikke mehi oli seal. Suuremal jaol olid pagunid, ent leidus ka selliseid, kes paguneid ei kandnud, vaid ainult läikivaid nööpe ja hiiglakõrget pruuni mütsi, mille ees asetses määratu suur laiade tiibadega kull. Aga mõned käisid ka tsiviilriietuses ja mingisuguse sinise mütsi ees oli neil vaid nööbisuurune tärn. Siis oli veel mehi, kes rändasid ringi, kõhnad koerad nööri otsas ja pikk orataoline kepp käes; noil meestel polnud mingit mundrit, vaid üsna imelik välimus, mis meenutas sulipoissi.

Küllap mõni nendest meestest oli ka Taavet Künnapuust huvitatud, sest ega nad ilma „tööta" alevis ja ümbruskonnas ringi kõndinud. Nad olid kõigest huvitatud, mis ümbruskonnas toimus, loomulikult. Ja küllap nad ka kõiki ümbruskonna elanikke omamoodi „tundsid".

Taavet Künnapuu oli pikk kõhn vanamees, intelligentse välimusega, kuigi kehvasti riietatud. Ta puutus kergesti silma. Ta juuksed olid kõrgest vanadusest hoolimata veel peaaegu mustad ja mustad olid silmadki tumedaverelises kõhnas näos, mis habemekarvadest alati piinlikult puhtaks oli aetud. Vägagi tähelepanuväärne vanamees.

Taavet Künnapuu ei teadnud — või ehk aimas ta seda? — et tema isikust mõnigi imeliku sineliga või ka ilma sinelita mees veidra mütsiga varsti andmeid hakkas koguma. Ja need andmed...? Neid muidugi leidus igasuguseid. Arvatavasti ei olnud mõned andmed korjajaile meelt mööda, väga võimalik, sest Taavet Künnapuu oli pikk sirge mees ka vanaduses — nii väliselt kui ka seesmiselt — ja oma sõnu ta ei hakanud väga valima, kui tarvis oli kuskil oma arvamust avaldada. Mis tõde

on, see oli ja jäi vanale Taavetile ikka tõeks, sündigu ümber mis tahes. Kepp käes, piip suus, kõndis ta alevis, ja kui mõni tuttav teda kõnetas, siis ütles ta siiralt seda, mida mõtles. Pagan võtaks, kas pidi tema siis veel vanaduspäevil end ümber tegema hakkama! Ümberkaudsed aga ütlesid, et Taavet on kommunist.

Tuttav vaatas kartlikult ümber, kui rääkis, et jälle on öösel midagi kuuldud — pauke või nii... et seal ja seal on tekkinud metsas värsked „kaevandused"... et see ja see on saladuslikult „kadunud"...

Taavet kuulas, imes piipu, koputas kepiga vastu maad ja lausus:

„Mis seal imestada? Minu kanadki on kaduma hakanud — väikesed loomad. Mis ime siis, et inimesed kaovad — suured kahejalgsed ikkagi. Neid on palju kergem kinni nabida kui tühipaljaid kaagutajaid."

Tuttav naeris kartlikult ja vaatas hoolikalt ringi, ent Taavet jätkas, piipu suust võttes ja sülitades, ringi vaatamata:

„Naine mul seletab, et tuhkur kanu varastavat, aga tuhkur ei oska uksi lahti teha ja jäljed on tal ka ikka teistsugused kui inimesel. Vaat eile hommikul läksin kanalasse, jälle kolm tükki kadunud. Aga lumel olid värsked jäljed — puha naelad sees. Eh?"

„Ehk olid kahejalgsed tuhkrud?" julges tuttav ettevaatlikku nalja teha.

„Näh, tuhkrud need küll ei olnud," vastas Taavet. „Ei neljajalgsed ega kahejalgsed. Olid ikka päris kahejalgsed hundid. Neid, raipeid, tuleks tappa. Söövad kanu ja inimesi. Vaat aastat kaheksakümmend tagasi oli meil palju hunte. Et meil jälle uus hundihäda tuleb, seda ei teadnud küll keegi ette arvata. Mis kanadest, sigadest,

lehmadest ja inimestest rääkida — vaat vilja panevad ka kõik nahka. Varsti on kõigil nälg käes, mitte minul üksi."

„Kas sinul siis juba asjad nii halvasti on?" küsis tuttav.

„Mis seal siis veel puudub?" sülitas vana Taavet. „Pensioni võtsid ära, kanad varastavad ära, seapõrsast pole millegagi toita, sest kust võtan ma kartuleid ja jahu? Kes annab mulle kartuleid ja jahu minu enesegi jaoks? Kas sina annad? Eh? Osta? Millega? Kui mul neid marku olekski, siis peaks neid käputäis olema käputäie jahu eest. Vanasti sain ma oma pensioniraasukese eest ikka midagi osta. Siis müüsin mune, marju, õunu, sibulaid, kurke. Läinud suvel, kui nad sisse tulid, „kadusid" mul aiast kõik need ilusad asjad ära. Vaat sulle saksa kultuur! Ei osanud kartagi. Aga kui nad siit läbi läksid nagu karjuv koerakari, siis langesid nad ühel hommikul kui rohutirtsuparv minu aia peale — ja ühe tunni jooksul oli kõik puhas. Ei läinudki tundi, pool vahest läks. Jooksin välja, keelasin, palusin, seletasin, et meie, kahe vanainimese, ainsa talvise eluvõimaluse hävitavad. Naersid. Lõõpisid. Ja mõni lausus ka pahaselt: Noh, noh, vanamees, kas sa meelsamini bolševikkudele oleksid andnud kui meile? Neile oleksin kõik andnud, aga nemad ei võtnud. Kui lubasin ülemusele kaebama minna, kuuldus ähvardusi: Kommunist, bolševik! Maha! Läksin tuppa tagasi, vaatasin läbi akna, silmad vees. Naine nuttis. Läbi. Miks mul siis nüüd nälg ei ole? Millest ma elan? Kerjata ka nüüd ju ei saa — ega keegi naljalt midagi anda taha. Ja asju müüa ka ei saa. Ei tohi. Ei lubata. Midagi ei tohi avalikult müüa ega osta. See on suur surmapatt saksa riigi vastu, kui ma turul omad vanad püksid ära müün, et leivaraha saada. Jaja, noja,

saladus on selles, et ametlik hind vanade pükste eest on kaks marka, aga mitteametlik sada marka. Ametliku hinna eest ju keegi midagi müüa ei taha. Siis parem keelatakse müümine üldse ära. Kes midagi müüb või ostab, on spekulant, sest ta müüb või ostab „spekulatiivse" hinnaga. Ja „spekulatiivne" hind pükste eest on sada marka. Mina käin nüüd majast majja ja pakun oma raamatuid müüa — salaja, „spekulatiivse" hinnaga. Kui tabatakse, tehakse protokoll spekuleerimise eest. Ja kui ma midagi müüa saan, siis ostan ma salaja, „spekulatiivse" hinna eest, leivajahu. Ja kui mind ostul tabatakse, on jälle protokoll ja trahv kaelas. Ilus asi, eh? Naine otsib oma vanu rätikesi ja paelakesi laeka põhjast ja käib neid taludesse pakkumas — leiva ja piima eest. Seda kutsutakse jälle spekuleerimiseks. Ja see on kah keelatav ja karistatav. Kena elu, mis? Ja kui tuleval suvel taevataat mulle jälle annab õunu, marju, sibulaid ja kurke, siis neid, kui neid ära ei röövita, ma müüa ei tohi, need pean ma normihindadega fritsudele andma. Ja kui ma neid õunu, marju, sibulaid ja kurke ei vii sakstele verevärskenduseks paari näruse marga eest, kui need omale toiduks jätan või koguni katsun „spekulatiivse" hinnaga ära müüa, siis ma ei toeta sõda, suurt Euroopa ülesehitamist, „ei aita kodumaa päästmisele kaasa", olen „isamaa äraandja" ja nii edasi."

Sääraseid jutte ajas vana Taavet julgesti, sest tema polnud mees, kes selle eest, mis temaga tehti, oleks kummardanud ja kiidulaule laulnud.

Tal oli kaks poega; vanem neist oli kunagi välja rännanud Kanadasse ja sellelt polnud viimasel ajal enam teateid, noorem oli ohvitser, taganes Punaarmee koosseisus sakslaste eest.

Aeg-ajalt käis õepoeg Eedi Juusalt oma vana onu vaatamas ja tõi siis midagi ka kaasa. Aga onu ei taht-nud Juusa rahvalt midagi võtta.

„Vii tagasi, vii tagasi!" rehmis ta kätega, kui Eedi pani oma kompsu lauale. „Söötke oma sakslastele, nuumake neid, mina nendega võistelda ei taha!"

Aga Eedi ütles, et see on tema poolt ja ema poolt ja et isa sellest midagi ei tea.

„Seda halvem!" käratses vana onu. „Ah siis mina olen härra Jaan Juurupile selliseks olendiks, kellele tema talust peab leiba toodama nagu mõnele vargale! Ja tema ise kummardab neid päris tõelisi vargaid ja lakub nende saapataldu. Ei, mina ei taha midagi nii-sugusest kohast. Kihutage sakslased oma majast välja, siis ma võtan. Siis on teine asi."

Ja ei võtnud.

„Sihuke alatu loom!" kirus ta oma terava otsekohesu-sega Eedi isa. „Ma tean küll, et ta mind on ähvardanud — päris võhivõõrastele inimestele. Selle eest, et mul on mõistust peas ja ma talle niisama selgesti kui kaks korda kaks võin ette öelda, et kogu tema Saksamaa on rämps. Tema aga nimetab mind rahvavaenlaseks — hehehee! Tema ise müüb seda isamaad ja kodumaad sakslastele suure mõõduga. Aga tema peab end rikkaks ja targaks, mind vaeseks ja rumalaks."

Kuuldes, et Väino vabatahtlikult on astunud saksa politsei-väeossa, raputas vana kahetsevalt pead:

„Rumal poiss. Ikkagi noor mees veel. Fašistide käsi-lane. Kui ta seni pole timukas olnud, siis temast saab veel timukas, seda poissi te mulle meelde enam ärge tuletage!"

Juusal asuvast välipolitsei ohvitserist teadis onu

Eedile rääkida, et see olevat esimene lihunik omasuguste keskel — kõigi mahalaskmiste, areteerimiste ja piinamiste juht.

„Ja säärane mees on Juusal au sees, mina aga põlu all!" naeris onu kibedalt.

Onu toppis piibu täis — tubaka oma aiast oli ta sakslaste tuleku ajal juba osaliselt ära võtnud — ning jätkas:

„Kirjutatakse: Andke täis panus, siis tuleb selle eest kord tasu. Andke kõik ära, mis vähegi anda on: kasukad, riided, villad, linad, liha, rasv, või, munad, vili, kari, kartulid, kanad, haned, vanad räbaladki. Andke, andke, andke! Ärge omale peaaegu midagi jätke. Ajage läbi palja ei mitte millegagi — vaat see on alles see õige p a n u s! Kannatage kõik ära, aga naeratage armsalt ja lahkelt saksa ess-essile ja suudelge ta saapasäärt. Ohverdage omad pojad, naised, tütred! Kõik tooge „isamaa altarile" — sakslaste lõpliku võidu heaks. Vaat selleks olgu eesti rahvas olemas. Ja selle eest lubatakse k o r d tasu. Aga mitte poole sõnagagi ei öelda, missugune see „tasu" olema saab. Mitte ei hingatagi sellest. Isegi nii kitsid ollakse ses suhtes, et valetadagi ei taheta. Seda peetakse ka juba liiga palju antuks. Kuid mina ütlen, see tasu on igavene orjus. Nende meelest säärasele väikerahvale kui eestlased pole rahva nimegi vaja, pole mingit rahvuslikku kultuuri vaja, pole õiget haridustki vaja. Säärane väikerahvas pole seda väärt, et niisugust asja talle üldse lubataksegi. Kes sitikale lubama hakkab, et temast tehakse lind, see on narr. Vaat nii ütleksid Hitler ja tema kannupoisid, kui mõni meiepoolne „vüürer" julgeks kuidagi nimetada, et milline see „tasu" on, mida meile kord antakse. Seepärast kirjutatakse ja räägitakse: tasu! Aga

mitte üks mõhk sellest, mida moodi see tasu kord välja näeb. Sedagi teatakse aga Berliinis väga hästi: Väikerahvas peab andma oma viimase „panuse" Suur-Saksamaa ülesehitamiseks — niipaljukese kui tal on: viljad, lehmad, sead, kanad, nooremad mehed ja naised — ja kui enam midagi anda ei ole, siis öeldakse: So, nüüd olete kõik andnud, mis teil oli, nüüd võite uhked olla, et teie, sitikad, ka saite Suur-Saksamaa ülesehitamise au osaliseks — ja see ongi teie tasu; kes teist veel järele on jäänud, need võivad meid kolmanda või neljanda järgu kodanikkudena edasi orjata — ja see ka on teie tasu. Vaat nii on lugu selle tasuga."

Vana tegi piibust paar tõmmet ja jätkas siis:

„Eesti kirjandus jääb päev-päevalt rohkem kängu, ajakirjandus mangub vaid panust ja silitab saksa püksisäärt, meie kultuurühingud likvideeritakse, teatris mängitakse ajaviitelist rämpsu, maalikunstis sallitakse vaid „Balti maastikke", koolis õpetatakse, et esimene kultuurinimene oli sakslane, ülikool hingab varjusurmas. Seda need Väinod ja nendetaolised pooldavad, sest nad moodustavad eesti rahva rumalama, tõmbima osa. Nad on suures, suures vähemuses, aga nende taga seisab Litzmann, nuudikepp käes. Ja tagapool asub Suur-Saksamaa, kes põristab praegu võidurikkalt kahureid. Kaugemale, sügavamale nad näha ei oska."

Sääraseid sõnu ei rääkinud vana Taavet ainult oma õepojale. Ta laskis neid ka mujal kuuldavale, sest tema hing nõudis tõtt ja õigust, ja end kõverdada ning seinaveeri mööda pugeda ta ei osanud. Vaikida ta ju oleks võinud, aga ta oli uhke ja jonnakas ja ei vaikinud, kui juhtus, et oli tarvis rääkida. Ta ootas, kunas Punaarmee vabastab kodumaa sakslaste küüsist. Tema puutus ale-

vis paljudega kokku, rääkis paljudega, temast peeti lugu ja ta oli alevi elanikkude lemmikuks. Tema sõnad ja jutud rändasid alevis ringi, nendest räägiti, neid arutati, ent leidus ka neid, kellele nad ei meeldinud...

16

Areteerimiste ja mahalaskmiste hoog käis üle ümbruskonna. Rakendati „tööle" kõik, kes olemas tagala puhastamiseks ja korrashoidmiseks; saladuslikud mehed saladuslikkudes mundrites, koertega ja ilma, nuhkisid kõikjal ringi — alevis, külades, teedel, metsades. Kõik, keda vähegi kahtlustati, võeti kinni — need, keda saadi kinni võtta. Ent paljud said ka põgeneda, kõrvale hoida, end varjata. Seni paosolnutele tuli järjest uut lisa ja kevadine aeg võimaldas neil end juba varjata metsades ning soodes.

Põhjuseks järjekordsele terrorihoole oli välikomandantuuri leitnandi Wimpeli tapmine, sama leitnandi, kes elas Juusal. Kord öösel, kui ta autos alevist Juusale sõitis, oli ta teele metsast veeretatud palk; peatuse hetkel kõlasid samast, põõsastest, paugud ja visati käsigranaate. Wimpel ja üks ta saatjatest said surma, autojuht ja teine saatja pääsesid eluga ja põgenesid alevisse; neid jälgiti ja lasti, aga pimeduses polnud neid võimalik tabada, ka olid neil head jalad.

Hoolimata terrorist ei läinud korda tapjaid kindlaks teha. Kahtlustati paljusid ja mõnedki surmati, kuid salga asupaik, koosseis, liikmete arv jäi teadmatuks. Et tegemist oli organiseeritud salgaga, kes võitles nõukogude korra eest, selles ei olnud kahtlust. Wimpeli tapmisest

oli põgenenud autojuhi ja ess-esslase sõnade järgi vähemalt kümme meest osa võtnud; kas neid seal just niipalju oli olnud, seda muidugi kindlasti ei teatud, sest põgenejad võisid ju ka hirmust ja oma au päästmiseks veidi liialdada, aga et seal tegemist oli mitme mehega, see oli iseenesest selge. Ja enesestki mõista ei võtnud Wimpeli tapmisest muidugi kõik salga liikmed osa.

Korraldati mitu haarangut ümbruskonna metsades, otsiti läbi kahtlustatavaid majasid ja hooneid alevis ja mujal, areteeriti kahtlustatavaid inimesi, kuulati neid üle, piinati, peksti, aga vilunud „asjatundjad" oma aladel said siiski isegi aru, et neil õige saak käes ei olnud, vaid paremal juhul ainult kaasteadjad või kõrvalised tegelased.

See vihastas ülemusi ja tegi nad eriti rahutuks ning ärevaks. Toodi linnast uusi mehi ja „asjatundjaid", mobiliseeriti veelgi rohkem omakaitset ja pandi välja kuulutusi, et kes „kahtlasi isikuid" tabab, saab hea tasu.

Saadeti linnast kohale ka Väino Juurup, endine üliõpilane, Juusa talu perepoeg, politseipataljoni allohvitser. Temast loodeti, et ta kui kohalikkude olude ja inimeste hea tundja pidi kasulikuks jõuks osutuma; keerles ju kogu tegevus õieti öelda Juusa talu lähemas ümbruses.

Väinol oli tuliuus munder seljas, kuid väga mittesõjaväeline välimus, sest varem polnud ta kunagi mundrit kandnud ega püssiga tegemist teinud. Et temast kohe oli tehtud allohvitser, see oli vastutulelikkus ta üliõpilasseisusele ja ka muidu ta püüdlikkusele ning poolehoiule, pealegi teati, et ka ta isa ja kogu perekond, kust ta pärit, oli ustav ning truu.

Väino komandeeriti alevis asuva komandantuuri juurde, kus talle tehti ülesandeks oma tuttavate ja tut-

vuste kaudu katsuda teateid hankida kõigest, mis ümbruskonnas toimus.

See oli Väinole kaunis raskeks ülesandeks. Tutvusi ja tuttavaid tal ju oli laialdaselt, aga need olid isikud, kes sündmustega seoses ei olnud ja seetõttu väga vähe teadsid asjust, mis üldsusele teatavad ei olnud. Ja need, kes vahest rohkem teadsidki, need juba Väinole midagi reetma ei hakanud.

Ümbruskonnast ja tuttavatelt mitte midagi teada saades, mis oleks midagi selgitanud või uut valgust toonud, tuli Väinole äkki pähe, et see pagana popsipoiss Arno, kes teenis Juusa talus, oli ju ka kommunisti poeg, kelle isa veel pealegi maha lastud. No kui s e e asjast midagi ei teadnud, siis kes sellest veel midagi teada võis! Muidugi ei tarvitsenud selline poisinolk ise midagi kaasa teha, aga ta puutus kindlasti inimestega kokku, kes mõndagi teadsid ja sellest omavahel rääkisid. Ta ema käis ju, kahtlemata, omasugustega läbi. Ja küllap nad mõlemad, nii ema kui ka poeg, teadlikud olid mõnestki saladusest, mida Väino ei teadnud.

Nii arvas Väino.

Ja ta asus oma ülesande kallale.

Aga ta tahtis oma teades tegutseda kuramuse peenelt ja kavalalt, ei, ta võttis asja väga kaugelt ja ettevaatlikult üles.

Nimelt võttis ta eeskätt üsna, üsna diplomaatiliselt käsile oma venna Eedi. Nojaa, Eedi oli igapäev Arnoga koos, töötas temaga, ajas juttu — ja kuuldavasti oli Eedi ja Arno vahekord väga sõbralik, rohkemgi, üsna südamlik. Vähemalt isa irvitas Väinole, et Eedi Arnot peab mingiks ristipojaks ja teda hellitab kui printsi. Küllap, küllap siis poisid teineteisele ka nii mõndagi räägivad,

teineteisele nii mõndagi usaldavad, kui nad teineteisesse nii armunud on — arvas Väino.

Kord pärast lõunasööki, kui teised laua juurest lahkunud olid, küsis Väino Eedilt süütult:

„Sa oled selle Arno omale abiliseks võtnud? Kas ta on ka tubli poiss?"

„Miks ta siis tubli ei peaks olema?" küsis Eedi omakorda, silmitsedes venda uurivalt, altkulmu.

Väino pakkus talle sigaretti, ent Eedi ei võtnud:

„Ei taha seda pahna. Tead ju, et ma ei suitseta."

„Noh, võiksid mõnikord jutu jätkuks võtta, kui pakutakse. See on hea sigarett. Igaüks neid ei saa. Komandant andis."

„Andku pealegi, mina seepärast teda ikkagi ei taha."

Väino muheles üleolevalt, ent ta süda kippus veidi täis minema; ega ju vennad kunagi teineteisega õieti hästi läbi polnud saanud.

„Sa oled ikka nagu siil nurgas," ütles ta. „Millal sa küll kord õpid inimestega korralikult läbi käima! Aga, nojah, selle Arnoga olevat sul ju südamlik sõprus."

Eedi kehitas õlgu:

„Südamlik või mittesüdamlik... Ma teen temaga ühes tööd, räägin temaga — mida siis veel tahetakse?"

„Ei noh, ega ma selle kohta midagi halba taha öelda," muutus Väino jälle libedamaks. „Ma ainult niisama — jutu jätkuks. Isa ju seda Arnot sugugi ei salli, nojaa, temal omad vanad arved ja eelarvamused. Mina sellesse asjasse end segada ei taha. Mind huvitab see Arno veidi teisest küljest. Tema... hm... on ikkagi oma isa poeg ja nii edasi. Teatud perekonna liige... Kas ta... kas ta pole ka ise kuidagi segatud... hm... mõnesse loosse...? Näiteks sellesse Wimpeli asjasse, ah?"

Väino tegi selle avaliku käigu nimelt — tal oli oma tagamõte: näha, kuidas vend sellisele käigule reageerib, kas vahest mõnest tagasitõrjuvast sõnast midagi läbi kostab.

Eedi vaikis hetke, ta näost oli näha, et ta vihastas. Aga ta jäi rahulikuks, vastates:

„Säärane noor poiss kui Arno ei ole segatud — mõnesse loosse... Temal on tööd isegi küllalt."

Vastus ei meeldinud Väinole, ent ka Eedile enesele mitte. Ta lisas, nüüd avaliku pahameelega:

„Mis sa siis arvad? Et Arno sinu Wimpelit tapmas käis või?"

„Ega ei," vastas Väino mängeldes. „Tema nüüd muidugi „minu Wimpelit" tapmas ei käinud, aga ta võib sellest midagi teada..."

„Noh, ja mis siis sellest, kui ta sellest teakski?" küsis Eedi väljakutsuvalt.

„Ahah, ah so," venitas Väino. „Sina saad pahaseks! Selle poisinolgi pärast! Hakkad tüli norima minuga selle vargapoisi pärast! No küll oled sa ikka üks tüüp!"

Osava diplomaatilise ülekuulamise asemel puhkes vendade vahel vana vindunud tüli.

„Sina pole sugugi nagu Juusa talu inimene!" jätkas Väino, närviliselt sigaretti pahvides. „Sa oled mingi võõras ollus siin. Tont teab, aga Juurupite verd sa küll ei ole. Meie kõik võitleme siin oma talu, oma tuleviku pärast oma vaenlastega, aga sina kaitsed neid vaenlasi, oled nendega liidus, õõnestad meie kaitsetööd, reedad meid, jah! Sa oled Trooja hobune Juusa kantsis, pagan võtku sind!"

„Ja sina kaitsed meid?" küsis Eedi irooniliselt.

„Muidugi ma kaitsen!" viskas Väino.

„Sellega, et sa sakslaste nuuskuriks oled hakanud!"

„Sellega kah, jah! Ka sellega!" kähvas Väino. „Iga abinõu on hea, et päästa oma isatalu."

„Oma isatalu ei päästeta isamaa mahamüümisega."

„Kes see müüja on?" käratas Väino.

„Sina!"

„Kurat!" hüppas Väino üles ja põrutas rusikaga vastu lauda. „Kurat! Ma su . . . !" Ta tõstis rusikas käe. „Niisugune häbematus! Oma venna poolt! Mina m ä ü n . . . ?! Sina ise sahkerdad teda tasakesi maha, seda isatalu, sina! Sina olid hirmus õnnelik ja liigutatud, kui see närakas Kaarel — kõdunegu ta, kurat, mättas! — meie talust maad röövis, sina olid ju temaga suur sõber ja liitlane. Või ma ei tea! Kommunistide pooldaja oled sinagi, värdjas meie perekonnas ja meie talus! Pagan veel seda teab, kas sinagi ühes oma kasupoja Arnoga pole saksa politseiohvitseri tapmisest osa võtnud, inimese tapmisest, kes kah meie talu päästmise eest on langenud."

„Ähvardada ja sõnu teha võib paljugi," naeratas Eedi. „Aga ega palja kelkimisega saa kaugele. Seni pole veel kuuldavasti ühtki Wimpeli tapjat kinni saadud."

„Küll saadakse! Küll puuakse!" lõõtsutas Väino. „Küll tuleb kõikide tund, ka kommunistide pooldajate tund! Ja siis hoia end sinagi!"

„Tänan väga," ütles Eedi. „See asi on mul siis nüüd teada. Sa ei müüta ainult oma isatalu, sa müütad ka oma venda! Mispärast? Kas seepärast, et m i n a seda talu seni siin alles olen hoidnud, temas töötanud, oma tööga teda elujõus pidanud? Ja sina? Mis oled sina selle talu heaks teinud? Kaarel, Arno ja mina, Kaarli naine ja Kaarli isa — meie kõik oleme siin selle talu heaks tööd teinud. Sina pole siin muud teinud kui siit talust v õ t-

nud. Meie töövaeva, meie talu vilja. Sinul ei ole õigust üldse sellest talust rääkida, et sina see talu oled. Sina oled võõras ollus siin, talule kahjulik söödik. Ja kui sa kelgid, et sina võitled oma isatalu päästmise eest, siis on ka su „võitlus" parasiidi võitlus, sest parasiit hävitab ju ise lõpuks selle puu, millest ta elab. Sinu komplott sakslastega ei too sulle midagi muud kui hävingut. Selles ei kahtle ükski arukas inimene. Ja keda sa siis „päästad"? Talu, maad, rahvast? Ei, sa kisud seda kõike enesega kaasa kuristiku poole. Aga need, keda sa nüüd taga kiusad, ei lase ometi lõplikult hukkuda ei talul, ei maal ega rahval."

„Filosoof adra tagant!" katsus Väino jälle üleolevaks muutuda. „Nagu minul omi veendeid ei olegi!"

„Kui sul omi veendeid oleks, siis ei astuks sa saksa politseiteenistusse — see on kõige lihtsam näide," vastas Eedi. „Ükski täie aruga inimene seda ei tee. Sest sakslased tahavad meie kadu."

„Kust siis sina seda nii kindlasti tead?" naeris Väino pilkavalt. „Kas seda sulle ütles mõni bolševikkude prohvet või?"

„Seda on paljudki öelnud. Aga see ei puutu asjasse. Peaasi on, et ma seda ise oskan taibata."

„Kust sinul siis niisugune fenomenaalne tarkus pähe on tulnud? Ei paista nagu välja."

„Mõnikord on see tarkus targem, mis välja ei paista," vastas Eedi. „Aga jäägu igaühele ta tarkus. Kes lõpuks naerab, see naerab paremini. Mina lähen nüüd oma töö juurde."

Eedi tahtis veel öelda:

„Meil mõlemal on oma töö teha — minul oma põllul, sinul oma põllul..."

Aga ta oli loomult tagasihoidlik inimene, kuigi venna jõhker kallaletung viis teda enesekaitseks teravatele sõnadele. Nüüd oli ta rahunenud ja kahetseski oma sõnu, — mitte nende sisu, vaid väljendusviisi pärast.

Vend jäi laua juurde istuma ja klõpsutas mõttes ratsapiitsaga vastu saapasäärt.

Ta senised sammud nuhiametis olid üsna abitud ja andsid üsna ootamatuid tulemusi, kuid ta ei mõelnudki veel kuraasi kaotada.

Noil päevil areteeriti ka Taavet Künnapuu alevist.

Kord, kui vanamees toas oma esimesest aiatööst puhkas, piipu suitsetades ja raamatut sirvides, astus sisse mingi kõhetu noormees, väga moodsalt riietatud, — välimuselt umbes nagu endise aja kaubareisija —, torkavate, kuid ühtlasi kartlikkude koerasilmadega.

„Teie olete Taavet Künnapuu?" küsis ta pärast tervitust puhtas eesti keeles.

„See ma olen."

„Palun minuga kaasa tulla!"

„Kuhu?" imestas vana, kuid tüübi välimusest, toonist ja „kutsest" taipas ta isegi, kellega tegemist.

Mees otsis taskust mingi paberi, liputas seda paar korda Künnapuu ees ja lausus:

„Olen volitatud teid areteerima."

„Nii, nii, tänan väga," ei kaotanud vana oma rahu. „Ilus tegu — mind, vanainimest, areteerida — teil, noorel mehel. Kas teil midagi paremat teha ei ole?"

Tüübi kartlikud koerasilmad muutusid eriti torkavaks:

„See ei puutu asjasse! Palun kaasa tulla!"

„No, no, nii ruttu see asi ei lähe," vastas vana Künnapuu. „Kes teie, esiteks, olete ja kelle käsul teie mind areteerite?"

„Siin on vastav käsk," ütles tüüp, liputades uuesti oma paberit. „Võite lugeda."

Künnapuu heitis paberile pilgu:

„Jaa, jaa, väga tore kõik. Haakrist kohe kulli all. Saksa värk puha. Aga teie ise olete ju eestlane?"

Tüüp lausus:

„Annan teile kümme minutit aega. Selle aja jooksul võite oma abikaasaga jumalaga jätta ja midagi kaasavõtmiseks välja otsida. Ärge mõelgegi aega viita. See ei too teile mingit kasu. Minul on kaaslased väljas, ja kui teie peaksite viivitama või vastu hakkama, siis olen sunnitud teid vägivallaga ära viima ja mingeid asju teil siis kaasa võtta ei lase."

„Tänan, tänan. Väga lahke teist," ironiseeris vana. „Aga kuhu teie minu siis viite? Mahalaskmisele?"

Tüüp võttis kella välja:

„Viis minutit on juba läbi. Veel ainult viis minutit on teil aega..."

„Aega on, aega on, noormees," vastas vana. „Tunnen neid asju juba. Istuge veidi, ega mina, vana inimene, tõesti läbi akna põgenema hakka, kui teil pealegi vahid väljas. Miks teil minuga siis nii kiire on? Ega te täna ikka veel mind maha lase? Sellega on aega. Ja, peaasi, mis eest teie siis mind areteerite?"

Vana kõndis tuba mööda ja korjas oma asju kokku. Tüüp vastas vastumeelselt:

„Küllap edaspidi kuulete, mis eest teid areteeritakse. Olete kommunist, teete bolševikkude heaks kihutustööd, olete riigi vaenlane..."

„Hm, hm," tegi vana, kummargil kapi alumise riiuli ees. „Mida sa kõike veel ei kuule!"

„Kümme minutit on läbi," teatas tüüp ähvardavalt.

„Kui teie veel niiviisi jätkate, siis kutsun oma kaaslased."

„Olen varsti valmis kah," vastas vana. „Vaat tubakat veel vaja võtta. Ega teie täna ikka vahest veel minuga valmis saa. Siis on tubakat vaja. Naine," hüüdis ta, ust kööki lahti tehes, „vaat mulle tuli külaline. See kena noorhärra on nii lahke ja viib mu kaasa Hitleri enese kõrge palge ette."

Vana Mare, Künnapuu mitte vähem sõjakas teinepool kui ta ise, vaatas üle läve sisse:

„Mis nalja sina veel teed? Mis Hitleri palge ette?"

„Nojaa," vastas mees, „mul on see au. Mitte kehaliselt, vaid nii öelda vaimselt. Pärast surma ju ikka läheb hing — minusugusel patusel — põrgu..."

Tüüp avas välisukse ja hüüdis midagi saksa keeles. Kohe selle järele astus sisse kaks rohelist jõmmi.

Nüüd taipas ka Mare, milles asi, ja hakkas manama:

„Oh teie lontrused, päevavargad! Minge parem põllule tööd tegema! Sööte siin ja piinate inimesi. Ei seda võinud arvata, et isegi vanakesi ei jäeta rahule! Teie olete ju ka ometi inimene," pööras Mare ninamehe poole. „Kas teil häbi ei ole? Kas teil tõesti millegi paremaga omale leiba teenida ei ole?"

Tüüp viipas käega, rohelised jõmmid asusid Künnapuu kallale. See lükkas nad ära:

„Lähen ise, jätke mind rahule! Jumalaga, Mare! Kui meie s i i n teineteist ei näe, siis põrgus ikka."

Vana jäi oma iseloomule truuks isegi säärases situatsioonis. Ent Mare puhkes suure häälega nutma.

„Kus on teie poeg?" pööras tüüp välja minnes veel millegipärast Mare poole.

„Ei mina tea, kus ta praegu on," vastas Mare.

„Aga mina tean, kus ta on," naeris võõras võidurõõmsalt, nagu oleks avastanud suure kuriteo. „Punaarmees!"

„Jah!" mõtles vana Künnapuu. „Minu poeg on Punaarmees, küll nad tulevad varsti Marega ja otsivad üles koha, kus vanamees maha lasti. Minu töö lõppes."

17

Justkui vastuseks terrorile peatati kord kevadõhtul alevi ja raudteejaama vahelisel teel, metsas, puude teeleveeretamisega kolm suurt saksa transportautot kõiksuguse varustuse, laskemoona ja relvadega; saatjaskond hävitati, väärtuslikum osa varustusest, laskemoon ja relvad, võeti kaasa, autod ülejäänud varustusega kallati bensiiniga üle ja süüdati põlema. Seni kui alevist väeosa pärale jõudis, olid kallaletungijad ammu kadunud.

Et nüüd kohalikud fašistid veel suurema ägedusega tööle asusid kui varem, oli arusaadav...

Möödus päevi...

Eedi ja Arno kündsid põllul. Nad lõpetasid nurme kündmist, ent lõunani oli veel paar tundi aega.

„Oleme täna virgad olnud," sõnas Eedi üle küntud maariba Arno juurde astudes. „Arvestasin, et jätkub meile sellest nurmest lõunani, aga otsa sai. Mis nüüd teha? Kas asume teise nurme kallale või...?"

„Mida muud?" arvas Arno. „Ega lõunale ikka seepärast veel minna või, et üks nurm otsa sai."

„Teine nurm on veel kaunis märg," mõtiskles Eedi. „Võiks paar päeva veel taheneda. Pealegi oleks tarvis Puuniidult heinu tuua. Hobustel on heinad otsas. Talvel

jäi osa heinu Puuniidule, nii oli isa soov. Aga nüüd on neid sealt palju halvem tuua."

„Miks neid siis talvel ära ei toodud?" päris Arno.

Eedi muheles:

„Peremees ei tahtnud, et palju heinu kodus oleks. Saksad nuhkisid ju kogu aeg talus ringi — seni kui kadunud von Wimpel elas. Tema hobustele mekkisid väga meie heinad. Ta oli ju va paruniverd mees, armastas ka hobuseid, kuigi autod olemas. Selles oli see saladus."

„Tark mees — see meie peremees," muheles ka Arno.

„Ega midagi öelda saa. Aga minu plaan on nüüd niisugune, et laseme heinte järele. Isale ma eile asjast rääkisin, ta ütles, et pärast lõunat, kui kesa lõpetatud, võime minna. Aga mina arvan, et pärastlõunaga meie toime ei tule, sest Puuniitu on hea tükk maad ja teed metsas halvad. Sa lõpeta see oma riba ära, ma lähen koju, sean vankrid joonde, lasen emal midagi lõunaks kotti pista — ja siis laseme minema. Kui jõuame Puuniidule, võime kehakinnitust võtta ja siis pisikese puhkuse järele heinu peale laadima hakata. Varaõhtuks oleme kodus. Muidu jääksime pimeda kätte. Ja halbade teedega pole see suurem asi. Mis sa sellest arvad?"

„Ega jah, võiks ju küll nõnda," nõustus Arno.

„Seda ma arvan. Vahest näeme ojas ka mõne kalapoja ja pistame vardasse. Aga selleks lõbuks pole meil täna siiski aega. Küllap heinaajal katsume. Noh, ma siis nüüd lähen. Sa, kui lõpetad, ära hakka moonaka moodi koju venima, vaid tee kähku," sõnas Eedi heatujuliselt, sest võimalus praegusest kodusest õhkkonnast lühemaks ajakski kuhugi kaugemale pääseda tundus temalegi veetlev ja värskendav.

Kodus rakendas ta hobused saha eest lahti, sidus nad talli läve juurde ja viskas neile sülega heinu ette. Siis astus ta kööki, et emaga kaasavõetava toidu üle läbi rääkida. Köögi uks oli praokile, aga ema köögis ei olnud, vist oli ta Maaliga lauda juures ennelõunastel talitustel.

Eedi tahtis uuesti väljuda, et lauda juurde minna, kui korraga toast ta kõrvu kostsid Väino sõnad, mis olid küll kuidagi saladuslikult tasandatud, ent siiski ärevalt teravad — Väino juba päris tasa rääkida ei osanudki:

„ . . . Küll teda pinniti ja pigistati! Sada nalja sai tehtud, enne kui mees tunnistas! Jah!"

„Kas tunnistas siiski?" küsis isa hääl kahjurõõmsa naerulõrinaga.

„Kuhu ta lõpuks ikka pääses! Säärased spetsid kui need hiljuti linnast tulnud saksad on! Minulgi läks mõnikord silmade ees kirjuks palja pealtvaatamisega. Aga kaua punnis. Lõpuks enam ei jõudnud. Kisendama pistis kui siga. Ja siis katsus valetada. Aga need kuradid, need pruunsärgimehed, need tunnevad toonist ära, kas keegi valetab või tõtt räägib. Suurepärased asjamehed! Noja, ega see valetamine pole ka kerge säärasel võsavillemil. Valetamine nõuab fantaasiat, aga kust selline seda võtab. Kahmib midagi kokku, traageldab, traageldab, aga kohe näha, et ei oska luisatagi. Nojah, omal valu kogu aeg p-s. Mis sa seal luiskad siis veel, hehehee. Iga luiskamise järele pigistati teda veel kõvemini. Siis, lõpuks, tuli tõde välja. Nojaa, see on kohe selgem kraam kui vale. Seda oskas ta palju puhtamini välja tuua. Ja niimoodi oligi kõik käes, mis vaja."

Eedi süda hakkas tormiliselt peksma. Ta sai kohe aru, millest jutt. Hulga inimeste elu oli kaalul . . . Kas ära minna? Kuulata? Aga kui nad äkki tulevad kööki? Või

teine neist? Tasa, nagu ta tulnud, pehmetel pasteldel astudes, läks ta köögi läve juurde ja võttis omale kehahoiaku, nagu tuleks ta parajasti sisse.

Isa hääl küsis ärevalt:

„Noh, ja mis ta siis tunnistas?!"

Väino laskis kuuldavale uhkustava vile.

„Oi jeerum, see oli vahest uudis! Seda ei osanud meist keegi arvata! Meie, kohalikkude olude tundjad, vähemalt mitte. Sakslased, muidugi, iseasi. Tead, kus on nende staap ja kindel pelgupaik hädaohu puhul?! Ah? Arva ära!"

Vana Juurup urises kurjalt:

„Kust paganast mina seda teada võin!"

„Enesest mõista! Sellele poleks meie iialgi tulnud! Metsnik Loiksaart tead?!"

Vana oli tükk aega vait.

„Nonoh!" kogeles ta siis. „Tohoh hullu! Ega siis ometi...?"

„Tema keldris on nende staap. Seal olevat kõik toredasti sisse seatud. Ahi sees ja magamisasemed ja nii edasi. Suur kelder olevat. Kuiv. Nii seletas too vilets vend kõik lõpuks välja, kui ta vastavalt pehmeks oli tehtud. Seal olevat ka tarvilik varustus ja relvaladu ja nii edasi. Nagu rotid põranda alla omale pesa teinud. Ja päeviti ei tohtivat seal nendest ükski vaim end näidata. Saavat oma ülemuselt kohe pähe. Ja kas tead, kes on nende ülemus?"

„Noh?!"

„Loiksaare enese poeg!"

„Küll on aga kuradi röövlipere!"

„Noja. Poeg tal oli linnas. Kuid keegi siin ei teadnud, mis ta vahepeal tegi. Aga küllap ta teistest oma-

sugustest maha jäi ja organiseerib siin nüüd jõuke. Olgu nüüd selle sindriga, kuidas on, kuid et vanamees kah! Vaat see on alles üllatus!"

„Ja noh, kuhu ta pääses, kui poeg talle kaela tuli..."

„Ära sa ütle! Oleks võinud raipele malga võtta ja minema peksta või kõige kupatusega üles anda. Niisugune kaabakas! Aga küllap ta nüüd kõlgub. Poome ta, kuradi, lausa üles, selle vana kitsehabeme, pojaga kõrvuti, ausõna! Nende jaoks nööri jätkub. Teistele on kuulgi hea. Täna öösel piirame nad nii sisse, et hiir ka läbi ei pääse. Ja siis teeme kogu pesale lõpu."

„Aga neil on kindlasti vahid ja silmad igal pool väljas."

„Muidugi. Nad on mõnegi sakslase maha nottinud. Ega Wimpel üksi ole. Sellest sai vaid suurem number, sest ta oli ümbruskonnas rohkem tuntud. Nad olevat siin talvel kord isegi komandantuuri lattu tunginud: esiteks vahid vaikseks teinud ja siis laos peremehe moodi toimetanud."

„Sellest polnud midagi kuulda..."

„See varjati ära. Sääraseid asju on palju ära varjatud. Wimpeli lugu polnud võimalik varjata, samuti lugu nende autodega. Aga, nagu ma kuulnud olen, on siin hilistalvel hullematki ette tulnud."

„Jah, Wimpel oli rumalalt uhke. Selle nahka ta läks. Elas siin. Hm... Talle alevis ei meeldinud. Vana mõisaverd mees. Nojaa..."

„Nojah," jätkas Väino. „Muidugi on neil vahid väljas, luurajad ja piilurid ja kõik. Aga meil on mehi palju. Meie piirame metsad kaugelt sisse ja hakkame siis rõngast koomale ning tihedamaks tõmbama. Nemad muidugi ei tea, et meile nende redupaik teada, alati on nad haarangute puhul sinna ära kadunud kui rotid auku. Vana Loik-

saart ei teadnud ega mõelnudki keegi milleski kahtlustada. Ta elab seal oma naise ja tütrega, kes täidab kantseleiametniku kohuseid. Ega metsniku kantselei polegi kellegi kantselei, ega ta metsaülem ole. Aga, noh, ikkagi... Vaat sulle pauk! Reetur! Sokuhabe! Küll me sind veel enne poomist sokutame!"

„Imelik siiski," pomises vana Juurup, „et neid varem seal ei avastatud. Aga koerad? Kus need siis olid? Jäljed lumel? Naljakas."

„Nagu isegi tead, asub Loiksaare maja neljal teeharul otse maantee ääres. Ole lahke! Metsad on küll kohe ümber, aga teed viivad iga nelja kaare poole. Hästi valitud. Otsi sa maanteelt koertega jälgi! Pealegi olevat neil mingi abinõu koerte vastu. Ja ega need koerad, tohmanid, ka kõige targemad ole."

Omavahel lubas Väino endale ka seda lõbu, et tonkas veidi oma peremeeste koeri.

„Ega nad seal keldris püsi, kui näevad teid valmistuvat," kahtles vana Juurup. „See neil vahest rohkem nagu ööbimiskoht."

„Ja kuhu nad pääsevad?" hooples Väino. „Meil on juba varakult mehed välja saadetud mitmele poole. Nad ei tea midagi meie kavast. Märguande peale hakkavad mehed igalt poolt liikuma Loiksaare maja suunas. Ja siis on nad lõksus. Poevad auku. See on nende viimane pelgupaik. Mujale pole neil kuhugi minna. Kui vahest mõni üksik läbi murrabki, aga pesa ja staap on ikkagi meie käes — see on kindel."

„Aga kas nad ei kahtle, et see — või mõni teine — nad ära annab?" uuris vana Juurup hoolega.

„Muidugi, see riisiko on kah," vastas Väino. „Aga loodame, et nad oma velle peale kindlad on! Nad ei

tunne küllalt hästi sakste vahendeid. Hehehee! See mees sattus meie kätte kogemata, kui ta öösel alevisse visiiti tuli tegema oma tuttava poole, kelle korter oli valve all. Noh, head abinõud tegid ta suu ses suhtes lahti, kust ta pärit oli. Muidugi on teised nüüd ettevaatlikud. Ja väga võimalik, et nad pesa muudavad, kuid meil on ka oma valve ja see pole midagi säärast teatanud, mis laseks märgata, et kolitaks. Ja olgu, kuidas on, aga pesa hävitame ikka."

Eedi oli küllalt kuulnud. Väriseva käega võttis ta uksest kinni ja lükkas selle kolinal vastu seina, teeseldes sissetulekut, ja pühkis veel sahinal läve ees oma jalgu.

Vana Juurup avas ukse ja vaatas kööki.

„Noh!" imestas ta pahaselt. „Mis sa's siin kolad? Egà veel lõuna ole."

Eedi astus laua juurde, teeskles, et rahuneda, nagu vaataks ta laual asetsevat äratuskella, ja vastas:

„Tulin kella vaatama. Minu oma on vist taga. Aga sellegi järele siin on veel lõunani ligi kaks tundi aega. Meie lõpetasime kesakünni ja läheme Puuniitu heinte järele. Kui meie pärast lõunat läheme, ei jõua meie enne pimedat tagasi. Teed on metsas halvad. Puuniidul saavad hobused seni süüa ja puhata, kui meie koormaid teeme. Oma jaoks võtaksime ka midagi kaasa."

Vana mõtles veidi, siis torises:

„Minupärast minge."

Väino tuli toast kööki, vaatles venda üleoleva, pilkava naeratusega ja oleks heameelega ka venna ees kelkima hakanud kõige sellega, millest ta äsja isale rääkis, kuid vaist manitses teda venna ees ettevaatusele; teiseks tundis ta, et venna ees mõjuvam oli hoobelda pärast seda, kui n e e d juba „vagaks tehtud".

Eedi ruttas lauda juurde ja rääkis emale, mis vaja. Ema lubas kohe kööki minna, et poistele leivakotti valmistada. Vahepeal oli Arno hobustega koju tulnud. Paarikümne minuti pärast olid poistel hobused vankrite ees, nad istusid, end veidi paremini riietanud, teine teisele vankrile ja sõitsid õuest välja.

Jõudnud lepiku taha, kuhu neid kodust enam näha ei võidud, peatas Eedi hobuse ja hüüdis Arnole:

„Seo ohjad vankri külge kinni ja lase hobusel omapead taga tulla. Ega ta mujale pööra, on harjunud. Tead isegi."

Arno sai aru, et Eedi rääkida tahtis, tegi mis kästud, ja hüppas siis Eedi kõrvale vankrisse.

Eedi lõi hobust närviliselt piitsaga, kuigi külavaheline tee oli paha; hobune katsus joosta, aga hakkas peagi jälle kõndima.

„Noh, hea küll, kõnni," ütles Eedi. „Küll meie maanteel see-eest kiiremini sõidame. Tahtsin sulle midagi rääkida, Arno. Kui hobune kõnnib, ongi parem rääkida."

Eedi toon oli kuidagi imelik. Arno vaatles teda kõrvalt, uurivalt:

„Mis siis on?"

„Vaat lugu on niisugune, et täna öösel hakatakse inimesi tapma!" lausus Eedi veidi lõõtsutades. „Mina ei saa säärases asjas ükskõikseks jääda."

Arno põsed värvusid äkki, kõrvalestadki läksid roosaks.

„Tohoh hullu! Kus siis?! Ja keda?!"

Eedi seletas, mis ta kuulnud.

„Mina ei tea täpselt, kes need inimesed seal on — seal Loiksaare pool," lausus ta lõpuks. „Aga väga võimalik, et nende seas on minu tuttavaidki. Ja seda tean ma kindlasti, seda teavad kõik, et nad on partisanid, võitlevad sakslaste vastu. Ja kui tead, et sääraseid inimesi

hakatakse tapma... See teadmine ei ole naljaasi, ütlen sulle! See on säärane teadmine, et surub kui painaja. Kui nad tapetakse, siis nagu oleksin mina ka selles süüdi: teadsin, aga ei aidanud! Saad sa sellest aru, Arno, sa oled juba küllaltki suur poiss?"

Arno, kelle isa tapetud ja kes oli salaja käinud oma isa haual istumas — milliste mõtetega! —, ümahtas vaid, kuidagi kurjalt:

„Ma nüüd ei saa!"

„Hea küll, — siis peame aru, mis nüüd teha!"

Mõlemad vaikisid ja mõtlesid.

Äkki lausus Arno:

„Mind ei tunne keegi, ma olin seni alles päris poisike, sind tuntakse rohkem. Ma hüppan Rabasaare teelahkmel vankrist metsa ja lidun läbi metsa Loiksaare poole. Ma tunnen toda metsa. Olen seal varemail aastatel emaga ja ka üksi küllalt seenil ja marjul käinud. Loiksaare poolt lasen jälle läbi metsa kaares ringi esiteks Külmoja silla juurde ja sealt oja kallast mööda Puuniitu. Mets on praegu juba küllalt kuiv. Ja kui solistangi mõnes kohas... Ega ma ära eksi. Kõige rohkem nelja tunniga olen Puuniidul. Sa tee seni koormaid üksi, niipalju kui saad. Hiljaks meie õhtul jääme, aga valetame, et tee maanteelt Puuniitu oli hirmus halb — või midagi niisugust. Meie hiljaksjäämine on väike asi..."

Eedi mõtles ja kaalus teise sõnu.

„Su plaan on hea," ütles ta siis. „Aga sel on see pagana viga, et sind võidakse tabada. Neil on mehed igal pool väljas — muidugi mitte nii paksult, et nendest nägematult läbi ei pääse, aga mõnes kohas võid sa neile otsa sattuda, ja siis küsitakse, et mis sa metsas hulgud, võetakse kinni, kahtlustatakse ja nii edasi. Teadagi. Öelda

seda, kes sa oled ja mis asja peal väljas, sa muidugi ei tohi. Vaat see asi on paha. Teiseks, Loiksaare maja on neil ka muidugi kustki, mõne põõsa seest, nüüd valve alla võetud. Muidugi nad sind seal või selle läheduses tabama ei hakka, sest nad ei taha end näidata ja majas kahtlust äratada, aga nad võivad sind salaja jälgida ja metsas tabada — ja see on niisama hea kui surm, sest kui sa kindlaks teha ei saa, et sa Loiksaare pool mõne muu asja pärast käisid, siis peetakse sind salga liikmeks ja kõmmutatakse maha. Aga mida sul öelda on, kui küsitakse, miks sa Loiksaare pool käisid? Ütelda ju võid mõndagi, aga sul puuduvad tõendid, sind ei usu keegi, sind kahtlustatakse, hakatakse su isikut uurima, taibatakse tõde — ja sa oled lõpuks ikkagi kadunud."

Arno oli tükk aega vait, siis ütles:

„See on ka kõik tõsi, mis sina räägid. Aga teist võimalust ei ole. Peaasi, et ma tabamata Loiksaare poole pääsen. Ja seda ma loodan. Metsas võin ju minekul mõne otsa sattuda, aga see pole ju kindel. Ja kui seda juhtub, siis on minul kindlasti kergemad jalad kui neil. Noh, mõni kuul tagant, see on iseasi. Aga metsas on ikka puud ja põõsad kah. Nende vahele kaod ruttu. Kui ma neile just nii lähedale ei satu, et nad mu kohe kinni saavad haarata, siis on mul palju lootust, et ma tervelt Loiksaare juurde pääsen. Noh, seal aga ei puutu mind keegi, see on kindel. Ainult tagasitee on hullem. Nad võivad mind silmas pidada, võivad mulle ette joosta, võivad teha päris jahi ja mu peale lasta. Aga minu jalad on siiski kergemad kui nende omad. See on mu kõige kindlam lootus. Ja kui mu jalad mind ei päästa, noh siis..."

„Tubli poiss!" ütles Eedi täie rõhuga ja kõigest süda-

mest. „Katsu! Kui läheb läbi, siis oled teinud mehise teo, Kui sisse kukud, noh siis . . ."

Ja Eedi naeratas, varjates oma pilku.

Rabasaare teelahkmel peatati hobused, Arno hüppas vankrilt maha.

„Oota mind Puuniidul," ütles ta ja kadus metsa.

18

Raske oli see pärastlõuna Eedile, üks raskemaid tema elus. Kui ta hobustega Puuniidule jõudis, oli kell kolm. Väike metsatee oli porine ja suuri rööpaid täis. Sõita polnud võimalik. Ent ega Eedi rutata tahtnudki. Tal oli aega. Peaaegu iga minut mõtles ta, mis Arno nüüd võiks teha, kuskohal ta umbes võiks olla; ootas kauget püssipauku, äkki kaugelt kostvaid hääli. Aga kõik jäi vaikseks.

Söök ei maitsenud talle, ta pani hobustele heinad ette, kõndis oja kaldal, vaatles selle kevadist voolu, ent ei näinud õieti midagi. Kell sai pool neli, siis neli. Kõik oli vaikne, vaid väikesed linnud siristasid ümberringi, kuskil laulis metstuvike ja tuul kohises kevadistes poolpaljastes puudes.

Kell neli hakkas Eedi koormat tegema. Nüüd pidi Arno juba Loiksaare juures olema, kui temaga midagi ei juhtunud, kui ta üldse tagasi tuleb . . . Kui . . . vaat see oli kõige raskem! Kui ei tulegi . . .! Mis siis saab? Sellest ei tahtnud Eedi mõeldagi. Sellest, kuidas ta üksi koju läheb . . . Juba see üksi kojuminek pidi hirmus olema. Õieti kõige hirmsam. Aga ega pärastisedki päevad kerged võinud olla. Rääkimata sellest, et asi „võimudele"

teatavaks saab, Eedi koduski, Väinole... Ja sellega on Eedigi kadunud...

Koormate tegemine ei edenenud. Ja üksi neid teha oli ka ikkagi kaunis paha, peaaegu võimatu. Aga Eedi lõhkus kuhja täielikult lahti. Kui Arno ei tule, siis... mis ta siis koormatega ja lahtilõhutud kuhjaga teeb?

Kell sai viis...

Sahinal mässas Eedi heintega, et summutada oma südamelööke, ja teeskles, et ta on kõvasti, hoolega töös.

Pool kuus...

Eedi kuulatas aeg-ajalt, kuigi nagu vastu tahtmist. Nüüd pidi Arno jooksma metsas nagu metsloom — kui ta oli veel vaba ja elus. Ta pidi nüüd juba ligidal olema — kui ta üldse enam teel oli...

Äkki haaras Eedi kõrv kinni oksa praksatusest; siis kuuldus sahinat, madinat, isegi vist lõõtsutamist. Ja korraga ilmus metsa äärde Arno — pikk kõhn poiss heledate juuste ja pruuniks päevitunud näoga, sinised tööpüksid jalas, hall kuub seljas.

„Tervist, Eedi!" hüüdis Arno. Ta jalad olid poole säärenі porised, kuub täis oksaprahti, juuksed mütsiserva all sassis, aga ta silmad särasid ülimas pingutuses ja nüüd oli näha, et ta lõõtsutas nagu jälgitav loom.

Eedi istus koorma otsas heinte sees ja vaatles teda kui imet.

„Noh, pagan võtaks!" ütles ta lõpuks ja ei osanud muud midagi öelda.

Arno laskus lõõtsutades mättale ja hüüdis:

„Maratoni tegin ära! Andis liduda! Ja kaks kuuli lendas minust mööda! Aga siin ma olen!"

Eedi võngutas nagu uskumatult pead.

„Või kaks kuuli!" pomises ta. „Noh jutusta, jutusta!"

„Las ma veel natuke lõõtsutan," ütles Arno. „Aga noh, hea küll, ma hakkan otsast peale, ma saan aru, et sul siin kah vist lõbus ei olnud, võib-olla veel palju krõbedam oli kui minul. Minul läks hästi, nagu näed. Ja Loiksaart ma ei näinudki ega kedagi neist..."

„Ei näinudki?!"

„Jah. Aga oota, ma algan otsast peale. Minnes ei näinud ma kedagi. Ja arvan, et ega mind ka nähtud. Aga ma eksisin korra ära. Jõudsin mingile suurele heinamaale ja mitte aru ei saanud, kus ma olen. Sumasin siis heinamaast ühtpidi üle ja jõudsin paari maja juurde. Ühelt väljasolevalt eidelt julgesin küsida teed metsniku Loiksaare juurde, sest, arvasin, et mis seal ikka — ega eit tarvitse teada, mis asjus ma Loiksaare poole lähen. Aga neil on vist rohkem mõndagi teada kui meil. Sest mulle paistis, et eit mind väga iseäralikult silmitses. Ennegi võib ju olla, et see mulle ainult nii paistis. Ta juhatas mu metsavahelisele maanteele ja seda mööda jõudsin Loiksaare maja juurde kui õige mees kunagi. Küllap seal luurajaid muidugi ümbruses oli, aga ma mõtlesin, et ega nad Loiksaare suunas minejaid taha kimbutada, pealegi ei teadnud nad ju, kuhu ma õieti lähen, kas Loiksaare poole või Loiksaarest mööda. Ega nad ju kõiki teekäijaid ikka kahtlusta, arvasin ma. Olgu, kuidas oli, aga jõudsin õnnelikult Loiksaare kohale. Vaat siis pani süda taguma! Niipea kui pöörasin Loiksaare maja juurde, teadsin ma, et nüüd olen luurajaile juba kahtlane isik. Aga ma teadsin ka, et mind nüüd keegi ei puutu. Astusin maja ukse juurde — kinni! Koputasin — keegi ei avanud. Ei kippu ega kappu! Koputasin jälle korra, aga ei mingit kõbinat. Veel mitu korda koputasin ja üsna kõvasti! Ja ikka ei mõhkugi. Kõndisin korra ümber maja,

leidsin teise ukse, katsusin selle juures õnne, aga kuipalju ma ka koputasin, keegi ei avanud ja ei kostnud majast mingit häält. Siis hakkas mul jube ja imelik. Tundsin, et olen surnud maja juures või nii. Ja iseenesest tuli arvamine, et selles majas praegu kedagi ei ole — või on kõik selles tõesti surnud. Noh, niisugune päratu tundmus tuli, mõtlesin, et siin on kõik tapetud ja majagi kinni pandud. Aga siis taipasin ka kohe, et nii see ikka ei ole, sest kui majas oleks toime pandud tapmine, siis oleks ta ka rüüstatud ja kõik näeks üsna teisiti välja. Piilusin ka ringi, et kas pole näha kuskil keldri ust või luuki, nägingi midagi selletaolist maja otsas, aga seegi oli kinni. Noh, siis tulin otsusele... Mis sa arvad, Eedi, sellest asjast?"

„Küllap ma midagi arvan," vastas Eedi. „Aga jutusta edasi."

„Mis mulle muud üle jäi kui tagasi tulema hakata," jätkas Arno. „Aga see asi oli juba üsna teine! Mõtlesin nii, et ma seda teed tagasi ei lähe, kust tulin, sest seal nad võisid nüüd mind oodata, et kinni nabida kui lolli kunagi. Ei, mina nii rumal ei olnud. Hakkasin siis minema teed mööda Kiviküla poole, olin juba tükk maad majast eemal, kui põõrastest kostis hüüd: „Pea, poiss! Kuhu sa lähed? Ajame veidi juttu..." Noh seda ma ootasin! Raksu pealt hüppasin metsa ja panin robinal läbi põõsaste jooksma. Kõlas kaks pauku üksteise järele ja kuulid lendasin minust vihinal mööda. Aga ma jooksin nii, et mu süda rindu kinni jäi! Siis viskusin pikali ja kuulatasin. Aga midagi, ei hääli, hüüde, kirumist ega jalgade müdinat polnud kuulda. Ma lõõtsutasin paar minutit ja panin siis uuesti tulema. Suunda ma teadsin. Maanteele aga ma enam minna ei julgenud, kogu aja

hoidsin end paksemaisse padrikutesse, eksisin mitu korda siia-sinna — ega ju need metsad ikka nii väga tuttavad ole — ja jõudsin lõpuks oja äärde. Oja voolas siiapoole ja tema kaldaid pidasin silmas. Teadsin, et ta Puuniidust läbi peab minema. Sumasin paarist soost pooleni sääreni läbi. Ja siin ma nüüd olen. Oma paarkümmend kilomeetrit olen vahest ikka läbi teinud, kõverikke tuli ju palju sisse, sest lidusin rohkem huupi — nina järele. Kartsin väga ära eksida, sest teadsin, et sa siin ootad ja et kui ma ei tule, siis arvad, et asi on halb. Aga vedas. Vedas koledal kombel. Ainult, näed isegi, kasu polnud sellest midagi."

„Kas kasu oli või ei," vastas Eedi, „sa oled siiski tubli ja julge teo teinud. Ja võib-olla on sellest ikka kasu ka."

„Kuidas nii?"

„Noh, meie vähemalt teame nüüd, kuidas asi on. Ja see asi ei ole nii hirmus."

„Ah nii. Ma saan aru, mida sa mõtled."

„Nojah, sedasama, mis sinagi."

„Tähendab, et maja oli ikka tõesti tühi? Maha jäetud?"

„Selles pole mingit kahtlust."

„Miks sa selles nii kindel oled?"

„Kõige selle põhjal, mida sa jutustasid. Mina arvasin, et nad jätsid maja maha kohe pärast seda, kui too mees — ma ei kuulnud ta nime —, keda alevis pinniti ja piinati, kinni võeti."

„A-a, vaat sellele mõttele ma ei tulnud," imestas Arno. „Jah, nii see võib olla küll. Mina arutlesin teel, et kui maja maha on jäetud, siis miks... Nojah, arusaadav! Nood mehed seal Loiksaare majas olid ettevaatlikud."

„Kindlasti. Niipea kui üks salga liige kinni kukkus, läksid nad kogu oma staabiga kiires korras mujale. Sest

paljugi mis! Ega kõik liikmed ole rauast tehtud — seest- ja väljastpoolt."

„Aga . . ."

„Mina mõtlen nii, vähemalt loodan nii, et neil oli omavahel kokku lepitud, et kui keegi sisse kukub, siis ta hirmsate piinade vältimiseks asukoha üles võiks anda. Muid asju võib ju ka valesti üles anda, seda ei saa kontrollida, näiteks inimeste arvu, nende varustust, nende täpset tegevust, nende päritolu, — kust ja kes nad on, ja nii edasi. Neid andmeid ei saa kontrollida, kas nad õiged ja täpsed on või mitte. Aga asukoht, peidukoht — see on niisugune asi, mida valesti üles anda ei saa, sest seda saab kontrollida. Ja kui kontrollitakse ja leitakse, et sa valetanud oled, siis tulevad veel hirmsamad piinad — et ikkagi tõelisi andmeid nõuda. Seepärast arvan ma, et ta, see õnnetu sissekukkuja, v õ i s viimases piinas asukoha üles anda, tal oli selleks ehk teiste luba, nõusolek."

„Mina loodan ka, et see oli nii!" lausus Arno. „Või kui see nii ei olnudki, kui seda omavahelist kokkulepet ei olnudki, siis võis õnnetu mees arvata, et tema kaaslased ise, tema kadumist kindlaks tehes või sellest teada saades, ettevaatuse abinõud tarvitusele võtsid. Ja hirmsas piinas ta siis tunnistas, mida ta tunnistas, aga mitte selle mõttega, et teisi ära anda."

„Nii võib see olla," vastas Eedi.

„Õige," ütles Arno. „Nii küll. Surm muidugi on mänguasi ta piinade kõrval. Aga," poiss muheles, „küll on need piirajad seal siis totrad, kui see asi nii on, et maja on tühi ja nad vahivad paljaid seinu!"

„Ei tea midagi," arvas Eedi. „Nad said selle saladuse teada alles eile öösel. Tähendab, niikaua pidas vaene

mees nende käes siiski vastu. Ma ei tea, mitu päeva see kestis, aga Väino sõnadest võis arvata, et kaua, sest linnast pidi „asjatundjad" kohale toodama ja nii edasi. Nii et eile öösel alles said nad asukoha teada ja muu, mis nad välja pigistada jõudsid, noh, juhtide nimed ja nii edasi. Siis asusid nad kohe maja ettevaatlikult piirama — kaugelt, suurema hulgaga, aga maja enese ümber asetasid vaid üksikud luurajad. Varem nad ju ei teadnud Laiksaare majale tähelepanu pöörata. Ja kui nad täna näevad, et majas on kõik vaikne, siis võivad nad seda seletada mitut viisi. Nad võiksid ju saata mõne inimese mõnel ettekäändel majja, aga nad arvatavasti ei tee seda sellepärast, et see majas ehk kahtlust võiks äratada. Neil ei ole midagi paremat teha kui rahulikult oodata, millal jaht algab. Sest nad loodavad ikkagi saagile, kuigi — nagu Väinogi sõnadest näha võib — nad saagile päris kindlad ei ole. Nad algavad öösel ajujahti, lootes, et kuigi majas praegu miski ei liigu, siis vahest ometi õhtul sinna inimesed kogunevad ööbima ja nii edasi. Nad võivad ka arvata, et praegu salga liikmed kuskil mujal on, metsades laiali, aga et kui nad igalt poolt oma rõngast koomale tõmbama hakkavad, et siis nende vastastel lõpuks mujale end peita ei ole kui Loiksaare majja. Nad arvestavad muidugi, et ega jälitatavad ei tea, et Loiksaare maja valve all on, ja sinna end „nägemata" ära peidavad, nagu varemgi. Peab ütlema, et nad loodavad suurel määral oma vastaste ettevaatamatusele ja rumalusele."

„Ja seepärast on nad ikka totrad küllalt, kõigi oma „asjatundjate" ja Väinodega," lõpetas Arno jutu.

Poisid sõid kiiresti, niipalju kui üleelatud ärevus lubas, ja hakkasid tööle. Õhtul jõudsid nad hilja pimedas koju

ja said vanalt Juurupilt pragada kauase äraoleku pärast. Aga Eedi vabandas halbade teedega ja sellega, et ühe vankri juhe olevat katki läinud, mida pimeduses ja koormaga väga halb oli parandada.

Kui Arno õhtul puruväsinult koju läks ja emale päeva sündmusi jutustas, kuulas see teda imestusega ja ei jõudnud küllalt kiita Arno tegu. Aga lõpuks ütles ta:

„Ainult seda sa, Arno, ei taipa, ja see ei tulnud ka vist Eedile pähe, et sa nüüd oled väga kardetavas seisukorras."

„Kuidas nii?" imestas Arno.

„Aga miks siis mitte?" küsis ema. „Su peale ju lasti, hüüti sind, katsuti peatada?"

„Jah, need tobedad lasksid," vastas Arno. „Küllap said oma peamehelt peapesu, et üldse lasksid, nii ligidal majale. Aga kätte nad ju mind ei saanud ja kuulid lendasid mööda. Mida seal siis enam karta?"

„Aga siiski — sind n ä h t i !"

Arnogi pead läbis äkiline taip. Ta vaikis.

„Jah, vaat, see ei tulnud meile kummalegi pärast enam meelde..." ütles ta lõpuks pettunult. „Enne minekut mõtlesin ma sellele küll, ütlesin veel Eedile, et teda tuntakse rohkem kui mind ja et sellepärast on õigem minul minna. Aga pärast kõike seda ärevust ei olnud asja enam meeleski, sest kõik läks ju hästi ja muret polnud nagu midagi enam. Nojah, mind nähti küll. Kindlasti. Nähti mitmelt poolt. Ma kõndisin ju maja ümber tükk aega. Ja neil oli võimalus mind igast küljest tundma õppida. Muidugi arvestasid nad seda, et kui ma tagasi peaksin minema, siis lähen tuldud teed. Seepärast ma tagasiminekul vist nii kergesti läbi pääsesingi, sest need valvajad seal, kes mind hüüdsid ja mu peale lasksid, võib-

olla ei teadnudki, et ma Loiksaare maja juurest tulin. Ainult see, et ma seisma ei jäänud ja metsa põgenesin, tegi mind neile kahtlaseks ja nad avasid tule. Need võsavillemid mind kaua ei näinud, aga maja juures küll nähti mind üsna põhjalikult. Ainult ma loodan, et kes mind ikka tundis? Omakaitsemehi seal muidugi oli, aga kas sattus sinna mõni niisugune, kes mind tundis? Ega ma ju palju kuskil käinud ole, läinud suvel olin veel karjapoiss. Kes mind ikka tundis? Vaat seda ma minnes lootsingi, et mind ei tunta."

„Loodan seda minagi, et ei tuntud," ütles ema murelikult. „Aga nad võivad hakata u u r i m a, kes see poiss oli, kes selle maja ümber kõndis, ja m i k s ta seal käis. Ja seda hakkavad nad muidugi väga tähtsaks pidama ja nii edasi. Loiksaar ja ta omaksed läksid salgaga muidugi kaasa, võtsid muidugi ka omad paremad asjad kaasa, mida kanda jõudsid, ja küllap neid teisedki selles aitasid. Nii et sakstel pole seal mingit väga magusat saaki. Ja see ajab nad eriti vihale. Salk muidugi leiab omale uue peidukoha või oli see neil juba tagavaraks olemas, aga „alevisakstel" pole muud kui pikk seanina. Ja siis hakkab uus tuhnimine ja otsimine! Siis on esimene asi, k e s oli see poiss, kes kõndis maja ümber, kui maja juba oli tühi ja salk lahkunud. Kes oli? Mida otsis? Kuhu jäi? Küllap oli mõni mahajäänud salga liige — arvatakse. Ja nii edasi. Ja kui peaks kahtlus sinule langema, siis oled kadunud!"

Arnogi vaatas murelikult enda ette.

„Aga ma kadusin metsa," ütles ta. „Nad võivad arvata, et ma metsas hiljem teistega ühinesin ja nüüd olen ei tea kus."

„Seda ei tea, mida nad täpselt arvavad. Nad võivad ka

seda arvata, et oled siinne kohalik elanik, kes nendega ühenduses on. Aga kõige tõenäolisem on, et sind peetakse salga liikmeks. Ja kui mõni nendest meestest, kes sind maja ümber nägi, sind hiljem siin kuskil näeb, siis oled kadunud!"

Ema Salmet haaras suur rahutus. Ta kõndis närviliselt toas edasi-tagasi.

„Väino pool käivad ju nad sageli. Kui kergesti ei või sind seal näha mõni niisugune, kes sind Loiksaare maja juures nägi. Mis siis saab, sellest ei taha mõteldagi! Rääkimata sellest, et sind juba Loiksaare maja juures mõni säärane ära võis tunda, kes sind varem Juusal on näinud!"

Arno pea oli longu vajunud. Ta sai hädaohust aru. Ta päevane teekond polnud nii siis sugugi selline kerge mänguasi, et muudkui „vedas koledasti" — ja seega lõpp. Arno tajus, et ta päevane kerge teekond oli pika raske teekonna algus, pika hädaohtliku teekonna algus, kuna ees seisid võib-olla aastad sellist teekonda.

Ema ütles:

„Täna öösel on nad seal jahil ja neil pole ehk mahti ja soovi nii äkki sind otsida, kui sind tuntigi. Aga pärast nurjaläinud jahti võib kindel olla, et sina neile kohe väga tähtis jahiloom oled. Sa oled sellest raskest päevast kõvasti väsinud, sa pead puhkama. Seepärast heida kohe magama, aga mitte riieteta, vaid pane enne teised riided selga: need püksid on sul alt märjad ja jalanõud kah ja kuub katkine. Pane paksud villased püksid jalga, villane kuub selga ja voodi kõrvale sea kingad valmis, et need kohe jalga tõmmata saad, kui midagi peaks juhtuma. Mina pean valvet, käin aeg-ajalt väljas vaatamas ja kuulamas ja sean sulle kõik kotti valmis, mis vaja

kaasa võtta, sest koju jääda sa vähemalt esialgu ei tohi. Pead paos olema, seni kui selgub, kas sind otsitakse või ei ja kas sind on tuntud või mitte. Seda kuuldub ju varsti. Kui seal maja juures sind keegi ei tundnud, seda parem. Võib loota kah, et seal polnud niisuguseid mehi, kes Juusal käivad. Aga hädaoht jääb ikkagi püsima. Seepärast ootame ära. Homme mine siiasamasse lepikusse ja ole seal peidus. Ma ise lähen Juusale ja teatan Eedile, et sa oled haige. Teistega ma rääkida ei taha. Küllap ma siis ka mõndagi kuulen ja näen. Ja homse päeva jooksul kuuldub ja nähtub vahest ümbrusest ka mõndagi. Lepikust saad sa ka ise silmas pidada, mis siin ümbruses sünnib, ja kui näed hädaohtlikke asju, siis poeta end tasakesi lepikust maanteele ja sealt metsa. Homme õhtul, kui midagi ei juhtu, tulen sind lepikusse vaatama ja teatan, mida kuulsin, mida nägin. Koju ära sa esialgu tule, sest ei tea ju midagi, mis homme juhtub."

Arno riietas end ümber, heitis sõnakuulelikult voodisse ja uinus esilekerkinud hädaohust hoolimata kohe, sest ta väsimus oli suur.

Ta ema aga veetis kurva ja rahutu öö.

19

Väino tuli hommikul väsinult ja pahas tujus koju. Õieti elas ta suuremalt jaolt alevis, kus harilikult ka ööbis, käies Juusal vaid päise päeva ajal ja mitte kunagi öösel. Tol hommikul tuli ta Juusale, et siin pärast vaevarikast ööd hästi süüa ja magada, kuna nii söömine kui ka magamine siin kahtlemata mõnusam oli kui alevis, —

ega ju alevis ema lauda katnud ja voodit teinud, seal tuli veidi ebamugavamalt läbi ajada.

Isa, olles kangesti huvitatud, kuidas öine jaht toimus ja millist saaki saadi, asus kohe ärevalt uudiseid pärima. Ent Väino seletas pahuralt ja tülpinult:

„Pesa oli tühi. Kurat sa tead, kas neid eile halvasti valvati või olid nad juba varem haisu ninna saanud ja platsi puhtaks pühkinud. Paar eelmist ööd olid vihmased ja pilvised. Mis neil siis viga kolida oli. Jälgedestki pole enam juttu."

„No aga Loiksaar?!" imestas vana.

„Läinud seegi. Kõigi naiste ja lastega. Lehm ja teisedki pudulojused on kadunud. Ei tea, kas elavalt või tapetult. Mitte hiirepoegagi seal ei olnud. Riided, pesu, pudipadi — kõik kaasa võetud. Ainult mööbel oli kohal."

„Vaat kus kurat! Mis sa ütled! Kanged vennad!" ei saanud vana Juurup vihast kiitust tagasi hoida. „Tunnevad oma asja."

„Jah, spetsid. Saksad nende vastu ei saa. Venitavad liiga ja tahavad väga targad olla. Oleks pidanud kohe, kui andmed käes, kiires korras pihta andma. Aga tehti strateegiat ja kalkuleeriti. Noh, nüüd on mokad kõigil maas. Aetakse süüd üksteise peale ja otsitakse patuoinaid. Puder ja kapsad. Komandant tegi mullegi peapesu, et miks ma kohalikke olusid tundva intelligentse mehena ei suuda paremini töötada kui siinsed lihtsad omakaitsemehed. Aga kas minul midagi teha on? Nemad ise peavad plaane, sepitsevad kavasid ja on maailmatu targad. Hakkad neile milleski nõu andma, siis naeravad välja. Ptüi! Ma tahan süüa ja magada. Sedapuhku on mul sest jamast villand. Kus ema on?"

„Ta läks lauda juurde. Tuleb vist varsti. Aga, pagana pihta, kas siis ikkagi kedagi ega midagi kätte ei saadud?"

„Mitte kedagi ega midagi. Kõik oli klaariks tehtud. Keldris on nad vist ikka elutsenud küll. Aga ega seegi päris kindel ole, et nad vaid seal korteris on olnud. Neil võis ka teisi peiduurkaid olla. Tollel mehel seal alevis — Humal või Kumal, mis ta nimi oli — tuleb veelgi ora otsas praadida, enne kui tal toss välja läheb. Prr! Hea oleks veel üks kärakas pista. Alevis võtsime mõned, aga oli vilets sodi."

Väino siirdus kapi juurde, otsis sealt pudeli ja klaasi.

„Tahad ka?" küsis ta isalt.

„Too pealegi," vastas vana.

Mehed võtsid napsid ja istusid laua juurde. Perenaine kuuldus kööki tulevat, Väino hüüdis sinna:

„Too ema, midagi... Nälg tahab ära võtta!"

Ema vastas, et toob varsti, ja mehed jätkasid juttu.

„Viletsad vennad ikka küll," halvustas vana Juurup. „Lasksite ilusad linnud lendu. Küllap nad ikka vist juba varem sealt kadusid, ega nad siis ometi eile päise päeva ajal kolida saanud. Neil vahest juba mitu päeva maja seisis tühi. Ja teie piirasite kui suurt kindlust. Hähähää! Pühapäevakütid! Aga aru mina ei saa, kuidas see lugu siis oli: metsniku poole pidi ometi mõnel inimesel asja olema, metsavahtidest ja metsaülemast rääkimata. No kui see maja seal niiviisi tühi seisis — võib-olla koguni mitu päeva — no kuidas siis keegi ometi midagi nii või naa... See pidi ometi imelik olema."

„Mis seal imelikku," puristas Väino väsinult. „Ütleme, et maja seisis eile tühi, ütleme, et isegi üleeile. Mõni inimene võis ju käia. Käis, koputas, sisse ei saanud — kas seda vähe juhtub? Käis teise korra — kui ta seda

tegi — ja veelgi ei saanud sisse, ka sedagi juhtub. Imelikku pole seal midagi. Ei sattunud heal ajal, kedagi polnud kodus. Juhtub halvematki. Ja ega metsnik jälle ikkagi metsaülem ole, tal kantseleid ei ole. Kõik on juhuse asi. Mis puutub metsavahtidesse ja metsaülemasse, siis on ju metsnikul ja neil kõigil telefonid kodus. Vana Loiksaar võttis enne kolimist toru pihku ja helistas oma ülematele ja alamatele, et läheb pikemaks ajaks kodust ära sinna või sinna — paljugi mis —, tal omas jaoskonnas tegemist küll; võis ka lihtsalt tetri laskma minna või kuhugi ära sõita — linna või nii. Ja asi oli korras. Ükski ülem ega alam teda neil päevil järelikult otsima ei tulnud. Ja maja võis seista nagu surnu."

„Ilusasti tehtud," kiitis jälle vana irvitades. „No ma oleks teie nägusid näha tahtnud, kui teie, püssiotsad vinnas, hiilisite selle kindluse poole, ja lõpuks leidsite, et teid on toredasti ninapidi veetud. Hähähää! Mõnelgi mehel vahest püksid lõid püüli, kui kamandati kindluse peale tormijooksule. Hähähää! No, tervist!"

Poeg kortsutas pahaselt kulme:

„Sulle näib see päris head meelt tegevat, et trobikond vaenlasi pääses terve nahaga! Naljakas mood — tõsise asja üle irvitada!"

Aga vana naeris veelgi:

„Ega ma heast meelest irvita, vaid pahast meelest. See on sihuke lugu, et kui näed, kuidas ilus asi ära rikutakse, siis võtab südame täis ja kisub lollide üle vägisi naeru välja. Mis niisuguse asja juures siis muud teha kui pahandada ja naerda?"

Perenaine tõi toitu lauale, lausudes:

„Praegu käis Salme Sootarest siin ja teatas Eedile, et Arno on haige ja ei saa täna tööle tulla."

„No vaat kus lori!" põrutas peremees. „Säärasel ajal tema haige! Nüüd iga päev loeb. Külv seisab nina ees, maad tarvis kiires korras üles harida. Haige! Küllap ei viitsinud, mait, õigel ajal üles tõusta ja siis mõtles haiguse välja. Noorel poisikesel mõni haigus. Vedelesid Puuniidul, künni jätsid pooleli. Ja nüüd haiged!"

„Eedi seletas ju eile, et nurmed tahavad veel paar päeva kuivada," vabandas perenaine ükskõikselt.

„Lori!" pragas peremees. „Tahtsid nahka venitada heinaveol, võib-olla püüdsid ja praadisid tulel kalu. Arnol olid ju püksid õhtul poole kehani märjad, küllap sumas ojas. Noh, nüüd haige. Võib-olla kah. Külmetas enese ojas ära. Aga selle eest oleks talle malka vaja. Nurmedel pole enam midagi vaja kuivada. Seal vastu Kütiste piiri võib künda küll. Seal maa juba paar nädalat kuiv. Kus see Eedi on?"

„Ehib äestama minekut."

„Ei ole mingit äestamist! Mingu kündma. Saada ta siia! Kas too kommunist juba ära läks?"

„Ah Salme või?"

„Nojah, kes siis muu."

„Ära läks."

„Kahju. Ma oleks talle öelnud mõne sõna. Poiss peab tööle tulema. Saada Eedi siia!"

Ema läks kööki ja hüüdis üle läve:

„Eedi! Isa tahab sinuga rääkida."

„Kes minuga rääkida tahab, see tulgu kohe jutule. Mul aega oodata ei ole," vastas Eedi pahuralt.

See oli öeldud õieti vaid emale, aga peremees kuulis seda ka.

„Vaat kus kuradi poisilontrus!" vihastas ta. „See läheb ka iga päevaga ikka rohkem ja rohkem käest ära. Sõna enam põrmugi ei kuula, räägib vastu, teeb kõik omamoodi. Muutub niiviisi viimati veel lausa kommunistiks."

„Kommunist ta juba ongi," muheles Väino kurjalt. „Ega enam palju puudu."

Nüüd oli Väino kord kahjurõõmsalt irvitada.

„Kuradi rumal mood on temal see Arnoga sõbrustamine!" jätkas ta, hundiisuga singi kallale asudes. „Nagu pruut ja peigmees nokkapidi koos. Popsipoiss! Isa maha lastud! Ptüi! Häbi ja teotus kogu perekonnale."

Vana klõpsutas närviliselt sõrmedega vastu lauda, ta ootas ikka veel Eedit; ise välja minna — selles nägi ta oma võimu määrimist.

Väino matsutas söömist ja jätkas:

„Mina küll sinu asemel kihutaks selle Arno siit minema. Head nahka sul sellest ei tule. Ei tea, mis nad selle Eediga siin kahekesi sepitsevad. Igapäev ninapidi koos ja aina soperdavad. Vaat kui panevad sulle lõpuks pommi alla ja teevad ise vehkat metsa. Asutavad ka mõne nõukogude pataljoni. Hehehehee!"

Vana vaatas vihaselt läbi akna välja. Eedi õiendas midagi äkke kallal ja ei mõelnudki sisse tulla.

„Vaat eile," vehkis Väino söömist, „olevat üks sihuke poisikeseohtu noorsand ka käinud Loiksaare maja ümber nuhkimas. Nii räägivad mehed, kes seal ümbruses valvel olid. Olevat veel üsna poisike olnud, aga — näe, juba bolševik! Küllap oli ka mõni Loiksaar juuniori agent, sidepoiss, salakuulaja või piilur. Mis ta muidu seal nuhkis. Arvatavasti omadest maha jäänud, sihuke kohapealne sellike, kes elab mujal kuskil, süütu sildi

all, ja kel alati pole omadega kõige värskemat kontakti. Seepärast jäigi maha. Aga sellest ollakse nüüd huvitatud. Sellelt saaks ka mõndagi välja pigistada. Ja kui raisakulli asemel saad maha kõmmutada harakakese, see on ka sport."

Vana kuulas poole kõrvaga vintis poja lobisemist, ise endamisi pinevalt oodates, mida see Eedi nüüd lõpuks teeb: kas tuleb sisse või ei tule...

Äkki pani Väino kahvli laksatades taldrikuservale ja jäi pungis silmil omaette vahtima, nagu oleks tal hing rindu kinni jäänud.

„Kurat!" ütles ta tasa. „Vaat see on alles mõte! Vaat nagu välk lõi pähe ja valgustas kõik! Saatananahk! See oleks alles leid! Ja öelgu siis veel komandant, et ma midagi ei tee ega taipa!"

„Noh, mis on?" pööras isa tema poole imestunult ja veidi irooniliselt, sest ta arvas, et poja „inspiratsioon" viinast on tõusnud juba haripunktile.

„Kas Eedi on veel kodus?" küsis Väino tasa ja tõusis lauast.

„Noh, kodus. Noh, mis siis?"

„Mine välja ja alga temaga pikemat juttu, et ta niipea põllule ei saaks minna..."

„Mis see siis tähendab?!"

„See tähendab seda, et ma praegu lähen telefoni juurde ja helistan komandantuuri, et kohe kiires korras saadetaks mehed meie Sootare onni Arnot areteerima! Kui Eedi põllul on — küllap ta kavatseb onni lähedale äestama minna —, võib ta mehi kaugemale näha, kui see onnist võimalik, ja sinna sisse hüpata. Ja siis on lind läinud, enne kui kütid kohale jõuavad. Lepik on ju ligidal."

„Tühi lori," ütles vana ja vaatles uurivalt poja nägu. „Sa oled enese öösel väga ära väsitanud ja ära joonud. Heida parem magama."

„Kurat!" kirus Väino ägedasti. „Kui inimestel niisugused puupead on! Ikka venivad ja venivad! Ära joonud! Viin teinekord just annab mõttele selgust ja teravust. Võib-olla, et kui ma koju jõudes kohe magama oleksin heitnud, siis see mõte poleks mulle pähe tulnud. Mine kohe ja alga Eediga juttu! Ma kohe helistan!"

„Aga mis...? Kuidas?! Mida paganat see jant siis tähendab?" vihastas vana. „Mis sa sonid?"

„Kurat! Kui inimestel on puupead! Õienda siis! Ole siis osav!" kirus Väino kähisedes. „Saa ometi aru, et see heinaveo lugu oli vigur. Selle moega said poisid kodust ära. Ja see poisinolk, kes Loiksaare maja ümber hulkus, oli sinu truu sulane ja sinu poja südamesõber Arno! Mulle meenub, et mehed rääkisid, et poisil oli hall kuub ja sinised „tunkid" — täpselt selle ussipoisi kostüüm, olen seda dressi küllalt näinud siin ringi lonkimas. Nojaa. Eedi kuulas meie jutud salaja ära ja saatis oma adjutandi neid kaabakaid ja kõrilõikajaid päästma! Tubli poeg sul, kurat võtku! Täielik kommunistide pesa meie omas talus! Aga nüüd ma helistan! Ma lasen nad mõlemad kinni võtta, tuli ja põrgu! Kui mul säärane vend on, siis pole see enam vend, vaid esimest sorti kõrilõikaja. Mine kutsu Eedi sisse, paneme ta tuppa kinni, et ta ise ei pääseks ega seda teist ei saaks hoiatada! Noh! Tegutse!"

Vana oli sünge kui vihane pull.

„Tasa, tasa," mõmises ta, ärevusest ja pahameelest nohisedes. „Ära kamanda! Siin majas olen mina pere-

mees, mitte sina. Ja enne kui midagi teha, on vaja arutada, järele mõelda..."

„Arutada! Mõelda!" kihvatas Väino. „Seda ma tunnen. Seal alevis ka arutati ja mõeldi, seni kui hilja oli. Tegutseda on vaja! Ja kiiresti! Ma..."

Ja Väino tahtis teise tuppa telefoni juurde minna — seal oli veel telefon alles, mille Wimpel laskis panna.

Vana haaras tal käsivarrest kinni:

„Oota, kurat! Sa oled purjus. Võta mõistus pähe! Kõik tuleb teha tasa ja targu. Kui sa selle supi nii kiires korras keedad, siis pean kõige rohkem m i n a seda sööma. Esiteks on ikkagi tarvis kindlaks teha, kas sinu kahtlus on põhjendatud või mitte. Kui sa siiski eksid, mis siis? Siis naeravad sind sinu komandant ja kõik sinu komandod kokku ja sa oled enese ära narrinud igaveseks ajaks, kuid minu maja oled sa ka ilmaasjata naeruks teinud. Saad aru? Teiseks, kui see asi õige ongi, siis tuleb seda niiviisi ajada, et Eedi sellest välja jääb. Mis ütleb komandant, mis ütlevad sakslased, vallavalitsus, minu tuttavad, kui kuulda saavad, et minu poeg on sakslaste vastane! Ütlemine ei tähenda veel palju, aga küllap sellel lool on ka oma tagajärjed. Minu peale hakatakse võimude poolt viltu vaatama, talule suuri norme ja töökohustusi kaela veeretama — ja kurat teab veel mida..."

„Aga mina olen ka ometi sinu poeg!" protesteeris Väino lõõtsutades. „Ja mina seisan sakslaste teenistuses. Kas see siis midagi ei loe?"

„Muidugi loeb," vastas vana. „Aga kui üks loom karjas kärnane on, siis hakatakse kõike karja halvaks pidama. Kolmandaks... kes teeb siis siin talus tööd, kui sa Eedi kinni lased panna — ja, võib-olla, maha lasta...?"

Väino purskas sapiselt naerma:

„Vaat see on see kõige toekam põhjus!"

Vana vastas vihaselt:

„Ära naera midagi! Kas sina hakkad Eedi asemel tööle, äh?"

Väino venitas haavunult:

„Ja noh, mina..."

Vana kehitas pahaselt õlgu:

„Ja noh, sina...! Sul hea tormi teha ja kelkida, aga kust sa süüa saad? Kas sakslased sulle seda annavad, mis sa siit talust saad? Äh? Tühjagi ei anna nad sulle. Sellega, mis sa nendelt saad, võid sa nälgida kui konn. Aga kui kedagi ei ole, kes talus tööd teeb, kust see moon siis tuleb? Enestele ja sakslastele? Äh? Mina olen juba vana inimene, mina ei jõua ometi üksi talus orjama hakata. Ema ka mitte. Maali ka mitte. Aga juba praegu on raske teenijaid saada, keegi ei taha tulla, selle Arno saime ainult Eedi abil. Aga kui sa nüüd Eedi lased kinni panna ja kõik selle loo lagedale lased, siis ei tule siia enam ingel Gabriel ka mitte oma tööjõudu pakkuma. Ja mis meie siis kõik siin peale hakkame? Piia elab linnas, kurat teab, mis ta seal teeb, aga toidupoolist tahab siit temagi: saada mune, saada võid, saada liha, saada jahu... Aga kui kedagi ei ole, kes tööd teeb, kust need munad, lihad ja võid võetakse? Muust ma ei kõnelegi. Saad sa sellest kõigest aru, suur rittär ja kangelane?"

Väino oli ülemal määral solvunud.

„Kurat teab mis!" ütles ta ja laskus jälle tülpinult laua taha. „Ikka see vilets joru sellest tööst ja kõigest sihukesest jamast. Kui asja ikka osavasti ta targasti ajada..."

„Lori!" katkestas vana, olles tagasi saanud oma rahu ja autoriteedi. „Ilma singi ja võita sa kuidagi läbi ei tule. Näe, praegugi see sul laual. Söö, mis sa vahid!"

„Ega ma peni ole!" vihastas poeg.

„Kes sulle ütleb, et sa peni oled. Aga aru peab peas olema. Oled universiteedis käinud ja kõik, aga minu vastu sa veel ei saa. Nüüd istume ja peame nõu."

„Lase aga käia," ütles Väino mürgiselt.

Vana laskis teise ütluse kõrvust mööda. Istus lauda ja kallas eneselegi klaasi viina — südamerahustuseks. Siis aga meenus talle nagu midagi, ta tõusis kähku ja vaatas läbi akna õue. Eedi väljus parajasti õuest, hobused äkke ees, mida ta äsja parandas.

Vana avas akna ja hüüdis peaaegu pehmelt ja sõbralikult:

„Eedi, seo hobused värava külge ja tule natukeseks sisse. Tarvis on midagi hädasti rääkida. Väino on ka siin."

Eedi sidus hobused vastumeelselt väravaposti külge ja tuli pikkamisi tuppa.

„Istu!" ütles isa ja lükkas talle tooli.

„Mis ma siin ikka istun," vastas Eedi, teiste nägusid uurides. „Mul läks isegi äket parandades hulga aega raisku. Mis siis oli?"

„Vaata," ütles isa ja ta nägu muutus äkki helepunaseks. „Sina tegid eile seatembu, häbistasid iseend, mind ja minu talu. Sind oleks vaja kinni võtta ja... ja maha lasta selle tüki eest!"

Eedi vaikis, temagi nägu värvus, aga kuna ta päevitunud oli ja tõmmu, siis oli seda vähem märgata.

„Eks kõmmutage siis aga maha, mis seal veel rääkida," vastas ta ühe jala pealt teisele laskudes.

Isa tahtis peaaegu hüüda:

„Sul hea rääkida, aga kes teeb siis töö?!"

Kuid ta sundis end rahule ja lausus vagalt:

„Seda häbi on sinu vanematel ja sinu omastel raske kanda. Sa lähed vägisi hukka. Aga mis peame meie sinuga tegema?! Võimudele üles andma?! Seda minu süda ja sinu venna süda ometi ei luba. Ma loodan, et ajajooksul sa ometi mõistuse pähe võtad ja aru saad, et sakslased meile igavesti peremeesteks jäävad. Täiesti asjata loodad sa, et sinu vaen nende vastu sulle kasuks tuleb. See on rumal mõte. Viska see peast välja. Küll sa ajajooksul näed, et sakslastega läbisaamine on meie tuleviku kindlam pant. Ja ma usun, et mida rohkem sa seda näed, seda rohkem hakkad sa aru saama, et sinu viha sakslaste vastu sulle mingit tulu ei too, ammugi aga mitte see, et sa nende vastu mässama hakkad."

Eedi ohkas tüüdatult.

„Hea küll," ütles ta. „Mis te siis minust nüüd tahate?"

„Seda kõike tahtsin sulle ainult heast isasüdamest öelda," vagatses vana edasi, kuna Väino suu ümber mängles pilkav naeratus. „Muud ma midagi sinult ei tahtnud."

„Väga hea," vastas Eedi. „Ma siis nüüd lähen. Sedaviisi ei saa täna õigest tööst asjagi."

„Pea!" põrutas vana nüüd jälle kõvemini. „Kuula! See asi jääb meie kolme vahele. Ka emale ei tohi keegi midagi rääkida. Ei ka Ennale ega Piiale. Enna magab veel. Ema ei kuulnud ka midagi. Ja võimudele meie midagi ei teata. Aga Arnol tuleb minna kus seda ja teist. Las läheb see poisitolkus sinna, kus teda omasugused ootavad. Küll nad hiljem või varem kõik saavad teenitud palga. Siia ta jääda ei või. Sest need mehed, kes

teda eile nägid, võivad ta siin, minu talus, ära tunda! Ja siis võidakse sind ja meid ka ikkagi selle supi sisse segada. Kurat teab mis! Ja säärast ussi mina oma talus ei julge enam pidada. Aga pea meeles, Eedi, kui sa midagi niisugust veel ette võtad või selle poisiga veel salaja edasi sõbrutsed, siis, jumala sunnik, võtame su ise käsile! Ja kui muu ei aita, siis ... Aga ma loodan, et sa mõistuse kord ometi pähe võtad. Ja Arnole võid öelda, et kadugu! Kui ei kao, siis ta oma naha kaotab."

„Lõpuks," võttis Väino ähvardavalt sõna, „kui ta, näru, siia tolgendama jääb, siis lasen ma ta ikkagi areteerida ja nii edasi. Tema võib ju ülekuulamistel mõndagi rääkida, aga küll sellega ka hakkama saab. Paljugi mis poiss valetada võib, et oma nahka päästa. Nii on lugu. Säärase sandipoisi tunnistused ei ole niivõrd kaaluvad, et, kui mina sellele vastu seletan ja tunnistan, nad kaaluvamad oleksid kui minu sõnad. Ja ega Eedil ikka mõtet ole oma pead ise lingu pistma minna. Niivõrd on vist temal ka oma nahk kallis, ega temagi paljas vaim ole, hehehee!"

„Ka see on tõsi," ütles isa.

Eedi pööras ümber ja väljus toast sõna lausumata.

20

„Mina ei hakanud seda neile salgama," seletas Eedi öösel Salmele. „Nemad teesklesid, et neile on kõik teada, ja tahtsid mind vist üllatada, et sellega tõde kätte saada. Aga ma ei mõelnudki oma tegu varjata — ükskõik siis, kuipalju nad sellest teadsid. N e n d e ees mitte, sest ma tean väga hästi, miks neil mind vaja on.

Arvatavasti tuli Väino nende kirjelduste järele, mis talle Arno välimusest anti, sellele mõttele. Ja siis muidugi see heinavedu, meie hiline kojutulek ja tänane Arno puudumine. See andis neile materjali. Ma oleks nendelt muidugi ka Arnole „armuandmise" välja võinud kaubelda, sest töötegijaid on hädasti vaja, seda teavad nad väga hästi, ja kui ma oleksin öelnud, et ma ilma Arnota edasi orjata ei taha, küllap nad siis oleksid pidanud järele andma. Aga, esiteks, see asi kõik mulle põrmugi enam ei meeldi ja, teiseks, on see ikka kardetav ka. Väino võib sellest midagi purjus peaga lobiseda ja kelkida — see on tema mood —, et end tähtsaks asjameheks ja teadjaks teha. Ja kui saksa nuuskurid sellest haisu ninna saavad, et meie partisane oleme abistanud, siis ei päästa meid ei isa ega Väino kõigi oma „mõjudega". Ei sakslased Väinost ega oma truust sulasest Jaanist ning nende kasudest hooli, kui saavad aga jälle kustki mõne inimese piinamiseks kätte. Paremal juhul saadetakse mind siis Arnoga Saksamaale töölaagrisse. Aga see on sama, mis surm, ainult veidi pikem ja piinarikkam surm kui püssikuuli läbi. Väga hästi võib aga ka mõni nendest, kes Loiksaare maja juures Arnot nägid, ta Väino poole tulles või mujal ära tunda — selles on isal õigus — ja siis algab muidugi uurimine ja piinamine, kust minagi lõpuks välja ei jää. Kolmandaks võib Väino mind ise südametäiega välja anda, see võimalus on ka olemas, ta on ju poolhulluks läinud sestsaadik, kui sakslaste nuhiks hakkas, ja mind ei salli ta silmaotsas. Mis mina talle olen? Vennaks pole ta mind kunagi pidanud, vaid ikka vaenuliselt ja üleolevalt mind põlanud. Misjaoks ma siis riskin ja nende heaks — ja ka sakslaste heaks — töötan?"

Temale nii ebatavaliselt pika jutu järele koputas Eedi kotile põrandal oma kõrval ja jätkas:

„Siia olen kõik kokku pannud, mida ma hädasti vajan. Kus Arno on?"

„Lepikus," vastas Salme. „Ma ei julgenud teda koju kutsuda. Sest paljugi mis..."

„Muidugi," nõustus Eedi. „Nende jutud ja sõnad on ju ka ses mõttes kahtlased, et ega neid uskuda või. Kindlust neis midagi ei ole. Ja väga võimalik, et mõni nendest nägijatest seal Loiksaare maja juures Arno isegi ära tundis. Ettevaatust on alati vaja."

„Sa siis jätsid kodu päris põhjalikult jumalaga?" küsis Salme.

„Sedapuhku küll. Millal tagasi saan, ei tea. Aga küllap ikka kunagi saan. Sa mine kutsu nüüd Arno ka vähekeseks koju. Ma pean seni vahti."

Kui Arno tuli, lausus talle Eedi:

„Noh, poiss, sea nüüd end jutti — ja siis jalad selga ja minema! Pole meil kummalgi siinpool kandis esialgu olemist. Aga küll me kord tagasi tuleme!"

Arno sõnas ärevalt, — seistes väljas onni ees pimeduses:

„Ema rääkis jah! Hea, Eedi, et sina ka tuled! Ma enese kohta mõtlesin kogu päeva juba niikunii, et mul minna tuleb. Ja mõtlesin ka, et küll oleks hea, kui kahekesi! Ma teen ruttu! Ega valgeksminekuni enam kaua aega ole."

Ta kadus emaga onni ja Eedi jäi välja valvama. Kevadöö taevas oli kahvatult sinakas, vaevu, vaevu vilkus ülal mõni üksik täht. Soo auras nõrgalt, kuskil häälitses unine öölind, eemal kingul mustendasid Juusa talu hooned.

Kogu see ümbrus oli Eedile kodune ja armas. Aga ta lahkus siit kindla usuga, et ta kord jälle tagasi tuleb. Oma tööst oli tal kahju, maast, mida ta harinud ja millega kokku kasvanud. Aga kord jätkab ta oma tööd...

Arno väljus peagi.

„Ma olen valmis, Eedi!" hüüdis ta erksalt.

„Noh, noh, aega veel on," vastas Eedi. „Söö enne kõht korralikult täis ja lase emal ikka midagi pauna ka panna. Ei tea, millal jälle korralikult süüa saad."

„Mul oli juba eile õhtul varustus koos," vastas Arno, osutades kotile oma seljas. „Praegu ainult täiendasin natuke. Päeval puhkasin enda lepikus toredasti välja. Isegi põõnasin veidi põõsa all. Minu pärast võime minna!"

„Ega siis midagi," lausus Eedi. „Noh, Salme, ela hästi! Nägemiseni! Küll sul tulevad nüüd rasked päevad! Aga parata pole midagi. Katsu vastu panna."

„Küll mina juba katsun!" vastas Salme, salakesi silmi pühkides, sest pojast lahkumine polnud kerge. „Aga kuhu teie nüüd siis lähete? Noh, ma tean küll, ennegi kas sul, Eedi, mõnd kindlat plaani kah on?"

„Küllap juba leidub," naeratas Eedi. „Esiteks katsume valgeksminekuni metsa jõuda. Siis vaatame, mis edasi saab. Ära muretse. Vahest saame kunagi ka sind vaatama tulla. Aga esialgu küll ära seda oota. Sest nüüd pannakse siia ümbrusse valvepostid välja, seda võib arvata. Ja Väino ise juba katsub teha, mis võimalik, et meie jälile saada. Seepärast ma parem igaks juhuks kindlasti ei ütlegi, kuhu meie just suundume."

„Noh, minu suust ei pigista nad sõnagi välja," vastas Salme. „Piinaku või surnuks."

„Seda ma usun," vastas Eedi. „Noh, hästi siis! Lähme, Arno!"

Kaks poissi hakkas kiiresti sammuma lepiku poole. Naine väljas onni ees saatis neid pilguga, kuni nad kadusid põõsaste taha.

Taevas punetas juba hõõguvalt. Eemalt paistis metsa mustendav viirg.

TEINE JAGU

1

Too hommik oli Juusal tormine.

Esimesena avastas Eedi äraoleku perenaine, kui ta poega äratama läks, arvates, et poiss liiga kauaks magama jäänud. Harilikult tõusis Eedi alati ise õigel ajal, olles peale perenaise ikka teistest varakumalt jalul. Ema imestas, miks poissi seekord nii erakordselt hilja ikka veel näha ei olnud. Leides poja aseme tühja ja isegi korralikult üles tehtud olevat, arvas eit, et Eedi on juba üsna vara kõigile kuulmata läinud põllule. Ta jätkas oma talitusi tükk aega, kuni tõusis peremees. See siirdus haigutades talli, et noorele kaheaastasele sälule heinu sõime visata ja juua anda. Leides kõik hobused tallis tühjade sõimede juures konutamas, tõstis vana lärmi.

„Tohoh, pagan!" otsis ta kohe, nagu ta mood säärastel puhkudel oli, üles perenaise, kes köögis kartuleid kooris. „Mis janti see Eedi siis täna teeb?! Kell hakkab varsti seitse saama, aga Eedi polegi veel põllule läinud! Kus ta, mait, siis nüüd on? Kas magab veel? Või on jälle midagi omast peast välja haudunud ja ei mõtlegi kündma minna? Kurjavaimu vigurid sees! Midagi ei taha enam kuulda, mis ma käsen, vaid otsib kõiksuguseid

kriukaid, et mulle vastu ajada ja kõike omamoodi teha!"

Perenaine tõstis pea kartuli kohalt ja jäi imestades mehe otsa vaatama.

„Kas Eedi siis ikka tõesti põllul ei ole?" küsis ta.

„Mis ikka tõesti?" kurjustas vana Juurup. „Ütlesin talle ju eile, et täna tuleb kündma minna. Aga hobused vahivad kõik tallis. Ja kus see Arno siis on? Ah, nojah, see nadikael pidi ju... et tont teda võtaks, seda ussipoissi..."

Peremees vaikis, nagu oleksid tal sõnad suust ära võetud — talle tuli äkki nagu mingi paha aimus...

Perenaine peatus koorimises, talle ei jäänud märkamata mehe pilgus ja ilmes midagi iseäralikku.

„Kas — kas," imestas ta veelgi, „hobused siis kõik tallis on?"

„Tallis kõik, jah!" vihastus äkki peremees ja muutus näost üleni punaseks. „Kui see lugu nüüd niiviisi... Aga seda ma veel ei usu! Kui see niiviisi peaks olema, siis ma... siis ma...!"

Perenaine vaatles teda kohkunud arusaamatusega.

„Ta võib ju kuskil mujal olla," arvas ta rahustavalt. „Võib-olla läksid kive kaaluma või heinamaad puhastama või..."

„Heinamaad puhastama! Nüüd — külvi ajal! On sul aga ka pea! Ennegi, Eedi võis ka selle tükiga hakkama saada, et aga mulle vastu teha."

„Või kaevavad kuskil kraavi..." oletas perenaine veelgi.

„Ah!" lõi peremees käega. „Ennegi, see võib ka olla. Eedist võib kõike oodata — viimasel ajal. Aga parem oleks, et see nii oleks..."

„Läksin hommikul teda äratama," seletas perenaine, „polnud teist näha. Muidu olime ikka alati peaaegu ühel ajal jalul. Mõtlesin, et on kauaks magama jäänud. Aga oli juba üles tõusnud ja voodigi korda seadnud. Hobuseid ma vaadata ei teadnud. Ju ta siis ikka kuhugi mujale on läinud. Arno tulekut ma ka täna ei kuulnud ega näinud. Eks nad siis ikka varakult kuhugi läksid."

„Arno... Arno..." mühatas peremees. „Eh, pagan!" Ta lõi käega, pööras ruttu minema ja otsis ise poja magamisaseme üles. Sealt tuli ta veelgi rahutumalt tagasi:

„Kas ta siis igal hommikul ise omale aseme nii korralikult üles teeb?! See näeb ju niimoodi välja, et selles täna öösel üldse keegi maganud ei olegi!"

Ka perenaist haaras mingi rahutus — nakatus mehe käitumisest. Ta lakkas koorimast ja tõusis üles.

„Mõnikord on ta hommikuti aseme vaibaga katnud. Aga suuremalt jaolt seab tema voodi korda ikka Maali. Olen seda mõnikord minagi teinud. Mis siis sellest?"

„Sellest... sellest... Praegu on see voodi küll nii korras, et seda ükski meesterahvas nii korda ei oska seada... Aga... Võib ju olla, et ta öösel mõne uue viguri peal väljas oli ja praegugi veel on... Vahest ilmub veel koju... Muidu... muidu... Seda häbi ja teotust ei kingi ma talle kunagi, nii tõesti kui ma ta isa olen!"

Perenaise käed hakkasid värisema.

„Taevane jumal!" kogeles ta. „Mis sõnad need on, mis sa räägid?! Mida sa mõtled? Ega Eediga ometi midagi halba juhtunud ole?"

Vana sülitas mõrudalt.

„On juhtunud jah! Ja võib veelgi juhtuda. Võib-olla on juba juhtunud see kõige halvem. Jah. Aga ootame

veel. Vahest ilmub veel kustki välja. Tööle pole ta läinud, oma voodis ta maganud ei ole, arvatavasti on ta öösel kuhugi salaja kadunud. Aga kuhu? Kas tõesti...?!"

Perenaise pinevat ärevust selgitamisega mitte rahuldama hakates — see oli tema mood — pööras ta äkki uuesti minema ja lausus: „Tule, vaatame ta riided ja asjad üle!"

Nad siirdusid suurde tuppa köögi kõrval, mis oli õieti pere- ja söögitoaks ja mille nurgas suure kapi taga asetses Eedi voodi.

„Näe!" lausus peremees kohe, osutades Eedi igapäevastele tööriietele, mis rippusid kapi taga nurgas. „Neid ma ennist ei märganud. Ja, näe, pastlad on ka siin voodi serva all. Tähendab, tööle pole ta igatahes läinud. Nüüd vaatame, mis ta siis omale selga on pannud..."

Nad avasid kapi ukse ja hakkasid selle sisus sorima. Selgus, et puudus Eedi kõvem ja paksem ülikond, puudusid mõned ta aluspüksid ja paar särki, puudus vateeritud jopp ja mitu paari paksemaid sokke.

„Jopp!" hüüatas Juurup. „Jopp! Kampsun ka! Ja villased sokid! Nüüd, suve alguses! Pole enam mingit kahtlust! Ei meie teda niipea näha saa — kui... kui üldse veel kunagi saame! Mina olen ta üles kasvatanud ja teda toitnud — ja nüüd mängis tema mulle vanas eas säärase alatu tembu! Läks ära — metsa! Jättis maha oma isakodu, et ühte lüüa nendega, kes minu varanduse ja elu kallale kipuvad! Minu poeg! Oh häbi, häbi, häbi, häbi!"

Ja vanamees laskus toolile laua juures. Naine seisis kohkunult ta selja taga ja ei teadnud, mida mõelda või öelda.

„Siis räägi ometi!" pomises ta lõpuks abitult. „Mida see siis kõik tähendab? Eedi on ära läinud, omad asjad kaasa võtnud. Aga miks? Ja kuhu ta läks?"

„Loll... loll oled!" kiljatas peremees. „Midagi sa ei oska näha ega taibata. Eedi põdes juba ammu haigust, sõbrutses Kaarliga, Salmega ja viimati Arnoga — selle nadikaelaga! Ajas mulle vastu, tülitses Väinoga, käis alevisse selle vana narri — Taaveti — poole, kui see veel vaba oli. Seda kõike sa ei osanud näha ega poissi vaos hoida. Mina üksi jändasin temaga. Küll ma teda hoiatasin ja õpetasin. Aga asjata. Nagu nõiavägi. Justkui ussimürki sisse joonud. Neetud kommunistid! Sõid minu poja ära! Nahka panid poisi. Seda mina neile ei kingi! Ei! Astun ise omakaitsesse! Võtan ise püssi kätte. Otsin ise oma poja üles! Ja... ja... kui muu ei aita, siis kõrvetan ta ise maha... kõrvetan ta maha kui koerapoja!"

Veidi rahunedes vaatas ta vihaselt naisele otsa ja jätkas sellise tooniga, nagu oleks naine kõiges süüdi:

„Sa ei tea midagi! Sa ei taipa midagi! Üleeile käisid nad metsas, Puuniidult heinu toomas. Aga puha vigur kõik. Seda tegid nad selleks, et partisane hoiatada, et neid päästa kinnivõtmise ja mahalaskmise eest. Minu poeg! Läks säärast asja ajama! Sellest kõigest ei tea sina, sõge, midagi! Ja sina ometi oled ka oma pojale ema. Kas oled sina midagi tema päästmiseks teinud?"

Ema Leenu nuttis — rohkem küll ärevusest kui murest. Ta ei taibanud ju tõesti ikka veel selgesti, mis tema pojaga õieti juhtunud oli.

„Kust mina seda kõike teada võisin," pühkis ta värisevi käsi silmi. „Ega ma nüüdki midagi su jutust õieti aru saa."

„Aru saa..." mühatas peremees. Aga siis meenus talle, et nemad — tema, Väino ja Eedi — ju omavahel otsustanud olid asjast mitte kellelegi rääkida, ka pere-

naisele, Ennale ja Piiale mitte. Õieti nõudis seda isa ise. Ja ta jutustas naisele kogu loo.

„Need raisad," lõpetas ta, „see neetud popsipere on poisi nahka pannud. Kaarel ise meelitas ja mehkeldas ta ümber, kui nad koos tööd tegid. Pärast jälle Salme. Ja ega see poisinolkki ses asjas nii noor olnud, kui ta aastate järele olla oleks võinud. See oli ka kaval kui väike rebane kunagi. Kõik need keerlesid selle lollikese, selle Eedi ümber, kuni said ta oma võrku. Ja nüüd on ta läinud. Minu poeg! Nende närude kambas! Nende kerjuste ja popside mõrras! Oh häbi, häbi, häbi, häbi!"

Ja vanamees oli uhkuspisarate kätte langemas. Aga samas kiskus ta käed rusikasse ja manas:

„Ei, seda ma neile ei kingi! Nii tõesti kui ma olen Jaan Juurup, Juusa talu peremees! Kaarel, kurat, sai oma jao; oma jao peab saama ka Salme. Enne mu süda rahu ei saa, kui see ussipere hävitatud on. Küll see Arno ka veel kord lõksu läheb ja kogu see kutsikate kupatus. Eh! Mu poeg! Ja talu! Mis saab nüüd talust, meist kõigist?! Kes teeb siin nüüd tööd, kes tasub normid?! Ja inimesed! Kõik vald! Mis ütlevad mu tuttavad, sugulased, naabrid! Kõikide naeru, kõikide pilke, teotuse ja halvakspanu alla on tõuganud mind mu oma poeg nende masuurikate kihutusel. Kuid peahäda tuleb sakslastega. Mis ütlevad need, mis teevad need?!"

„Ära nüüd nii väga hädalda midagi," lausus naine mehele. „See asi pole ju nii hull, kui sa ta teed. Muidugi, jah, ütlemist tuleb ja jutte ja kõike. Ja sakslased muidugi pole selle eest sõbralikud. Aga Eedil seisis ju varsti mobilisatsioon ees, seda oli ju kuulda igalt poolt. Mis tal siis parem oli — kas minna sakste eest sõtta ja saada surma või pageda metsa? Pealegi kui teie ise tal nii

kuklas olite ja teda nii ähvardasite ja Väino teda isegi kinni võtta tahtis lasta. Mis ta siis pidi tegema?"

„Aga kes, pagan, käskis tal partisane aitama minna?" käratas vanamees.

„Need mehed olid ju kõik omanurga mehed," vabandas perenaine. „Noh, kui Eedi teie jutu ära kuulis, siis ta süda ei kannatanud välja, et minnakse sihukesi inimesi kinni püüdma ja tapma. Eedil ju pehme süda. Pole ta selles milleski nii suur süüdlane. Iga teine oleks sedasama teinud."

„Või iga teine!" naeris peremees. „No kuule alles lugu! Viimati oled veel sina kah punane? Kah mõni pataljoni liige? Küll on alles jant! Ja mina ja Väino — mis meie siis sinu meelest oleme? Suured kurjategijad, kes sinusugustele suurt ülekohut teevad sellega, et kommunistide vastu võitlevad?"

„Pole see asi ühti nii, sa liialdad pealegi," jäi naine rahulikuks. „Poleks tarvis ei sinul ega Väinol selle asja sisse end segada olnud. Ega Eedi enam laps ole. Ta teab ise, mis ta teeb. Kui teie ta rahule oleksite jätnud, poleks häda midagi olnud. Aga teie nagu kuked..."

„Ja sina kaagutad nagu vana kana!" hüppas peremees üles. „Aga küll mina juba ise tean, mis ma nüüd teen."

Vana haaras varnast mütsi ja tormas välja.

2

Pärast unetut ööd oli Salme riietatult veidi voodis suigahtanud, kui teda äratas äge trummeldamine uksele. Salme hüppas kohkunult üles. Kas juba?! käis mõte läbi ta pea.

Aga avades ukse ja leides selle tagant vaid vana Juurupi, polnud ta enam sugugi üllatunud: ka sedagi oli ta oodanud.

Juurup tahtis sisse astuda, kuid Salme seisis tal lävel ees.

„Mis sa tahad?" küsis ta vanamehelt külmalt.

Vana silmad heitsid välke. „Tohoh pagan!" sisises ta. „Kas siin siis sisse ei lastagi?"

„Pole seal sees midagi asja."

„Mis sul seal sees siis on, et sa õiget inimest sinna lasta ei julge? Mis saladusi sa varjad või mida sa kardad?"

„Ei karda ma kedagi. Aga sinuga ei ole mul midagi nii pikalt rääkida, et selleks vaja tuppa on minna."

„Igavene nõid!" laskis vana nüüd oma viha täielikult lahti. „Seisad oma koopa ees nagu hunt ja näitad kihvu!"

„Kumb meist hunt on, kas sina või mina?" naeris Salme mõrudalt. „Sina pead inimestele jahti, mitte mina. Seepärast ma sind sisse ka ei lase. Tulid siia jälgi nuuskima, et siis jälle oma peremehi mullegi kaela tuua nagu mu mehele. Olgu! Too! Mina ei karda kedagi. Räägi rutem, mis sul vaja!"

„Noo, noo, küll on uhke!" katsus nüüd vana üleolevalt muhelda. „Aga küll su uhkus kaob, kui sa sakste pihtide vahele satud. Ja see on tulemas. Sellest sa ei pääse. Ja siis laulad teist laulu."

„Kas sul muud midagi öelda ei olegi?" kehitas Salme õlgu. „Selle jutuga ei kuuluta sa mulle mingit uudist. Tean seda kõike paremini kui sina. Eks jookse aga rutem oma sakste järele. Milleks sa siia veel ähvardama tulid?"

Vana põrutas rusikaga seinale, nii et hütt kõmahtas:

„Ütle, kuhu sa mu poja panid?!"

„Ega mina sinu poja vaht ole. Kui sa võõrastelt oma poja üle teateid tuled saama, siis näitab see selgesti, missugust sorti isa sa oled."

„Sina oled mu poja ära võrgutanud, vana igavene nõid! Teie kõik, kuradid, olite siin petised ja nõiad — sinu mees ja su lapsed. Üks ussitõug kõik kokku. Vedasite lolli poisi oma võrku, kihutasite ta minu vastu üles, ajasite ta pea segi ja lõpuks saatsite hukatusse. Neetud pesa siin, soo ääres. Et ma ometi nii tark ei olnud ja teda kohe pärast sakslaste sissetulekut maha ei lõhkunud ja teid kõiki siit minema ei kihutanud! Võtsin Eedi nõu kuulda, lasksin sinu pojal, nadikaelal, oma tallu tööle tulla, selle asemel et kõiki pokri lasta pista."

„Jah, kahju küll," pilkas Salme. „Kaarli elu sa võtsid, meie oma jätsid. Rumalasti tegid."

Vana vaikis ja algas siis üsna tasa:

„Ütle mulle, kuhu nad läksid, ja ma sean asja nii, et sulle midagi ei tehta, ja koha jätan sulle alles ja kõik."

Salme vaid naeris.

„Nii rumal ma küll ei ole, et sinu lubadusi usuksin. Pealegi, mis seadja sina oled? Oled niisamasugune sakste ori nagu teisedki, ennegi veel hullem, sest oled enese neile ära müünud kõige ihu ja hingega."

„Tühi lori. Sa tead kindlasti, kuhu nad läksid. Ütle, ja ma ei lase sul juuksekarvagi puudutada. Sinu poisiga muidugi on iseasi. Kui see kätte satub, siis talle muidugi ei kingita."

„Ära aja lapsejuttu, ise vana mees. Aga milleks sulle seda vaja teada on, kuhu nad läksid? Kas sa seepärast loodad neid kätte saada või sakstele välja anda? Noh, ega nad lutikad ole seina vahel, kust sa nad välja saaksid

ajada. Neil on ka ikka inimeste jalad all ja mõistus peas."

„Kui sa mu poja mulle kätte juhatad, siis ma sinu omast, lontrusest, pole huvitatudki," meelitas peremees jõhkralt. „Keegi peale minu, Väino ja perenaise ei tea veel asjast midagi. Saan ma selle Eedi kuskilt kätte, küll ma temaga siis ise toime tulen ja sinu sindrist ei lausu ma siis kellelegi sõnagi. Äh? Ta, raibe, on kuuli väärt ja küll ta selle juba kuskilt pärib, aga mina teda siis üles andma ei lähe. Väino ka mitte."

„Mis temal teie ülesandmisest," naeris Salme kahjurõõmsalt, „kui teie teda kätte ei saa."

„Hea küll, hea küll," irvitas peremees. „Aga sina oled käes! Äh? Ja sinul tuleb nii enese kui ka poja eest konte venitada lasta. Mõistad?"

„Ma seda ei karda."

„Küll sa kartma hakkad, kui pruunsärgimeeste kätte satud. Hähähää!"

Salme vaikis.

Peremees jätkas:

„Minu ettepanek on täiesti puhas äri. Mõistad? Juhatad mulle Eedi kätte, vaikime kõik muu surnuks — peale selle, et sinu poeg kadunuks jääb. Tema peab metsa jääma. Ta näitas ennast seal Loiksaare maja juures igast kandist ja teda võidakse ära tunda, kui ta siin jälle tolgendama hakkab. Aga mis põhjusel ta jalga laskis, selle vaikime surnuks. Ja siis pole sul kuigi suurt pinnimist karta. Läks metsa — läks metsa. Kas neid sinna vähe läheb? Seda, et ta Loiksaare salga seltsimees oli, seda teada ei saada. Mõistad? Ja niiviisi oled sa suurest pinnimisest lahti. Muidu ... oi, oi, oi! Kui nad seda teada saavad, et see noorsand, kes seal Loiksaare maja ümber

nuuskis, oli sinu poeg, siis hoia oma elunatuke! Sind arvatakse ühenduses olevat Loiksaare salgaga, sind ja sinu poega, muidugi, selles ole kindel. Ja võid ise arvata, et see ei ole naljaasi. Sinult nõutakse nende pelgupaiku, nende nimesid, nende omakseid. Naera sa siis veel! Vaat sellepärast on minu ettepanek täiesti kasulik äri sulle. Võtad selle vastu, pole su poeg milleski muus süüdi kui metsaminekus. Piinata pole seal midagi. Nii et juhata mulle mu poeg kätte — vaikime asja surnuks ja kõik on joones. Mis?"

Salme naeris:

„Ise ähvardad mind igal kombel kõikide nuhtluste ja surmadega, aga sealsamas hoolitsed selle eest, et mulle midagi väga krõbedat ei juhtuks. See asi nagu ei klapi."

„Ja noh, kui sa mulle mu poja kätte juhatad..."

„Ja mina pean kohe kõike uskuma, mida sa lubad? Hunti lambanahas uskuma? Kui ma nende asukohta teaksin ja sulle su poja kätte „juhataksin", siis mis keelab sul pärast seda minu peale ikkagi kaebama minemast? Sinu lubadus või? Noh, seda ma nüüd küll ei usu. Teiseks, ega Eedi ikka tagasi tule, kui sa kustki ta kätte saaksidki. Selles olen ma kindel. Nii et sellest jutust ja „ärist", mida sa ajad, ei ole midagi kasu."

„Loll!" turtsus vana. „Näha kohe, et ikkagi naisterahvas, kuigi muidu kaval ja mürgine nagu uss. Saa ometi aru, et meie kasu ka vaikimist nõuab. Kui meie sinu peale kaebama läheksime, siis võid sa ka ju Eedi peale kaebama minna — et ta sellesse Loiksaare asjasse segatud oli. Uurimisel selguks siis ka Eedi süü. Ja ega seegi naljaasi oleks. Ja seda meie juba ei taha! Seda võid sa uskuda, kui sa tark naisterahvas oled. Paljas metsaminek on selle kõrval mänguasi nii Eedile kui ka meile kõi-

gile — tema isale, emale, vennale ja kogu talule. Praegune Eedi metsaminek on meile lops küll, aga kui teada saadakse, et Eedi metsa on läinud Loiksaare salga asja pärast, siis on see kümme korda suurem lops. Niisamasugune on sinu asi. Praegu on su poeg metsa läinud. Tühine asi. Aga kui teada saadakse, m i s p ä r a s t ta on läinud — ahah! See on üsna teine tubakas! Nii et meil on ühised kasud ja kahjud. Ja meie ühised kasud nõuavad vaikimist. Saad aru?"

„Ei mina teiste peale kunagi kaebama lähe," vastas Salme. „Ammu veel Eedi peale. Aga sina oled oma pealekaebamisega minu mehe tapnud."

„Lori!" vihastus vana teeseldult. „Naiste lori! Keegi ei saa seda tõestada. See on sinu enese kurja südame välja mõeldud."

Salme vaid rehmas käega:

„Tean ma sinu sõnu ja tegusid. Seepärast ma sinuga ka mingit „ausat äri" ajada ei taha. Isegi, kui ma saaksin. Aga ma ütlesin ju, et ma poiste asukohta ei tea. Mul pole sellest aimugi."

Vana naeratas uskumatult:

„Ei tea . . .? Noh, jutusta sa mulle! Kes seda siis veel teab kui mitte sina? Ega see Arno asjata Loiksaart hoiatama jooksnud. Küllap sina teda utsitasid. Ja miks? Seepärast, et sa ise selle salgaga ühenduses oled! No muidugi! Selge kui vesi! Kes siis veel muu kui mitte sina? Kindlasti tead sa, kuhu Loiksaare salk siit läks ja kus ta praegu on. Küllap sinna läksid ka — sinu enese juhatusel — mõlemad poisid. Mis sa jameled! Küllap sa nendega salaja varsti metsa kohtama lähed. Poistega ja kogu salgaga. Noh, hea küll. Kui sa mind ei usu ja kardad mulle seda kohta juhatada, kus ma oma pojaga

kokku saaksin, siis vii Eedile minu poolt sõna, et tulgu koju tagasi, kõik saab unustatud ja surnuks vaigitud, seda nõuab meie kõikide kasu. Kaua ta mõtleb siis, hull, metsas olla? Kord peab ta sealt ometi välja tulema — ja siis on tal kaput käes. Kui mitte varem mõni haarang talle lõppu ei tee. Kurjavaimu tobe! Katsu talle see selgeks teha, sul on ka mõistust niipalju küllalt peas, et sellest aru saada. Sinu oma võib Venemaale virutada, kui ta varem otsa ei saa. Aga seda ma ometi ei taha, et ka Eedi sinna läheks. Ja kas ta siis sellest aru ei saa, et sellest talle mingit kasu ei ole? Räägi seda kõike talle. Las tuleb koju. Kõik unustatakse ja vaigitakse. Ja ka sulle on see kasulik, sest siis ei lausu meie ka sinu Arno tegudest pikemalt midagi. Saa sellest ometi aru!"

„Saa sina ka sellest ometi kord aru," vihastus Salme, „et ma e i t e a nende asukohta ja samuti pole mul aimugi Loiksaare asukohast. Ma küsisin Eedilt, et kuhu nad mõtlevad minna, aga Eedi ei öelnud seda mulle. Võibolla, et ta seda isegi veel kindlasti ei teadnud. Ja õieti ta tegigi, kui midagi ei öelnud, sest nüüd lõigutagu mind või tükkideks, ma e i t e a kõige parema tahtmise juures sellest mitte midagi."

Peremees kehitas vihaselt õlgu.

„Uss jääb ussiks, lõigu tõesti ta tükkideks, kui tahad," pomises ta. Aga ta toonist ja näost oli näha, et naise viimased sõnad teda olid uskuma pannud. Ta ei tahtnud siiski veel oma veendest nii kergesti taganeda — autoriteedi pärast — ja lausus veelgi nagu uskumatult naeratades:

„Sa kardad, et kui sa nende asukoha ja oma ühenduse nendega mulle üles annad, et siis ma lähen suure väe ja sõjasalgaga neid kõiki kinni püüdma. Ptüi! Aga sel-

lest sa aru ei saa, et Eedi on ju siis niisamuti lõksus kui kõik teisedki salga liikmed. Ja Eedi on ometi minu poeg."

„Poeg või mitte," lõikas Salme. „Ega sedagi veel tea, kas sina ja Väino sellest hoolite, et ta sinu poeg ja Väino vend on!"

Vana ähkis ja puhkis tükk aega. Siis turgatas talle pähe uus mõte.

„Hea küll, Salme," ütles ta üsna vagusalt, nagu poleks siin räägitud midagi sellest, mida räägiti. „Teeme siis nii: vaikus. Sinu kasu nõuab vaikimist ja meie kasu nõuab vaikimist. Loiksaare asjast ei tea peale sinu, minu, perenaise ja Väino keegi midagi. Meie peame suu. Pea sina kah. Noh, ma loodan, et sa seda teed, sest rääkimisest ei tule sulle kasu midagi, vastupidi. Ja nüüd ütlen ma sulle veel: sinu poeg on läinud metsa või kuhu tahes, see on sinu asi, aga minu poeg on läinud sinna, kuhu tema tahtis, see on tema asi. Kas metsa või mujale, sellest ei tea sina midagi."

Salme sai kohe aru, kuhu teine sihtis, ta kehitas vaid õlgu.

„Mina pole kellegi peale kaebamas käinud," lausus ta vaid.

„Ja mina sinu peale ka mitte," vastas vana Juurup vagalt. „Võib-olla, Eedi läks linna või kusagile mujale, see on meie asi. Küll sellega hakkama saab. Ja oma poisiga mõtle välja, mida tahad. See on sinu asi. Käsi peseb kätt. Aga kui sa siiski jutu lahti lased, et Eedi sinu pojaga ühes metsa on läinud, siis hoia oma nahk! Siis kokkulepe ei loe, siis läheb lahti sõjaks. Ja pea meeles, et sinul on siiski nahk mängus, minul aga mitte. Küll meid rohkem ustakse kui sind."

„Vaat see on juba õige jutt," lausus Salme süngelt.

3

Vana Juurup oli seda sorti diplomaat, kes vedas alt isegi kolmandat lepinguosalist — Väinot. Oma lastest pidas ta end alati targemaks ja kavalamaks ja Väino vaimsetest omadustest ei olnud ta palju paremal arvamusel kui näiteks Eedi omadest. Tütardest rääkimata. See asjaolu ei keelanud tal oma lastest siiski lugu pidamast, sest olid nad ju t e m a lapsed. Aga tema ise oli kogu perekonna A ja O, see oli talle täiesti loomulik. Siis järgnesid alles lapsed. Ja siis alles naine.

Vana Juurup teadis väga hästi, et kui Väino Eedi metsaminekust kuuleb, siis ta jälle marru läheb ja märatsema hakkab, — ja jända sa siis temaga. Ja seda polnud peale kõige muu vähemalt esialgu sugugi vaja. Edaspidi — eks näe. Vahest tuleb jälle mõni hea mõte. Vana diplomaat oskas ikka midagi välja mõelda. Ta oli ju kogu oma eluaja rohkem „vaimselt" töötama harjunud kui füüsiliselt.

Kui Väino alevist lõunaks koju tuli, võttis isa ta näiliselt ärritatult vastu — ja ärevuseks tal tõepoolest tol päeval ju ka ülemal määral põhjust oli.

„Eks ma kartnud," ütles ta pojale, „et ega Eediga enam õiget nahka saa. Ja nii see nüüd ka on. Kurjavaimu poiss küll! Mis sa temaga ometi tahad teha!"

„Millise numbri ta siis jälle on visanud," päris Väino pahura uudishimuga. „Kas juba punase pataljoni asutanud? Või talu sinult üle võtnud? Kuulipildujaga? Või on lihtsalt Loiksaare polguga ühinenud? Metsa läinud?"

„Metsa ta ei läinud," venitas vana pikkamisi. „Aga selle tükiga sai küll hakkama, et pakkis oma paremad asjad kokku ja ütles jumalaga!"

See tuli Väinole siiski ootamatult. Ta elavnes kohe.

„Tohoh pärgel!" hüüdis ta. „Vaata sunnikut! No mis sa ütled! Täiesti omadega läbi! Täiesti põrunud! Ja kuhu ta siis läks? Kuhu mujale ikka kui Loiksaare juurde! Kuradi kurat! Ma oleks ta eile ikka areteerima pidanud. See oleks talle kõige parem rohi olnud."

Vana nohises pahaselt.

„Ära nüüd hakka jälle..." mõmises ta. „Igavene häda teiega! Üks on ühtmoodi viril, teine teistmoodi. Rahulikult, inimese moodi ei oska kumbki olla. Rahulikult, tasa ja targu. Loiksaare juurde ta ei läinud ühtigi. Ka metsa mitte. Lubas linna tööle minna..."

„Linna — tema! Eedi!" puhkes Väino uskumatult naerma. „No seda küll ei ole! Mis temasugune linnas teeb? Eluaja mulda seganud. Kui ta linna läkski, siis kaua ta seal küll ei ole. Tuleb tagasi. Aga... aga mina seda muinasjuttu ei usu. Küllap tal olid teised kavad peas. No, ja mis see häda siis oli? Miks ta siis enam Juusal ei tahtnud olla?"

„Ei mina tea. Hommikul, selle asemel, et tööle minna, hakkas oma asju kokku korjama. Mina küsisin, et mis ta nüüd teeb — kuhu end ehib. Vastas: pole mul enam mõtet siin sakslasi orjata ja teiega tülitseda, lasete mu viimaks veel kinni võtta; lähen ära linna tööd otsima, seal töölisi vaja, leht kubiseb kuulutustest, keegi ei taha ju seal nälgida..."

„Ja tema siis läks sinna nälgima — ja sakslasi orjama!" hirnus Väino. „Tobe ta ju on. Aga nii tobe ta küll ei olnud. Küll mina tean, kuhu ta läks!"

Vana vaikis.

„Metsa ta küll ei läinud," ütles ta siis jälle ettevaatlikult ja tasa. „Kui tal see kava oleks olnud, siis oleks ta

seda teinud öösel ja salaja. Pealegi Arnoga ühes. Aga tema jutust selgus, et Arno on öösel üksi läinud."

„Mis sellest," irvitas Väino. „Küllap ootab kuskil kokkuräägitud kohas põõsa all, kuni südamesõber järele tuleb. Ja siis muidugi Loiksaart otsima! Aga küllap nad sellegi asukohta juba teavad. Neil võivad selle salgaga põhjalikumad sidemed olla. Noh, vana Salme ise teab ka mõndagi. Pagan võtaks! Ära lendasid harakad. Ja varsti õpivad raisakullideks. Seal on nüüd sinu tarkus!"

„Minu tarkus! Ja missugune see sinu tarkus siis on? Muudkui kinni võtta ja maha lasta? Kaugele sa sellega jõuad? Seda peab ka tegema tasa ja targu — kui muidu ei saa. Aga muudkui plimm ja plõmm! ilma mõtteta ja aruta... Tollest pole sul mingit kasu, ainult kahju."

Väinole meenus Kaarel ja ta muigas endamisi: see asi oli aetud „tasa ja targu", aga vanale oleks Kaarlit nüüd töömehena vägagi hädasti vaja olnud.

„Plimm ja plõmm!" kordas ta isa sõnu. „Praegu on säärane aeg, et teisiti ei saa. Eedi on küll mu vend, aga kui ta, sinder, nüüd Loiksaare juurde läks, mis vend ta siis mulle enam on? Ta on mu verivaenlane — ja sinu oma kah. Kui ta meid ise tapma ei tule, siis teevad seda ta seltsimehed. Ja tema toetab nende äri. Ega Eedit keegi ta senise osa eest selles loos veel maha poleks lasknud. Aga pokri oleks ta küll pistetud ja kahjutuks tehtud, et ta ei sinule ega minule ega ühisele asjale kahju poleks saanud teha. Ja aega oleks tal seal olnud oma tegude üle järele mõelda. Nüüd on ta aga läinud ja mis ta nüüd tegema hakkab, see on lausa rööviku töö meie vastu. Samuti see Arno. Temagi on läinud ja temast kasvab ehtne kõrilõikaja ja surmavaenlane. Aga kui ma ta kinni oleks lasknud nabida, oleks t e m a l e küll tehtud

plimm! ja plõmm! Ja see oleks täiesti korras asi olnud. Nii et sinu eilne tarkus polnud küll suurem asi. Hoidsid Eedit töö jaoks tallu, aga näe, ta tüssas sind selleski. Nüüd pole talus töötegijaid ja kaks masuurikat on metsas rohkem. Mida oled sa siis võitnud?"

Vana tahtis vihaselt käratada, aga hoidis end tagasi ja lausus kaaluvalt:

„Sõnades tuleb see sul kõik väga klatilt ja ilusasti välja. Nagu oleks sa mõni tark maailmade läbinägija. Aga tegelikult ei ole sinu sõnadel mingit väärtust. Rääkisin sellest sulle juba eile. Oleksid ju võinud Eedi ja Arno üles anda, oleksid ju võinud. Tore küll jah. Et kaks bolševikku oleks maailmas vähem kurja saanud teha ja ühisele asjale kahju teha ja nii edasi. Kõlab väga uhkesti. Aga eeskätt oleks see uhke asi sulle enesele vastu pükse andnud. Ja mulle eriti valusasti. Ja sinu emale, õdedele kah. Ja kogu talule kah. Kogu meie suguselts oleks põlguse alla pandud ja ei tea, kas sindki sinu komandant peast silitama oleks hakanud selle eest, mis sinu vend teinud. Kahtlus oleks meie kõikide peale langenud. Ja sinu peale kah. Ja muudest pahandustest ma ei räägigi. Seepärast ütlen mina sulle," vana kõrgendas autoriteetselt oma häält, „seepärast ütlen mina sulle: Eedi läks linna — ja loril lõpp. Kas sina seda usud või ei, see pole tähtis, peaasi on, et ta läks linna, aga mitte metsa! Mõistad?"

Väino taipas muidugi kohe, mida vana tahtis, ja kehitas vaid õlgu. Õieti öelda oli ju küsimus vaieldav, see Eedi siirdumise koht; noh, hea küll, Väino võis ju siis ka näilikult järele anda. Oleks aga Eedi minek metsa päris vaidlematu asi olnud, siis Väino enesearmastus juba nii kergesti poleks alistunud.

Vana jätkas:

„Mina usun seda kindlasti, et Eedi metsa ei läinud. Mina rääkisin temaga, mitte sina. Mina ometi oskan ka midagi taibata. Sind siin ei olnud, sina Eedi minekut ei näinud, sina temaga ei rääkinud. Mis sa siis vaidled? Mida sa puurid?"

Väino urises:

„Mul üks kama kõik, kuhu ta läks. Kui ta juba läinud on, siis on ta läinud. Ega teda siis enam kätte saa. Samuti see Arno. Mõlemad nad on läinud."

„Nojah, nad on läinud. Ja nüüd on vaja arutada, mis edasi saab."

„Arutamise peale oled sa meister," muheles Väino.

„Ja sina palja sõnakõlksutamise peale."

„Kui tegusid teha ei lasta..."

„Rumaluste tegemisest pole midagi kasu."

„Ma tahaks süüa," ütles Väino pahaselt, siirdudes rõdult, kus juttu aetud, tuppa. „Kus ema on?"

„Ta on köögis ja toob toidu varsti lauale," astus vana pojale söögituppa järele. „Emaga on minul ka kõik läbi räägitud. See tähendab, tema usub ka kindlasti, et Eedi läks linna. Ennat pole täna üldse kodus. Ta läks eile õhtul näitemänguproovile ja pole veel tagasi tulnud."

Väino vaikis, istudes ohates laua äärde.

„Nii on asjad," jätkas isa, poja vastu istet võttes. „Nüüd on tarvis, et inimesed teada saaksid, milles asi seisab. Et ei tekiks tühje jutte. Minul oli tüli Eediga. Eedi ei tahtnud minu sõna kuulda ja põlgas tööd paljuks. Läks ära linna..."

„Missugusesse linna?" päris Väino irooniliselt.

„Ükskõik missugusesse," vastas vana. „See on tema asi. Tülitsemisega lahkus ta ja üldse ei öelnud, missugu-

sesse linna ta läks. Võib-olla, et ei läinudki linna. Võib-olla, oli tal mõni muu koht, kuhu ta läks. Aga tüliga ta lahkus ja lubas linnas tööd võtta. See on tema asi, missugusesse linna ta läks. Täpseid andmeid ta meile anda ei tahtnudki. Ja ega inimesed seda meilt pärima hakkagi, missugusesse linna ta täpselt läks. Säärast asja ei kõlba kellelgi ei sinult ega minult nii põhjalikult uurima hakata. Perekondlik asi. Omade asi. Mida inimesed ütlevad või mõtlevad, see ei lähe meile korda, aga seda ei saa keegi kindlasti öelda, et Eedi metsa oleks läinud — kui meie ise suu peame."

„Jah, aga Salme..." muheles Väino. „See teab, võib-olla, paremini kui meie, kuhu Eedi läks."

„Salmega ma ka juba rääkisin. Tema ei tea ka Eedist midagi. Katsugu, kuidas oma pojaga hakkama saab. See juba kindlasti läks metsa. Aga miks ta sinna läks, seda ei pruugi jälle keegi teada. Mõistad? Sest Arno asjast teame ainult meie ja Salme ise. Ja kui tema ei tea Eedist midagi, siis ei tea meie ka Arnost midagi. Mõistad? Ja ma ütlen sulle: peaks sina kuskil poole sõnagagi sellest kõigest, mis ma...! Siis aga istu oma pataljonis ja ära näita parem siin nägugi. Ja ega sinul seal pataljoniski siis soe ole, seda võid uskuda. Minul võib ju kibedaid päevi tulla, aga minu n a h a kallale ei hakka seepärast keegi kippuma."

Väino neelatas korra, aga irvitas siis vaid:

„Väga keeruline diplomaatia kõik. Kui see traageldus ainult igast kohast vastu paneks!"

„Kui kustki rebeneb, tuleb uuesti õmmelda," oli vana elutark vastus. „Aga esialgu paneb vastu. Ja eks siis näi jälle, mis edasi saab. Kui nad kaks-kolm nädalat Eedi äraolekuga harjunud on, siis unustavad loo ja jätavad

meid rahule. Peaasi: ametlikult on meie ukseesine puhas nii sakste kui ka maailma ees."

„Jah, aga tööd?"

„Nojah, tööd!" torises vana. „See on selle Eedi tembu juures kõige halvem külg. Selle juures ei oska kohe midagi välja mõelda."

„Seal ei saa midagi traageldada!" irvitas Väino raevukalt. „Kaks sulast talust päevapealt lahkunud! See ei ole naljaasi."

„Jah, naera sina! Sul hea naerda. Aga õigupoolest peaks sina nüüd Eedi asemele astuma. Kui eile sellest juttu tegin, et sina talus tööle asuksid, siis olid sul huuled väga torus. Aga õige asi oleks see küll."

„Nonoh, mina olen saksa riigiteenistuses!"

„Teenistus küll, aga sellest ei saa õiget leibagi. Näe, eile istusid kodulauas, täna jällegi."

Väino haavus.

„Taevake, ma ei tea, mida tahetakse! Eile näägutati selle toidukraamiga, mis ma siit saan, täna jällegi! Aga seda ei arvestata, et ma riskin oma eluga isamaa päästmiseks, kodutalu päästmiseks! Kas see siis rohkem väärt ei ole kui adraga põllule minek? Muide, ma võin ju ka alevis süüa. Too jutt, et ma saksa toiduga nälga jääksin, on ka jälle rumal liialdus."

Vana vaikis. See oli punkt, kust ta edasi ei tahtnud minna. Aga tema vaade oli küll rohkem selline, et t e m a sakstelt kasu tahtis saada, mitte saksad temalt. Kui poeg saksa „riigiteenistuses" oli, siis selle vastu polnud tal midagi, see võis talle kasuks olla. Aga et poja „riigiteenistus" pojal ei võimaldanud isapõllul töötada või pojale põhjust andis end isapõllult eemale hoida, see oli jälle asi, mis sakstes vanale ei meeldinud. Tema arvates

oleks asi korras olnud, kui saksad teda oleksid mitte ainult „kaitsnud" ja „päästnud", vaid talle ka töölisi hankinud ja talle normide asemel muid hüvesid muretsenud. Et saksad aga norme võtsid ja hüvede asemel panid koormatised kaela, ses suhtes oli vana Juurup sakste vastu salaja väga kibestunud. Ja see kibedus tuli ikka aeg-ajalt koore alt välja, kas või selleski nöökes, millega ta poja „riigiteenistust" ja ta toitu aeg-ajalt hindas. Vana Juurupi saksasõbralikkus oli säärane, nagu kõik muudki sõbralikkused ta senises elus: kes minu omakasu eest hoolitseb, selle sõber ma olen niivõrd, kuivõrd ma sellest kasu saan; kuivõrd aga ma kasu ei saa või koguni ohvreid pean tooma, seevõrd olen ma kohe haavunud.

Muide, ega vana Väinot kui põlluleminejat ju tõsiselt arvesse võtnud, ta teadis väga hästi, et Väinost põllul asja ei saaks, kuid see ep see häda oligi, et saksad kasutasid Väinot ja vana ise seda teha ei saanud. Omalaadiliseks kibeduseks oli seegi vana omakasupüüdja hinges.

„Nojah," venitas ta lõpuks. „Ega nüüd sinust küll suurt sotti adra taga saaks. Mis sellest rääkida. Aga abi ikka sugu oleks ka — häda ajal."

„Mis häda aeg siis sinul nüüd on? Võiksid rõõmus olla, et hädaajad mööda on."

„Pole nad mööda veel midagi. See sõda ikka sööb hinge välja. Kui see ju kord mööda oleks! Ära korjavad käest kõik — loomad ja viljad. Mis sellest niiviisi lõpuks välja tuleb?"

„Aga kommunistid oleksid sinult talugi võtnud."

„Võtsid juba, kuradid, võtsid. Ega ma sellest räägi. Saksad päästsid meid nende käest. Au ja kiitus neile. Aga kas nad lõpuks meid ise paljaks ei tee — see asi teeb ka muret. Nüüd veel see tööjõu küsimus. Noh,

kelle ma saadan põllule? Kust ma inimesi võtan? Poisid läksid metsa — see tähendab — igaüks oma teed. Kaarel — hm — määris enese ära ja aeti auku. Kui niiviisi edasi läheb, siis on vähe kasu sellest, et sakslased meid päästsid. Võta ise vanul päevil adrapea pihku ja mine põllule! Niisugust asja ma küll ei uskunud tulevat sakslaste all. Seni sain ilma selleta läbi."

„Ega sakslased selles süüdi ole, et su poeg metsa läks ja partisaniks hakkas. Selles on kommunistid süüdi!"

„Ega ma seda ütlegi, et sakslased selles süüdi oleksid. Aga nad võiksid ikka sugu pehmemalt — talude vastu. Mitte nii suuri norme nõuda, tööjõudu rohkem vabaks anda, ikka midagi vabalt müüa ja osta lasta ja nii edasi. See ei ole nendest targasti tehtud. Kui mina nüüd vanas eas põllule kündma pean minema nagu viimane moonakas, noh, mis ma siis sellest kõigest pean mõtlema?"

„Ah, sina hakkad ka juba sakslaste vastu nurisema! Tohoh sõgedust! Sellepärast, et sa oma põllule kündma pead minema! Küll on jutt!"

„Seda pole ma varem kunagi tarvitsenud teha! Kui sakslased nii kanged oleksid, nagu meie seda lootsime, siis niisugust asja ei oleks vaja."

Väino naeris mürgiselt:

„So, so! Uus punane on esile kerkimas meie talus! Härra Jaan Juurup, Juusa talu omanik, hakkab ka juba sakslaste vastu mässu sepitsema. Tore naljapala! Seda vaja lehte saata."

„Lori!" katkestas vana Jaan. „Sihukest jama ei maksa sul ajada. Aga tõsi jääb tõeks, et raske on meil kõigil ja raskused aina kasvavad."

„Peame raskused mehiselt kandma, et pärast kergem elada oleks."

„Sul hea rääkida, aga mine künna minu asemel!"

Väino vaikis.

Siis vastas tagasisurutud vihaga:

„See kündmine on sul siis nii hirmus asi, et hakkad või sakslaste vastaseks!"

Vanagi vihastus uuesti:

„Jälle see rumal lori! Toredaid sõnu oskad sa teha. Aga kündmine on tõesti ikka natuke raskem kui sõnade tegemine. Ja juhata mulle inimene, kes minu asemele siia praegu kündma tuleks."

„Katsu jälle Salmega õnne. Kui sa juba kord temaga sõbraliku vandeseltsi oled asutanud — poegade päästmiseks."

„Too jutt ei kõlba jälle kuhugi."

„Noh ... siis ma ei tea ... Tuleb kuulutus lehte panna. Seda nüüd ju ka tehakse. Vahest mõni selline linna tööline tahab maale tulla, kes linnas nälga jäänud. Neid ju leidub. Eedi läks neile linna konkurentsi tegema. Siis nagu vahetuskaup või nii. See ka nüüd moes."

Ja Väino naeris kahjurõõmsalt.

Vana vaikis mornilt. Temal oli tõeline mure selle kündmisega. Et tema i s e kündma pidi minema! See hirmus asi nõudis ohvriks isegi osa saksasõbralikkusest. Ta ohkas lõpuks ja lausus:

„Tuleb Enna tööle panna ... Ja ... ja ... Piia linnast maale kutsuda ..."

Väino turtsatas uuesti naerda. Ema tuli köögist supivaagnaga.

„Nad peaksid venelased rutem puruks lööma," ütles vana supi kallale asudes. „Milleks nad muidu sakslased on? Siis oleks rahu majas ja võiks jälle inimese moodi elada."

Perenaine ohkas.

4

See oli vilets pilt, mis nüüd Juusa talu põldudelt paistma hakkas. Aga kellele vilets, kellele lõbus. Vana Juurupit kui inimest ei armastanud ümbruskonnas keegi, isegi ta mõttekaaslased mitte. Need võisid ju Juurupit kui kanget kaasvõitlejat hinnata ja temast kui tüsedast mehest oma alal lugu pidada, aga ega see veel mingit igakülgset sümpaatiat tähendanud. Vastupidi. Vanal Juurupil oli palju omadusi, mis isegi ta mõttekaaslaste hulgas teda kuigi meeldivaks ei teinud, rääkimata teistest surelikkudest.

Ja kui nüüd naabrid nägid imelikku pilti, et Juusa „parun" ise sahaga põllul higistas, vandus, kirus ja ähkis, siis tegi see mõnelegi hiiglalõbu, nalja ja salajast rahuldustki. Ega keegi ju mäletanud, et vana Juurup kunagi ise oleks kündnud. Külimist ja muid selliseid kergemaid toiminguid oli ta ju sooritanud, vahel isegi veidi niitnud, aga kündmine oli allpool tema väärikust. Ja et nüüd selline suur mees pidi sahapea pihku võtma ja laskuma tavalise mullasegaja tasapinnale, see oli ikkagi midagi! Seda andis vaadata, muhelda ja selle üle pead võngutada. Võis ju kujutella ka, mis vana Juurupi hinges nüüd sündis, ent seegi oli omamoodi lõbus kujutlus. Ja kui Juusa põllult kostsid sajatused ning ähkimine, siis võis sellestki tasast rõõmu tunda.

Palju neid peremehi ju ei olnud, kes ise kunagi sahapead pihku ei võtnud. Seepärast olid teised kõik vägagi rahuldatud, et vana Juurup ka oli tulnud nende hulka. Ja mõistagi, et tundmused, mis seda rahuldust saatsid, olid väga keerulised. Noja, noja, rasked ajad olid tulnud väärt Juusa peremehele, see oli iseasi, seda võis hea ini-

mene kahetseda. Kurb, kurb küll väga. Aga nähku nüüd Juusa peremeeski, et ega see kündmine ole naljaasi. Tema võis seni seda enesele lubada, et muudkui kõndis kündjate taga, arvustas, õpetas ja manas. Temale oli seni kündmine ilus pilt. Aga ei tee paha, kui ta nüüd õpib ka asja teist poolt tundma.

Ja kui nüüd oleks keegi leidunud, kes oleks tahtnud või saanud Juusa peremehe tööd valjusti arvustada, siis head hinnangut see küll poleks saanud sellele tööle anda, mida Juusa peremees tegi.

Esimene vagu, millega Juusa peremees põllule läks, oli peaaegu nagu jändrik puutüvi. Ja vaod, mis selle puutüve ümber hakkasid kujunema, sarnanesid sea songermetega. Nii vähemalt nentis mõnigi võõras, kes kogemata või meelega Juusa põllult mööda läks.

Peremees oli esimestel tööpäevadel näost punane kui vähk, ta silmad heitsid välke ja vaesed hobused said tunda peremehe sisemisi elamusi üsnagi valusasti.

Aga pikapeale asjad paranesid. Vaod läksid sirgemaks ja siledamaks, punetus peremehe näol tumedamaks ja sajatused vaiksemaks. Töö edenes tasapisi. Ent tuju küll ei paranenud. Vastupidi. Iga tööpäevaga läks tuju aina hapumaks.

Endamisi kirus peremees vaikselt edasi. Said omajao kommunistid, sakslased, Eedi, Väino, Piia, perenaine ja isegi vana ori Maali. Viimane selle eest, et temast enam ei saanud äestajat. Tema suhtes oli peremehel see kavatsus, et võtab ta kodust perenaise järelt ära ja paneb äestama. Ent kui Maali vanad jalad kodustel talitustel veel vähegi kõlbasid — ja pidid kõlbama, sest pääsu ei olnud —, siis äkke taga ta hakkas peagi nii lõõtsutama ja komistama, et seda oli halb vaadata isegi vanal Juuru-

pil. Paari söögivahe järele ütlesid Maali jalad nii põhjalikult üles, et ta vaevu veel jõudis koju komberdada. See kava langes vette.

Siis hakkas vana Väinolt nõudma, et võtku see omale mõneks nädalaks puhkus ja tulgu põllule isa aitama. Ent Väino polnud eluajal põllul midagi teinud, ses suhtes oli isegi vana Juurup temast tugevasti üle, seepärast taipas Väino üsna õieti, et tema esimesed vaod kodutalu põldudel oleksid üpris piina- ja vaevarikkad, eriti aga kartis ta isa arvustust ja õpetust, mis kindlasti valusamini südamesse oleksid lõiganud kui töö lihastesse. Ses suhtes oli Väino oma isa põhjalikult tundma õppinud. Kui juba Eedi küllalt sai, kui juba Kaarel küllalt sai, mis siis veel Väino oleks saanud!

Ja Väino seletas isale, et tema alandliku palve peale puhkuse asjus komandant on vastanud eitavalt. Väinot vajatavat alati tõlgina ja kohalikkude olude tundjana. Temata ei saadavat kuidagi läbi.

Isa sülitas.

„Siis tule vähemalt mõnikord varem koju ja äestagi, kas või pool söögivahetki! Mina, vana inimene, pean hobuste järele vantsima justkui karjapoiss, aga sina istud kodus ja tillad jalgu!"

Sestsaadik tuli Väino alati hiljemini sööma kui varem ja mõni päev ei ilmunud ta üldse koju, võttes emalt targu midagi söögipoolist alevisse kaasa.

Ega see vana tuju tõstnud! Kuldne sakste aeg, mida ta oodanud kui paradiisi, ähvardas talle kujuneda lausa orjapõlveks, temale enesele, suure talu peremehele. Aga muidugi oli Eedi ikkagi rohkem süüdi kui saksad — see poisiraisk, kes nii häbitul kombel oma isa sisse oli vedanud, talle vanul päevil toonud kaela raske töö ja pilke

ning naeru. Väino, tudeng ja tulevane diplomaat, oli ju alati isa lemmikuks olnud, samuti Piia. Ja asjaolu, et Väinogi nüüd omajao sai, väljendas, kui sügavasti vaene peremees kannatas.

Piiale lõi vana käega, seda suurt prouat oli raske linnast kätte saada ja ema juba hoolitses tema pakkide eest — kas või salaja. Aga Ennale jäi siiski, lõpuks, vana mõte peatuma: kas ei võiks tüdrukut äestama panna?

Talude põldudele hakkas juba ilmuma naisi ja isegi preilisid tööle, sest mehed hakkasid saladuslikult kaduma. Mis siis sellest oleks, kui Enna veidi äestaks? Karjapoissi sunniti seda tegema lõunavaheaegadel, kuid sellest piisas vähe. Enna aga nokitses veidi aias ja siblis tubades, ent suuremalt jaolt veetis aega lugemise, külaskäikude ja muu sigri-migriga.

Kui peremees sellest naisele kord juttu tegi, et Enna äestama võiks hakata, kohkus vaene perenaine nii ära, et ta suugi lahti jäi.

„No mis jutt see küll on?! No kuidas Enna ometi läheb sulase eest põllule? Ta ei oska ju hobuseidki juhtida. Ja mis ütlevad inimesed? Koolitatud tütarlaps, gümnaasiumi lõpetanud... Kõik naeravad ta, vaesekese, välja ja ta ei tihka enam nägugi kuskil näidata!"

Peremees nohises. Temagi meelest olid argumendid enam-vähem õiged, kuid ta häda oli suur, ja kui mängus oli tema oma kõrge isik, siis ei tohtinud teised temast ometi üle olla.

„Leidub gümnaasiumis käinud tüdrukuid küllalt, kes põllul töötavad," vastas ta omakasupüüdlikult, kuigi varem ka ise sääraseid tüdrukuid oli mõnikord nööganud. „See äestamine on ju mänguasi, sport, nagu nad nüüd ütlevad. Vaat Saksamaal, lugesin hiljuti lehest, peavad

kõik koolitatud noored inimesed töökohustuse läbi tegema ja kuuldavasti tahetakse meiegi omi sinna saatma hakata. Seal peavad nad ka taludes töötama ja kõik tööd läbi tegema, mis talus ette tulevad. Miks siis minu talu halvem on kui mõni Saksamaa talu?"

Muidugi, peremees südames isegi ei pooldanud sellist „nalja", aga häda ajab härja kaevu.

Perenaine oli veelgi rohkem kohkunud. Kuid ta leidis uue argumendi:

„Ja noh Saksamaal... Kui Enna Saksamaale säärasele tööle saadetakse, see on iseasi. Aga kodus...!"

Sellegi argumendiga nõustus peremees endamisi, ent ta urises:

„Ise sa neid sakslasi ei salli ja nende sisse ei usu, aga mis see Saksamaa talu siis parem on kui minu talu?"

Sellepeale ei osanud perenaine midagi vastata. Ta pühkis nina ja kuivatas silmi. Laste heaks oli ta ju valmis kõik tegema. Kas või ise äestama minema. Eedi oli iseasi. See oli Eedi. Aga Enna! Muidugi Enna polnud Piia. Aga ta oli siiski Enna! Ema hea süda ei saanud kuidagi lubada, et Enna äestaks nagu... nagu mõni karjatüdruk! Tema tütar! Koolitatud tütar! Nii oli selle ema süda veel omas ringis kinni, ringis, kus ta liikunud eluaja.

Peremees mürahtas lõpuks mõrudalt:

„Kõigist on sul hale, kõigist on sul kahju. Aga mina... Mina pean hommikust õhtuni orjama kui sunnitööline. Ja kõik parastavad ja naeravad pealegi. Kurat! Kui keegi mulle appi ei tule, jäävad põllud täis külimata ja normid andmata. Sedaviisi võetakse veel talu käest ja meie jääme nälga. Ka sinu Enna. Vaat Väino, sunnik, ei taha enam kojugi tulla. Aga ma tean väga hästi, et

sa talle igakord, kui ta tuleb, leivakoti kaasa annad. Mina pean siis nüüd üksi kõikide eest orjama."

Kui seda juttu oleks kuulnud mõni üleaedne, oleks, mõistagi, jälle naeru ja nalja saadud vaese Juusa peremehe arvel. Ta seisukord oli tõesti halenaljakas.

Ema Leenu pühkis silmi:

„Kas siis tõesti ometi ühtki inimest kustki ei saa?"

„Tead seda isegi, et ei saa. Katsu, kas leiad. Nad siin ümbruskonnas tunnevad head meelt, et mina nüüd ise orjama pean, ja ei tule jonni pärast."

Mõni vanem alevimees ja -naine oli siiski Juusal käinud kaupa tegemas, aga nad olid nõudnud säärast tasu, mida vana Juurupi süda maksta ei lubanud. Ta oli vaid vihastunud ja kaubategijad tüliga minema saatnud. Ta pidas seda narrimiseks — sääraseid tingimusi, tema seisukorra üle irvitamiseks, kuigi nõutud tasu polnud tavalistest piiridest väljas. Ent Juusal säärast tasu maksta ei tahetud, mis kuulus kõrgemasse liiki. See oli juba vana asi, Juusa vana traditsioon. Juusal polnud seni ju peale popside ja oma perekonnaliikmete palju keegi töötanud. See oli odav tööjõud. Kuid aleviinimesed teadsid väga hästi Juusa praegust seisukorda ja nad tulid lootuses, et ehk häda ajab seski suhtes härja kaevu ja sunnib vana Juurupit järeleandmisele. Juusa polnud armastatud töökoht, Juusa asju teati; kummatigi loodeti, et kui hästi makstakse, siis vahest võiks ju katsuda. Kuid seegi lootus ei täitunud.

Enna päästmiseks lubas perenaine ise ringi vaatama hakata. Eeskätt meenus talle jälle Salme.

Salme pidi tööl käima. Teisiti tema juba ei saanud. Tema maalapike teda ja lapsi ometi toita ei suutnud. Kalju oli küll naabervallas karjas, kuid karjalapse palk

oli nüüd veelgi napim kui vanasti ja ema kartis, et seda ei jätku arvatavasti Kalju enesegi talviseks ülalpidamiseks. Viivi oli aga nüüd juba suurem, teda võis ema tööle kaasa võtta ja kodu üksi jätta, sedavõrd oli emal kergem.

Juusa perenaisel polnud Salmega just kunagi halba vahekorda olnud. Vahekorrad olid ju peremehe teha. Perenaine pigem silus ja pehmendas neid vahekordi, kui et ta neid oleks halvemaks teinud. Pealegi pidi Salme teadma, et perenaine selles süüdi ei olnud, milles Salme peremeest võis süüdistada. Vastupidi, Salme pidi teadma, et perenaine mõneski suhtes peremehega vastolus oli ja tema vaateid näiteks saksste kummardamises ei jaganud. Pealegi — ja sellele pani perenaine erilist lootust — olid Salme poeg ja tema poeg ju nüüd kahekesi nii öelda kaasvõitlejad, seltsimehed, nagu öeldi kommunistide leeris, olid kahekesi koos lahkunud ja jagasid nüüd ühist saatust. Ja Eedi suhtes ei olnud ju perenaine midagi halba öelnud, ta vaid kannatas tema pärast; isegi Arno suhtes polnud perenaine midagi halba öelnud. Nii või teisiti pidi Salme seda teadma, vähemalt taipama, kuigi kokkupuudet peaaegu ei olnud. Peale kõige muu tuli sedaviisi nagu välja, et perekonnad olid nagu ühise saladuse läbi seotud: kaks poissi oli lahkunud ühes, ent keegi peale perekondade ei teadnud, et nad koos olid lahkunud. Ka sellele pani Juusa perenaine häid lootusi Salme tööletuleku suhtes. Katsuda ju võis. Ja Salme oleks tüse tööjõud praegusel Juusal, oi, ta sobiks sinna nagu leivatükk näljasele! Salme võis äestada, kündagi, Salme võis sõnnikut vedada, niita, kartuleid harida, masinatega töötada. Kõike võis Salme, kui aga tahtis. Seda perenaine teadis. Ennaga võrreldes oleks Salme lausa hiiglane väeti lapse kõrval. Ja Ennat päästma ema Leenu Salme juurde läkski.

Salmet oli tema poja kadumise pärast mitu korda üle kuulatud, aga ta seletas üsna õieti, et tema ei tea, kuhu poeg läinud.

„Partisanide juurde?" küsiti ähvardavalt.

„Väga võimalik," vastas Salme avameelselt.

„Aga kuhu?"

„Ma ei tea."

„Valetad!"

Salme kehitas õlgu.

„Kui ma teaksin, kuhu ta läks, siis ma ei või ometi teada, kus ta praegu on. Ega ta ühel kohal ikka püsi."

Seski suhtes oli tal õigus, seal polnud ülekuulajatel midagi parata.

„Miks ta läks?"

„Küllap ta seda ise paremini teadis."

„Aga ta oli alaealine."

Salme kehitas uuesti õlgu.

„Alaealine või mitte. Oma pea oli tal otsas."

Muidugi, Arno isa oli maha lastud; arusaadav, et poeg seda läks tasa tegema. See oli ülekuulajate lihtne loogika. Aga ema vastu ei saadud mingeid konkreetseid süüdistusi esitada. Muidugi oli ka tema ülekuulajate arvates „neetud kommunist" ja pidas nendega sidemeid. Ent kindlaid andmeid ei olnud.

Asjaolu, et Arno käigust Loiksaare maja juurde keegi midagi ei teadnud, tuli Salmele suureks kasuks. Vastasel korral oleks tema käsi üsna teisiti käinud, kui ta üldse veel oleks „käinud" ...

Sedagi arvestas ka perenaine Leenu, kui ta kord õhtul Salme poole läks.

Salme võttis ta lahkelt vastu ja kutsus tuppa.

Siin aeti tükk aega juttu üsna erapooletuist asjust —

ilmast, juurviljast, kodustest talitustest —, piinlikult hoides ainete eest, millistes võis karta lahkarvamusi.

Lõpuks viis perenaine jutu töödele. Ta kurtis, et hirmus raskeks on läinud temagi elu sestsaadik, kui Eedi lahkus. Ent miks Eedi lahkus, sellest ta muidugi midagi ei lausunud.

„Kas oled sa, Salme, poistest midagi kuulnud?" julges ta siiski pärida, et teisele alla kriipsutada ühist saladust. Kuid uudishimu ja emaarmastus muidugi mängisid ka oma osa.

Jaa noh, kus Salme seda öelda oleks võinud, kui ta ka poistest midagi oleks kuulnudki. Perenaine kuulus vaenlaste leeri, kuigi ta oma poeg oli mängus.

Salme lausus kalgilt:

„Pidasite seda Eedit alati teistest halvemaks, aga nüüd näete, kui tarvilik ta teile oli. Nüüd ei saa teised enam ilma temata jalul püsida."

Ja ta naeris.

Perenaine rehmas käega ja halises:

„Taevake, ajad on säärased! Inimesi tööle saada on raske. Kel oma peret ei ole, see on püsti hädas."

„Ja, jaa," venitas Salme ebamääraselt. Ent muhelus tikkus talle vägisi suhu. Oma peret! Kas Väino ja Enna polnud oma pere? Piiast rääkimata. Ent Väino, selle asemel et omale ja vanematele leiba kasvatada, tegi Kaini tööd. Ja Enna, kuuldavasti, õppis kõvasti saksa keelt ning käis alevi seltsimajja sakslastega tantsima.

Salme süda kõvenes. Ta taipas väga hästi, milleks perenaine tulnud. Ja kuigi tal perenaise vastu isiklikult midagi ei olnud ja kuigi ta mõndagi oleks teinud Eedi pärast, otsustas ta kõvaks jääda ja mitte järele anda.

„Nojah, kui oma peret ei ole," lisas ta veelgi. „Võõrastega muidugi on teine asi."

Ja tundis jälle, et hirmus paha on rääkida inimesega, kes kuulub vastasleeri, kes on lausa nagu teisest maailmast. Nüüd olid nad hädas! Seepärast, et Kaarli ära tapsid ja Eedi kodust lahkuma sundisid! Seepärast, et neil vaja oli Arnot minema kihutada. Seepärast ei saanud nad nüüd Salmet ka tööle. Imelik küll! Tulid neile kuldsed saksa ajad, aga kui vanad tööorjad enam käepärast ei olnud, siis oli talu kohe hädas ja peremees, suur härra, pidi palehigis kas või nuttes omale ise leiba kasvatama.

Perenaine justkui mõistis teise mõtteid. Ta pühkis nina.

„Jah, jah, Salmeke, ega kerge ole. Ega mina ju sakslasi pole oodanud. Aga hakati maad andma. Sinugi mees võttis maad. Taevake, muidugi, maa kulub igaühele ära. Mis nüüd sellest rääkida. Ja mina küll poleks Kaarlile selle eest midagi tegema hakanud, et ta maad võttis. Meie saime ju oma maa jälle tagasi. Kõik oleks sellega võinud jääda. Ja Kaarel oleks jälle võinud oma töö juurde asuda..."

Ses suhtes oli perenaine vähemalt otsekohene. Seda Salme uskus. Ja seegi oli midagi.

Perenaine jätkas:

„Minupärast oleks see maatükk Kaarli pidada võinud jäädagi. Rendi kujul või nii — või jälle töö eest. Kõigega oleks võinud kokkulepet saada. Kui asja ilusasti ja inimlikult ajada. Aga noh, vanamees..."

Ja noh, vanamees... Kindlasti oleks ilma „vanameheta" Juusal teisiti elatud ja ka Kaarel oleks elus olnud. Sedagi mõistis Salme väga hästi. Ja ta polnud perenaisele pahane.

Salme vaikis endiselt, perenaine jätkas:

„Kaarliga, kadunuga, sain ka mina ikka hästi läbi. Ja Arnoga, poisiga, kah. Ta oli sõnakuulelik ja viisakas. Midagi ma tema kohta halba öelda ei saa. Kahju, et see asi kõik nii läks. Aga loodame, et sakslasedki kord niisama lahkuvad nagu venelased ja poisid tervelt tagasi tulevad. Siis hakkame kord jälle kõik ilusasti elama."

„Kas sina ka siis ootad sakslaste lahkumist?" küsis Salme veidi üllatunult.

„Taevake, mis head siis nemad mulle on toonud!" imestas perenaine avameelselt. „Millest me siis praegu räägime? Eks ikka nendest hädadest, mis nad kaasa toonud. Ega sina ju minu peale kaebama lähe, kui ma sulle seda kõike puhtalt välja ütlen. Meil ju mõlemal poisid saksavastaste leeris. Ega see elu ikka kaua nii saa kesta. Normid aina kasvavad. Töökohustused samuti. Töötegijad aga nopitakse ära. Mis sellest välja tuleb! Mina küll loodan ja usun kindlasti, et endised ajad tulevad jälle tagasi, kui see kole sõda ükskord mööda on. Vanamehele ütlesin ma juba sõja alguses, et ära looda sellest sõjast midagi head, sõda on ikka sõda. Noh, nüüd saab temagi seda tunda. Ei, endise aja vastu mul midagi ei ole."

Vaigiti jälle, siis tuli see, mida Salme ootas ja mida perenaine nii hoolikalt ette valmistas:

„Hoiame ikka praegu endiselt ilusasti kokku, Salmeke, siis saame ka tulevikus ikka jälle ilusasti läbi. Ega need sõjad ja koledad ajad igavesti kesta. Sa tule meile jälle appi, mina ei unusta seda kunagi, kes mind häda ajal aitab. Oleme varem Juusal ühes tööd teinud, saame ka edaspidi tegema. Mis sa sellest arvad, Salme?"

Ja perenaine pühkis nina.

Salme vastas:

„Sinule läheks ma küll appi, aga vanale Juurupile ma küll ei lähe."

See oli öeldud kindlalt ja kõhklematult.

„Mis ka tulevik toob," jätkas Salme „aga vana Juurupi põllul ma küll enam ei tööta kunagi. Ennem suren nälga. Sina, perenaine, peaks ise ka sellest aru saama. Mu mees on tapetud selle eest, et ta sinu mehe talust maad võttis. Ainult selle eest. Muud süüd tal ei olnud. Kas see ei ole siiski hirmus tegu?! Ja nüüd peaksin mina minema „appi" sellele inimesele, kes mu mehe surmas süüdi on...! Teil oli maad küllalt, rohkem kui vaja. Kui tulid ajad, kus taludest hakati maad andma, siis oleksite teie sellest aru pidanud saama, et aeg on aeg ja nõue on nõue. Kas minu mees selle eest Juurupile või kellelegi teie seast elu kallale kippus või kurja sõnagi ütles — kõige selle eest, mis tema — ta isa ja minagi ülekohtuselt Juusal oleme kannatanud? Ei, ta võttis ainult tüki maad, et seda harida ja sealt leiba saada enesele ja oma perekonnale. Vaikne mees ta oli, leplik. Milleks teda vaja oli surma saata ja meid kõiki viletsusse tõugata? Peremees tahtis ju mindki kinni lasta võtta, ähvardas maha klõpsutada, lubas mu maja maha lõhkuda, mu varanatukest omale „kahjutasuks" nõuda. Ta oleks seda vist teinudki, kui oleks saanud — või kui teil seda Arnot vaja ei oleks olnud. Milleks seda kõike vaja oli? Paljast ülbusest, paljast kurjusest tehti seda, uhkusest ja kõrkusest. Teist ei peetud inimeseks. Sellepärast, et ta vaene oli. Ja Arno asi ka. Noh, poiss läks inimesi hoiatama, keda tappa taheti, sinu oma poja süda ka ei kannatanud seda välja. Aga siis tegid peremees ja Väino sellest suure numbri, tembeldasid Arno kurjategijaks, kuulutasid ta lindpriiks. Milleks jälle sedagi vaja

oli? Arno ei oleks pruukinud nii pakiliselt kodust põgeneda, kui Väino poleks nii peale pressinud. Ja peremees kah. Ma tean ju kõik. Eedi ise rääkis."

„Aga nad oleksid ta hiljem ära tundnud," pühkis perenaine silmi. „Ja siis oleks Eedi ka hädas olnud. Ja meie kõik."

„See võib olla," vastas Salme karmilt. „Aga miks seda asja tuldi ajama nagu jälle mõnd hirmsat süütegu? Kas sedagi ei oleks võidud inimese moodi ajada, omavahel tasakesi kokku leppida? Aga peremees tuli hiljem sellegi asja pärast siia ähvardama ja süüdistama. Meie olevat tema poja ära nõidunud, rikkunud ja hukka saatnud. Lubas sellegi eest kätte maksta ja kes teab veel mida. Mina ei hakka tema sõnu kordama. Mina ega minu mees pole kunagi niisuguseid sõnu rääkinud teie vastu. Kogu meie perekond kunagi mitte. Ei kellegi vastu midagi. Miks peremees seda teeb? Miks ta arvab, et tema meie vastu kõik võib omale lubada, mis talle pähe tuleb? Aga eks ikka seepärast, et ta meid oma orjadeks peab, kellel ei ole sääraseid inimese õigusi kui temal. Ja kui sina ütled, et endised ajad tagasi tulevad, siis mina seda küll ei taha ja loodan, et seda iialgi ei sünni. Ajad peavad muutuma nii, et üks inimene ei saa teist taga kiusata ega teise vastu niisuguseid asju teha, mis jõledad on."

Perenaine oli üpris masendatud.

„Sa armas jumal jah!" katsus ta vabandada. „Vanamees on juba kord sihuke, mis ma sinna saan parata! Aga sa tead ju, Salmeke, et ega mina temaga alati ühel nõul ole."

„Seda ma tean," vastas Salme. „Ja seepärast ma ütlesingi, et sind aitaks ma küll, aga teda mitte. Ja ka Väinot mitte. Väino on ju ka teie peres suur võimumees.

Tema ju selle Arno peale jahti pidada tahtiski. Kuidas ma lähen ja ütlen talle tere hommikut! Ja töötan tema heaks, et tal mõnus pala laual oleks. Igal asjal on oma piir."

„Aga Arnol lasksid sa talvel tulla..."

„See oli rohkem Eedi pärast. Eedi tuli ja rääkis... Arno ise tahtis minna — ka Eedi pärast. Nad olid ju sõbrad. Aga hiljem kahetsesin ma sedagi."

Perenaine ohkas.

„Sa oled ikka väga vali, Salme," ütles ta. „Nii hullud need asjad kõik ei ole, nagu sa räägid. Sina, sinu mees ja sinu lapsed olete ometi Juusa talu leivast elanud ja elus edasi jõudnud ja..."

„Kuhu edasi jõudnud?" naeris Salme. „Niikaugele jõudsime, et saime Juusa talust maad, aga selle eest lamab minu mees justkui koer mättas ja mina ei tohi seda kohtagi vaatama minna. Kaugele jõudis ta küll!"

„Jah, aga see maa oli ometi meie oma!" hakkas perenaine ägedaks saama. „Kui sinu mees oli ainult pops meie talu serval, siis see ometi ei andnud talle õigust meie maad omale võtta."

„Õigust!" naeris Salme. „Ta oli selle maa mitmekordselt tasa teeninud!"

„Tühi jutt! Teise teenistuses olemine ei tähenda ometi tasateenimist! Siis võib iga sulane talust omale tüki maad ära võtta!"

„Ega see paha oleks, kui igal sulasel oma maa oleks ja igaüks hariks oma maad. See oleks ka õigus. Ja tüli ja pahandust oleks maailmas palju vähem."

„Eks ostnud siis iga sulane omale ise maad — nii, nagu seda tegid kord taluperemehed."

„Taluperemehed said kord mõisadest maad, aga sulastele ei müünud seda keegi."

„Jaa noh, kes selles siis süüdi oli? Taluperemehed selles süüdi ei olnud."

„Noh, kui süüküsimusest rääkida, siis kas Kaarel selles „süüdi" oli, et talle talust maad anti?"

Seepeale jäi perenaine vait. Aga ta oli kõvasti solvunud. Ta oli ju ometi suure talu perenaine — ja see Salme, see popsinaine ikkagi, läks lausa häbematuks. Mõõt oli ikkagi kahesugune. Sellest perenaine üle ei saanud. Mis ühele lubatud oli, see polnud teisele lubatav.

„Tulin sinu poole heade mõtete ja sõnadega," hakkas perenaine lahkuma. „Aga sina lähed asjata teravaks. Kaebad, et minu mees sulle kõiksuguseid sõnu on öelnud, aga kui sa ise nii tormakas oled, siis ... siis ..."

„Siis on sinu mehel ikka õigus veel „tormakam" olla?" naeris Salme. „Aga kus see minu tormakus on? Et mina ka natuke enese eest seisan? Rohkem küll ei midagi. Ähvardusi ega häbematusi pole ma sulle öelnud. Pole sinnapoolegi. Aga, vaat, sedagi ei taha sa mulle lubada, et m i n a kah enese eest seisan. See on jälle sinu ja su mehe eesõigus."

Perenaine lõi käega. „Ei noh," ütles ta. „Näha ikka, et minu mees sinu ja sinu mehe vastu ka ikka päris ülekohtune pole olnud. Kui niiviisi asju tahetakse ajada ..."

Ja ta lahkus mornilt.

5

Viimaks leidis perenaine Leenu siiski ühe abielupaari alevist, kes nõus oli Juusale tööle tulema. Linnades ja alevites hakkas juba kibedamini nälga tunduma ja paljud inimesed, kel selleks eeldusi, otsisid ise võimalusi

taludesse pääsemiseks — kas tööle või korterisse või suvitama või kuidas kellelegi sobis — lootuses toiduallikaile vähemalt ligemale pääseda. Aga töövõimelisi, tööoskajaid või töötahtelisi oli nende seas vähe. Need olid enamikus vanad inimesed või noored tütarlapsed või ka naised lastega, nii siis mitte just väga soovitav element taludes. Töövõimelised nooremad mehed juba taludesse enam ei pääsenud.

See abielupaar, kellega Juusa perenaisel lõpuks kaup sobis, oli veel kaunis kõbus ja varemalt taludes teeninud, aga selle saamiseks pidi Juusa perenaine tarvitama väikest kodust võltsimist: seda tasu, mida abielupaar nõudis, ta muidu anda ei võinud kui salaja, tasu õiget suurust mehe eest varjates. Nii „kõrge" tasuga Juusa peremees poleks leppinud, pigem võisid põllud seemendamata jääda ja ta ise hambaid kiristades edasi vaevelda. Et tasu tuli maksta toiduainetes, siis oli perenaine, loomulikult, selle kätteandjaks ja sellest võis ta peremeest veidi ka valesti informeerida. Tal oli abielupaariga salajane kokkulepe, et see teda peremehele ei reedaks — ja muudele inimestele ka mitte. Ent kuigi abielupaar, mõistetavalt, peremehe suhtes oli kindel, ei olnud ta aga oma lähematele tuttavatele seda päris mitte — ja nii nõrises saladus tasakesi ümbruskonna avalikkusse, mis muidugi jälle tegi vaid rahvale head nalja Juusa peremehe arvel.

Seega oli kriis Juusal esialgu lahendatud — tänu perenaise energiale ja ta hirmule, et Enna äestama aetakse. Enna au oli päästetud ja perenaise hea emasüda võis ses suhtes jälle rahulikult tuksuda. Enna võis endiselt aias kõndida, lillekesi ravida, lugeda, kurameerida, end ehtida ja näitemänguproove pidada. See sobis hea ema

arvates talle igatahes palju rohkem kui äestamine koledal tolmusel põllul.

Abielupaar oli esialgu palgatud ühe kuu peale, mees ja naine käisid alevis ööbimas ja ilmusid hommikuti tööle. Mees hakkas kündma, naine äestama, vana Juurup võis raskema töö needusest vabaneda ja jälle rohkem arvustada ning üle vaadata teiste tööd. See sobis talle igatahes palju rohkem kui adra taga higistamine, ja ta leidis, et elu oli jälle meeldivamaks läinud. Vaid külida tuli tal enesel ja muidki kergemaid toiminguid sooritada, ent see oli peremehele peremehe arvates ka üsna kohane.

Kahjuks hakkas tasapisi uus pilv kerkima Juusa kohale: Eedi lahkumise küsimus. Esialgu usuti ümbruskonnas üsna meelsasti, et Eedi, see igavene Juusa tööori, viimaks ometi mässama oli hakanud, isaga tülli läinud ja kodust lahkunud. Tal oli viimasel ajal selleks rohkem eeldusi, sest teati ka tema tülist Väinoga ja lahkarvamustest Kaarli suhtes. Väinoga polnud ta ju kunagi hästi läbi saanud, peamiselt seepärast, et Väino teda alavääristas, pilkas, seega väikeselt teda kibestas ja ta elu mõrudaks tegi. Eriti sestsaadik, kui Väino astus sakste teenistusse, teati nende vahekord iseäranis halb olevat. Nii et Eedi võis tõesti sellega hakkama saada, et võttis pambu selga ja ütles kodustele adjöö. Tubli poiss see Eedi! ütlesid seepeale paljud. Vaat, kui ära läks, kohe talu hädas ja vanamees astugu ise adra taha! Ning seepärast oligi eriline lust vaadata, kuidas vanamees higistas ja kirus. Esiteks tegi enese Kaarlist vabaks, siis ka pojast! Aga tulemused olid üsna kibedad talle. Ja see kulus talle ära. Õppigu nägema, et töötegemine on üsna teine asi kui teiste utsitamine.

Ent ajajooksul hakkas Eedi lahkumine kahtlaseks minema. Kui Juusa inimestega sellest keegi rääkida katsus, et kus Eedi praegu on ja kuhu ta läinud, siis oli vastuseks, et linna, ja rohkem mitte üks mõhk. Väga saladuslik vaikimine. Noh, hea küll, ei tahetud patuoinast rääkida, sellest võis ju aru saada. Aga ikkagi. Enna, kui ta vennast rääkida katsuti, punastus koguni, perenaine Leenu nuuskas poja mainimisel nina ja vana Juurup ise hakkas nohisema kui pahane härg. Noh, hea küll, see läks pahameele arvele, sedagi võis mõista. Aga kõige kahtlasem oli Väino käitumine. See, kui vennast rääkima hakati, ägestus ja ütles sõnu, mis olid vägagi imelikud, eriti kui Väino vintis oli. Teati rääkida, et ta kord säärasel puhul venda isegi kommunistiks olevat „sõimanud" ja lausunud:

„Läks sinna, kus tal rohkem omasuguseid..."

Misugusesse linna see Eedi siis õieti läks? Ja mis ta seal tegi...?

Maaoludes on säärased asjad ümbruskonnale vägagi huvitavad ja nende ümber keerutatakse ning keerutatakse pealegi. Kuni lõpuks keegi nupumees jõudis otsusele, et, kuram, kuhu see Eedi mujale läks kui Arnoga ühes partisaniks! Arno oli ju viimasel ajal Eedi südamesõber olnud. Arno lahkumist peeti ka esialgu üheks Eedi lahkumise põhjuseks; arvati, et Arnogi Juusal enam hakkama ei saanud või vana Juurup ta elu kibedaks tegi. Oletati isegi ähvardusi ja muid asju vana Juurupi poolt Arno aadressil, sest Arno oli ju Kaarli poeg ja siis teadagi... Esialgu arvati, et ka Arno lahkumise pärast Eedil, võib-olla, vanaga kõvaks tüliks läks, sest Eedi pidi peale kõige muu ilma Arnota üksi orjama hakkama ja ta koorem aina suurenes seega.

Aga kui nupumees oma otsuse oli andnud, siis hakkas asi kõigile paistma õiges valguses. Jajaa. Arno ja Eedi kadusid ju ühel ööl... Juusa peremees rääkis küll mõnele ligemale tuttavale, et tal pojaga päeval pärast Arno lahkumist pahandusi olnud ja poeg pärast seda linna läinud. Aga väga imelik oli siiski, et poisid mõlemad korraga külast kadusid.

Seda enam, et vallavalitsusele kustki teadet ei tulnud, kuhu Eedi uuesti sisse kirjutatud oli. Vallavalitsuses muidugi ei hakatud sellest esialgu numbrit tegema. Vallavalitsus ei tarvitsenud esialgu teadagi, et kodanik see või see on vallast kuhugi ära sõitnud. Kuna ju keegi sellest vallavalitsusele Eedi suhtes ametlikult midagi ei teatanud. Mitteametlikult teadis vallavalitsus Eedi äraolekust küll, aga kuna Eedi oli Juusa peremehe ja endise abivallavanema poeg, siis ei kõlvanud ometi selle tähtsusetu asja pärast kohe ametlikuks minna. Perekondlik asi. Võib-olla poiss on kuskil sõidul, võib-olla ta ei taha end uues kohas sisse kirjutada — külalisena või nii — mine tea.

Aga kui jutud Eedi metsaminekust ikka valjemaks muutusid, ütles kord uus abivallavanem vanale, kui see mingi asja pärast vallamajja ilmus:

„Kuule, Juurup, mis lora nad sinu pojast ajavad, et ta metsa olevat läinud...? Kirjuta poiss ametlikult välja ja las ta kirjutab uues elukohas enda korralikult sisse. Siis tuleb sel loral lõpp. Muidu..."

Vana Juurup hakkas pahaselt nohisema ja läks näost üleni punaseks.

„Sina hakkad seda vananaiste mõga mulle kordama!" susises ta. „See nüüd mõni mehe jutt!"

„Ega mina midagi..." vabandas võimumees, kelle

talu veidi väiksem oli kui Juurupi oma ja kel sugugi lusti ei olnud endise vallavanema-abiga tühise asja pärast tülli minna. „Aga inimesed räägivad pealegi igasugust putru. Parem oleks see likvideerida. Muidu tullakse veel vallavalitsusele ette heitma, et ta ei täida politseimäärusi ja nii edasi. Alev ju ligidal... Seal on igasuguseid inimesi... Tead isegi.."

Vana Juurup lõkendas näost, ent ta pilk oli kõrvale pööratud.

„Kuradid oma pläraga! Et neil mujale ei ole oma hambaid ajada! Ma olen ju rääkinud, et ma poisiga... ah... See prohvus läks käest ära... Ja siis võttis kord kätte ja läks. Lubas linna minna. Minule ta muidugi nüüd kirju ei saada. Ei mina tea, kus ta praegu on ja miks ta end kuskile sisse ei kirjuta."

„Hm... See on imelik küll... Miks ta siis sisse ei kirjuta...? Varjab end isa eest või? See pole poisist sugugi ilus tegu... Jah, mis sa tahad teha! Häda on nende lastega. Kas tal linnas kuskil sugulasi ka on? Võib-olla on nende pool?"

„Võib-olla," venitas vana Juurup. „Piia on ju linnas. Leidub seal teisigi. Võib-olla pole poiss veel omale korterit leidnud. Istub kuskil serva peal. Ja need ka ootavad igapäev, millal temast lahti saaks. Seepärast ei taha ka sisse kirjutada."

„Nii võib ka olla," oli võimumees leplikult nõus. „Kui keegi kaebama ei lähe, siis võib ka nii elada. Kas seda vähe ette tuleb? Noh, minu asi see ei ole. Aga välja pead poisi oma talust ikkagi kirjutama. Siis on meie asi korras. Mis nad mujal teevad, see ei puutu meisse."

Vana Juurup õiendas sekretäriabi juures väljakirjutamist ja seletas sellelegi:

„Mis ma oma poisiga teen! Läks! Tal heagi minna. Aga kuula nüüd inimeste lora ja pahanda end! Kas mina tean, kus ta on? Ta on täisealine, mina tema eest ei vastuta. Võib-olla sõidab ühest linnast teise või ühe sugulase juurest teise juurde. Hulgub pealegi. Aga mis mina sinna parata võin? Kui isu täis saab, küll ta siis tagasi tuleb. Kui näeb, et mujalgi pudrumäed ilma tööta ei oota. Kodus põlgas tööd raskeks. Aga peaks poiss aru saama, missugune aeg nüüd on!"

„Ja muidugi," nõustus sekretäriabi viisakalt. „Ajad on rasked, kõik peame kannatama. Ainult — noored inimesed — ega nemad millestki hooli..."

Sealjuures polnud sekretäriabi vist kuigi palju Eedist vanem.

„Mina kirjutan ta välja," lausus vana Juurup nohisedes. „Sellega olen mina oma kohuse täitnud. Ootasin teda igapäev tagasi, seepärast ei rutanud selle väljakirjutamisega. Et vahest võtab rutem meele pähe. Aga noh, kui uurima hakatakse... sündku siis teie tahtmine. Ja tehku tema siis ise, mis ta tahab."

„Muidugi, nii on õigem," oli sekretäriabi jälle nõus. „Küll ta ilmub jälle koju. Ega nüüd linnas küll neid pudrumägesid palju leidu. Maal on ses suhtes ikka etem."

Sekretäriabi märkas küll, et suur vägev Juusa peremees kuidagi nagu veidralt rääkis, kuidagi nagu vananaiselikult; see polnud sugugi Juusa peremehe hariliku tooni moodi. Aga sekretäriabi oli väike mees Juusa peremehe kõrval ja ta otsustas endamisi, et kuidas need lood ka on, tema pigem ei tee sellest kõigest väljagi.

Seega oleks asi kõik jälle nagu korras olnud.

Aga möödus päevi ja ühel hommikul kutsuti Väino komandandi ette.

Komandant silmitses Väinot tükk aega vaikides ja suitsetades pealaest jalataldadeni, siis kustutas sigareti tuhatoosi ja lausus järsult:

„Teie vend on bolševikkude partisan, Juurup, ja teie olete seda minu eest pikemat aega varjanud!"

Väino nõksatas kogu kehast. Ta oleks maa alla vajunud. Ja ta esimene tundmus oli kiristav viha venna vastu: Neetud kaabakas, lontrus, siga! Selline närakas ja reetur! Sest Väino teadis kohe, et tema käsi nüüd enam hästi käima ei saa. Ja isal samuti. Kurat! Oli seda vaja?! Selline vilets poisitolkus! Vaat õigem oleks ikkagi olnud ta tookord kinni võtta ja... ja...! Ning isa oma „tarkusega" on siiski vana tola! Küllap ta nüüd saab!

Kõik need mõtted jooksid Väino peast läbi, kui ta kannad kokku lõi ja käega koogutas:

„Teatan alandlikult, Herr Sturmhauptführer, see pole tõsi!"

„Mis?!" kisendas komandant. „Mul on täpsed andmed! Haa! Teie salgate! Unustate oma kohustused, valetate! Ja mina pean s e l l i s t k i informatsiooni mujalt hankima. Ah, vaat nüüd ma tean, miks teie kunagi midagi ei tea, miks teie olete rumal kui tobe! Teie sugulased on ise bolševikud, võib-olla kõik teie tuttavadki. Ja mina usaldasin teie kätte asju! Teie olite kursis kõigi saladustega! Kurat veel kord! Seda ma teile ei kingi! Reetur! Nüüd ma mõistan ka, miks meie seda Loiksaart ei tabanud. Kui reeturid meie eneste keskel on! Kurat veel kord! Ümberpöörd, marss! Teie kuulete veel minust."

„Aga... aga..." kogeles Väino peaaegu nutuse häälega. „Herr Sturmhauptführer, ta on ju mu vend... Ja ta lahkus kodust pärast Loiksaare salga tabamise nurjumist."

„See ei loe midagi," vastas komandant külmalt. „Seda halvem. Tähendab, ta ajas asja nurja ja läks siis. Ja teie teadsite seda! Mis tähendus sellel on, et ta teie vend on?! Rumalus. Teie olete führerile oma vande andnud. Selle ees ei maksa ükski vend midagi. Säärane vend, kes on führeri vastane, oleks pühalikult ka teie vastane pidanud olema. Mõistate? Kõik peab führerile ja ühisele asjale ohvriks toodama. Vend! Säärast lontrust nimetab vennaks keegi, kes tahab olla oma führeri truu teener! Ümberpöörd, marss! Hei, kes seal on meeskonnast? Pange Juurup kohe kartsu! Ja kõvasti valvata!"

6

Väino sai hiljem aru küll, et komandant temalt tõe äkilise üllatamisega välja pigistas ja et tal täpsed andmed puudusid; neid oli ka võimata mujalt saada kui vaid Juusa inimestelt ja Salmelt. Ent kartes pinnimisi tunnistas Väino hiljem kõik viimase peensuseni üles, isegi selle asjaolu, et neil omavaheline kokkulepe oli tehtud Salmega tõe varjamiseks. Väino kriipsutas eriti seda alla, et ta venda ja Arnot kohe areteerida tahtis, et ta kohe telefoni juurde tahtis minna, kui asja ära taipas, kuid et isa vastuseismine selle nurja ajas. See muidugi ei vähendanud tema süüd sakslaste silmis: mis tähendas säärase asja juures kellegi vana talumehe — olgu ka vana Juurupi — vastuseismine mingisugustel perekondlikel põhjustel! Ja mis führeri teener Väino oli, kui ta laskis oma ülesannetes end mõjustada säärastest asjadest?

See oli kõik väga halvasti, väga halvasti Väinole. Ta kartis halvemaid järeldusi. Ja endamisi kirus ta nüüd isa peaaegu rohkem kui Eedit. Äh, ega isa siis Eedi suhtes ju nii väga isaarmastusest leebe olnud, kui ei lasknud Väinol teda areteerida! Ta kartis Eedist kui tööloomast ilma jääda — see oli peapõhjus! Ja kartis sattuda sakste ning omasuguste põlu alla. Ent mis sai ta nüüd? Eedi, tööloom, läks ja laskis isal veel mitu head nädalat põllul vaevelda, kiruda ning inimeste naeruks olla. Ja põlu alt ei pääse lõpuks vana Juurup ka. Nüüd ta alles saab sellest täie maigu! Ja kes oli siis targem, kas Väino või isa, kes alati kiitles, et ta kõigist kõige targem on, ja Väinot pidas poisikeseks. Saagu nüüd tunda oma tarkuse vilja!

Veel samal päeval areteeriti vana Juurup ja Salme. Vana Juurup kirus endamisi Väinot, et poiss nähtavasti kõik üles on tunnistanud ja suud ei osanud pidada. Seepärast ei hakanud vana Juurup ka midagi salgama. Oli see aga masendav elamus temasugusele mehele, kui tema lõunalauas istudes tuppa astusid sakslased tuttava omakaitsemehe saatel ja kuulutasid suure Juusa peremehe areteerituks!

Vanal kukkus lusikas käest ja ta kahvatas näost valgeks. Tema areteeritud!

Omakaitsemees seletas talle lühidalt, milles asi seisnes. Et ta on punaste pooldaja! Ja samuti Väino! Kõik muu taipas Juurup isegi.

Mindi siis läbi küla, Juurup saksa püssimeeste keskel. Seda häbi, teotust, alandust!

„Kuradi Eedi!" sajatas Juurup endamisi. „Kuradi värdjas poja asemel! Kuradi ussipoeg!"

Salme istutas kapsataimi, kui nägi areteerijaid onni

poole suunduvat. Siis nii! Seda oli ta oodanud. Ta jäi peaaegu rahulikuks. Ta ei uskunud kunagi, et nende „vandenõu" avastamata jääks — juba Väino tõttu. Nüüd oli see siis tulnud. Ta oli mitu korda kavatsenud kodust lahkuda. Aga kuhu? Lapsega? Tööd võis ta ju kõikjal leida, kuid metsa minna, lapsega, ta ometi ei saanud. Millega hakkas ta seal ennast ja last toitma ja kust ta peavarju leidis? Kui otsida üles Loiksaare salk? Aga ei tea, kas teda seal heameelega nähakse, ta võib teistele seal oma lapsega vaid koormaks olla? Nii oli ta küllaltki mõtiskelnud ja kahelnud. Siirduda kuhugi võõrsile ja otsida seal tööd ju võis. Aga seal pidi ta enda tingimata sisse kirjutama. Ja mis kasu oleks siis kodust lahkumisel? Nad leiaksid ju tema peagi. Sugulased oleksid võinud ju teda vahest mõne aja varjata. Aga kui teda otsima oleks hakatud, siis muidugi eeskätt nende juurest. Ja leidmise korral oleksid ka sugulased kannatanud.

Pealegi oli Salme trotslik. Tema pole milleski süüdi. Tema mees tapeti süütult, tema poeg pidi seepärast põgenema, et läks inimlikult hoiatama teisi inimesi. Milles oli siis Salme süü? Tulgu! mõtles ta. Kui ma milleski „süüdi" olen, siis vaid selles, et mina ka veel elan. Muidugi, nad võivad piinata, võivad tappa, aga kindlat kohta nende eest ma ei tea kuskil. Üksi, ilma lapseta võiks veel katsuda end paos hoida, aga lapsega on see võimatu.

Laps sugulaste juurde anda ja ise pakku minna — sedagi oli Salme kaalunud. See oleks kõige õigem olnud. Aga ta polnud kindel, et tal ka sel viisil lõplikult korda läheks end varjata, kõikjal pidi ta ju enda ikkagi sisse kirjutama. Kas tema — naine — metsameeste hulka kõlbas ja kas teda sinna ka üksi, ilma lapseta, vajati, selles ta kahtles.

Ent peaasi, ta iseloom oli selline, et ta tundis end õige olevat, päriselt ei tahtnudki end varjata! Üks osa temast ju oli sellega nõus ja soovitas seda, ent teine osa mitte. Ja nii oli küsimus ikka otsustamata jäänud.

Salme läks komandantuuri, nuttev laps käe kõrval. Tal lasti kaasa võtta vaid paar hilpu. Kõik muu jäi — ei tea kelle hooleks. Ja komandantuuris võeti temalt laps ja anti — ei tea kuhu.

Oleksin pidanud siiski põgenema! mõtles Salme, kui temalt võeti laps. Ta teadis ju ka varem, et ega teda lapsega ikka ühte jäeta. Aga ta ei kujutelnud kunagi selle momendi õudust. Paos oleksime ehk ka mõlemad hukkunud — nii mina kui ka laps — aga pääsu lootust oleks ka ikkagi ehk rohkem olnud. Ja meie oleksime koos olnud. Vabaduses. Nüüd hukkume kindlasti mõlemad. Ja millistes tingimustes!

Ja ta kahetses kibedasti, et ta polnud kasutanud vabadust siis, kui seda veel oli.

Aga nii on see paljude vabadusekaotajatega; areteerimise moment on masendav, kõik, mis jäi vabadusse, paistab nüüd ütlemata veetlev ja kõike võimaldav. Kas see tõepoolest nii oleks olnud?

„Kus on su poeg?" oli jälle esimene asi, mida Salmelt nõuti.

„Ma ei tea."

„Valetad! Ta on Loiksaare salgas, seda teame meie nüüd väga hästi ja seda tead ka sina. Aga kus asub see salk?"

„Ma ei tea."

Naerdi.

„Sina ise kuulud ka sellesse salka. Ja sa ei tea! Sa olid nendega kogu aja ühenduses ja seepärast saatsid

sa sinna ka oma poja. Kindlasti on sul ka nüüd pojaga ühendus. Salgamine ei aita. Tunnista üles. Vastasel korral...!"

„Ma ei tea."

Uus julm naer.

Salme vastas:

„Võite teha, mida tahate, aga mida ma ei tea, seda ei saa ma öelda paremagi tahtmise juures. Poisid lahkusid, ma küsisin veel nendelt, et kuhu nad lähevad. Aga nad ei öelnud seda. Kui teil taipu on, siis saate isegi aru, et nad seda targasti tegid. Minupärast võite mu tükkideks raiuda, aga kui ma midagi ütlengi, siis on see vale. Sest ma ei tea tõtt."

„Vaat kus kuradi eit! Või ähvardab juba ette valetamisega! Seda ei usu ometi keegi, et sul aimugi pole, kus pool su poeg praegu on."

„Minupärast võib ta olla Loiksaare juures," vastas Salme. „Väga võimalik, et ta selle juures on. Aga kust võin ma teada, kuskohal praegu Loiksaar oma salgaga viibib. Ma ei käi ometi nendega kaasas. Ja ma ei usu, et nad ühel kohal püsiksid."

„Lori! Sul on nendega poja kaudu kindlasti ühendus. Küllap nuusid siit neile andmeid."

Salme kehitas õlgu.

Väga võimalik, et teda usutigi, aga et Loiksaar oma salgaga jäi tabamatuks, pidi selle meelepaha ja viha nüüd Salme kandma. Kui ta polnud Loiksaarega pidevas ühenduses, siis oli ta ometi inimene, kes selle salgaga oli mingisuguses ühenduses. Tähendab, ta oli siiski Loiksaare salgaga seoses, — järelikult ta oli Loiksaare salga liige! Ja et — selle loogika järele — keegi sellest salgast siiski oli tabatud, see oli suur võit! Ja kätte-

maksuga selle salga „liikmele" taheti kätte maksta ninapidi vedamine selle salga poolt, selle tabamatus ja püüdjate pettumus ja viha.

„Sinu poeg oli alaealine, veel täiesti poisike. Ilma sinu juhatuse ja õpetuseta poleks ta veel ise midagi osanud teha. Tunnista kõik avameelselt üles, mis tead, ja sa saad kergema karistuse. Vastasel korral on sul väga viletsad päevad ees."

„Minu poeg pole midagi rohkem teinud, kui et läks hoiatama inimesi, kes olid surmaohus," vastas Salme. „Kui teda ennast pärast seda hädaoht ähvardas, siis läks ta pakku. Rohkem pole ta midagi teinud. Ja oma teo tegi ta täiesti iseseisvalt, oma südame algatusel. Kui ta pärast hoiatamist koju tuli, siis alles kuulsin ma sellest temalt. Kuidas ma siis teda juhatada ja õpetada sain?"

„Sa tunnistad siiski, et ta käis partisane hoiatamas, et nende elu päästa?"

„Seda pole ma salanud. See on tõsi, et ta läks hoiatama inimesi, keda taheti tappa."

„Ja sa seletad, et sa seda ei teadnud? Et sa talle seda ei õpetanud? Teda ei saatnud?"

„Ma ütlesin ju seda."

Naerdi.

„Noh, ja kui ta partisanidega ühinema läks, siis seda ei juhatanud ega õpetanud sa ka?"

„Ma ei soovitanud ega juhatanud tal kellegagi ühinema minna. Ma soovitasin tal kodust ära minna hädaohu eest. Rohkem ei midagi."

„Valetama ja salgama oled sa meister. Aga küll meie sinust tõe välja pigistame. Anname sulle homseni aega järelemõtlemiseks. Siis vaatame alles!"

Salme viidi kongi. Kui omakaitsemees-tõlk ruumist, kus esialgu ülekuulamine toimunud, lahkus, lausus üks sakslane teisele:

„Ta räägib tõtt... Aga...!"

Teise tuim buldogi-nägu jäi endiselt puiseks, kui ta vastas:

„Jawoll..."

Salme kongi kostis kuskilt ta lapse nutt. Naine kuulatas seda, pigistades käed vastu südant. Seni oli ta väliselt olnud peaaegu rahulik. Ent nüüd hakkasid pisarad üle ta palge veerema, ta luksatas paar korda otsegu uppuja ja langes siis kummuli räpasele narile.

7

Vana Juurupit ei süüdistatud selles, et ta „punane" on ja „punastega" ühendust peab. Sakslased olid oma abimeeste kaudu väga hästi informeeritud ümbruskonna elust ja inimestest, seepärast oleks säärane süüdistus Juusa talu peremehe vastu juba liiga kaugeleminev olnud. Pops ja naine, kelle mees maha lastud, olid ikkagi teistmoodi isikud kui suur rikas taluperemees.

Juurupit süüdistati selles, et ta talus oli „punaseid" ja et ta oma poja tegusid katsus varjata ning nendest õigel ajal ei teatanud.

Säärane süüdistus muidugi oli üsna iseasi kui ühenduse pidamine Loiksaare salgaga.

Juurup haletses ja nuttis ülekuulamistel oma raiskuläinud poja pärast ja seletas, kuidas ta teda igaviisi on tahtnud päästa ja õigele teele pöörata. Kas pidi ta siis oma poja peale kaebama tulema, enne kui ta kõik vahen-

did ära oli proovinud sellele mõistuse pähe toomiseks?! Ei, seda ei võinud temalt keegi ometi nõuda!

Ja ta kaebas ja nuttis ja süüdistas seda neetud popsiperet, kes tema poja ära rikkus ja teda ässitas ning meelitas kurjale teele. Esiteks Kaarel, siis Salme, siis see libe ussipoiss Arno. Kõik nad keerlesid Eedi ümber, et teda oma võrku vedada ja tema kaudu kindlamini oma asju ajada. Kahjuks ei aidanud isa päästetöö midagi, salakavalad ahvatlejad olid kangemad. Ja nii hukkus poiss lõplikult. Aga kui ta oli teinud oma teo, siis ei tahtnud isa teda ometi veel reeta, sest ta lootis tema tagasitulekule ja sellele, et Väino temalt, kui ta tagasi tuleb, saab ometi mingeid andmeid tolle salga kohta, kuhu ta läks.

Vana Juurupi seletusi ju nii väga ei arvestatud, aga nad meeldisid siiski ülekuulajaile. Süü veeretamine Salmele ja ta perekonnale oli soovitav, ja asjaolu, et vana ootas oma poega tagasi, et tema kaudu teateid saadaks tema kaaslastest, kõlas ka väga ilusasti. Pealegi oli vana Juurup Kaarli peale omal ajal tunnistades küllaltki mõjuvalt väljendanud oma „truudust" — lasti ju Kaarel pooleldi tema süüdistusel maha. Seega oli nagu vana Juurup ise ühe bolševiku mättasse saatnud. Ja see oli teene.

Pärast kolm päeva kestnud ülekuulamisi lasti vana Juurup vabaks. Ta tänas pisarsilmil oma „päästjaid" ja rääkis lõpuks ka Väino kasuks seda, et Väino ju oma venna kinni oleks lasknud võtta, kui tema, isa, seda poleks takistanud, paludes Eedi eest ning lootes, et poiss lõpuks end ometi parandab. Ka kordas ta veelgi seda juttu, et nad hiljem Väinoga mõlemad lootsid, et Eedil metsaelust varsti isu täis saab ja ta koju tuleb ja Väi-

nole siis mõndagi võib jutustada. Seepärast nad ka hiljem lugu varjasid. Mispärast nad Eedit tagasi ootasid? Aga seepärast, et Eedi oli ikkagi suure talu perepoeg, korralikkude vanemate laps, ja mitte mõni popsipoeg, sulane või tööline. Küllap ta seal metsas järele hakkab mõtlema, kui näeb, kuhu ta õieti on sattunud, ja ässituse uim ta peast on lahkunud.

Juurup lasti koju.

Ka Salme suhtes teadsid saksad väga hästi, et ta selles süüdi ei olnud, milles süüdistati poega. Kuid tema leiti siiski süüdi olevat...

Pärast kolmepäevalist vaevlemist läks Juurup koju, sõi, jõi pudeli viina ja hakkas siis naisele kiruma ilma ja maad.

Said oma jao jälle „neetud kommunistid", sakslased, Eedi, Väino, perenaine, ent eriti Eedi.

„Kui ma selle lontruse kord kätte saan, siis ma ta naha maha võtan!" kuuldus jälle vana tuttav ähvardus.

Perenaine aga kaitses poega.

„Oleksite teie Eedi rahule jätnud, poleks midagi juhtunud," kordas ta oma mõtet. „Arno asi oleks võinud avalikuks tulla, hea küll, aga see on kindel, et Arno poleks seda tunnistama hakanud, et Eedi teda saatis. Ja kui teie Eedit ise poleks ähvardanud ja mananud, oleks poiss praegu kodus. Salme sai isegi aru, et Arno ära pidi minema. Ja kui Arno üksi ära oleks läinud, ei oleks Eedit miski hädaoht ähvardanud. See on ka väga lihtne. Eedi oleks kodus, teeks oma tööd. Arnot enam ei oleks siin ja Eedi üksi oleks ka rahulikuks jäänud ja kõik oleks korras olnud. Aga teie oma tormitsemisega ajasite ise poisi võssa ja keetsite omale supi."

„Vaat kus kurat!" vihastus purjus ja piinatud pere-

mees. „Sinu jutu järele tuleb nii välja, et Eedi on ingel ja mina ja Väino oleme patuoinad!"

„Seda teie olete kah!" lõikas pahaselt perenaine, kellel viimaste päevade sündmused hakkasid üle pea kasvama. „Kes käskis teil end selle asja sekka segada. Milleks?"

„Ja sul pole Väinostki hale!" imestas peremees joobnu härdameelsusega. „Eks ma toona ütelnud, et oled ka ise kommunistide pooldaja. Jah, vaat s i n d oleks vaja komandantuuris kolm päeva pinnida!"

„Mine heida magama," soovitas perenaine. „Purjus inimese jutt. Väinost mul polevat hale! Noh, rohkem küll kui sinul. Sa katsud end puhtaks pesta ja küllap Väinotki rohkem tõrvata kui iseennast. Aga sina oled süüdi selles Väinogi asjas, et... et ta enda sakslastele ära müüs..."

„Kuidas... kuidas, kurat, mina?!" möirgas peremees ähvardavalt. „Oled sa arust ära, vanamoor! Mis sõnad need on?! Sedaviisi räägivad ju need kõiksugused, keda vaja oleks maha kõmmutada."

„Ei ole sinust kellegi kõmmutajat!" Perenaise mõõt oli täis, elu oli muutunud väga kirjuks ja raskeks ja selles nägi ta õigusega peasüüdlast oma mehes. „Ainult teisi ässitama oled kange. Nii ka see Väino lugu. Ootasid neid sakslasi nagu imetegijaid prohveteid, kes pidid õndsuse maailma tooma. Vaat mis sa nüüd oled saanud. Väinole, noorele poisile, ajasid ka kärbsed pähe. Sakslased ees ja sakslased taga. Poleks kodus neid sakslasi nii ülistatud ja kiidetud, küllap siis Väino ka tagasihoidlikum oleks olnud ja poleks jooksnud nende võrku. Nüüd istub kinni. Ja m i n u l on küll süda tema pärast rohkem muret täis kui sinul, seda ma tean. Poleks teil

kellelgi tarvis olnud nende sakslastega nii kemplema hakata, siis oleks meil kõigil parem."

„Ja Eedi võis kommunistidega kemplema hakata?" nohises peremees.

„Eedi ei kembelnud midagi. Kui ta selle teo tegi, siis poleks vaja olnud sellest suurt numbrit tegema hakata."

„Soo, soo. Eedi number oli väike. Minu numbrid olid suured!"

„Muidugi. Teie ise puhusite ka Eedi teo suureks, oma saksasõbralikkuse hoos."

„Lühidalt, vana tuttav laul: Eedi on puhas kui ingel, mina ja Väino oleme patused!" naeris vana Juurup vihaselt.

„Olgu nüüd see Eedi missugune tahes, aga teie olete ta sissevedajad!"

„Lori! Eedi on meie sissevedaja ja pooja! Ma kord ta naha koorin."

Ja peremees puges urisedes voodi.

Perenaine ohkas ja siirdus oma töödele. Väino ei läinud ta meelest. Eedi-murele oli seltsinud nüüd veel Väino-mure. Mis saab poisist? Mis nad temaga teevad? Panevad kinni? Lasevad vabaks? Ja jälle kibestus perenaise hing mehe vastu: mõlemad pojad olid tema arvates isa tormitsemise ohvrid...

Järgmisel päeval selgus ka Väino edaspidine saatus. Komandant laskis ta enda ette tuua ja teatas, et vastava nõupidamise järele kõrgema ülemusega, telefoni kaudu, on otsustatud Väinole armu anda ta senist tegevust arvesse võttes ja arvesse võttes, et vennatunded ta eksitusele võisid viia.

Väino näo üle levis juba rõõmu helk, kuid komandant lisas:

„Aga siia teie jääda ei või. See pole soovitav. Teid saadetakse rindele, kus võite peagi vahvusega parandada oma vea ja osutada täit truudust oma führerile, tema eest võideldes viimse hingetõmbeni. See on auasi teile ja te võite õnnelik olla."

Väino kahvatas. Kuid ta ei tohtinud näidata, et see „au" talle oli raskeks hoobiks. Politseipataljoni astumisel lepingut sõlmides oli ta alla kirjutanud tingimustele, et teda rindele ei saadeta, vaid et ta jääb tagalasse. Nüüd siis ei peetud neid tingimusi, millised kinnitati führeri nimel pühad olevat...

Väino kogeles:

„Aga minu leping... Selles oli öeldud, et ma jään tagalateenistusse..."

Komandant naeris mõrudalt.

„Nanu! Teie kardate? Niisugune suur tugev poiss."

„Ma ei karda. Aga kui lepingus oli nii... Milleks siis leping?"

„Leping?" venitas komandant halvustavalt. „Olete teie ise lepingut korralikult täitnud? Mis? Millest siis see lugu õieti algas? Aga mõistagi sellest, et teie oma vannet ega lepingut ei pidanud ja sallisite bolševistlikke partisane oma isakodus. Kuidas võin ma teid siis siia jätta? Veel rohkem, teie vaatasite pärastki, kui partisanid lahkunud olid, sellele läbi sõrmede, et nad kuulusid Loiksaare salka, keda teie ise aitasite jälgida... See on ju pagan teab mis! Noja, noja, ma tean... teie vend, teie isa ja kõik... teie ei teadnud asjast õigeaegselt. Ilus. Aga ega see kõik ei räägi teie sobivusest politseiteenistusse. Ei, teie koht pole siin. Lähete esiteks lühikesele väljaõppele ja siis saate relva pihku. See sobib teile palju paremini. Seal saate oma üleastumise tasa teenida

ja näidata, et olete väärt oma führerit ja riiki. Tänage õnne, et see lugu teile kõik nii hästi lõpeb."

Ent seda komandant ei öelnud, et väljaõppe, millest ta rääkis, pidi Väino saama karistuskompaniis.

Väinole anti luba kolmeks tunniks isakoju minna, et vanematega jumalaga jätta ja tarvilikku varustust ühes võtta, ent kaasa anti talle selleks kaks sakslast.

„Muidu," naeratas komandant, „lähete veel viimaks oma venna juurde metsa..."

See oli Väinole ülemal määral haavav!

Ta ilmus Juusale, kaks sakslast kannul, kui õnnetuse kehastus. Ema võttis ta rõõmupisaratega vastu (isa oli põllul):

„Noh, Väinokene, taevale tänu, said ometi kord koju!"

Aga Väino urises mürgiselt:

„Koju jah! Kolmeks tunniks! Siis marss surema!"

„Püha jumal! Ega ometi...?!" kohkus perenaine hirmsasti. „Need kaks sakslast...? Kas need...?!"

Väino naeratas viletsasti:

„Noh, nii hull see asi veel esialgu ei ole. Aga kaugel see enam on kah? Saadetakse rindele. Enne seda aga võetakse õppusel pool elu välja. Mis seal enam..."

„Rindele!" kiljatas ema. „Päris sõtta kohe või?!"

„Nojah. Eesliinile. Seal on minusuguse kurjategija koht. Seal leitakse mul korralikum surra olevat kui siin. Kurat! Vaat millise tüki mulle mängis mu oma vend! Ja isa samuti! Oma igavese tarkusega ja omakasu tagaajamisega. Kartis ise sahapead pihku võtta ja selleks oli nõus seda Eedit kas või punapataljonis pidama, et ta aga veel veidi künnaks. Noh, ja sai ta sellest õndsaks? Eedi mängis meile kõigile surmaloosi. Ärgu vana mõtelgu — ega temagi nahk veel päris kuiv ole. Mis siin veel

tuleb, sellele ei ole ma kade. Parem ongi siit kaduda. Aga kui see Eedi mulle kord püssiotsa ette satub, siis lugegu oma hingepalve!"

„Ui, ui, ui!" rehmis perenaine kätega ja puhkes nutma. „Kuidas sa räägid, Väinokene! Oma isast, oma vennast..."

„Ära nimeta teda enam minu vennaks!" käratas Väino, hoolimata sakslastest, kes jutuajamist, kuigi nad millestki aru ei saanud, põneva huviga pealt kuulasid. „Sihuke närakas pole minu vend! Ja isa... Kahju, et teda kodus ei ole, ma ütleks talle ka veel mõne sõna enne lahkumist. Aga nüüd tee ruttu, ema! Kolm tundi on mulle küll lubatud, aga ma tahaks siit rutem kaduda. Mida rutem, seda parem. Siin ei ole mul enam midagi teha. Pane mulle siia kotti sinki, võid, noh, leiba ka esialguks. Kes teab, kunas need kuradi hurdad mulle jälle korralikult süüa annavad ja kas ma seda üldse enam kunagi korralikult saan... kuni kärvan. Paar särki otsi mulle ka kapist, paar pükse, mõned sokid, taskurätid. Kus mu kasukvest on? See otsi ka välja. Ja..." Väino siirdus kapi juurde, kust tõmbas viinapudeli. „Hee, vana on siit juba pealt võtnud! Ega midagi. Mis temal nüüd viga end iga jumala päev kosutada! Aga mina! Prosit, Kameraden!" keerutas Väino pudelit. Sakslased muhelesid andestavalt. „Nehmen sie doch Platz! Jetzt wird es noch mal lustig gehen, bevor sie mich aufhängen! Too, ema, viimast korda veel midagi... Ei usu, et ma siin selle laua juures veel kunagi söön..."

Väino pani pudeli ja klaasid klirisedes lauale. Kõik kolm meest võtsid istet. Ema jooksis valjusti nuttes toast välja.

Kui ta tüki aja pärast taldrikutega värisevate käte

vahel tagasi tuli, olid Väino silmad juba klaasistunud. Ta lõõpis sakslastega nagu purjus „roheline" kunagi. Saksad patsutasid talle julgustavalt õlale ja hirnusid kui hobused.

„Vaat, ema," hõiskas Väino. „Need siin on nüüd minu vennad! Zum Teufel noch mal! Trinken sie doch! Dann werden sie mich besser hauen!"

„Väinokene," halises ema toitu lauale asetades. „Ära ole nüüd nii... Ega sa seepärast veel pruugi surma saada... Sa katsu ikka nii, kuidagi.. Sa oled mul ikka osanud... end hoida... Misjaoks siis surma saada.., Hoia end ikka rohkem tahapoole... Ja kui võimalik... kao ära... kao ära!"

„Ah Eedi juurde metsa?" põrises Väino mürgiselt naerda. „Noh, kui see nii ette tulekski, siis ma ta kuradi naha kooriks! Ausõna! Vaat selleks maksaks küll metsa pugeda! Ausõna! Aga ära looda, ema, need rohelised sellid siin on kui hurdad mul kannul. Ei nad mind nii kergesti metsa lase. Olen ju kuulnud, mis sünnib nende vabatahtlikkudega, kes nendega koos on läinud: ikka kõige ees, ikka kõige ees! Saksad ise sammuvad taga. Nicht wahr, Kameraden?"

Ja Väino patsutas sakslasi, kes jõrisesid lustlikult.

„Kulla pojuke," manitses ema. „Ära nüüd nii. Küll tuled kord õnnelikult jälle koju. Kõik läheb mööda, kõik saab jälle heaks ja meie kõik saame jälle üheskoos ilusasti elada. Ka Eedi tuleb koju. Siis lepite jälle ära ja olete vennad... ühe isa pojad... ühe ema lapsed..."

„Ialgi!" lõi Väino rusikaga lauale. „Ialgi ei lepi ma selle masuurikaga, selle kommunistist kaabakaga, mädanegu ta võsas mättas, raisk! Kõik oleks ilus olnud, kõik

oleks korras olnud, kui ta, kurat, seda putru poleks keetnud."

„Aga Väino, sa ju ise, sa ju ise ajasid ta metsa!"

Väino naeris mõrudalt.

„Ah ema, ära pigem... Sinu vastu ei ole mul midagi. Aga et sa seda Eedit ilmaasjata kaitsed... Seda Kaini..."

Ema purskas jälle valusasti nutma.

„Temagi on ju mu poeg!" lausus ta. „Ja ta ei ole kellelegi halba tahtnud. Ka sulle mitte, Väino. Aga sina ikka narrisid teda, kiusasid, pilkasid... Tema ei ole sinu ees süüdi, Väinokene! Vannutan sind jumala nimel, et ei sünniks õnnetust... Kui sa niisuguseid sõnu räägid ja teie tõesti kuskil... Ei, ei, taevane jumal! Kui sa poleks sakslaste poole läinud, poleks ka Eedi metsa läinud ja kõik oleks hästi."

„Ah siis mina olen ikkagi lõpuks sinu meelest kõiges süüdi? Noh, prosit sellepeale! Kui seda räägib oma ema, siis on see hullem kui võllanali."

„Keegi pole süüdi, pojakene," nuttis ema. „Aga seda õnnetust, seda õnnetust... See tuli kui pilv meie kõikide peale. Saa sellest aru, pojakene, ja ära ole pahane kellelegi. Ei vennale, ei isale. Isa läks ju ka väga tormakaks nende sakslaste pärast. Ta oleks sindki hoiatama pidanud. Ja sina, noor mees veel... Keegi ei ole süüdi. Õnnetus tuli kui pilv... Ära lahku nii kodust, vihaga... Ja ära kanna viha omaste vastu, kui sa üksi seal... Mõtle, et kui kõik häda mööda on, siis tuled sa jälle tagasi ja siis pole kedagi muud sul kui meie. Ja kui sa ka seal üksi oled... ikka mõtle omastele... need on sinu ainukesed..."

Ent sakslastele hakkas see lugu igavaks minema.

„Noh, noh, Juurup," ütles üks nendest. „Ema nutab sul silmad peast." Ning pöörates perenaise poole: „Noh, noh, perenaine, ei maksa nutta, kõik lõpeb hästi. Tee rutem. Küll meie sinu poja eest juba hoolitseme, ole mureta."

Ja ta naeris kaunis kahemõtteliselt.

„Jah, ema," ütles ka Väino, veidi nagu kainenedes. „Pane asjad valmis. Mis seal ikka... Ega muna ja kana vist kokku lepi. Aeg annab arutust. Isa võib koju tulla. Ja ma ei taha ka veel temaga... Jätkub..."

Veerand tundi hiljem lahkus Väino oma isakodust. Ta sammus ees. Kaks varju tema järel.

8

Süngelt ja masendatult liikus vana Juurup oma talus. Noorema poja saatmine rindele mõjus temasse raskemini kui vanema poja metsaminek. Rinne — sellest oli vanal väga ebamäärane kujutlus, kuid ta teadis, et seal surm varitseb igal sammul. Eedi seal metsas võis ju kergemini läbi tulla, see oli poisi enese teha, kuidas ta seal toime sai, ega seal igapäev lahingus oldud; võib-olla, et Eedi nendega tegemist ei teinudki, kes seal röövleid mängisid ja kurat teab veel missugust kõrilõikamist toime panid — sakslaste vastu ja kõikide ausate inimeste vastu. Need kõik olid vana meelest neetud punased, sest milleks nad muidu metsa läksid. Eedi võis, kui oskas ja tahtis, nende seas nahka venitada, aga vaat Väinol polnud kuskile pääsu — saksa rusikas oli tal kuklas ja saksa rusikas oli juba midagi. Vägev rusikas — seda nentis vana aukartusega. Vana oli juba õppinud saks-

lasi veidi — südamepõhjas — vihkama, aga aukartust nende rusika ees see ei vähendanud. Sest tema ise oli ju nii öelda rusikamees, rusikakultuuri pooldaja. Saksa ornung oli vägev asi, selles nägi vana head ja kurja, aga rohkem küll head. Kuri võis see asi vaid siis olla, kui saksahärrad ära pahanesid, kui sa nende meelt mööda ei toiminud. Ja seda võis ju ka juhtuda.

Ja säärane asi oli nüüd Väinoga ja vana Juurupiga ja kogu Juusa taluga juhtunud. Oi, see oli paha asi. Sülita ja kiru niipalju kui tahad, aga parata polnud midagi: oli juhtunud see rumal asi. Ja tee nüüd, mis sa oskad, ja vaata nüüd, mis teha, et sellest rumalast seisukorrast välja sipelda.

Südames süüdistas vana ikka veel Eedit, aga naisega ta sellest enam ei tahtnud rääkida. Naine oli ka kui peast põrunud nende viimaste päevade sündmustes. Haletses, nuttis, ohkas, ootas kurjade aegade möödumist. Ja Eedit pidas vaeseks kannatajaks tema, isa, pärast! Ka Väinot. Vaata nüüd hullu eite. Lõpuks oli siis vana Juurup veel kõiges süüdi! Seda oli naine pooleldi mitu korda välja öelnud, kuigi ta nüüd seletada armastas, et keegi õieti süüdi ei ole, vaid kõiki on tabanud õnnetus. See oli ta uuem leiutis.

Vaata nüüd juttu! Õnnetus... Minugipärast. Aga ega haletsemisega sellest üle saa. Kuidas edasi elada, mida teha, et vankrit kraavist välja vedada. See oli palju tähtsam. Ja vaene Juusa peremees murdis pead nii ja naa. Ent õiget sotti ei saanud. Kõik oli halvasti. Vili oli küll maha tehtud, kuid vaja oli sõnnikut vedada, heinategu seisis ees. Kogu suvi seisis oma töödega ees. Abielupaar alevist, kes kuu aega oli töötanud Juusa põldudel, oli töölt lahkunud. Ei tahtnud enam edasi töö-

tada Juusal. Juusa ei meeldinud neile enam. Je kellele see sünge koht sünge, vihase peremehega nüüd õige meeldis?

Pealegi taipas vana Juurup mõnest tuttava jutust tagantjärele, et ta naine abielupaari palkamisega teda, peremeest, oli tüssanud ja abielupaarile oli maksnud palju kõrgemat tasu, kui ta peremehele oli rääkinud. Rahva seas oli sellegi üle naeru. See paistis lõpuks peremehelegi välja. Ja sellestki tekkis kord peremehe ja perenaise vahel kibe tüli.

Aga perenaine, keda viimase aja sündmused sõjakamaks olid teinud kui varem, — oli ta varemgi sageli peremehele vastu rääkinud —, kaitses oma tegu vahvalt.

„Mis pidin ma siis tegema? Ise põllule minema? Enna tõesti sinna saatma — inimeste naeruks?!"

„See polnud üldse sinu asi!" käratas peremees. „Niisugune salakoitamine minu selja taga! Kõik salakoitavad minu seljataga — Eedi, Väino ja sina kah. Sellepärast kõik nii on läinudki, kuidas ta on läinud."

„Ja mis siis teha, kui sa sihuke tormakas oled!" hädaldas perenaine ägedasti. „Nurised, pahandad, nõuad, aga targemat ei midagi. Eedi, Väino ja mina oleme süüdi, aga sina ise ei ole milleski süüdi. Etteheiteid on kergem teha kui neid alati kuulda. Ja mis siis imestada, kui teised sinu seljataga peavad midagi ära tegema!"

„Ära tegema! On aga kõik hästi tehtud jah — minu seljataga! Mina oleks ise põldude seemendamisega üksigi toime tulnud. Aga nüüd see jant ka veel. Nagu narritegu inimeste ees. Kas mina olen siin veel peremees või mitte?"

„Ära nüüd torma jälle!" kaitses end perenaine. „Sul nüüd hea tagantjärele rääkida, kui vili juba maas. Aga

seda sa ei mäletagi nagu enam, mis juttu sa siis ajasid, kui üksi põllul vaevlesid. Siis kurtsid sa veel kibedamini, et inimesed sinu üle naeravad ja nii edasi. Et sul raske on ja nii edasi. Ja see oli tõsi kah. Seda nägin ma oma silmaga. Kas vili üldse selle mooduga maha oleks saanud? Seda sa nüüd ei tunnista. Nüüd muudkui tormitsed. Hea on ju tormitseda. Aga mina leidsin siiski inimesed. Sina neid küll poleks leidnud."

„Vaata kus tark! Eluaja olen neid ise leidnud."

„Siis olid teised ajad. Siis oli Kaarel ja Salme. Siis oli Eedi."

„Lori! Oleksin ka ilma Kaarli ja Salmeta ja Eeditagi toime tulnud. Sinu ülemjuhatust pole mulle vaja."

„Vaat säärane sa oled. Sööd ja salgad. Ja teised muudkui kannatagu. Kui sa juba Enna kallale tahtsid minna, mis tööliste leidmine see siis oli!"

Urisedes lõi vana käega ja lahkus toast. Ta tundis, et ta sellegi lahingu oli kaotanud.

Eh, eh, elu oli igapidi käest ära. Vanamoorgi mässas, ei alistunud enam ülemjuhatusele, vaid hakkas igas asjas vastu ja toimetas omapead.

Nii olid lood Juusal, kui saabus Piialt kiri, et tuldagu talle sel ja sel päeval jaama hobusega vastu.

Piialt oli viimasel ajal mitugi kirja tulnud, kus ta nurises, et talle isakodust midagi enam ei saadeta ja keegi temast enam väljagi ei tee. Aga kellel oli viimasel ajal mahti Piiale mõelda! Sündmused käisid lainetena kõigil üle pea. Enna oli talle siiski lühidalt kirjutanud, et „Eedi on kodust ära läinud," et „isa peab üksi põllul töötama ja et töölisi ei saa". Tsensuuri pärast ei saanud ju Enna oma kirjades kuigi täpne olla. Ja Piia ei saanud sellest midagi aru. Mis seal Juusal õieti toimub? Pakke

ei saadeta, Enna kirjutab midagi segast ja arusaamatut... Kuhu see Eedi siis on läinud? Ja isa töötab üksi põllul! See mõtegi oli nii veider, et kiskus Piia suu vägisi muigele. On nad seal kõik hulluks läinud? Viimases kirjas teatas Enna, et ka Väino on lahkunud ja saadetud „ära kaugele". Enna pidas ka seda suureks sõjasaladuseks, et ta vend on saadetud rindele, ja ei julgenud sellestki kirjas kirjutada. Rinne tähendas ju sõda ja venna saatmine sõtta oli Enna arvates ka ometi vägede liikumine. Arusaadavalt ei julgenud Enna nendest p õ h j u s t e s t kirjutada, miks vend sõtta saadetud.

Piiale oli see kõik üpris kummaline. Ja ta otsustas viimaks ise Juusale sõita. Pealegi oli ilus hiliskevad ja suvitushooaja algus ja linnas polnud ka sellisel ajal ei tea kui huvitav. Ka saab Juusal ometi kord jälle korralikult ema kostil olla.

Piia oli endiselt Piia, kes oskas enese eest hoolitseda, olgu aeg milline tahes. Piia teadis nii hästi öelda, millise kivi all vähid pesitsevad, kuidas neid sealt välja tuua ja omale head maitsta lasta. Olgu siis ümber kas lahing või lainetus. Ja abinõusid Piia ei valinud, aga leida oskas ta neid küll.

Ikka pikk, sirge ja sihvakas, võimas oma kasvus ja ilus, moodsalt riietatud, osavasti mingitud ja värskelt puuderdatud — selline oli Piia ikka olnud ja oli ka nüüd. Ta heleblond nahk ja blondid juuksed olid ülinaiselikud ja külgetõmbavad — nende jaoks, keda Piiale vaja. Ja muud talle tarvis polnudki. Või õigem, kõik muu tuli iseenesest.

Piiale sõitis vastu Enna. Ega kedagi muud ju talus selleks leidunudki. Isal polnud selleks tuju ega aega. Ka ema, mõistagi, ei saanud selleks mahti. Ja Ennal pol-

nud sõidu vastu midagi. See tegi talle vaid rõõmu. Kodus oli kõik sünge ja kurb, kaugemale sõiduks oli harva põhjust ja võimalust. Küllap Enna linnagi oleks sõitnud, aga viimasel ajal ei tahetud Juusa inimestele enam sõidulubasid anda, juba sestsaadik õieti, kui Eedi kadumise ümber kõmujutud tekkisid.

Ja Enna oli väga rõõmus, et saabus ometi Piia! Enna oli tema kõrval kui kahvatu kuu päikese kõrval, nagu hõbe kulla kõrval, aga ta ei kadestanud seepärast õde, vaid alistus sellele teadmisele meeleldi. Piia oli uhke, oli julge, oli võimas, oli ilus. Oskas end alati toredasti riietada, alati „löögivalmis" olla, ei kaotanud kunagi oma tuju. Enna oli „keskpärane" igapidi ja ta oli selles ka ise teadlik ning ei katsunudki õega võistelda. Vastupidi, õe juuresolek andis temalegi julgust, uhkust, lisa ta naiselikkusele ja enesemeeldivusele. Õe kõrval ka veidi seigelda ja tähelepanu äratada — see oli Enna salajane igatsus. Ta oli väikesekasvuline, tumedajuukseline ja ta nägu oli vägagi harilik kooliskäinud talulapse nägu, valge, klaar, aga mitte „peen"; ta silmad olid küll suured, tumedad, kuid ei osanud iial selliseid sähvivaid pilke heita kui õe sinikas-hallid, kuldläikelised silmad. Ent mõnikord võis ju selline kontrast oma õe kõrval ka leida kellegi, kellele see kontrast meeldis. Ja õe juuresolek andis vaid asjale hoogu.

Piia väljus rongist suure daamina, uhke ja kõrk; kõrvalises maajaamas oli selline daam sündmuseks. Ta pakke kandis väike noormees, brünett, moodsalt lõigatud vurrudega, „rahuaegselt" riietatud, uurikett püksitasku ümber. See kaaslane võis Piiast aastat viis noorem olla, aga ta käitumine väljendas, et ta oli juba läbi ja läbi „elumees". Ta oli sama sirge ja sihvakas kui Piiagi, ent Piiast lühem

ja peenem. Kleenukeseks oleks võidud teda hüüda, kui ta poleks olnud nii painduv ja sile. Nii et „sõjaaegselt" kõhn ta küll ei olnud, pigem võis öelda, et ta kogu oma peenikese keha juures oli hästi toidetud nagu head tõugu iluloom.

„Ah, Enna, kallis!" suudles Piia armulikult oma õekest. „Kui kena sinust, et tulid mulle vastu! Just sinu järele tundsin kõige rohkem igatsust. Pole sind juba peaaegu aasta otsa näinud."

Ja ta suudles õde veelgi:

„Kõhnemaks oled läinud, vaeseke!"

„Ah, ajad on ju nii rasked..." pomises õde segaselt. „Aga kena kleit on sul!" hindas Piia õde ülalt alla. „Ilus riie — ja fassong pole paha. See sobib sulle."

Selline oli see Piia! Paari sõnaga oskas ta teha tuju heaks ja elu helgeks. Taevakene! Mida kõike muud oli Enna omastelt kodus kuulnud, aga et tal ilus kleit on, seda ei tajunud küll keegi. Ja et see talle hästi sobib! Ah see Piia! Tõesti nagu päike oli tõusnud taeva. Olgu ümber müristamist ja süngeid pilvi külluses, ei Piia — päike — nendest hoolinud. Ta astus ikka oma sirget uhket sammu ja muudkui muheles armulikult nagu hertsoginna.

„Ah so jah, tutvuge," viipas Piia hooletult noormehe poole, kes tema kõrvale jaamaesisele ootavas poosis seisma oli jäänud. „Minu õekene Enna — ja see siin on noorhärra Sulo, minu paaž. Tal on ju ka veel teine nimi: Halviste. Nii siis Sulo Halviste. Vägagi halvasti on valitud see Halviste. Aga parem siiski kui Iluste või Lilleste. Noh, lähme siis. Missuguse vankriga sa tulid, Enna?"

„Pikkvankriga."

„Õieti tehtud. Kartsin, et tuled selle igavese vana vedruga. Selles oleksime pidanud istuma kui silgud pütis ja põrutab ka see vana logu juba liiasti, hoolimata oma iganenud vedrudest."

Kui pakid vankri tugilauale asetatud ja seltskond istet hakkas võtma, naeris Piia:

„Ah sina, Enna, tahad ikkagi kutšeerida? Lase parem Sulol pukki istuda, ta ju vana hobusemees. Kiitleb, et on oma isa hobustega võidusõitudest osa võtnud — ja võitnud. Noh, Sulo, katsu, kas oskad ka meie vana ruunaga võita!"

Sulo muheles — mitte sugugi solvunult — üleolevalt: „Ma ei taha preililt ta lõbu võtta."

Enna ei teadnud, mida öelda ja kuidas olla: kas pakkuda noorhärrale ohje või mitte?

Õde päästis ta:

„Noh, hea küll, Ennakene. Kutšeeri pealegi. Mulle meeldib see rohkem, kui mind sõidutab mu oma õekene oma isa hobusega. See on nii kena. Ei noorhärra Sulo oma võidusõiduhobustega seda meeleolu loo."

Vanker hakkas veerema. Piia oli jumalikus tujus.

„Tore ilm täna! Pole juba ammu maal käinud. Päris tõelises looduses. Need väljasõidud, mida linnast tegime, noh, need olid ka, mis nad olid... Jutusta siis nüüd, Ennakene, kuidas sa oled elanud."

„Ah, mis ma ikka..." ei osanud Enna kuidagi vastata sellise peene võõra juuresolekul. „Igav oli ja... Kuidagi ikka päevast päeva..."

„Kes sulle selle kleidi õmbles?"

„Suveorule on tulnud linnast üks õmbleja. Korterisse. Linnas ei saavat süüa. Siis asus tallu. Ja seal on tal tööd küllalt."

„Seda ma usun — kui ta nii hästi õmbleb. Igaüks katsub ju juhust kasutada. Küllap kõik peretütred ründavad teda. Ja tagavaraks muretsetud riidekangaid leidub ka muidugi veel küllalt. Mis ta selle õmblemise eest siis võttis?"

„Viis kilo pekki."

„Haha! Oskab hinda võtta. Lõige on ju kena, aga tööd oli tal sellega vahest päeva paar või vähemgi."

„Jah. Aga tal on tööd küllalt ja ta ei kauplegi. Muudkui maksa. Kui seda ei saa, mida tahab, siis ei teegi."

„Seda nad oskavad. Nii... Mis sa siis muidu teed? Tegutsed aias? Käid näitemänguproovidel? Seal alevis on vist ka küll kõik väga vaikseks ja igavaks jäänud?

„Alev on sakslasi täis. Ja kõiksuguseid asjamehi... Seda sa ju tead, et seal on komandantuur ja nii edasi. Väino teenis ju ka seal..."

„Tean, tean. Aga kuhu see Väino siis nüüd läks? Sa ju kirjutasid..."

„Ta... ta saadeti rindele..."

„Rindele! Oo! See on alles uudis! Miks siis sinna? Väino ise tahtis või? Tahtis kannuseid teenida? Seda ma temast usun. Ja ega see pole paha mõte. Rindel võib ta varsti ohvitseriks saada. Siin aga oli va tagalarott. Viimati, kui ta mind vaatamas käis, ei rääkinud ta sellest küll midagi, et ta rindele tahab minna."

„Egas ta tahtnudki... Ta saadeti..."

„Sunniviisil?"

„Jah."

„Vaene poiss! Siis on küll kurb. Ta armastas ju mugavusi ja nii..."

„Jah. Ta lahkus väga... väga... masendatult. Isa

ja mina ei olnud ta lahkumisel kodus. Ei saanud jumalagagi jätta..."

„Nii äkki siis saadeti? Mis see põhjus siis oli?"

„Ma... ma ei tea hästi... Ülemus ei olnud temaga rahul..."

„Vahest... vahest viskas liiga palju napsi?"

Noorhärra Sulo naeris:

„No see nüüd küll ei võinud saatmise põhjuseks olla!"

„Muidugi mitte," nõustus Enna piinlikkuses; Sulo juuresolek oli talle ütlemata piinlik selle piinliku asja arutamisel.

„Noh, ma tean Väinot," ütles Piia vabandavalt, kuigi Väino teda sageli tögada oli armastanud — vintis peaga. „Nagu öeldud, armastas ta mugavusi ja pehmet elu. Need seal komandantuuris panid ta muidugi marssima ja narile magama ja nii edasi. See Väinole ei meeldinud ja ta katsus nahka venitada."

„Võib-olla..." valetas Enna tasa.

„No muidugi oli see nii," lausus Piia oma julge kõikteadmisega. Ses suhtes oli Piia isasse — selle julge kõikteadmisega. Oli tal ju palju muidki isa jooni. „Aga loodame, et tal läheb hästi."

„Kui ta ainult ka rindel nahka venitama ei hakka..." naeris noorhärra Sulo.

„Küllap tal ka siis hästi läheb," naeris Piia omakorda. „Rindel on minu arvates igaühel kaks head võimalust: kas hästi vahva olla või nahka venitada. Keskurid seal midagi ei võida. Vahvus viib edasi, nahavenitamine hoiab tagasi. Ja mõlemad tegumoed on kasulikud. Üks toob aukraade ja aumärke, kuid sunnib rohkem eluga riskima. Teine ei too aukraade ega aumärke, kuid eluga riskimine on väiksem. Eks ole tõsi, Sulo?"

Sulo muheles:

„Mina ei ole neis asjus kompetentne. Loodan igavesti tagalarotiks jääda."

„No seda ma usun," lõi Piia noormehele käe peale. „Sind ei veetle vist küll isegi mitte varustusvalitsus. Sellegi jätaksid sa teiste hooleks."

Ja hetk hiljem.

„Sa kirjutasid ju veel, Enna, et ka Eedi kodust ära on läinud?"

„Jah..."

„No see on küll iseäralik! Kuhu siis temasugune...?"

„Ma... ma ei tea..."

„Tõesti? Sa ei tea, kuhu ta läks?!"

„Jah. Ta lahkus kodust salaja..."

„Uskumatu lugu!"

„Nii see kahjuks on..."

Piia otsale kerkis väike murepilv. Või sellised lood kodus! Ta sõber Sulo Halviste oli küll vabrikudirektori poeg, aga vabrik oli sakslaste käes ja vanal vabrikus vaid palgalise abidirektori koht. Pojal polnud just väga suured rahad käigus, kuigi ta isalt mõndagi sai ja mõndagi oskas ka ise kombineerida. Piia elas „omaette", mööbliga toas, ja kodused pakid olid sellistes asjaoludes mitte päris väikese tähtsusega. Sõja aeg oli ikkagi kuidagi ka Piial kammitsaks jalus.

„Kas ta tagasi ei tulegi?" päris ta Ennalt veelgi.

„Ah Eedi...?"

„Nojah. Kes muu."

„Ma... ma ei tea..."

Piia taipas lõpuks, et Enna vastused olid kuidagi sunnitud ja otsitud ja et tal kaunis paha oli olla. Muidugi Sulo oli ju juures... Pidi seal Juusal siis tõesti midagi ise-

äralikku lahti olema, et sellest võõra inimese juuresolekul piinlik rääkida oli. Noh, küllap kodus sellest kõigest täpsemalt kuulda saab. Aga mõnus sellele mõelda just ei olnud. Rikkus veidi tuju. Piia küsis, et juttu teisale üle viia:

„Talvel olevat Juusal ju sakslasedki elanud?"

„Jah, üks ohvitser oli korteris. Ja tema teener."

„Teised muidugi käisid ka seal?"

„Ikka käisid."

„Kas oli ka lõbus?"

„Nad olid ikka omavahel rohkem..."

„Sa ikka vahest mõnega kurameerisid ka?"

Enna punastus.

„Ah, ei! Väga vähe..."

Piia ja Sulo puhkesid naerma.

„Või vähe! Väga vähe! Vaeseke! Miks siis nii vähe?"

„Ma ei oska ju hästi saksa keelt. Nad kutsusid küll mind oma seltsi ja ma ikka läksin ka, aga..."

„Aga suurt sellest midagi välja ei tulnud?" naeris Piia.

„Ega ei."

„Üks ohvitser olevat seal ju ära tapetud?"

„Jah. See oli Wimpel. Tema elaski meil. Ta tapeti teel alevist meile."

„Miks? Armukadedusest või? Sinu pärast?"

„Ah mine! Selle tapsid need... partisanid... bolševikud..."

„Miks? Oli ta väga kuri mees või? Julm?"

„Jah, räägiti, et ta tapeti kättemaksuks."

„Laskis palju maha? Käis rahvaga halvasti ümber?"

„Jah! Räägiti, et olevat piinanud... rahvast... kommuniste..."

„Väino rääkis, kui linnas käis, et temaga sul olevatki kuramaaž käimas."

„Tühi jutt! Ei midagi niisugust! Isa algul ikka käskis nendega olla. Von Wimpel oli suur härra. Ainult naljatas minuga mõnikord... Ma õppisin saksa keelt..."

Piia turtsas tahtmata oma õe „algelisuse" üle. Ka Sulo muheles. Alevi gümnaasiumi lõpetanud, polnud Enna pääsenud „laia maailma". Ja tal oli teine vaim kui ta suurel õel. Aga võib-olla, kui teda teisiti oleks juhitud ja õpetatud, kui seda tegid isa-ema ja teised suurtalunikkude tütred-pojad, siis ta ehk polekski olnud selline alistuv sakslaste austaja, nagu ta nüüd nähtus olevat.

Juusale jõudes embas Piia emagi nii, et emagi tundis päikest taeva tõusvat ja maailma ilusaks muutuvat. Ah see Piia ikkagi! Kui tore, kui uhke, kui julge ja rõõmus ta oli sel kurval ajal! Julgust ja elulootust tuli teda nähes emagi rinda ja nagu hirmus unenägu näis ta ümber heledamaks minevat see viimaste päevade sündmuste vari.

„Noh, kuidas elad, ema? Enna rääkis mulle teel kõiksuguseid õudseid lugusid. Oh ei, ta rääkis vaid mõistu, sest meil oli kaasas härra Halviste. Aga ma taipasin siiski, et siin on juhtunud midagi... Noh, ega need asjad ikka nii hullud ole. Väinol võib rindel veel hästi minna, võib saksa ohvitseriks saada, toreda mundri selga saada, ja sa, ema, võid talle kord uhkegi olla. Ainult ma ei saanud tõesti aru, mis selle Eediga on juhtunud... Ja et isa kündis! Sa taevas!" Piia lõi käed kokku, nii et kurva asja juures ema ja Enna tahtmata pidid naeratama.

Sulole seati korda ärklituba, Piia sai endale oma kambri, milles oli elanud von Wimpel ja mida vahepeal oli kasutanud Enna, kes nüüd kolis poolpimedasse esikusse võõ-

rastetoa kõrval. Sest Piial oli ju tuttav kaasas ja ärklituba oli ju nii väike. Muidu oleks ju Enna ka Piia toas magada võinud.

Naised korraldasid seda kõike, Sulo istus peremehega võõrastetoas ja kostitas peremeest sigaritega ning soliidse musta pudeli sisuga. Sulo oli noor, aga teatud asjus juba väga kogenud ja vanahärra Juurupi iseloomu taipas ta kohe. Kui ta Juurupiga vaid mõne lause oli vahetanud, tajus ta juba teise häälekõlast, et siin sobis sigar ja peenem naps. Piia aitas heaks vahekorraks kaasa, kui ta Sulot tutvustas:

„Meie kuulsaima vabrikandi poeg . . ."

Vana oli algul selle Piia ja tema kaaslase tuleku puhul kaunis mossis. Leidis aja tüdruk siia oma kavalere vedada! Millega neid toitma hakata? Kõik kohad häda ja muret täis. Aga vabrikant — see kõlas toredasti. Ja naps oli suurepärane. Piia ise otsis kapist klaasid, jõi meestega paar pitsi, tõi lauale saksa maiustisi. Elu hakkas vanalegi jälle roosilisem paistma ja vabrikandi poeg oli tark mees, pagana tark mees, ta mõistis kõike nii hästi, mida vana Juurup väljendas, tal oli peen arusaamine maailma asjust, ammu juba polnud keegi vanale Juurupile nii kaasa tundnud ja temast nii aru saanud. Ja kuidas veel! Peensusteni, poolest sõnast. Ja see polnud mõni ei tea kes, see oli tõeline härrasmees pealinnast, vabrikandi poeg. Prosit!

Naised korraldasid tube ja ema jutustas seejuures kõigest Piiale. Ja, ime küll, Piiale jutustades olid need asjad kuidagi nagu kergemad, kuidagi nagu lihtsamad kõik, mitte nii lootusetud ja masendavad.

Pärast õhtusööki, kui Sulo oma tuppa läinud, jäi pere söögituppa omavahele veel istuma.

„Ah, mis," ütles Piia. „Need asjad pole ju sugugi nii hirmsad kui teie kujutlete. Et Väino rindel on, see on ju hästi. Seda võib ju sakslastele alati nina alla hõõruda. Ja et Eedi metsa läks, selles pole ka midagi nii katastroofilist. Esiteks on hiljem või varem mobilisatsiooni oodata ja teiseks võib Eedi metsasolek ka meile kõigile kasuks tulla."

„Hm . . ." urises vana Juurup, purjus, ent heatujuline. „Mis pagana kasu sellest meile küll olla saab? Vaat pahandust kõik kohad täis."

„Ei tea midagi," lausus Piia mõtisklevalt. „Maailma asjad on muutlikud. Ega sakslased igaveseks siia jää . . ."

„Vaat seda ütlen ikka mina ka!" hüüdis ema rõõmsalt. „See on mu ainus troost praegusel kurval ajal. Kõik hädad ja raskused lähevad kord mööda ja meie hakkame jälle endist ilusat elu elama."

„Sakslasi ei aja siit keegi välja," jorises vana Juurup kangekaelselt. „Toda võimu ei ole. Ja olgu nad nüüd mis nad ka on, aga k o r d on neil kõva. Ja see on peaasi. Ning kommuniste pigistavad nad ka."

Piia lausus:

„Ega minulgi sakslaste vastu midagi ole. Viisakad ja nooblid mehed. Aga tulevikule peab ka mõtlema. Ja Eedit võib tulevikus vaja minna."

Ent peremees ei tahtnud sellega kuidagi leppida, et Eedi, lorup, sai viimaks perekondlikul istungil kiitagi!

„Teil hea vadistada," nohises ta. „Aga katsuge minu nahas ringi kõndida! Ah? Siis laulaksite teist laulukest. Võimud vaatavad kõõrdi, tuttavad irvitavad, vallamajas ei tehta minust enam väljagi, ei nähtagi mind enam. See kõik on Eedi temp. Ja ei tea, mis veel tulla võib! Kuidas nende normidega jääb, vedudega . . . Nad võivad

minu talust nüüd järjest kõike nõudma hakata — hobuseid, vedusid, töösid. Ja kes see läheb? Äh? Kas teie lähete? Kes muu kui mina! Ikka minu nahk peab vastutama!"

„Taevas, jah!" hüüdis ema Leenu Piiale. „Vaat kevadel pidi isa ise kündma ja äestama. Ja kõik muu... Suure vaevaga saime tallu lõpuks abilisi. Kuid pärast seda, kui kõik avalikuks tuli, on inimesed veel rohkem siit eemale hakanud hoidma..."

„Noh, kas pekk ei meelita?" naeris Piia.

„Pekk... pekk..." osatas peremees. Kust sa seda pekki lõpuks niipalju võtad? Kõik tahavad pekki ja võid, aga ega see puu otsas kasva. Näh," osutas ta perenaisele. „See kauples kevadel minu seljataga inimesed majja, lubas neile ilmad-maad kokku — ja andis ka. Minu seljataga, kurivaim! Kes see siis nii talu saab pidada, et töölised saavad pekki ja rõõska piima ja püülijahu. Selle mooduga anna parem talu käest ja mine ise teisi orjama."

Perenaise nägu muutus hädiseks.

„Juba jälle algad sa sellega!" hüüdis ta. „Tegin seda sinu enese pärast. Ja see on siis nüüd tänu! Kus ma neile pekki andsin! Tangu andsin, leiba andsin, läbiaetud piima, natuke rasva ju ka, aga ilma selleta ei saa ju keegi kuskil töölisi. Ma ei andnud ju palju rohkem kui mujalgi seda tehakse. Ja see oli häda sunnil. Aga sina jorised selle üle mitu kuud tagantjärele ja lõppu ei tulegi. Vaat Ennat tahtis äestama panna!" hüüdis ema abiotsivalt Piia poole. „See oleks ju maailma naer olnud ja lapse häbistamine inimeste ees! Siis ma suures hädas otsisin alevist paar inimest, lubasin neile natuke rohkem kui isa ise. Aga nüüd kiusab ta sellega mind päevast päeva tagantjärele..."

„Ennat äestama!" naeris Piia lõbusasti. „No see oleks tõesti nali olnud, mida isegi oleks tahtnud näha!"

„Pole selles naljakat midagi," urises peremees. „Praegu on talusid küllalt, kus naised äestavad ja isegi künnavad."

„Aga Enna, vaene, ei oska ju!" kaitses Piia õde, ikka naerdes. „Midamoodi need põllud siis küll välja oleksid näinud, kui Enna isegi kündma oleks hakanud! Hahaha!"

„Küll häda õpetab," kaitses vana oma joont — rohkem prestiiži kui veende pärast. „Kas see „naljakas" ei olnud, kui mina kündma pidin — vanas eas! Kõik naersid. Ja mina pidin naeru ära kannatama."

„Vaene isa!" patsutas Piia talle käsivarrele. „Aga pidage! Ma olen kuulnud, et taludesse antavat ju sõjavange tööle. Kas siinpool seda ei tehta?"

„Pole kuulda olnud," vastas peremees. „See vahest rohkem pealinna ümbruses. Ja kes meile n ü ü d sõjavange tallu annab? Oota aga! Nüüd, kus ma ise kolm päeva sõjavangis olen istunud ja kus Eedi vabatahtlikult kommunistide poole sõjavangi läinud. Nad naeravad mu välja, kui ma selle jutuga lähen. Kõik on Eedi nahas."

„Pole midagi," arvas Piia mõtisklevalt. „Väino on ju rindel. Seda peab neile nina alla hõõruma. See on ka ometi midagi."

„Ega Väino sinna vabatahtlikult läinud, ta saadeti."

„Aga ta astus ometi vabatahtlikult sakslaste teenistusse. Seda peab neile meenutama. Nii ei saa. Peab oma huve kaitsma. Väino astus vabatahtlikult nende teenistusse ja kui ta nüüd rindele on saadetud, siis ei ole see naljaasi. Ega see ole paljas muudatus teenistuses. See on oma eluga riskimine. Ja selle eest peab ometi midagi saama."

„Seda olevat nimetatud armuandmiseks . . ." naeris peremees pahaselt. „Ja selles on ikka süüdi see Eedi, sinder. Lootsin minagi, et kui Väino sakslaste teenistusse läheb, et siis seda ometi meile kõigile arvesse võetakse ja nii . . . Aga Eedi, lorup, pani kõik nahka."

„Eedi ei ole milleski süüdi . . ." algas perenaine.

Peremehe nägu värvus punaseks, torm oli tulemas, aga Piia segas rahustavalt vahele:

„Pole katki midagi, peab igas olukorras oskama oma kasu eest seista ja kombineerida, olgu seisukord kui keeruline tahes. Missugune mees see komandant teil siin on?"

„Missugune . . ." kehitas peremees õlgu. „Teadagi missugune. Suur härra, et ära mine poolegi. Tema käes siin kõik teha. Käristab ja kärgib, karistab ja nuhtleb. Kui kadunud Wimpel veel elas, siis see oli tema parem käsi. Sai ikka veel midagi . . . Aga nüüd . . . Ära mõtlegi . . ."

„Ah see oli see, kes siin korteris oli?"

„Nojah, see oli kena mees. Ajas teinekord juttugi. Teised käisid ka siin. Nõudsid küll palju, aga oli ikka lootust, et tulgu mis tuleb, päris hätta ei jää. Aga nüüd . . ."

„See Wimpel tapeti ära?"

„Ära nottisid jah mehe . . ."

„Kes seda tegid? Kommunistid?"

„No ega siis sakslased ometi ise. Teadagi kommunistid. Ja sellest see lugu algaski."

„Sakslased muidugi maksid hirmsasti kätte?"

„Tühjagi nad ei maksnud. Otsisid siit-sealt mõne väiksema sitikakese ja piinasid seda. Aga päristeo tegijaid nad kätte ei saanud."

„Ah see oli see kuulus Loiksaare salk?"

„Kuulus jah! Kena kuulsus küll. Nende nahka läks ka Eedi..."

„Jah, ma tean, ema jutustas," katkestas Piia. „Noort Loiksaart ma tundsin hästi. Oli kena poiss. Aga kangesti ennast täis. Ent ega siis Eedil temaga ligemaid suhteid olnud?"

„Kui ei olnud, siis küllap nüüd on," sülitas peremees.

„Ah jätke see Eedi parem rahule!" segas perenaine vahele. „Ikka Eedi ja Eedi..."

„Eedi ju Wimpeli tapmisest osa ei võtnud," ütles Enna.

„Seda oleks veel vaja olnud!" mühatas peremees kurjalt irvitades. „Aga ega tea. Kui mitte jõuga, siis nõuga..."

„Kuss, kuss!" rehmas Piia käega. „Ma leian ka, isa, et sa seda Eedi asja liiga üles puhud. Oelge pigem, kas see komandant on vana või noor mees?"

„Mis ta tühi on? Aastat nelikümmend või nelikümmend viis on tal vahest turjal," arvas peremees. „Aga veel üsna noor äss. Kui enese vinti võtab, siis veel mõnest leitnandikesestki noorem. Nägin teist kord alevis: siblis preilikestega nagu kukeke."

„Kes need preilid tal siis on?"

„Noh, seal on neid masinapreilisid igasuguseid. Ja eks neid aleviski leidu."

„Kaupmees Tiiveli preilid kurameerivad sakslastega kõvasti," lausus Enna. „Noh, Silbermanni omad ka muidugi. Leidub teisigi..."

„Ah Tiivelid..." kehitas Piia õlgu ja naeratas üleolevalt. „Need... Aga Silbermanni Asta on ju kena... Või nii! Siis see kuri komandant polegi selline püha jumal taevas, et muudkui müristab ja heidab välku. Tja..."

„Joovad nad teinekord ja müravad, nii et alev mürtsu täis," lausus peremees kadedalt ja aupaklikult. „Linnastki käib neid siin, autodega. Daamekesed kaasas."

„Tja," mõtiskles Piia. „Mis ta on?" pööras ta Enna poole. „Blond? Brünett?"

„Ah komandant?"

„Noja. Peab ju teateid hankima teie jumalast."

„Šatään . . ." arvas Enna. „Aga rohkem siiski brünett."

„Puhastverd germaanlane," ironiseeris Piia. „Võibolla koguni Hitleri moodi? Kärbitud vurrudega?"

„Puhtaksaetud näoga," täiendas Enna. „Kõvasti puuderdatud. Aga pruuni puudriga. Ja lõhnaõli tarvitab ohtrasti. Seda on neil kõigil kõvasti tunda. Ning kõigil ühesugune."

„Standard, sõjaaegne, see käib varustuse hulka," naeris Piia. „Tean juba, seda jagatakse neile varustusvalitsusest, niisama nagu sigarette ja napsi."

„Aga olevat Pariisist toodud," lausus Enna.

„Kust sa seda tead?" muheles Piia.

„Keegi tuttav rääkis," punastas Enna.

„Jaa, jaa," haigutas Piia väsinult. „Aeg oleks magama heita. Eile öösel ei saanud peaaegu sõba silmale. Siis sõit. Ja siis kõik siin. Aga nende sõjavangidega võiks katsuda. Mina olen kuulnud, et neid antakse. Ja siis oleksid sa, isa, kohe raskustest lahti."

„Jaa, sõjavangid . . ." venitas peremees unistavalt. „Need mehikesed juba peavad tööd tegema! Aga kui neil süda täis läheb, siis lõikavad sul kõri maha kah."

„Seda pole karta," arvas Piia. „Need nälgivad ju laagreis nii hirmsasti, et neid sureb kui sitikaid. Ja kui nad tallu toidu peale saavad — oi, oi, oi! Seda õnne neile! Tänutäheks lõhuvad nad tööd kui masinad. Ja perenaine

ei tarvitse neile pekki anda — oh ei, vaat leib ja kört on neile liigagi hea. Ja läbiaetud piim — luksus."

„See oleks küll kena," sõnas ka perenaine lootusrikkalt. „Aga tõesti, kõige selle järele, mis siin olnud... Meile neid küll ei anta."

„Peab katsuma, peab kombineerima," oli Piia vastus ja ta haigutas uuesti, ringutades magusasti. „Ma võin ju selle komandandiga kord rääkida. Selle alevijumalaga. Ei mina teda karda. Väino eest peavad nad ometi midagi andma. Nii ei saa. Oma huve peab kaitsma. Noh, head ööd teile kõigile."

„Head ööd, Piiakene!" lausus ema.

Isa vaid nohises. Enna aga läks Piiaga veel veidikeseks kaasa, et teda aidata magamaheitmisel.

9

„Keegi daam palub vastuvõttu," teatas käsundusohvitser üpris ametlikult, ent ta pilgus oli midagi lustlikku.

„Daam?" küsis komandant teeseldud pahameelega. „Mul ei ole praegu sellekohast aega. On parematki teha. Mis ta tahab?"

„Ta ei ütle. Soovib teiega isiklikult..."

„Pagan veel! Kes ta siis on? Midamoodi?"

„Ta ütles oma nime." Ohvitser kehitas õlgu. „Mingi Jonesson või Ponesson. Aga muidu — väga viisakas välimus..."

„Hm... Noor või vana?"

„Oo, noor!"

„Eestlane?"

„Kõne järele otsustades küll."

„Räägib halvasti saksa keelt?"

„Vastupidi. Aga kohaliku murrakuga."

„Ega vahest ometi mõni bolševikkude agent."

„Oo, ei!" Ohvitseri silmad välgatasid jälle lustlikult. „See?! Vaevalt. Vastupidi. Ja kuigi... Noh, siis..."

Komandant tegi karmi näo.

„Tulgu. Aga olge läheduses."

„Käsuks!"

Sisse astus Piia.

Komandant laskis pilgu libiseda üle daami — ja tõusis siis pikkamisi toolilt. Selline olend siin oli üllatav!

„Palun võtke istet."

„Tänan väga," ütles Piia võluva naeratusega. „Julgesin teid tülitada, härra komandant, ühe teile tähtsuseta, aga mulle — ja mu perekonnale väga tähtsa asja pärast..."

„Na, ja see oleks?" silmitses komandant daami ikka veel, altkulmu, kergelt mängides sigaretitoosiga.

„See puudutab minu venda."

„Venda? Ja mitte peigmeest?"

Tahtmata oli see lause libisenud üle komandandi huulte. Ent ega tema seda kahetsenud. Ta võis enesele kõike lubada, kui tahtis, ammu siis veel seda. Daami välimus oli ju selline, et tahtmata tegi meele lõbusaks — ja pikantseks.

„Oh ei," naeratas daam. „Mul ei ole peigmeest. Ma olen sellest east ammu üle."

„Seda on kergem öelda kui uskuda," vastas komandant juba päris galantselt. „Aga mis asi see siis oli, mis teie vennasse puutus? Kes ta on? Ega ta ometi mõni bolševik ole? Siis on ta juba ammu maha lastud."

„Vastupidi," naeratas Piia. „Minu vend oli mõni aeg siin, teie teenistuses, ja olevat nüüd saadetud rindele."

„Nanu," imestas komandant. „Või selline vend on teil!"

Ja ta silmitses daami veelgi suurema huviga.

„Aga," jätkas ta, „imestan, et kui teie vend siin teenis, teie tema pärast kunagi ka varem siia ei tulnud. Miks siis just nüüd?"

„Ma ei ela siin," seletas ilus daam. „Ma elan Tallinnas. Sõites hiljuti isakoju kuulsin, et vend on saadetud rindele vägagi — vägagi iseäralikkudel asjaoludel..."

Komandandil hakkas asjast tulema aimus, aga ta küsis nüüd kaunis karmilt.

„Millised asjaolud need olid? Kuidas on teie venna nimi?"

„Juurup. Väino Juurup..."

„Ah Juurup!" teeskles komandant. „Ja, ja, tema asjaolud olid tõesti üsna iseäralikud — selles on teil õigus."

„Ma kardan, et talle on tehtud ülekohut," ütles Piia julgelt.

„Kuidas — ülekohut?" imestas komandant. „Kas see on ülekohus kellelegi, kui ta saadetakse rindele? See on auasi. Nii et teie vennale pole tehtud ülekohut, teda on koheldud liigagi hästi."

„Liigagi hästi?!" protesteeris Piia. „Ma mõistan, härra komandant, kui keegi saadetakse rindele teenete eest, siis on see auasi. Aga kui seda saatmist mõeldakse karistusena..."

„Siis on see veel suurem auasi," naeris komandant. „Siis on saadetavaga liigagi hästi toimitud. Ka teie vennal olid teened."

„Teie naljatate, härra komandant."

„Ei meeldi see teile, preili, kui ma halva asja juurde nalja teen? Ja teie venna asjad olid halvad. Nii et ülekohtust pole siin juttugi. Vastupidi, kardan, teie vennaga

toimiti liigagi hästi. Ta läheb varsti rindele, võib oma — oma hooletuse tasa teenida. Kergelt öelda: hooletus. Ka see on heatahtlikult öeldud. Tegelikult oli asi palju halvem. Küllap teile sellest omaksed jutustasid. Nii et ma ei saa teie soovist aru, preili. Kas tahate mulle oma venna tegude pärast laitust avaldada? Või minuga veelgi halvemini toimida?"

Jällegi uuriv pilk ja üsna edvistav naeratus.

Piiagi naeratas edvistavalt.

„Kahjuks ei saa ma teiega kuidagi halvasti toimida."

„Kuigi väga tahaksite?"

Piia kudrutav naer: „Miks seda arvate, härra komandant? Näen ma sedamoodi välja?"

Ja komandant, mängust üsna haaratud:

„Ei, ei, preili, julgen loota, et ma teie heatahtluse ära olen teeninud."

„Aga millega?" puhkes Piia uuesti naerma.

„Noh, noh . . ." komandant oli veidi segaduses. „Kas või sellega, et ma teie vastu heatahtlik olen . . ."

„Ka seda ei näe ma kuskil, härra komandant."

„Kui teie seda ei näe, siis võiksite seda tunda . . ."

„Oo, see on oivaline," kasutas Piia teise ütluse kohe ära. „Ma tulingi õieti teie heatahtlusele koputama, härra komandant. Siis olen tulnud heal ajal."

„Ikka selle venna pärast?" päris komandant. „Jaa, vaadake, preili, selles punktis ei saa ma teile küll rohkem heatahtlust osutada kui teie vennale juba osutatud on. Aga vahest teile enesele, preili?"

„Tore!" hüüdis Piia. „Ma olen ikka tõesti tulnud heal ajal! Ka enesele palun teie heatahtlust, härra komandant. Ja julgen loota, et teie ära ei ütle. Meil on olemas selline vanasõna, et härga sarvest, meest sõnast."

„Noh, tahaksin meeleldi olla see härg, keda armuline preili sarvest veab," naeris komandant. „Selle vastu ei ole mul midagi."

„Aga oma sõna peate ka pidama, et olete mu vastu heatahtlik, härra komandant."

„Niipalju küll, kuipalju see võimalik," tõmbus komandant veidi tagasi. „Ma ei või ju ometi end kui komandant sarvest vedada lasta. Mida siis preili veelgi soovib — enesele — minult?"

„Ma palun enesele alandlikult paar sõjavangi!"

Komandant nõksatas — ja üle ta näo levis kentsakas naeratus.

„Nanu, Donnerwetter! See on alles soov! Lõbus looke! Hahaha! Sellest saab jutustada."

Ta naeris tükk aega.

„Ja mis teeb preili kahe sõjavangiga?" küsis ta lõpuks. „Paneb need ennast orjama? Millisel alal? Õmblema? Lokkima? Minkima? Või koguni vahest riietab nad paažideks? Brr! Selleks ei sooviks ma õnne. Need paažid oleksid kui timukasulased. Moorlased oleksid juba etemad, preili."

„Ma panen nad oma isakodus tööle, härra komandant."

Komandant tõsines kohe.

„A-a! Teie olete diplomaat. Või sedaviisi. Noja, ma saan aru. Aga ... aga see ei lähe ..."

„Miks, härra komandant. Teie lubasite olla heatahtlik. Lubasite pidada mehe sõna."

„Niipalju kui võimalik, ütlesin ma. Aga see ei ole võimalik. Selles asjas tahate mind härjaks teha."

„Aga miks, härra komandant, pole see võimalik? Mujalpool lubatakse ju seda küll. Küllap siingipool mõnes kohas."

„Võimalik. Aga teie isatallu ei või ma sõjavange anda. Ei teile ega teie isale."

„Miks siis meie halvemad oleme kui teised?"

„Teie olete bolševikud."

See oli naljatoonis öeldud, muidugi, aga Piia puhkes nii südamlikult naerma, et naer ületas kaugelt selle nalja.

„Kas mina ka, härra komandant?"

„Võib-olla, kust mina tean. Olete alles hiljuti siia saabunud, nagu mainisite."

„Kas teie ei karda minuga siin koos istuda?"

„Oh ei. Kui teisedki bolševikud sellised oleksid nagu teie!"

„Tänan komplimendi eest, härra komandant. Aga nali naljaks — see jutt meie talu bolševikkudest on ju tõesti pöörane nali."

Komandant tegi tõsise näo:

„Jaa, vaadake, preili, see küsimus on väga keeruline. Usume, et t e i e ei ole bolševik, usume, et ka teie isa ei ole bolševik, teame, et teie vend Väino läheb varsti sangarina rindele. See kõik on tore. Aga teil on veel üks vend — ja see on bolševistlikkude partisanide juures metsas ... või, võib-olla, veelgi halvemas kohas ... Võib-olla on ta bolševikkude salakuulaja ... Tean, et paljud paosolijad on kodustega sidemeis, saavad neilt aeg-ajalt toiduaineid, teateid, peavarjugi ... hoolimata, et kodusolijad on ise korralikud inimesed. Veri on paksem kui vesi. See asjaolu vedas sisse ka teie venna ja isa. Ja võib sisse vedada ka teid. Ja kuidas võin ma anda sõjavange tallu, mille elanikke v õ i b kahtlustada sidemete pidamises partisanidega, bolševikkudega. See on võimatu."

Piia pures huult. Ka tema pidi nüüd salaja soovima selle Eedi kus seda ja teist. Niisugune rumal poisilont-

rus! Igavesti puudulik: väärjalik teiste Juusa laste seas; poole aruga tobukene.

„Sellega on sidemed lõplikult purustatud," ütles ta karmilt.

Komandant kehitas õlgu.

„Kuidas võin ma seda uskuda? Noor Väino Juurup oli ometi ise meie teenistuses — ja sallis sellist kahemõttelist asjaolu. Ta oli oma vande andnud. Ja siiski! Kuidas võin ma siis t e i d uskuda?"

„Aga tõsiasi ometi on, et Väino, kuigi ta venna peale kaebama ei tulnud, ometi vennaga pärast selle lahkumist sidet ei pidanud! Ka isa ega ema mitte. Ei, kogu talu mitte! Väino tahtis venda areteerida . . ."

„Kuid isa oli selle vastu. Tean," muheles komandant. „Ja kes vastutab mulle nüüdki isa eest! Teie vend on ometi oma isa poeg!

„Noh, teate, härra komandant, kui teie kuuleksite, kuidas vanamees igapäev seda poega kirub, siis ei räägiks teie nii!" naeris Piia. „Seda ei jõua enam ära kuulata. See tüütab juba. Ja kui ta selle poja kord kätte saaks, siis, võite uskuda, „teateid" ta temale küll andma ei hakkaks, vaid üsna midagi muud. See poiss oli juba varem meie kõikide põlualuseks talus — ja mis sellest rääkida veel nüüd! Ta on meie häbiplekk, oma isa kirstunael nii-öelda. Teie peaksite niivõrd psühholoog olema, härra komandant, et seda mõista. Üks meist on sattunud halvale teele, on meid kõiki reetnud — meie kõik kannatame sellepärast — ja meie ei saa ometi kuidagi abistada ega toetada seda inimest, kes meie vastu nii — nii alatu on olnud . . . Ta on meile paratamatult kadunud."

„Teie räägite väga veenvalt, preili," naeratas komandant. „Aga teie olete suur diplomaat. Ja diplomaati-

dest, teate isegi, ollakse arvamusel, et nad tegutsevad nii, kuidas riigi kasu parajasti nõuab."

„Aga pfui, härra komandant, kas teie võite seda arvata, et minu riigi kasu nõuab bolševismi toetamist!"

Komandant klõpsutas mõttes sõrmedega vastu lauda.

„Ma kaalun veel, preili, seda asja. Astuge lahkelt ka edaspidi meie poole sisse. T e i d näen ma alati heameelega ja usun ka, et t e i e pole bolševikkude agent. Nii siis, jällenägemiseni."

Ja komandant hoidis „preili" kätt kauem pihus kui see tavaline.

„Muide," peatas ta Piia veel ukse juures, „vabandage, aga mulle öeldi teie nimi... Juurup see küll ei olnud, vaid midagi nii üsna arusaamatut... Kuidas seda mõista? Kas tahtsite mind külastada võõra nime all? Ent see kava ei sobinud ju teie hiljema esinemisega. Või oli see mõni muu suur saladus. Vahest koguni diplomaatia?"

„Oh, vaid üsna väike saladus," naeris Piia. „Ma ei ole nimelt enam preili, vaid proua."

„Tõesti?! Huvitav. Ja teie abikaasa? On ka tema praegu teie isakodus?"

„Ei, teda pole enam olemaski. See tähendab, ta on olemas, aga ei eksisteeri enam minu jaoks."

„So, so, jälle kaunis kummaline. Nii siis elab, aga teie jaoks mitte? Olete tülis?"

„Jumal hoidku! Lahutatud."

„Na, na. Nii noorelt juba?"

„See ei tarvitse teid kurvastada, härra komandant. Olen juba kaks korda lahutatud."

Ja Piia väljus naerdes.

Komandant vaatas talle salaja aknast järele ja võngutas tähendusrikkalt pead.

10

Mõni päev hiljem, õhtul, sõitis alevist uhke auto Juusale. Autos istus komandant paari ohvitseriga. Nad kõik olid lõbusas tujus.

Komandant oli nähtavasti juba hästi informeeritud, sest ta küsis proua Joonassoni järele — nii siis, Piia õige nimi oli tal vähemalt teada, aga kindlasti teadis ta ka rohkem.

Piia võttis võimukandjad aias vastu.

„Armuline proua vabandab, et julgesime tungida tema bolševistlikku kantsi," lausus komandant pehmel keelel. „Aga meie tahtsime ise veenduda, kas proua on veel elus ja terve ja kuidas on lood selle bolševismiga siin. Hm, jaa, õhk paistab puhas olevat."

„Siis saan ma ka sõjavangid, eks ole?" küsis Piia kohe, olles alati oma huvide jaoks löögivalmis.

„Jaa, jaa, teie saate nad, aga teie peate neile ise järele sõitma."

„Noo?! Kas väga kaugele?" küsis Piia naerdes, aimates juba, milles asi.

„Ei, vaid komandantuuri."

„Noh, see pole kaugel."

„Ja kohe!"

„Miks nii kiire siis, härra komandant?"

„Nad jooksevad muidu ära, need viletsad mehikesed. Nad on juba harjunud jooksma. Meie auto on teie käsutuses, armuline proua. Meie eskordime teid, võite täiesti julge olla."

„Aga . . ."

Komandant ligindas oma konjakist lehkava suu Piia kõrvale ja lausus talle tasa, joomavennalikult:

„Meil on täna väike lõbus õhtuke, armuline proua. Mõned kamraadid ja mõned daamid. Suvatsege sellest osa võtta. Oma isale võite öelda, et ta sõjavangid s a a b."

„Aga meeleldi," oli Piia kohe nõus, sest seda oli ta oodanud. „Üks hetk vaid, ma korraldan end veidi. Ja ütlen isale selle hea sõnumi. Härrad on nii lahked ja istuvad veidi seni siin — selles bolševistlikus kantsis."

Ja Piia lipsas majja. Komandant pilgutas oma kaaslastele silma ja lausus:

„Kas ma ei öelnud!"

Õnneks oli Sulo üksi jalutama läinud. See sobis Piiale väga. Õhtu oli ilus ja Sulo oli siin päratus talus — ehtne pealinna noorhärra, kes varem peaaegu iialgi polnud nii kaua talus elanud — Sulo oli talus juba igavust tundma hakanud. Tema vahekord Piiaga polnud ju selline, et teda oleks rahuldanud vaid Piia seltskond, linnulaul ja põldude avarus. Ta vajas o m a miljööd eeskätt. Siis tuli alles kõik muu.

Sulo oli juba juttu teinud, et võiks ka hakata mõtlema pealinna tagasisõidule. Aga Piia oli ikkagi Juusa talu peretütar ja talle meeldis isakodus kõrget daami mängida. Isegi miljöö meeldis talle üle hulga aja väga. Pealegi — ta teadis seda oma paljudest kogemustest —, midagi oli siin veel tulemas. Ja nüüd oli see tulnud.

Ta ehtis end ruttu; sellisteks äkilisteks sõitudeks oli tal ka palju kogemusi. Tema elus oli sageli ikka keegi kustki äkki ilmunud autoga ja kutsunud lõbusale õhtule. Paar rutulist sõna isale ja emale — ja Piia oli läinud. Auto jäljed ja bensiini lõhn vaid järel.

Kui Sulo koju jõudis ja Piiat küsis, öeldi talle, et Piiale tuldi komandantuurist järele — sõjavangide asjus. Autost

ei lausutud sõnagi. Aga Sulol oli hea nina ja hea instinkt sellisteks asjadeks. Bensiini lõhna pära haistis ta veel ja, kuigi oli hämar, märkas õues ka autojälgi. Ja Sulo taipas siis kõik juba isegi.

Kui nii, nentis Sulo endamisi, siis homme sõidan ära. Tema suhted Piiaga polnud püsivad, seda enam, et Piia elas „omaette" ja vajas kodutalust pakke, kuna Sulo rahatasku polnud kuigi paks. Nad elasid mõlemad „omaette" ja võisid seetõttu enesele ka „omaette" kõike lubada, kui teist just segamas ei olnud. Vaid sõbrad olid nad, „vabad" sõbrad.

Aga Sulo enesearmastus oli siiski natuke puudutatud. Pärgeli päralt, milleks teda siia kutsuti, kui hakatakse ise teistega ringi tõmbama? Pidi saama kena rahulik „puhkus" maal talus, looduse rüpes, talu mahlakal kostil. Aga kui niiviisi hakatakse ... See on ju Sulo naeruvääristamine, vähemalt talu teiste elanikkude ees. Millise näoga sa lähed ja istud homme einet võtma? Millise näoga tervitad oma „pruuti" ja „äiapapat"?

Talu ümbrus oli ka Sulole küllaltki vilets. Ei mingit järve ega jõge, kus korralikult supeldagi saaks. Ja see külavahetee, mida mööda ta jalutas, oli üpris nigel. Jalutamine — see polnud ka kellegi õige ajaviide Sulole. Täna tegi ta seda vaid, et Piiast lahus olla, sest brr! see igavene „abielu", alati külg külje kõrval, hakkas ka juba tüütama.

Jaa, see oli kõik väga õige, tuli ära sõita. Aga enesearmastus oli siiski veidi puudutatud. Kui õige katsuda serva teha sellele Ennale, sellele tobedakesele? Aga see oli sama, mis talu piim — lääge ja mage. Sulo polnud piima armastaja. Tema maitsele oli see valge vedelik kaunis vastik. Elusa laiakerelise lehma toores vedelik,

mis haiseski veel lehma järele. Keedetult, kohvi kõrvale, võis ta ju sobida, see oli iseasi.

Pahas tujus heitis Sulo magama. Kesköö äratas teda ja teisi taluelanikke auto mürin. Kas Piia juba tagasi? Noo, see oli Sulole uskumatu! Ja, tõesti, ei. Keegi untersturmführeri mundris sakslasejupike kõndis maja ümber ja tagus ustele ning akendele.

Mis lahti?

Peremees ise ilmus lõpuks lävele, palit aluspesule visatud. Selgus, Ennale oli alevist kiri saadetud. Piia kirjutatud. Selgus, et neil oli seal nii lõbus, et taheti näha saada ka preili Ennat. Ja ka noorhärra Sulot paluti kaasa — Ennat saatma.

Sulo ütles ära. Ta tahtvat hommikul linna sõitma hakata, olevat pakilisi asju. Kuidagi ei saa. Seda ütles ta ülalt õhuakna kaudu untersturmführerile, sest lõpuks, kui nad seal all tükk aega jamelnud olid, koputas peremees Sulo uksele ja palus teda tõlgiks. Sulo alla ei läinud. Ta oli pahane ja solvunud. Või nii! Tedagi taheti selle kutsega lepitada! Diplomaatia! Küllap tembeldati onupojaks või vähemalt kaugelt sugulaseks. Täname!

Untersturmführerit ei kurvastanud see sugugi, et „onupoeg" ära ütles. See vaid tõstis ta tooni, et „Fräulein Enna" tingimata kaasa tuleks. Ta ei mõtelnudki muidu ära sõita. Komandandi käsk!

Mis nüüd küll teha?!

Enna ei tahtnud minna. Aga just täna õhtul tõi komandant peremehele nõusoleku sõjavangide saamiseks. Komandant ise! Komandant ise ja sõjavangid! Need trumbid ei lasknud peremehel öösel uhkusest magama jääda. Need trumbid parandasid tema reputatsiooni ümbruskonna silmis ühe hoobiga otsegu nõiaväel. Ja

päästsid peremehe künni- ning sõnnikuveovaevast. Oo, need trumbid avasid peremehe ees laiad perspektiivid õnnemaast.

Ent kui nüüd Enna ei lähe, siis võis see ilus unelm kõik jälle ühe hoobiga puruneda.

Seepärast Enna p i d i minema!

Peremees ise seisis Enna voodi ees ja nõudis kui halastamatu saatus tütre nõusolekut.

„Mida sa kardad? Ega nad sind ära sööl" susises peremees. „Piia on ju seal!"

Argument, et Piia on seal, võitis lõpuks ka perenaise, kes ikkagi kartis, et südaööl ... purjus mehed ... komandantuur ... ja nii edasi ...

Enna oli talvel kodus ohvitseridega ja von Wimpeliga aega veetnud, aga see oli siiski oma kodus ja vanemate olles seina taga. Enna oli sõnakuulelik tütar, „tobedakene" veidi. Kõik tema ümber pidasid sakslastest väga lugu, tema pidi ju ka sellega kaasa ujuma. Aga ta polnud see, mis Piia. Tema ei tahtnud kuidagi minna sinna komandantuuri ... südaööl ... purjus meestega ... Oma kodus midagi niisugust, see oli teine asi, kui isa ja ema just tahtsid.

Aga kui ka ema seletama hakkas, et Piia on seal, uhke, tore Piia, siis nõustus Enna viimaks, kuna isa ja ema seda nii väga tahtsid.

Untersturmführer, lühike mopsinäoga jupats, haaras Enna peaaegu sülle, kui aitas teda autosse, ja kisendas autojuhile, SS märke kandvale poisikeseohtu noormehele:

„Pikkamisi sõita! Aru saad?"

Sulo vaatles seda pilti oma aknast ja muheles kõikemõistvalt.

Aga selle öö iseärasused polnud Juusal sellega veel lõpul.

Oli juba kaunis valge — sest pikuke see kevadine öö siis oli — kui Enna tuli pooljoostes alevi poolt ja langes nuttes aeda pingile. Ta oli üsna korratu välimusega, seda märkas esimesena Sulo, kes ka und ei saanud ja Enna samme ning nuttu kuuldes akna juurde astus.

Sulo vaatles ja muheles kõikemõistvalt. Tja. See tüdruk ei olnud mõni Piia. Piia juba nii kergesti kuskil hätta ei jäänud. Tema oskas nii olla, kuidas tema tahtis. Aga see tobedakene ... Sellega on nad käitunud teisiti. Ja ei tea veel kus? Igatahes mitte Piia juuresolekul. Ja see, selle asemel, et panna end Piia kombel maksma, võttis jalad selga ja pani mamma juurde liduma. Tja. Kuidas jääb siis nüüd sõjavangidega? Neid ju Piia sinna kombineerima läks. Nendest oli ju varem juttu. Aga küllap Piia nendega üksi hakkama saab. Sest Enna, see tobedakene, see kutsuti niisama lisapalaks — untersturmführeritele.

Nii mõtiskles Sulo. Kuni tütre nuttu kuulis ema, kes ka vist vahepeal kuigi hästi polnud maganud.

Ema rinnal puhkes Enna lausa kõvasti nutma. Ta värises ja vabises ja luksus südantlõhestavalt.

„Püha taevas, Enna, mis sul ometi on?!" rahustas ema ja piilus ise Sulo akna poole. „Ole ometi vait, inimesed kuulevad! Mis nad sulle tegid?!"

Enna pühkis pisarais nägu nagu nuttev laps ja ulus:

„Ema, ema! Ma ei taha neid enam iialgi näha! Nad on s-s-sead!"

„Ole vait, ole vait!" rahustas ema. „Tule tuppa ja jutusta, mis nad sulle tegid ..."

Ta võttis nutukrampides väriseva tütre ümbert kinni ja talutas ta tuppa.

Ja Sulo ei kuulnud seda, mis „nad talle tegid".

Alles kui päike oli juba kaunis kõrgel, vuhises komandandi auto taluväravast sisse ja Piia lipsas sellest kergejalgselt majja. Tema välimus oli korras ja nutu asemel ta muheles. Ta viskas vargse pilgu Sulo aknasse — Sulo seisis eesriide taga reisivalmis.

Einet võttis Sulo peremehega kahekesi ja otsis selleks oma kohvrist peene pudeli — lahkumiseks. Sulo vestles väga rahulikult — ega ju tema ka eriti millestki nii väga põrutatud olnud. Elumehena tundis ta maailma asju ja naisi.

Peremees ei olnud algul ta ärasõiduga päri. Tütred magasid ja tal tuli ise jaama sõita. Aga head napsid tegid talle peagi sõidutuju. Nojaa, nüüd, kus kõik asjad korras, võis ju ka ise vedruvankril mõnusasti kiikuda ja end jälle inimestele näidata suure Juusa peremehena, kel midagi polnud karta, vastupidi, kes või olla uhke. Mis see Enna seal kaebas — noh, see oli rohkem tütarlapse rumalus. „Nad" polnud teda siiski „ära söönud"... tüdruk oskas õigeaegselt jalgadele tuld anda... Heagi veel, et see asi nii lõppes. See teeb Ennale ja Juusa talule au — ka sakslaste silmis. Küllap nad edaspidi Ennaga ettevaatlikumad on. Mis puutub aga Piiasse, siis tema juba teab isegi, mis talle sobib. Tema suhtes võib isa rahulik olla.

Piiat taheti ärasõidu puhul äratada, aga Sulo palus seda mitte teha.

„Küllap neil seal alevis oli öösel lõbus olemine," muheles ta sõbramehelikult. „Las puhkab. Ma ju rääkisin talle eile oma ärasõidust. Tuleval nädalal tulen tagasi."

Perenaine end ei näidanudki. Tal oli piinlik, kuigi nii tema kui ka peremees taipasid väga hästi, kes oli Piiale Sulo. „Hea tuttav". Seda ütles Piia temast ise. „Peigmees" ammugi mitte. Ainult väline pilt oli selline, et Sulo irooniliselt võis vana Juurupit endamisi nimetada „äiapapaks". Muud ei midagi. Emal oleks ju Piiale mõndagi ette heita olnud, ta katsuski seda mõnikord veidi teha, aga tütar naeris ta välja:

„Ah, ema, sa ei tea midagi maailma asjust..."

Jah, mis sina, rumal vana taluinimene, tõesti tead laia maailma asjust, mõtles ema isegi.

Pealegi „oskas" Piia igast olukorrast siledasti ja muheldes välja tulla. Mida sa sellisele tütrele siis saad öelda? Ta nagu pole kunagi mitte midagi teinudki, mille kohta talle midagi kindlat võiks ette heita.

Nii sõitis Sulo ära.

Teel kummutasid mõlemad mehed veel peent pudelit, tõmbasid häid sigareid ja ajasid sõbralikku juttu.

11

Ja Juusa peremehel algas nüüd ilus suvi.

Kaks sõjavangi töötas ta põldudel ja polnud tal muret ega tüli nende palga ega toiduga. Need vähesed margad, mis ta sakstele sõjavangide „palga" arvel maksis, olid naeruväärsed, võrreldes selle tööga, mis vangid tegid. Ja nurisemist neil töölistel olla ei tohtinud ei töö rohkuse ega tööpäeva pikkuse üle. Ja toidu suhtes polnud neil ka mingit ütlemist. Lõss ja leib moodustas nende peamise sööma. Kuigi perenaine neile aeg-ajalt valmistas ka putru ja suppi, sest ta oli ikkagi inimene, kes

kunagi ei läinud viimaste äärmusteni, jäi see toiming siiski mõnikord päevade kaupa hooletusse, kuna hädalist vajadust selleks just ei olnud ja perenaisel oli muudki tegemist küllalt. Perenaine polnud halva südamega inimene, tema ei tahtnud sõjavange näljutada, aga kui lõss ja leib laual, siis rahustas ta end sellega, et „neile on see hea küll", ja tegeles muude, tähtsamate asjadega. Pealegi oli ju leib ja lõss alati käepärast võtta. Muidugi, sõjavangid pärast laagri menüüd leiva ja lõssi pärast ju ei nurisenudki. Ent pikkadeks tööpäevadeks ja raskeks tööks oli seegi menüü siiski ühekülgne ja kehv.

Kui perenaine aga mõnikord sõjavangidele pudru juurde andis praetud pekitükikesi või supi juurde raasukese liha, siis põrises peremees raiskamisest, mida pole sugugi vaja.

Peremees võis nüüd jälle kõndida, kaks kätt seljal, ja põriseda, nagu ta seda varem oli teinud. Ta purssis mõne sõna vene keelt ja kasutas neid sõnu mehise rinnahäälega. Kui sõjavangid tööga venitasid, ähvardas ta neid laagrisse tagasi saata ja omale võtta teised. See oli tal kõige parem rohi vangide „innustamiseks", sest oli see elu Juusal nüüd mis ta oli, aga parem oli ta igatahes kui laagris, ja sõjavangid osutasid püüdlikkust ning hoolt. Ööbima viidi nad komandantuuri ja päeval pidi peremees ise nende järele valvama. Nii et vanal Juurupil oli nendega tegemist küll.

Ema Leenu andis sõjavangidele isegi paar vana närust kuube ja sokutas neile vanu saapakottasid jalatseiks, sest mehed olid pärast vangilangemist paremaist jalanõudest paljaks tehtud ja nende riided laagrioludes kõvasti kannatanud.

Vangid vedasid sõnniku, kündsid ja äestasid kesanurmi ja panid kokku heina. Ent Puuniitu neid ei tahetud lasta. Puuniit asus ju sügaval metsades — ja paljugi mis... Rinne oli kaugel ja sõjavangidel ümbrus tundmata, nad võisid kergesti lõksu sattuda, kui oleksid Juusalt päise päeva ajal tahtnud kaduda. Nende seljale olid ju maalitud suured tähed ja numbrid ja nende välimus oli „kahtlane". Aga Puuniidul oli teine asi. Pidi siis Piia enese jälle komandantuuris maksma panema, kuni sealt anti püssiga mees Puuniitu kaasa. Ja anti koguni veel kolmas sõjavang Puuniidu kiiremaks koristamiseks.

Piia oli pärast Sulo ärasõitu enese Juusal jälle põhjalikumalt sisse seadnud, nagu seda mõnikord varemgi oli juhtunud. Talle meeldis siin jälle. Komandantuuris peeti sageli lõbusaid olenguid heade söökide ja jookidega — ja nendele oli Piia ju alati maias olnud. Ega kuskil mujal praegu selliseid häid võimalusi olnud. Kui oli jälle midagi lahti, sõitis komandandi auto Piiale järele, aga see auto sõitis sageli ka siis, kui midagi lahti ei olnud.

Telefon Juusal töötas ka jälle intensiivsemalt ja selle kaudu oli Piia alati informeeritud, mis komandantuuris tema suhtes huvitavat või mis komandandil talle huvitavat öelda.

Mõnikord käis komandant ka ise Juusal, ent mitte kunagi üksi ega päris öösel. Harilikult õhtuti. Ja ikka vähemalt kaks-kolm saatjat kaasas. Von Wimpeli vari lasus veel Juusa kohal.

Väikest lühemat olengut peeti siis Juusa aias või võõrastetoas. Perenaine pani välja, mis talul pakkuda, härradel führeritel olid pudelid kaasas. Ja Piia oskas ikka asja nii seada, et kui härrad ära sõitsid, siis jäi lauale mõni kena pudel ja hea sigar. Võib-olla, et Piia seda koman-

dandile öelnudki oli, et ta isa suur saksa napsi ja sigari austaja oli.

Vana Juurup leidis jälle, et Saksamaa käib üle kõige, ja lootis südamest ta lõplikku võitu ning uue Euroopa ülesehitamist. Nurisemist enam ei olnud. Lausa kiitust tuli jälle ohtrasti, ja naisega, vana Leenuga, kes mehe entusiasmi aeg-ajalt ettevaatlikult katsus jahutada, tülitseti jälle saksa võimsate relvade väärtuse üle.

Kõik tikkus hästi minema. Väinolt tuli kiri, et ta on rindel ja et seal on asjad parimas korras. Pealetung muudkui jätkub ja varsti on sõjal lõpp. Lahingus tema, Väino, veel pole olnud, aga see võib iga päev juhtuda. Ja siis ta alles näitab nendele neetud bolševikkudele. (Võib-olla ka, et mõningal määral sõjatsensuuri pärast kiri nii sõjakust ja optimismi täis oli.)

Vallavalitsuses ja omataoliste suurtalunikkude keskel oli vana Juurupi kaal jälle raske. Teda koheldi aupaklikult, ja kui ta sõna ütles, siis leiti, et see oli mehe sõna. Tema tundis asju. Temal olid komandandiga ligemad suhted, tema poeg võitles rindel. Kes julges enam Juurupile meenutadagi, et tema teine poeg oli Nõukogude partisan?!

Jah, see Eedi, sunnik, see oli ainus tilk mürki magusas õnnekarikas. See meenus ikka aeg-ajalt ja tegi muret. Eedist ei olnud kippu ega kappu kuulda. Aga nagu vari kõndis ta kuskil ja tegi — ei tea mida. Nagu halva südametunnistuse piin. Seni kui see vari kuskil liikus ja tegi ei tea mida, seni ei olnud Juurupi rahu täielik.

Imelik lugu oli käimas ka selle Ennaga. Alates tollest ööst, kus ta alevist koju jooksis nagu meeletu, oli ta muutunud veelgi „tobedakesemaks".

Ta ei sallinud sakslasi enam sugugi. Ta vihkas neid

koguni ja kartis neid mingi närvilise hirmuga nagu laps, kes näinud midagi põrutavat ja pärast seda asja nähes satub kabuhirmu.

Teistele oli see hirm naljakaski, eriti Piiale. Ta nöökis õde ja katsus talle „meelt pähe tuua".

Aga õde, kel muidu Piia ees oli suur respekt, sattus tõesti nagu mingisse vaimusegadusse, kui Piia seda küsimust puudutas. Ta muutus kahvatuks ja sosistas:

„See oli hirmus! Jälk! Olen näinud, kui külapoisid tüdrukutega... Kisuvad neid... Selles pole midagi sellist... See on teine asi. Aga need! Justkui metsalised! Võimu ja jõhkrust nägu täis... Külapoistel pole kunagi s e l l i s t jõhkrust! Nad võivad olla, mis nad on, aga nad pole kunagi nii ülbed..."

„Ah, sentimentaalsus!" lõi Piia pahaselt käega. „Nad ei teinud sulle ju midagi."

„Ma ei tea, mis nad lõpuks veel oleksid teinud, kui ma... tulema poleks saanud... Ega see... see pole tähtis, m i s nad oleksid teinud, aga k u i d a s see toimus ja m i s s u g u s e d nad olid!"

„Ah, sa oled ise selline — Mann! Sellepärast nad ka nii käitusid. Ole peenem, rafineeritum, siis on ka nemad teistsugused ja käituvad teisiti."

„Jah, aga ma ei ole seda. Ma ei tahagi seda olla! Niisugustega! Ma ei või neid näha! Nad on ilged!"

„Tita!" hüüdis õde. Ja mõtles endamisi: „Mats!"

Kui sakslased tallu tulid, kadus Enna tasakesi ära ja ei ilmunud enne nähtavale, kui õhk puhas.

Ta oli varemgi rohkem vaikne kui elav olnud. Ent viimasel ajal oli ta päris endamisi-olekusse vajunud ja isegi Piiast eemale hoidma hakanud. Midagi ta mõtiskles ja kavatses endamisi ja sügisel selgus see.

Ta teatas emale, et tahab kodust lahkuda ja mingit teenistust võtta.

Ema oli ülemal määral üllatunud. See oli jälle midagi ootamatut ja põrutavat sel erakordsel ajal.

„Mis sulle pähe on tulnud, laps, et sihukest plaani pead? Mis sul kodus viga? Kui tööd tahad teha, tee. Kes sul keelab. Kui ei taha, ära tee. Keegi ei sunni. Ela ise, nagu tahad. Mis sulle ometi sisse on läinud? Nagu ära tehtud. Niisuguse tühise asja pärast nagu peast põrunud. Nad heidutasid su ikka vist väga ära. Ja sul on nõrgad närvid. Ära võta seda nii südamesse. Käi rohkem väljas, otsi teisi, tuttavaid, üles. Miks sa näitemänguproovidel enam ei käi?"

„Ei taha . . ."

„Miks?"

„Ei tea . . ."

„Oh, sa oled ju päris otsa jäänud! Vanasti, kui mõni tüdruk lapsesaamise hirmus oli, siis see oli ka sihuke. Aga need olid ju lihtsad tüdrukud. Ja vana aeg oli teistsugune. Sinul ju midagi niisugust ei ole olnud . . . Või oli siiski?"

„Ah, ema, ära kiusa mind! See meenutus on jälk. Aga ega ma seepärast üksi . . . Lehest lugesin jälle hiljuti, et meie haritud talutütreid ja isegi naisüliõpilasi hakatakse vägisi Saksamaale saatma — „tööd õppima". Mina küll sinna ei taha minna. Seal hakatakse sinuga . . . Seal sa alles oled nende vang ja nad teevad sinuga, mida tahavad. Vastik! Iga molkus on su peremees ja nõuab sinult ei tea mida. Omal jõle nägu peas."

Ema vaatles tütart hoolitsevalt:

„Jumal hoidku, sinu pea pole vist ikka tõesti enam korras! Mihukesed jutud! Hakkad Eedit järele tegema.

Ega minagi sakslasi jumalda nagu su isa, aga aru on mul ikkagi peas. Küll sakslased kord kaovad, aga seni kui nad siin on, peab vaatama, kuidas nendega paremini läbi saada ja kuidas sellest kasu saada."

„Jah, aga kui nad mind kohtlevad nagu... nagu..."

„Ega seda igapäev juhtu. See oli säärane erakordne asi. Hoia neist eemale."

„Näitemänguproovidel käivad nad ju ka ja vahivad seal ja takseerivad... Ja on kuulda, et tahetakse hakata korraldama tantsuõhtuid sakslaste lõbustamiseks, ja taludest hakatakse tüdrukuid selleks kokku käsutama."

„Sellest võid sa ju eemale jääda."

„Aga vallavanem saatvat „kutsed" koju, ja kust talust ei tulda, see saavat etteheiteid ja koguni trahvi. Siis on isa jälle kaelas ja — sina kah."

„Piia hoolitseb selle eest, et midagi ei tule."

„Ei. Ma lähen ära."

„Kuhu sa siis lähed, sõge tüdruk? Millega sa ka toime tuled? Talutöid sa ei tunne, kantseleis nõutakse masinaklõpsutamist. Sedagi sa ei oska. Noh?"

„Lehes oli, et õpetajaist on puudu. Paljud õpetajad on areteeritud, paljud Venemaale läinud, paljud, mehed, sunniviisil mujale tööle pandud või ise koolitöölt lahkunud. Ei taha enam sakste all lapsi õpetada."

„Soo. Ja sina tahad? Ise ei kannata sakste varjugi."

„Mina olen algaja, mulle antakse algained. Nendes ei ole mul saksu karta. Kõrgemad ained on teine asi. Mulle neid ei anta. Sedaviisi pääsen ma Saksamaale saatmise hirmust ja tantsupidudest ja kõigest, mis siin veel tulla võib..."

„Mis siin siis veel tuleb?"

„Kust mina tean. Ühel heal päeval või ööl võidakse

käsk anda: mine! Ja mina seda enam üle elada ei suuda. See on hirmus."

Ema kehitas õlgu: laps oli saanud mingi tõve või ei tea mille. Nii hea ja sõnakuulelik, kui ta seni oli!

Aga siis jäi ema mõtlema. Õpetaja, „koolipreili", oli ka ikkagi midagi. Uuemal ajal muidugi enam mitte nii kui vanasti. Ent siiski. Kui ta istub ja tossitab siin kodus nurgas... Vahest tõesti... Pealegi ei meeldinud ka emale see mõte, et tema tütar saadetakse Saksamaa tallu teenijaks — nagu kuulda oli. Koolmeistreid nad muidugi ei puutu. Ja tõesti, kui keegi on õpetaja, siis ta ei ole ikka nii lihtsalt igal junkrul tõmmata kui harilik peretütar, olgugi ta gümnaasiumi lõpetanud. Gümnaasium teeb saksad veel maiamaks. Piia — see oli üsna teine asi kui Enna. Piia oli suur daam ja Piia „oskas".

Sügisel lahkuski Enna Juusalt ja läks õpetajaks kuhugi kaugesse maakonnaserva. Ema pani talle tubli leivakoti kaasa ja lubas edaspidigi veel ikka midagi järele saata, sest õpetajate palgad olid väikesed ja selle palga eest ei saanud ju midagi osta. Vanal Juurupil polnud Enna lahkumisest kahju, ta pidas teda kasutuks elanikuks oma talus. Pealegi oli Enna temale ja Piiale „tobedake", umbes nagu Eedi, aga teises mõttes.

Ka Piial polnud Enna lahkumisest kahju. Enna oli viimasel ajal muutunud ja Piiast eemale hoiduma hakanud. Võib-olla mõistis koguni õe üle salaja kohut?! Noo, see oli alles uudis! Niisugune algeline süütus!

Ent lahkudes oli Piia õele üpris mahe ja soovis talle kõike head ja käskis ikka kirjutada. Piia „oskas".

Piia osaval vahetalitusel läks ema Leenul korda leida alevist teenija. Sõjavangidega kokku oli nüüd talus vaime küll, kes tegid kõik, mis vaja. Ja Juusa nisu õitses.

Pärast mitmekordseid ülekuulamisi, milliste juures peamist rolli mängisid hirmutamised ja näägutamised, saadeti Salme linna koonduslaagrisse. Ta sai sellest isegi aru, et neid ülekuulamisi ei võetud tõsiselt, sest ülekuulajad said nähtavasti omakorda hästi aru, et tal peale selle, mis ta algul seletanud, midagi enam „tunnistada" ei olnud. Aga teda ei tahetud vabaks lasta, selleks need ülekuulamised ja saatmine koonduslaagrisse — „eeluurimise alla", nagu talle öeldi. Komandantuuri juures oli ju võimata inimesi pikemaajaliselt kinni pidada, seal oli otsus alati lühike: kes saadeti mulda, kes mujale.

Salme suhtes oli nähtavasti otsus tehtud, et ta koonduslaagris pikkamisi hääbuks. Seda ütlesid talle ka teised vahistatud, kellega ta asus ühes kongis. See koonduslaager asetses linna serval. Hunnik vanu mädanevaid barakke, mis kunagi olnud mingisugusteks sõjaväe laoruumideks, oli kuidagi kohendatud „elamiskõlvuliseks", niivõrd, kuivõrd neid vaja oli kohendada inimestele, kes olid määratud pikaajalisele suremisele. Laager oli piiratud mitmekordse traatvõrguga, ta nurkadele olid ehitatud vahitornid ja ta väravatesse putkad. Paremad hooned olid määratud administratsiooni ja vahtkonna paigutamiseks.

Kong, kus asus Salme, oleks normaalselt võinud mahutada 5—6 inimest, kuid temasse paigutati sageli 15—20 inimest. Ühe seina äärde olid ehitatud kolmekordsed narid, aga neile mahtus kuidagi magama hädavaevalt kümme inimest, ülejäänutel tuli lamada paljal põrandal. Aga ega naridelgi mingit muud alust lamamiseks olnud kui paljas krobeline ja kühmuline laud.

Salme kaaslasteks olid enamikus naised, keda samuti kui tedagi süüdistati ei tea õieti milles. Paljudel olid mehed põgenenud, paos, kaasa läinud Punaarmeega — ja sellest oli küllalt naiste „eeluurimise all" hoidmiseks. Mõned olid olnud ametis Nõukogude asutistes, mõned Nõukogude korra ajal siin-seal avalikul koosolekul sõna võtnud või valitud koosoleku juhatusse. Ent ei puudunud ka uusmaasaajate naised või perekonnaliikmed, kes olid areteeritud ühes perekonnapeaga. Mõned areteeritud ei teadnud üldse, milles nad „süüdi" olid. Nad olid kinni võetud arvatavasti mingisuguse pealekaebuse tõttu, millest neil aimugi ei olnud, ja neid süüdistati lihtsalt selles, et nad on „kommunistid". Väga harva viidi neist mõni tõesti „ülekuulamisele", milles nagu ikka peamist rolli mängis hirmutamine, ähvardamine, näägutamine ja irvitamine, kuna ju õieti midagi muud nendel ülekuulamistel teha ei saadudki, sest ülekuulatavatel oli väga vähe või polnud üldse midagi tunnistada.

Ent sageli käis kongiski kõiksuguseid ülemusi — ülevaatuse tegemiseks — ja siis võis kongiski kuulda samu ähvardusi, näägutusi, irvitusi. Nendes ähvardustes ja näägutustes paistis selgesti välja kinnihoidmise lõppsiht — hävitamine.

„Kuradi kommunistid, küll teie nüüd saate lõpuks oma paradiisi kätte!"

„Küll teie õpite nüüd tundma, et naiste asi pole poliitikat teha, vaid . . ."

Järgnes rõvedus ja hirnuv naer:

„Sellestki olete nüüd ilma — ja jäätegi ilma . . ."

Kinnipeetavaid tuli järjest juurde — ja järjest kadus. Kuhu? Mõned viidi üle teistesse kongidesse, mõned saadeti mujale. Aga oli veel koht, kuhu nad kadusid, —

barakk, kus asusid hukkamisele määratud. Nende kohta oli „eeluurimine lõpetatud". Missugused asjaolud selleks kaaluvad olid, et nad kiiremas korras hävitati kui teised, seda ei teadnud nad vist isegi.

Ametlikult „eeluurimise all" olijaid töödele ei viidud. Kuid kui teistest arvu täis ei saadud, siis ei peetud sellest määrusest kinni. Kuna toit oli äärmiselt kehv, ei teinud töölgi käimine kellelegi rõõmu, kuigi tööle minnes ometi vähemalt pääseti kitsast kongist ja sai kõndida ja oma liikmeid liigutada. Töödel nõrkemisi juhtus sageli ja need, kel see õnnetus juhtunud, põdesid seda kaua või ei paranenud enam üldse. Ent seda ju vajati ja taheti.

Mustus, putukad, ruumipuudus, nälg, julm kohtlemine, lootusetu seisukord masendas Salmet algul nii, et ta kaotas igasuguse elutahte. Sõi tuimalt selle tükikese aganatega segatud leiba, mis talle anti, istus tummalt nurgas põrandal maas ja ootas lõppu. „Supp", milleks nimetati vesist tangu- või kartulikooreleent, ei huvitanud teda isegi niivõrd, et ta seda oleks katsudagi tahtnud. Ta jäi päev-päevalt nõrgemaks ja püsis veel vaevu jalul. Ent nälga ta ei tundnud, sest temas oli juba kõik suremas.

Nii siis lõpp... Kõik oli kadunud... Mees lamas mättas, lapsed olid küll veel elus, aga mis pidi neist saama! Kus oli Viivi? Kuhu panid nad tema? Kas andsid lastekodusse nälgima või viisid veel kuskile halvemasse kohta? Kalju oli Orajõe metsavahi juures, see oli hea koht. Seal polnud tal viga. Aga ta oli veel noor. Kas oskas ta üksi omapead edasi elada nii, et temast midagi veel saada võis? Arno... Ainus hele laik naise mõtteis oligi Arno. Oi, Arno oli juba suur tugev poiss, ta oli Eediga ühes kuskil seal... seal, kus võideldi tema, Salme, timukate vastu. Salme sulges silmad ja kujutles

väsinud endassesulgunud naeratusega seda, mis Arno nüüd teeb, missugune ta on, kus ta viibib. See on hea... See oli lohutav ja ilus! Ainus ilus kujutlus selles jõledas augus.

Arno on suur ja tugev, Arno jõuab juba võidelda, Arno saab võidelda — ja ta võitleb enese läbi. Arno näeb pääsu, paremat elu, uut tulevikku, Arno leiab ehk veel elusalt Viivi ja päästab temagi ja nad hakkavad siis üheskoos kõik — Arno, Kalju, Viivi — uuesti elama, ilusasti elama. Jah, see oli siiski lohutus. Ainus lohutus. Ja see andis lootust. Ent milleks? Salmele ei enam millekski muuks kui lohutust surmaks. Kergem oli nii hääbuda, kergem variseda, kergem taluda neid kannatusi enda ümber. Lapsed! Siiski, neist võis ja pidi midagi veel saama! Neil oli ees elu, tulevik. Ent Salme ise... Tema elu oli läbi. Ta närtsis päev-päevalt. Ta istus kinnisilmi ja kobas oma mõtetega pimedas enda ümber. Miski ei päästa teda... Ta ei jõua niikaua elu omal sees hoida, kuni tuleb pääs, kuni tulevad Arno ja teised ja päästavad tema. Ta ei jõua! Alatoitlus ise juba teeb talle peagi lõpu. Muust kõigest rääkimata. Muust, mis igapäev tulla võib. Võib-olla, kui ta nii nõrgaks jääb, et enam käia ei suuda, võtavad nad tema ja koristavad... Eest ära, ruumi on vaja teistele. Sääraseid nõrkejaid koristati siit aeg-ajalt — ja neid ei nähtud enam. Kuhu nad jäid? Parimal juhul surid barakis, mida nimetati „haiglaks". Parimal juhul...

Aeg-ajalt kahetses Salme kibedasti, et ta siiski põgeneda ei katsunud — enne areteerimist. See oli rumalus, ettevaatamatus! See oli suur viga! Lapse oleks ta võinud anda tuttavate või sugulaste juurde. Ise oleks ta võinud minna partisanide juurde metsa... oma vaen-

laste vastu võitlema! Ah, vabadus! See oli nüüd selline kallis aare, et tundus muinasjutuna. Põllud, metsad, teed, külad! Neid vaid nähagi, nende keskel koguni kõndida, nendega jälle koos olla! Selle võimaluse eest oleks võinud mis teha, mis kannatada, mis taluda!

Ja Salme liialdas, nagu kõik vangid, et kui saaks aga välja siit august, siis oleks kõik hästi, kõik ilus, kõik võimalik.

Vaid aeg-ajalt meenusid talle kahtlused enne areteerimist: kui pole kohta, kuhu minna, kui pole isikutunnistust, kui oled jälitatav ja tagaotsitav, ei ole siis kõik nii ilus, kerge ja lihtne, kui see nüüd paistab siin . . .

Ei, pääsu ei olnud Salmel enam. Unistada ju võis, aga tegelikkus oli sellest kangem. Lapsed võisid elada ja näha paremat tulevikku, kuid temale, Salmele, oli saabunud lõpp. Põgeneda? Kuidas sai põgeneda sellest põrgust inimene, kes vaevu püsis jalul? Ei, ei, seni kui tuleb pääs, ei pea Salme vastu — nagu paljud teisedki, kes juba kadunud või hääbumas.

Kord — sügis oli juba saabumas — toodi kongi uus vahialune. See oli üsna tugev ja terve keskealine naine, tõmmuvereline, päevitunud näoga, suurte mustade silmadega, julge ja terava pilguga. Ta oli riietatud hästi — võrreldes nendega, kes istusid kongis — ja tema samm oli kindel ja kõne selge ning rahulik. Kaunis pikk, tüse — perenaine — nii võis teda iseloomustada nii välimuselt kui ka käitumiselt. Inimene, kes harjunud tööd tegema kodus, õues, loomade, laste keskel. Temast nagu hoovaski veel kõike seda — päikest, kodusust, töörõõmu, otsustavust, värsket õhku ja kodurahu — kõike, millest teised siin juba võõrdunud ja mis oli neile kui ilmutus endisest elust.

Kõik silmitsesid teda kadedusega — ja kurbusega. Kena, tugev tööinimene oli ta, ent mis jäi siin temastki peagi järele? Vilets vari. Ainult mõned nädalad teevad siin temast teise inimese, ainult juba mõned päevad.

Ta vaatas kongis ringi — ja esimene aimus sellest, mis tulemas, libises üle temagi näo. Hääbumine, surm . . .

Siiski, ta näis otsustav ja energiline inimene olevat, tal oli nähtavasti soov oma elu nii visalt müüa kui vähegi võimalik.

„On teil siin aga õhk!" ütles ta ja krimpsutas nina. „Kas tõesti ühtki auku olemas ei ole, kust veidi värskust sisse saaks?"

Mõned naeratasid loiult, mõned koguni pahaselt, mõned ei teinud sellest lihtsameelsusest väljagi.

„Ega ole, kulla prouake . . ."

Sõnas „prouake" kuuldus pilget, sest ütleja ei saanud paremagi tahtmise juures üle soovist veidi uustulnukat nöögata. Vangi elu on ju vangi elu.

Uustulnuk vastas:

„Pole ma kellegi prouake. Konti ja kätt on mul rohkem kui mõnel töömehel. Aga värsket õhku armastan."

Nüüd naersid juba paljud kibedalt. Ja keegi lausus:

„Noh, seda küll poleks maksnud siia otsima tulla!"

„Ega mina tulnudki. Mind toodi."

Muidugi, see oli kõigile arusaadav. Aga naise toonis oli midagi sellist, mis teisigi elustas. Lihtsad sõnad, harilikud, kuid toonis oli midagi julgustavat.

„Mis eest teid siis toodi?" küsiti.

Naine kehitas õlgu:

„Rumalus!"

Ta vaatas veelgi otsivalt ringi. Aga kõik kohad naridel olid kinni. Ka põrandal olid „paremad" kohad võetud.

„No küll on!" pomises ta — ja uus vari libises üle ta näo. „Küll on sigadus!"

Naerdi:

„Sigadel on palju avaram ja parem elada..."

„Ja nende toit on meie omaga võrreldes härraslik..."

„Ja vabadust on neil palju, palju rohkem!"

„Oijah, vaat n e i l on värsket õhku külluses!"

Ning keegi lisas tähendusrikkalt:

„Ja nende surm on kerge..."

Naine pani oma koti, mis tal käes oli, põrandale Salme kõrvale nurka ja istus ise samasse.

„Noh, hea küll," ütles ta. „Kui nii, siis nii. Ega midagi parata."

Ta vaatles viivu Salmet, kes pooleldi kinnisilmi oma ette vahtis — kõhn, vilets vari.

„Kas olete haige?" küsis siis tasa, omavaheliselt.

„Ei," vastas Salme. „Miks seda arvate? Või... eks me haiged oleme ju siin kõik."

„Jah, seda küll, kõigil on kannatused. Aga teie näete iseäranis halb välja."

„Oh, pole ma midagi halvem kui teised."

„Nälg?"

Salme noogutas.

„Seda kah. Aga leidub muudki."

„Muidugi. Juba see hirmus õhupuudus! Ja kitsus! Ja mustus! Ma mõtlesin mõndagi, aga et see asi nii hirmus on, seda ma siiski ei uskunud!"

Ta harutas oma koti lahti ja tõi sealt nähtavale tüki sepikut.

„Sööge! Mina ise veel ei taha. Aga, oot, ma..."

Sepiku järele ilmus kotist viilakas praetud liha.

„Võtke! Taevake, te olete ju kui surma vari!"

Salme raputas pead.

„Aitäh. See kulub teile hiljem eneselegi ära. Siin ei ole kasuks teiste kostitamine, kui omalgi vähe."

„Aga mul on ju. Te näete."

„Küll ajajooksul teile enesele vaja läheb."

„Mulle tuuakse jälle."

„Tuuakse küll, aga kas kätte saate?"

„Noh, toidupakke ikka lubatakse ometi vastu võtta?"

„Lubatakse nüüd lubatakse, kuid lõviosa kaob sellest ära. Saate ainult jätted."

„Või isegi nii!" imestas naine kohkunult.

„Oh, juhtub hullemaid asju. Aga nagu kuulnud olen, on kasulikum saata lasta mitte sepikut ja liha, vaid vana kõva leiba ja silku ja muud niisugust lihtsamat kraami. See ei kao nii kergesti ära. Selle vastu on neil vähem huvi."

„Tõesti. No küll on . . .! Aga seekord lasksid nad mul küll selle läbi."

„Noh, seekord . . . Alguse asi. Teie käest isiklikult ei hakatud just avalikult röövima. Kuid üleandmised on teine asi."

Naine ohkas.

„Jah, mis sa tahad teha . . . Muidugi. Arusaadav. Kõigeks peab valmis olema. Aga see on ometi ju lausa varastamine!"

Salme muigas vaevu.

„Mis on varastamine kõige muuga võrreldes, mida nad teevad?"

Salme, oma teades surmakandidaat, ei valinud sõnu ega hoidnud end tagasi oma mõtete avaldamises. Mida oli tal veel karta? Lõpp oli hiljem või varem oodata. Kui keegi tema peale kaebama läks — mis sellest . . .

Tema ei hoolinud sellest enam. Pealegi oli ta liiga nõrk, et midagi veel arvestada.

„Aga ta ligindas oma pea võõrale ja lausus tasa:

„On parem, et teie kõigest nii — valjusti — ei räägiks . . ."

Võõra silmad laienesid. Ta must pilk sähvatas korra imestunult ümber.

„Kas tõesti?!" muutus temagi hääl tasaseks sosinaks. „Kas siin keegi . . . niiviisi . . .? Taevas hoidku!"

„Inimesi on igasuguseid," vastas Salme. „Siin on mõndagi nähtud. Mõnigi, kes siin väga arvustama ja kaebama on hakanud, on kadunud . . ."

„Aga teie kõik naersite äsja, kui sigadest räägiti . . . Ja oli muudki . . ."

„Noh, see oli nii üldine . . . „süütu" nali . . . Seda ei panda pahaks . . . Aga muidu . . . Sääraseid jutte tuleb ajada ikka rohkem omavahel . . . teatud inimesega . . . Kui midagi kaebamist või „seadusevastast" või nii . . ."

„Ah, kõik peab ikka seaduslik olema?!"

„Kuidas siis! Kõik on õige ja seaduslik ja paremas korras. Igaühele antakse ta teenitud palk. Ja kes väga „mässama" tikub, selle käsi võib enneaegselt „halvasti" käia. Uksedki siin on õhukesed ja nende taga kõrvad. Oleme ju „eeluurimise" all . . ."

„Taevas, taevas!" raputas naine pead. „Jah, olen siis minagi nüüd siin sees!"

Salme naeratas nõrgalt:

„Mitte taevas, vaid põrgus."

„Aga sööge ometi!" sundis naine. „Võtke natukenegi. See kosutab teid."

„Milleks mulle seda enam vaja . . ."

Võõras vaatles Salmet jälle hoolitsevalt.

„Kas teie asi siis nii halb on?"

„Pole mingit lootust..."

„Olete surma mõistetud?!"

„Pole midagi mõistetud. Surm tuleb ilma mõistmatagi."

„Ei tohi nii pead kaotada," ütles naine energiliselt. „Kõike võib juhtuda. Peab aega võitma. Punaarmee võitleb. Sakslastel on suuri kaotusi. Tarvis on elu alles hoida. Peaasi on see. Alles hoida!"

„Oh, kui istute siin mõne kuu, siis näete... Peaasi on ikkagi nälg... See võtab nõrgaks — ja siis ei ole enam tahtejõudu. Kellele ikka midagi järele tuuakse, sel on kergem. Kas või leibagi. Aga muidu..."

„Kas teile keegi midagi ei too?"

„Ei."

„Kas omakseid ei ole?"

„Ei. Mees lasti maha. Vanem poeg on paos — või ma ei tea kus. Tema pärast mind piinataksegi. Teised lapsed on väikesed, noorem poeg karjapoiss, tütar veel üsna pisike — ka ei tea kus..."

Ja Salme silmadesse valgusid tahtmata nõrkusepisarad.

„Vaene hing! Siis on teie asjad tõesti halvad! No, aga sugulased?"

„Vaese sugulased on vaesed. Ja kui jõukamaid ongi, siis need ei tunne sind — halval ajal. Ega nad headelgi aegadel sind nii väga tunne. Pealegi, meie maanurk on linnast kaugel. Kes jõuab mind siia vaatama käia, siin oodata ja sabas seista? Töökäsi kõigil vähe. Kel ikka ligemaid omakseid ei ole, sel on raske."

„See on tõsi. Ainult oma mees, ema, õde või vend võib seda teha. Teised on juba nagu võõrad rohkem. Ei hooli enam teise inimese saatusest. Mul, taevale tänu,

jäi ema koju. Vana küll juba, aga veel kõbus. Ja lapsed. Tütar üle kahekümne."

„Siis on teil selle asjaga hästi. Aga... seda raskem on teil jälle siin istuda — teisest küljest..."

Nüüd paisus ka võõra naise silma pisar. Aga ta rehmas selle maha. Vaid nuutsatas korra valusasti.

„Jah, tütar mul... Ta mul vahva ja kärmas... Oh, armas laps, kuidas ta nuttis, kui nad mu ära tõid! Ja lubas kõik teha, et ma vabaks saaksin! Vaene laps! Mida tema saab teha? Ainult seegi mul hea mõelda, et ta jäi koju, et ta hoiab kõik korras ja et elu seal edasi kestab..."

Ja ta jutustas ise edasi, teise küsimata:

„Meil on seal väike kohake, seal Ilustvere pool. Noh, õige talu ta ei ole, popsikoht ka päris ei ole. Aga elasime hästi. Tegime ise tööd, kõike meil oli. Paar lehma, hobune, kolm-neli lammast, seapõrsad. Süüa sai, riiet ka. Mida veel vaja? Mina ise olen täis tööinimene, mees oli ka jõuline ja ettevõtlik. Tulime hästi toime. Ei omal puudust, ei lastel. Aga kui tulid sakslased... Mees oli valitud täitevkomiteesse. Töötas kohusetruult, midagi seadusevastast ei teinud. Kuid hakati norima: miks oli kommunistide ametnik, miks laskis enese valida. Võetigi kinni. Ennegi nagu ime läbi pääses vallamajast põgenema. Lõi omakaitsemehe läve eest ära ja jooksis metsa. Jumal olgu tänatud! Tema on vähemalt elus, ma tean seda. Aga vaat just sellepärast, et ta ära põgenes, hakati m i n d kiusama. Milles siis mina süüdi olen? Ega ju mina täitevkomitees olnud. Ei, nende süda on täis, ei saa rahu. Ütle, kus sinu mees! Ütle ja ütle! Ja ma olin nii otsekohene, et neile lausa vastasin: Kui teangi, ega ma seda teile küll jutustama lähe.

Südametäiega ütlesin, kui õige inimene. Aga sellest oli neile küllalt. Ah nii, sina tead, kus su mees on, ja sina ei ütle! Sa oled punaste poolehoidja, oled nende varjaja ja nendega ühenduses. Ja nii edasi, nii edasi. Muudkui mõeldi välja kõiksuguseid süüdistusi. Ja siin ma nüüd olengi. Ja mis eest? Kas on ometi veel õigust maailmas! Ainult sellepärast, et mõned omakaitsemehed otsegu marru on läinud inimeste püüdmises ja süüdistamises ja nad enam muidu rahu ei leia, kui jälle mõne kinni on saanud püüda või maha lasta..."

Naine pühkis silmi ja ohkas.

„Täiesti hulluks on läinud inimesed selles jahis," kurtis ta. „Aga ma loodan ometi õigluse võitu. Nii see ometi minna ei tohi, et ma siia lõppema pean mitte millegi süü eest."

Salme päriselt kohkus — nii ootamatu oli see. Kas niisugune nagu minu asi," ütles ta. „Ja näete, mis minust on saanud. Raske on siit august pääseda..."

Äkki ligindas naine oma suu Salme kõrvale ja sosistas kuumalt: „Aga kas siis kuidagi ometi põgeneda ei saa?!"

Salme päriselt kohkus — nii ootamatu oli see. Kas polnud see naine provokaator? Kas ei olnud ta siia saadetud hingede püüdmiseks?! Miks ta muidu nii avalikult kõigest rääkis — esimesele võõrale.

Aga samas taipas Salme, et siin oli tegemist ehtsa ausa ja otsekohese inimesega, kes oli temas, Salmes, ära tundnud omasuguse.

13

Salmest ja uustulnukast said sõbratarid. Uustulnuka nimi oli Liisa Narep. Temale tõid ema ja tütar toidu-

pakke ja ta jagas neid Salmega. Nad magasid kõrvuti ja leidsid teineteises lohutust, lootust ning julgust. Südamlik läbisaamine valitses nende vahel ja juba see oli suureks kergenduseks selles elus — olgu siis ümber mistahes ja pidi tulevik tooma ei tea mida. Nad jutustasid teineteisele oma elust, omastest, minevikust, oma lastest, oma ilusamatest ja raskematest elamustest. Vangi elus on sellel kõigel ütlemata suur tähtsus, eriti kui leitakse inimene, keda usaldada võib, kes on osavõtlik teise vastu, kaastundlik ja arusaaja. See kergendab ka kõige raskemaid olukordi, annab jõudu ja vastupidavust, lootust isegi kõige väljapääsematumas seisukorras.

Oma sõbratari toetusel kosus Salme nii kehaliselt kui ka hingeliselt. Liisa kordas alatasa, et ei tohi alistuda lootusetusele ja kõige peale käega lüüa; peab teadma, et seni kui elu alles, peab seda hoidma, sest ees võib veel kõik võimalik olla.

„Saksad ei jää igaveseks siia!" kinnitas Liisa palavas usus. „Punaarmee lööb nad välja. Sa näed ise, kuidas nad valitsevad. Niiviisi ei suudeta kaua valitseda rahvaid, kel on vähegi uhkust ja julgust. See varaste ja mõrvarite jõuk meie ümber siin laagris, kes meid valvab ja piinab, ei ole halvem kui nende teised asjamehed mujal. Nad on igal pool ühesugused: vargad, röövlid, petised, kelmid. Niisugused lendavad ikka hiljem või varem oma majapidamisega sisse, olgu see siis kas või suure riigi majapidamine."

Liisa vihjas nende sõnadega kõigele sellele, mis toimus laagri valvurite ja administratsiooni seas. Siin oli sakslasi ja eestlasi, kuid nad kõik olid üksteist väärt. Nad varastasid sellestki viletsast ja piskust, mis vangide toiduks oli määratud, varastasid vangide asju, mis hoiule

antud, varastasid vangide toidupakkide sisu ja vangidele saadetavaid riietus-esemeid. Polnud piiri nende inimeste autusel ja alatusel. Vähe veel, et vangidelt otseselt võeti kõik, mis veel võtta andis, — ka vangide omakseid terroriseeriti ja pressiti nendelt välja, mis võtta andis, ettekäändel, et vangide seisukorda parandada. Kuid, muidugi, lubati, ent ei tehtud midagi, vaid irvitati pealegi.

Sageli toimuvate mahalaskmiste järele jagasid mõrvarid, sakslased ja eestlased, mõrvatute riideid ja asju, müütasid neid, vahetasid, kaubitsesid nendega.

Kui Liisa sellest kuulis, oli ta vihast meeletu.

Ei, ei, ära siit, pääseda, pääseda! See oli Liisa hüüdlauseks. Ainus tee pääsemiseks oli veel — põgeneda!

Aga kuidas? Laagrist välja saamiseks polnud mingit võimalust. Traataiad, valvetornid, valvurite jõhker jõuk oli läbistamatu. Üksikud katsed, mis põgenemiseks tehtud, olid lõppenud õnnetult. Kellelgi polnud korda läinud pääseda sellest jälgist august, kus valitses elajalik toorus, nälg, mustus, kitsus, külm, putukad ja haigused.

„Peame pääsema metsatöödele!" otsustas viimaks Liisa. „Ainult sealt on võimalik põgeneda. Veel kodus kuulsin, et metsatöödelt on mõnelgi vahialusel põgeneda õnnestunud. Ja kui ei õnnestu, siis kuul... Ka see on parem kui pikaldane surm siin täikongis."

„Aga sa ise soovitad elu hoida..." kahtles Salme. „Põgenemine on kardetav."

„Tõsi," vastas Liisa. „Aga ma soovitan elu hoida mitte pikaldaseks surmaks siin, vaid just pääsutee otsimiseks. Kas ei või jaa. Kas elu või surm. Selleks on jõudu ja julgust vaja. Midagi peab ette võtma. Kui jääme liiga kauaks siia, ei pea meie ometi vastu. Sa näed ju, mis ümber sünnib."

Jõuetuid ja haigeid vahialuseid kadus järjekindlalt. Kuhu nad jäid...? Kas nad paranesid „haiglas"? Seda ei uskunud keegi.

Aga kuidas pääseda metsatöödele?

Ametlikult olid nii Salme kui ka Liisa ikka veel „eeluurimise all", kuigi neid keegi ei „uurinud". Nad olid meelega jäetud selle saatuse hooleks, mis neile määratud. Võib-olla, et kõrgem administratsioon üldse enam ei mäletanudki nende asja. Aga alamad ametnikud, valvurid, teadsid väga hästi, miks neid niiviisi kinni hoiti.

Linnas ja linnaläheduses ettetulevatele töödele nõuti sageli vahialuseid koonduslaagrist ja eelistati harilikult ikka tugevamaid ja parema välimusega inimesi. Kuna Salme oli veel nõrk ja Liisa alles värske uustulnuk, ei aetud neid kumbagi tööle, ka ei avaldanud nad selleks soovi. Polnud neil mõtet selleks. Linnas töölkäimine ei pakkunud neile mingit võimalust nende kava teostamiseks või olid võimalused väga väikesed ja risk suur.

Aga sügisel hakati koonduslaagrist inimesi saatma metsatöödele. Nüüd oli Liisale ja Salmele aeg tulnud oma kava teostamiseks.

Kui nad soovi avaldasid metsatöödele minna, lükati see valvurite poolt tagasi ettekäändega, et nad on „eeluurimise all". Selle üle võis ainult õlgu kehitada. Kes ei olnud „eeluurimise all"? Paljukese neid oli, kes olid saanud mingi kindla „otsa" omas asjas? Aga metsatöödele soovijaid oli palju ja niipalju neid sinna ei vajatud. Metsatöödest oli ju teada, et seal küll töö on raske, aga töö värskes õhus oli ometi teine asi kui igavene kiratsemine viletsas punkris. Pealegi teati rääkida, et toit on metsa töödel ikka vähegi toidutaoline.

Kummatigi, metsatöödele võeti peamiselt mehi. Naisi üsna vähe. Ja neil pidid olema kindlad „otsad".

Mis teha?

„Ma tean!" otsustas lõpuks Liisa. „Kui nad sihukesed on, nagu nad on, siis on enesest mõista, mis tuleb teha."

Ettekäändel, et ta järelesaadetavate riiete üle tahtis rääkida, palus Liisa vanemvalvuri jutule. See vanemvalvur oli kuulus altkäemaksu võtmises. Ja kui Liisa jutult tagasi tuli, teatas ta hiljem ettevaatlikult Salmele, et „kala näkkas".

„Vastik on säärast asja ajada," sosistas Liisa süngelt. „Vastik sihukese inimesega kaubelda ja talle midagi anda. Aga mis sa tahad teha! Kui nemad niisugused on, et teisiti nendega asja ajada ei saa, no kuidas saan ma siis neid ümber teha! Ega mina nende sigaduste eest ometi hinge taha välja anda."

Salme sosistas:

„Mida sa veel kahetsed! Peaasi, et pääseme minema."

„Pealekaebamiste ja salakuulamistega meie oma asja ei aja," ohkas Liisa. „Aga ka altkäemaks on vastik. Niisugustele timukatele! Vaat küünevõrdki ei annaks neile midagi, ei teeks sääraste asjadega üldse tegemist. Aga kui oled sattunud koopasse, siis ei taha ometi seepärast surra, et ussid vajavad saaki ja on sellele aplad. Parem viska neile, madudele, saak nina alla ja katsu kaduda."

Ja ta jutustas, et on vanale lubanud pekki, võid ja lambaliha.

„Ta tahtis kümme kilo pekki, kümme kilo võid ja terve lamba!" sosistas Liisa vihaga. „Meie kahe eest! Seepärast! Olevat raske kahte eeluurimise all olejat välja saata! Niisugune valevorst! Nagu keegi sellest hooliks, kas meid uuritakse või ei! Ja nagu tema ülemused sellest

huvitatud oleksid! Nad teavad ju kõik ise väga hästi, milles asi seisab."

„Ülemused tahavad ju ka," sosistas Salme.

„Olgu peale, kuid kahe inimese pealt säärast noosi tahta on ikkagi . . .! Noh, aga ma tingisin poole võid maha. Rohkem ei olnud ka midagi teha. Ta justkui aimas meie plaani. Uuris, miks meie metsa tahame minna, seal olevat külm ja raske, siin aga soe ja mugav. Ma seletasin, et metsas on värske õhk ja liikumine ja nii . . . Aga tema ütles, et mis sellest kasu, tagasi tulete niikuinii — ega teid igaveseks metsa jäeta — ja kes teab, kui pikad otsad saate, võib-olla jääte igaveseks siia . . . Ja naeris. Niisugune — nagu tal see nägu on! Ah, ma oleks talle sülitanud ta irvitavate hammaste vahele! Aga midagi pole parata. Tuleb kannatada. Lambaid meil kodus on, ühe võib ta saada. Ka pekki on veel, ma tean. Aga võid on meil nüüd sügisel vähe. Kust nad needki viis kilo välja võtavad, ma ei tea. Aga küll nad võtavad. Vahest mõni hea inimene aitab. Ja vana oli nii „lahke", et lubas ise mu emale asja kohta sõna saata. Kuidas ta seda teeb, see on tema kunst. Aga küll ta teeb! Saak on saak. Ja karta pole tal ju midagi. Kamp töötab kõik koos ja hoiab üksteist. Ja mis temal lõpuks sellest, mis meiega metsas saab? Kas tuleme tagasi või ei tule, kas sureme seal või siin, see on temale ükstäiskõik. Peaasi, et ta saab lamba, kümme kilo pekki ja viis kilo võid. Ja see on suur asi praegusel ajal."

„See on hirmus koorem su kodustele!" kaebas Salme. „Ja et see sünnib minu pärast!"

„Meie mõlema pärast!" võttis Liisa tal ümbert kinni. „Meie elu pärast! Neile seal kodus ei ole see koorem kuigi suur, kui teavad, et see mulle kergendust toob.

Seni kuni sealt veel midagi tuua on, toovad nad rõõmuga. Küllap nad taipavad, et midagi käimas on, kui ma nii suurt noosi palun tuua. Ja hiljem kuulevad ka, et ma metsa olen saadetud. Ja siis taipavad nad rohkemgi. Ja see on neile suureks rõõmusõnumiks!"

14

Algas pinev ootamine.

Aeg-ajalt saadeti teisi vahialuseid siia-sinna töödele, kuid tollest kongist, kus asusid Salme ja Liisa, ei saadetud enam kedagi kuhugi. Oli vanemvalvur oma lubaduse unustanud või ei kavatsenud ta seda üldse täita? Et ta selle unustanud oleks, seda naised siiski ei uskunud, aga väga võimalik oli, et ta ei mõtelnudki oma lubadust pidada. Väiksemas toidupakis, mis Liisale kodust saadeti, leidis ta osavasti ärapeidetud paberiribakese, millele oli kritseldatud, et „moon edasi antud". Nii siis oli vanemvalvur oma noosi saanud. Aga mis tegi ta nüüd?

Algasid sügisesed pimedad ööd. Vihma rabistas kongi aknale, tuul ulus ja lõgistas katkiseid ruute. Unetult lebasid Salme ja Liisa põrandal, kus nad ikka veel magasid, ja kuulasid öö hääli. Sageli prassisid valvurid ja teised asjamehed oma ruumides, oli kuulda nende lällamisi, irvitusi, rõkkamisi ja vandeid. Kriiskavaid naiste hääli kostis selle sekka, appikarjumisi ja needeid. Kes need naised olid? Kas vahialused või toodud ei tea kust toorestele meestele ajaviiteks? Aga mõnikord kuuldus ka auto mürinat, müdinat, inimeste samme, summutatud hädakisa. Mis oli see? Keda viidi? Kuhu?

Lõpuks hakkas juba ka Liisa lootust kaotama. Päevad

möödusid, lehed langesid puudelt, talv oli varsti saabumas — ei midagi!

„Ta on nähtavasti tõesti säärane inimloom, et ei häbene petta ka seda, kes on oma viletsuse viimasel äärel!" ohkas Liisa. „Kas võibki see olla teisiti? Just niisuguseid nad nöörivad eriti, sest neid nad ei pea enam millekski — paljaks surnulihaks!"

Ja ta hakkas põhjust otsima, mille ettekäändel vanemvalvuri jutule pääseda.

Aga ei tea, kas see oli vastava korralduse teinud oma alamatele või mis, kuid Liisat vanemvalvuri ette enam ei lastud.

„Vaata veel," torises valvur. „Milleks sulle seda vaja? Võid mullegi omad hädad ära jutustada. Vanemat ei või ju iga tühise asja pärast tülitada."

Väga võimalik, et see oli neil kokku räägitud. Aga siis oli ka selge, et vanemvalvur ei mõtelnudki midagi teha.

„See on meie ots!" nuuksus Liisa. „Nüüd ei ole enam midagi muud oodata, kui et kogu see kupatus ometi ükskord kraavi jookseb. See on meie ainus lootus. Kui meie siin koopas seni vastu paneme, siis pääseme. Kui ei, siis on kõik läbi. Kui meiega varem veel „ajaviiteks" midagi hullematki ei tehta..."

Aga siis juhtus nagu ime. Kord pärastlõunal, kui väljas maa juba kattunud oli esimese külmakoorikuga, avati kongi uks ja valvur hüüdis:

„Kes soovib metsatöödele?"

Soovijaid oli palju, kuid ainult neli pääses minema ja nende seas Salme ning Liisa. Vanemvalvur oli siiski oma sõna pidanud; talle oli see ju ükskõik, kas pidada või mitte, aga ta leidis siiski kasulikuma olevat pidada,

sest kui ta väga petma oleks hakanud, oleks see ta edaspidisele ärile ometi — kuulujuttude järele — kahjuks võinud tulla.

Kümne minutiga olid Salmel ja Liisal asjad koos ja algavas hämaruses viidi nad teiste vahialustega ühes raudteejaama.

Oise sõidu järele külmas tuuletõmmet täis olevas vagunis jõudsid vahialused väiksesse raudteejaama, kus nad välja käsutati.

Määratu suured palkide, propside ja küttepuude virnad ümbritsesid jaama. Nende keskel asetses hunnik barakke ja taamal, kõikjal ümberringi, mustendasid metsad.

„Siin tulgu nüüd kas elu või surm!" sosistas Liisa Salmele, sammudes barakkide poole.

Barakkide ümbrus oli tavaline: traatvõrgud, vahitornid ja -putkad, külmad niisked kongid, kuigi ümber küttematerjali mädanemas, ja valvurite toored näod ning sõnad.

Pärast kehva suppi, mis polnud siingi siiski palju parem kui linna koonduslaagris, käsutati uustulnukadki ridadesse ja saadeti tugeva valve all metsa.

Töö kestis hommikuvalgusest kuni õhtuvalguseni ja oli algul väga raske, eriti Salmele, kes oli ikka veel palju nõrgem kui Liisa. Nad tegid küttepuid ja Liisa katsus Salme osa niivõrd kergendada kui võimalik. Kuid see tekitas nurinat ja urinat tööjuhatajate seas.

„Milleks säärane surmakandidaat metsa on saadetud?" imestati näiteks. „Sel oleks õigem olnud linnas oma kongis „prouat" mängida. Seal ju palju mugavam ja teha pole seal õieti rohkem midagi kui oodata . . ."

Viimast sõna ei öeldud.

Aga teine kubjas naeris:

„Küllap ta varsti sinna tagasi kolib."

Päev-päevalt harjus Salme tööga ja polnud enam nii abitu kui algul, kuid päriselt õiget töötegijat temast siin siiski ei olnud, sest ka siinne toit oli nii raske töö jaoks vilets: vesine haisev supp ja veidi rohkem aganast leiba kui linnas. Kellel oli siia saabudes parem tervis ja rohkem jõudu, see suutis kauem vastu panna; kes oli saabudes nõrk, sel oli vähe lootust pikemaks ajaks siia jääda: ta saadeti linna tagasi, kus tavaliselt peagi suri, sest koonduslaagri olukord ei võimaldanud talle mingit „kosumist"; või suri peale mõnepäevalist virelemist siinsamas naril.

Kord õhtul arutasid naised oma seisukorda, lamades paljastel narilaudadel; neid arutelusid oli neil peaaegu igal õhtul.

„Kauaks meie siia jääda ei tohi," arvas Liisa. „Kodust nad siia pakke järele saata ei saa, sest asume liiga kaugel. Ilma pakkideta meie siin kaua vastu ei löö. Eriti sina. Aga ega minagi puust ole. Jääme peagi nii nõrgaks, et meid välja praagitakse, nagu on sündinud teistegagi, kes juba välja on pumbatud. Ja mis on siis kõigest meie ettevõttest kasu? Ainult tugevad mehed panevad siin kauemini vastu. Ka naised, kui neile kodust toetust tuuakse. Küllap minu kodused varsti välja uurivad, kus meie oleme; nad saavad selle vähemalt vanemvalvurilt teada. Aga neile ei anta siiasõiduks sõiduluba. Nad katsuvad muidugi loata sõita ja igasugu võimalusi välja mõelda, aga see on kõik juhuse asi ja ei tea, kas sellest midagi välja tuleb. Mis meist siin aga niiviisi saab?"

Salme vaikis. Mida oskas temagi öelda muud kui...

Ja seda ütles Liisa, hetk vaikinud:

„Peame katsuma! Mida varem, seda parem. Teist teed meil enam ei ole. Sest ega meie siis ometi niisama tar-

galt, kuid palju nõrgemalt ja palju viletsamate lootustega linna tagasi või minna. See oleks meie ots. Seda ootab seal see vanemvalvur, kes minu kavatsustest nähtavasti aru sai. Seda ta ootab! Ja naerab oma vastikut naeru. Aga ei, peame katsuma! Kui surm, siis surm! Kui pääs, siis aga ka pääs! Räägitakse, et siin mõnelgi õnnestunud on põgeneda. Nad on põgenenud tööde juurest. Aga on ka mõned põgenemisel maha lastud. Olgu! Kui surm, siis surm."

Salme sosistas:

„Tööde juurest ei olegi nii hõlbus põgeneda, kui ma arvasin. Ma mõtlesin, et mets ... inimesed metsas laiali, valvurid samuti ... Kuidas sa seal valvad? Aga sa oled isegi märganud, et paksu metsa meid kunagi ei viida. Ja valvurid on alati rõngas ümber, kindla vahemaa järele üksteisest, nii et iga vahemaa on kahe valvuri tule all. Mõnes teises laagris olevat küll teistmoodi ja valve nõrgem, aga siinne ülemus olevat juba väga palju ettepeiteid saanud põgenemiste pärast, siis pingutab ka, mis suudab."

„Ma tean," vastas Liisa. „Kuid mis meile üle jääb? Praegu pole veel lund. Tänavu on talve tulek hilinenud. Kui paks lumi maha tuleb, siis pole enam midagi teha. Juba jäljed ... Ja mis sa paksus lumes põgened. See on ju tõsi, et nad rõngas ümber on ja kõik piir, milles vangid töötavad, on tule all, aga kui ikkagi tormata ringist läbi ...! Noh, muidugi, avatakse tuli, tulevad kuulid ... Kuid peame lootma, et nad ei taba ... See on meie ainus pääs ..."

Vaigiti hetk. Mõtted mõlema naise peas töötasid. Polnud nii kerge see põgenemine, kui oli sellest unistatud linna umbses kongis. Polnud! Seal tundus, et kui oled

metsas, siis oled juba pooleldi vaba. Aga nüüd nähtus tõeks minevat, et see, millest seni oli vaid kõneldud: elu või surm!, et see oli paratamatu tõsiolu ja mitte enam mingi kujutlus.

Liisa jätkas:

„Peame kasutama esimest juhust, kui oleme paigutatud ringi äärde, ja kui selle läheduses on paksem padrik, siis . . .! Mis siis tuleb, see tulgu! See on meie ainus pääs või — surm!"

Salme mõtles tükk aega. Siis lausus:

„Kas sa oled tähele pannud, et rada, mida mööda meid viimastel päevadel metsa on viidud, läheb ühest kohast umbes pool kilomeetrit sihiteed mööda, kus kahelpool teed, kohe tee kõrval, on paks padrik?"

„Jah, olen. Ah, sa arvad . . .? Aga sa tead ka, et taga sammub kõvendatud valve laskevalmis püssidega, ja sa tead ka hoiatust, et kes sammu kõrvale teeb, lastakse maha."

„See on muidugi nii," vastas Salme. „Aga ka metsas on ju meile sama öeldud. Ja metsas võib ringist padrikuni olla mitukümmend sammu või rohkemgi, sihiteelt metsa aga ainult üks hüpe!"

Liisa mõtles kaua. Siis ohkas ja lausus:

„Sul on õigus. Teeme nii. Poetame end homme otse paremale poole tee äärde, see tähendab — võtame kaks kohta kõrvuti. Neljakesi oleme ju seni reas olnud. Ega see hommegi teisiti ole. Ja siis . . ."

„Sa mõtled juba homme?!"

Liisa ohkas uuesti:

„Milleks venitada? Lumi võib iga päev maha sadada. Ja mis tulema peab, see peab tulema. Mida varem, seda parem. Varuks hoitud leiva võtame homme kaasa."

Salme ei vastanud midagi. Aga ta süda tõmbus valusalt kokku. Mitte niivõrd hirmus kui jälitatava metsloomaõuduses, kes on sunnitud oma eluga riskima viimse hingetõmbeni, kuna kütid on tal kannul ja tal pole muud pääsu kui oma lihaste jõud — ja juhus.

„Olgu nii," ütles ta lõpuks.

Liisa lausus:

„Kui homme midagi vahele tuleb, siis on iseasi. Kui viiakse teist teed või nii... Aga igaks juhuks paneme end valmis. Ja oleme kindlad! Võib-olla, on see meie viimne öö..."

Tahtmata otsis ühe käsi teise kätt. See oli pigistus nagu saatuslikul lahkumisel. Vaikselt seadsid nad veel oma asju korda. Siis lamasid nad mõlemad oma asemel ja katsusid uinuda. Aga uni ei tulnud. Ees oli, võib-olla, elu raskeim ja hirmsaim hetk...

15

Kahvatukollane oli taevas läänes. Mändide ladvad sirgusid sel taeva taustal peaaegu mustade sakkidena. Hämardus juba, kui vangide rühm jõudis sihiteele. Nagu must müür oli noorte kuuskede padrik kahelpool teed; mõni üksik raagus kask kerkis selle padriku keskel, väheste lipendavate lehtedega, ja pajud, täiesti paljad juba, kühmutõmbunud kui hallid kääbused, küürutasid kraavi kaldal, sihitee serval.

„Tähelepanu!" kostis rühma tagant tavaline hüüd. „Kui keegi sammu rivist välja teeb, saab ta kuuli!"

Vaikus. Sammude müdin. Ohked. Tasane kõne. Eemalt metsa tagant tõusis hakkide parv. Tjaa! Tjaa!

Tjaa! keerlesid linnud puude kohal, katsid hõõguvaks muutuva õhtutaeva keerlevate varjudega — ja kadusid. Tasa kohasid mändide ladvad surevas, hääbuvas tuules.

Äkki pauk ... Karjatus ... Pauk ...

„Seis, kurat! Saadananahk!"

Pauk paugu järele ...

Automaat hakkas lagistama.

„Kui keegi veel paigalt sammu teeb, laseme kogu rühma maha!" kõlas ähkiv hüüd. „Hei, poisid, ruttu metsa! Järele! Kurat! Ruttuuu!"

Vanduvaid, ähkivaid kogusid hüppas padrikusse. Automaat lagistas edasi.

„Mitte üks samm! Paigal püsida!"

Padrikust kostis pauke.

Venis minuteid. Rohkem hämardus. Mändide ladvad lõhestasid punakaksmuutunud taevast. Eemal süttis tähti. Üksikuid kogusid tuli metsast tagasi.

„Noh, kurat?!"

„Ei näe enam midagi ... Kobasime huupi ... Laksime ... Aga ei tabanud vist ..."

„Lori! Tagasi! Põhjalikult läbi otsida! Nad on endid kuskile ära peitnud. Või haavatud. Rühm edasi, marss! Noh, astuge, kurat! Või lasen kõik maha! Kes sammu kõrvale teeb ..."

„Härra seersant, teine lamab siin, kraavis!" hüüdis äkki keegi eestpoolt.

„Aa! Kurat! Tabatud!"

„Surnud vist ..."

„Tore! Koerale koera surm! Või põgenema! Kes see on?"

Kellegi hääl vastas:

„Liisa Narep — vist ..."

„Aa. See! Seda ma usun. Pidas end kahtlaselt ülal. Ja põgeneja?"

„Tema kaastöötaja — Salme Kalmus."

„Ta peab leitama! Sina, Siska, jääd laiba juurde. Teised otsige! Ja sina, Melesk, jookse ruttu laagrisse. Rohkem mehi saata! Jälgida! Otsida! Noh, astuge, kurat! Edasi, marss! Rutem! Muidu ma . . ."

Inimesed hakkasid liikuma.

Nad möödusid sellest, kes lamas rühma eesotsas, kraavis. Kägaras. Nägu valendas. Kirju rätik helendas.

Liisa Narepi elu oli läbi. Ta püüded, ta saatus. Süüdi — ei mitte milleski. Oli teinud tööd, oli armastanud tööd ja inimesi, kurja kellelegi polnud teinud. Aga teiste viha hävitas ta . . .

Hingeldades ruttas Salme edasi. Kaugemale, kaugemale! Kiiremini, kiiremini! Aga mitte joosta, mitte sammude müdinat, oksade praginat! Tasa, kuid ruttu! Ah, kui oleksid nüüd tiivad! Hirve sammud ja kiirus! Et pääseda rutem eemale sellest kohast, ümbrusest! Nad võivad teha haarangu, võivad kohale tellida koerad . . . Rutem, rutem!

Pimenes. See oli hea. See oli kui sõber — pimedus. Jälitatava metsloomа sõber. Vaat miks valutas süda eile õhtul, kui nad tegid selle otsuse. Vaat miks! Vaat miks ohkas Liisa ja oli kogu päeva jooksul nii tõsine ja vaikne — nagu surmamineja . . . Vaene hing! Tema oli kogu selle ettevõtte kavatseja ja läbiviija. Ja temal oleks olnud õ i g u s pääseda! Elada!

Läbi hirmu haaras Salmet aeg-ajalt selline valu, et ta oleks tahtnud kisendada.

Aga edasi, edasi! Ruttu, ruttu! Elu sund oli suurem surmast. Üks oli langenud, teine pidi elama.

Pimedas metsas oli raske edasi jõuda. Sageli komistas Salme mahalangenud okstele, puudele, kändudele. Kukkus mitu korda maha. Sageli põrkas ta vastu puud.

Ta peatus viimaks lõõtsutades. Tarvis oli veidi hinge haarata. Päevane töö oli raske ja kurnav küllalt. Siis põgenemise ärevus. Siis see ruttamine.

Ega nad tema pärast sel pimedal sügisööl haarangut küll tegema hakka, mõtles Salme. Sellel võis vähe tulemusi olla — ilma koerteta. Ja koeri neil ei olnud. Kas nad üldse Salme pärast hakkavad haarangut tegema ka päeva saabudes? Suuremat haarangut? Vaevalt. Selleks oli Salme liiga väike lind neile, et tema pärast kümneid või rohkemgi mehi metsa jahti pidama saata ja koeri välja tellida. Ent vähema arvu meestega ja koerteta oli nende jaht kaunis lootusetu. Seda pidid nad taipama. Iseasi, kui Salme neil käes piinata ja vaevata oli — siis oli ka tema midagi, ikkagi „roimar" ja saak, metsistunud inimeste mängukann, keda surma poole lükata tegi lõbu. Aga kui ta juba käest ära oli lipsanud, siis ei hinnatud teda nii kõrgelt, et tema püüdmiseks endale suurt vaeva ja tüli oleks tahetud teha.

Ja Salme rahunes veidi. Ta istus kännul ja vaigistas oma peksvat südant. Ta oli juba nii kaugel, et põgenemise kohalt temani enam midagi ei kostnud — ei häält, ei kaja. Küllap nad viisid juba kuhugi ära Liisa ... Või matsid ta sinnasamasse — padrikusse ... See surm oli Salmele valusaks punktiks ta pääsemisrõõmus. Liisa oli ohver tema vabadusele. Nii palju nägi Liisa hoolt ja vaeva selle põgenemise kavatsustega, nii palju ergutas ja aitas Salmet. Ja siis ise ...

Salme kobas leivatükki oma põues, aga süüa ta ei tahtnud. Ta pidi veelgi edasi minema, olgu see kui raske

tahes. Enne põgenemist olid nad andmeid kogunud ja Salme teadis, et metsa pidi läbistama maantee, mis viis ta kodukoha poole. Selle maantee piirkonnas pidi ta edasi hiilima. Kodukohas muidugi polnud tal midagi teha. Aga ta tahtis jõuda Orajõe metsavahi juurde. Vaid sealt võis ta loota abi. Metsavahi naine oli talle sugulane ja üldse väga hea inimene. Ka metsavaht ise. Teistele sugulastele ei julgenud Salme loota. Muidugi poleks nad teda lausa üles andma läinud, aga vaevalt julgesid nad Salmet lühemaks ajakski eneste juurde võtta, ka oli karta, et nad vaikimises kuigi kindlad ei ole, sest kui ei pooldata väga kedagi, siis ei hoita ka kuigi hästi tema saladust.

Liisa kavas oli olnud Salmega osa maad kaasa minna, et hiljem lahkuda oma heade tuttavate elukoha suunas. Kahekesi oleks neil seegi teekond palju kergem olnud. Liisa oli energiline ja julge. Ja palju tugevam oli ta kui Salme.

Ohates tõusis Salme ja hakkas jälle puude vahel edasi komberdama. Väsimus hakkas teda aga peagi ikka rohkem ja rohkem piinama. Selg hakkas valutama, õlad, piht, sääred. Kuhu ta püüdis? Kus oli õige suund? Andmete järele, mis nad enne põgenemist kogusid, pidi maantee olema sealpool, kuhu Salme suundus. Aga ta võis vägagi eksida öises pimedas metsas.

Ta istus jälle, kuulas, tundis ahastust. Raske oli see põgeneminegi! See polnud linnu lend vabadusse! Oh ei, nõrk, halvasti toidetud, kurnatud inimene — mida see ka lendas! Ja meeleheit tikkus haarama Salmet. Kaua sa kobad ses pimedas metsas, kui ei tea suundagi.

Aga jälle komberdas ta edasi. Ta p i d i ju edasi minema, et pääseda hukutavast ümbrusest. Kuid kahtlus

ja meeleheit suurenes ja usk pääsemisse hakkas kaduma. Ei nii kergesti pääse surma lingust, ei nii kergesti ... kui üldse pääsed ...

Võis vahest olla juba kesköö, kui ta jõudis mingisugusele metsateele. Seda mööda oli kergem astuda — mingu ta kuhu tahes ... Jalad viisid enesest. Ja väsimus ja lootusetus oli nii suur, et polnud enam õiget hoolimist sellest, millega see kõik lõpeb. Salme tajus, et säärane alistumine oli kardetav, aga mida võis ta selle vastu parata! Jäi üle vaid astuda ja astuda ...

Korraga nõksatas ta kogu kehast. Ta ees oli maantee! Väike metsatee oli ta viinud maanteele. See metsatee võis tulla kustki heinamaalt või raiesmikult.

Maantee! Tee pääsu poole! Uus meeleolu tõus, uus lootus, uus julgus. Uut jõudu tuli Salme lihastesse.

Maantee suundi ta teadis. Kogu aja kobades metsas, oli ta teadlik taevakaarte asukohast. Maantee tuli põhjast ja suundus lõunasse — ja lõunasse pidi Salmegi minema.

Kõheldes astus Salme maanteele. Ta teadis, et see oli kardetav. Aga pidi riskima. Ühtki hinge polnud näha ega kuulda. See oli kõrvaline nurk, see maakoht, siin ei liikunud sõjaväed ega voorid. Ja taluelanikud magasid. Raudteejaam pidi siit juba üle kümne kilomeetri eemal olema.

Maanteed mööda võis Salme ruttu kaugemale jõuda sellest ümbrusest. Ja ühtlasi ligineda oma sihile. Alati valmis metsa hüppama, kui miski teel nähtavale ilmuks, sammus ta uue jõu ja lootusega edasi. Sageli ta pööras ümber ja vaatas tagasi, aga kõik jäi vaikseks ja liikumatuks.

Hommiku eel läks ta uuesti metsa ja suundus sinna umbes ühe kilomeetri võrra. Seal puges ta peitu paksu

padrikusse, sõi leiba ja viskas end põõsa alla kägarasse. Oli vahest üks või kaks kraadi külma. Vaikne kuiv sügisene päev madala päikesega saabus metsa kohale. Tihased tiitsutasid, mõni orav sädistas puude okstes, rähnid kopsisid ja aeg-ajalt lendas üle metsa pahaselt tõrelev ronk. Muidu oli kõik vaikne. Ja isegi ilus tundus Salmele seal, pärast kõike. Ilus, rahulik ja puhas. Päike tõusis kõrgemale, soojendas isegi ja põõsaste vahel oli nii kodune ja mugav. Salme uinus ja magas kaunis kaua sügisese päikese kurvas lembuses. Kui ta ärkas, vedas ta liikmeid kokku külmetuse kramp, aga ta oli siiski puhanud — ja päike oli juba jälle kadumas metsalatvade taha.

Neli ööd-päeva rändas Salme, peites end esimestel päevadel metsadesse ja riskides kaugemal juba teha metsas oma soojenduseks õige väikest tuld. Tikke tal oli. Lõpuks riskis ta isegi juba päeval liikuda ja paarist teeäärsest majast toitu paluda, seletades, et on linnast tulija, kes läheb maale sugulaste poole, kuid kel teel toit otsa lõppenud. Talle ei keelatud leiba ega muudki. Paar viimast ööd julges ta isegi majades ööbida. Ka seda ei keelatud talle.

16

Viiendal ööl koputas Salme Orajõe metsavahi akna taga.

Metsavaht Virkepuu ja ta naine Olga rõõmustasid väga Salmet nähes, arvates, et ta on vabaks lastud. Aga kui kuulsid, milles asi, said nad murelikuks. Ega kellelegi ju erilist rõõmu tee varjata oma majas ärajooksnud vangi.

See on rist kaelas, mida täielikult vaid teise heaks tuleb kanda.

Aga metsavaht ja ta naine olid head inimesed. Lapsi neil ei olnud, Kalju olid nad talveks jätnud oma juurde, pooleldi kui kasupojaks, et ära oodata, mis saab tema emast. Kalju magas, ta ei teadnud midagi ema juuresolekust, kui teised ta voodi läheduses sosistasid, mitte süüdates tuld.

„Las ta magab," ütles Salme, kui metsavaht poissi äratada tahtis. „Parem kui ta mind ei näegi... Ta ju veel ikkagi laps, võib kogemata kuidagi kellegi juures olles midagi öelda. See on kardetav."

„Oi, Kalju pole enam kellegi laps!" naeratas metsavaht. „Vähemalt tema ise peab end juba suureks meheks ja lubab varsti ära minna Arno juurde, et ema ja isa eest sakslastele kätte maksta."

Salmegi naeratas — liigutatult:

„Kus tema nüüd Arno juurde... Jumal teab, kus Arno on... Kas ta enam eluski on..."

„Elus on ta kindlasti," arvas metsavaht. „Niisugune tubli ja tark poiss. Ei see nii kergesti lõksu lange. Suvel käis ta ju Kaljut vaatamas ja tahtis sinugagi kokku saada, aga sa polnud enam vaba."

„Tõesti?!" oli Salme ülemal määral üllatatud ja rõõmus. „Arno käis siin!"

„Ei, seda mitte. Aga ta otsis Kalju metsas karja juures üles ja ajas temaga pikka juttu. Kaks korda käis. Esimese korra järele käis Kalju sind otsimas, et sind siia kutsuda, et sa Arnoga kokku saaksid. Teisel korral jutustas ta siis Arnole kõigest, mis ta kuulnud ja näinud."

„Nii, et Arno teab minu lugu?"

„Teab..."

„Ja kus ta nüüd on?"

„Seda ta muidugi Kaljule ei öelnud."

„Vaene poiss! Tal on nüüd minu pärast palju raskem."

„Ei ole midagi. See annab talle jõudu ja viha. Olevat Kaljule rääkinud, et hakkab nüüd alles tõsiselt ema ja isa eest kätte maksma."

„Olgu tubli poiss jah! Ja Eedi? Kas tema ka oli ikka elus ja terve?"

„Elus ja terve oli küll. Ja kui ette tulevat, andvat hästi sakstele pihta. Nii rääkis meile Kalju Arno sõnade järele."

„Nad on siis ikka Loiksaare juures?"

„Kus mujal. Seal on nad kõik, säärased, kes läksid metsa selleks, et mitte oma kallist nahka hoida, vaid sakstele pihta anda. Aga ma äratan siiski Kalju, tal saab väga hea meel olema, saab ilus öö poisil."

„Ei ole vaja! Las tal magada! Miks teha teda pärast jälle kurvaks? Ma pean ju enne hommikut teie juurest lahkuma. Teie andke mulle toitu kaasa — ja vahest on Olgal mõni vana seelik ja paar sukke ja kasukatort?"

„Kus sa sellega!" rehmas Olga kätega. „Seda ei ole! Ei lase meie sind nüüd kohe minema! Sa oled ju väsinud ja otsas. See vangielu ja põgenemine ja pikk teekond — nagu ise rääkisid. Ja kuhu sa lähed? Sa ei tea ju äkki kuhugi minna. Pead puhkama ja jõudu koguma. Siis vaatame, mis saab."

„Ei, kauaks ma teie juurde jääda ei või!" ütles Salme otsustavalt. „See on kardetav. Ajujahti nad minule ei korraldanud, ma pole nii suur „kurjategija". Aga otsima hakatakse mind politsei kaudu ikkagi. Käskkirjad lähevad välja ja telefonid pannakse hüüdma. Muidugi on seda tehtudki. Ja teatakse, et meie oleme sugulased ja

et Kalju on teie juures. Taevake, kui nad seni siin pole käinud, siis võivad nad iga minut tulla! Seda ei tulnud mulle meeldegi!" muutus Salme rahutuks.

Metsavaht ja ta naine vaikisid. Salmel oli ju õigus.

Peeti rutulist nõu.

„Ma annan sulle oma isikutunnistuse," ütles lõpuks Olga. „See on ka kardetav küll. Aga midagi pole teha. Ilma sa läbi ei tule. Ega sa ometi alati metsas saa olla nüüd — talve tulles. Selle isikutunnistusega võid ränna kuskile Pärnu- või Läänemaale ja seal mõnes talus teenistust otsida. Teel võid ööbida võõraste inimeste juures ja öelda, et rändad sugulaste poole. Kardetav see muidugi on. Aga teist teed ei ole. Ega nad sinu pärast ometi kogu maa politseid hakka tülitama. Ja minu nime ka ometi ei teata ju teistesse paikadesse ette teatada."

„Jah, aga kui asi avalikuks tuleb . . ."

„Mis siis! Ma ütlen, et ma sulle isikutunnistust ei andnud, vaid et sa selle ise salaja oled kaasa võtnud, kui käisid siin. Ega minule kodus isikutunnistust vaja ole. Mis ma temaga teen? Seda ütlen ma ka siis, kui asi avalikuks tuleb. Ütlen, et ma ei teadnudki, et ta „näpatud" oli. Seisis laualaekas. Ja kust ma teadsin, et teda seal enam ei olegi."

Salme vaikis. Ta ei võinud säärast ettepanekut vastu võtta.

„Kui asi avalikuks tuleb," ütles ta, „siis süüdistatakse sind minu varjamises ja minu toetamises ja isikutunnistusega sahkerdamises. See ei lähe. Selle eest võid sinagi sattuda sinna, kust ma tulin."

„No nii hull see asi ei ole," arvas metsavaht. „Inimene tuli öösel siia; ega meie teda saanud kohe üles andma

minna. Ja kadus kohe. Ja kui siis isikutunnistus kaasa oli võetud, kust meie seda teadsime."

„Nad võivad seda uskuda, kui tahavad, aga muidugi nad ei taha. Ja minu siinkäimisest oleksite ikkagi pidanud teatama, öeldakse. Selles jääte ikkagi süüdi."

„See on väike süü," arvas metsavaht. „Sugulaste asi. Selle eest üles ei pooda. Pealegi seletasid sa meile, et sa vabaks oled lastud."

„Seda kõike nad ei usu. Ja kui selle eest just üles ei pooda, siis kõrge rahatrahv võib ikkagi tulla või isegi mõni hea kuu vangistust."

Metsavaht ohkas.

„Ei ole midagi teha, Salme," ütles ta. „Kui mõni kuu vangistust, siis mõni kuu vangistust. See on ikkagi ainult mõni kuu. Ka rahatrahvi klapin kokku. Midagi majapidamises ikka veel müüa leidub. Ja iga säärase asja eest saab altkäe müües riigiraha nüüd puudade viisi. Pealegi — kuna see asi nii krõbe ei ole, siis aitavad sellest ehk liha- ja võikilod üle... Meil on head lehmad — metsavahi koht. Ka siga pole just halvasti elanud. Nii et võta julgesti isikutunnistus, Salme. Meie poeme kuidagi silmusest välja — või määrime ta „hästi libedaks", nii et üle pea kergesti ära tuleb. Ole mureta. Hiljem vaatame, mis teha saab. Ehk tuleb mõni parem nõu. Sa võid näiteks, kui uuel kohal elanud oled, „oma" isikutunnistuse ära kaotada ja ta kuidagi meile tagasi sokutada. Sulle antakse siis uus, muidugi minu naise nimeline, aga ega see midagi tähenda. Ühesuguse nimega inimesi leidub maailmas palju. Ja kui minu naise isikutunnistusel leidub märkus, et ta Pärnu- või Läänemaal on käinud, kes seda uurib."

Ja metsavaht naeris mõnuga. See väike käbe mehike,

hallijuukseline juba, kuid vilgas ja elurõõmus, ei kaotanud kunagi pead. Elu metsas ja metsloomade jälitamises oli teda õpetanud mõtlikuks ja kavalaks, kuid ka heasüdamlikuks, kuna ta loomigi jälitas rohkem hoolekande kui tapahimu pärast.

Salmegi tuju paranes. Kuna mingit teist pääseteed esialgu ei leidunud ja vaja oli rutata, võttis ta lõpuks lahke pererahva ettepaneku vastu. Ta sõi ja heitis siis magama sooja rehte, kus oli kuivatatud linu, kuna peremees pidas vahti, et teda veel õigel ajal äratada, kui midagi oleks juhtunud. Mets oli ju vaid paarikümne sammu kaugusel vanast rehest.

Seni kui Salme magas, hoolitses perenaine ta teemoona ja riietuse eest.

Hommiku eel Salme lahkus, et tuttavaid salajasi metsateid mööda jälle maanteele hiilida. Tal seisis ees uus raske ja pikk teekond. Kaljul tõmbas ta lahkudes korra käega üle juuste. Ta silmis olid pisarad. Viivist sai ta vaid kuulda, et laps oli teiste sugulaste juures.

Nii läks ta.

„Loodame, et asi käib libedasti ja midagi ei juhtu," olid peremehe viimased sõnad. „Mõnikord peab inimesel ka vedama. Kui sa seal allpool teenistust lähed otsima, siis seleta, et sind sugulane Tallinna on kutsunud, lapsi hoidma ja nii... teenija eest olema. Mitteametlikult. Et sa sõiduluba ei saanud, siis algasid reisi jala. Kuid teel hakkasid kahtlema selles minekus, sest Tallinnas pole omadelgi süüa, mis siis veel teenijail, olgu need nüüd sugulased või võõrad, ametlikud või mitteametlikud. Ja siis otsustasid tagasi pöörata. Aga hulga maad ära käidud, teemoon otsas, jalad hõõrdunud — kas ei saaks peatuda mõni päev ja veidi toidupoolist tagasiminekuks?

Lubad tööga tasa teha. Noh, praegu paljudes taludes tööliste nälg. Kui satud õigesse kohta, võetakse sind kahel käel vastu, ja kui oled mõne päeva teeninud, võid soovi avaldada kauemaks jääda. Igas talus see ju nii ei ole, aga kui otsid paraja, leiad. Ja selles ei hakka keegi väga su asja uurima, kui neile aga inimest hädasti vaja on. Mis sul kodus maha jäänud, seda võid pikapeale välja mõelda igaviisi."

Säärased olid kavala metsavahi saatesõnad.

Ja need tulid Salmele mitmeti kasuks.

17

Mõni aeg pärast sakslaste lüüasaamist Stalingradi all ilmus koju Väino. Taganemislahinguis oli ta haavata saanud ja lamanud haiglas. Siis anti talle paariks nädalaks puhkust — nagu seda nimetati. Temast oli vaheajal tehtud scharführer, SS vägede kapral; ta politseipataljoni allohvitseri tiitlit polnud arvestatud.

See oli üsna teine inimene, kes ilmus Juusale Väino Juurupi nime all; endisest Väinost oli vähe järele jäänud, peaaegu mitte midagi, — nii põhjalikult oli Väinost üle jooksnud raskete tõsiolude ja kogemuste rull. Endisest kelkijast tagalakangelasest ja hurraa-relvatäristajast oli saanud kibe pettunud pessimist. Kas olid seda teinud lahingud ja sõjaraskused ning -koledused, kas haav, kas sakslaste käitumine ja poliitika, mis lõpuks Väinole oli hakanud õiges valguses paistma? Võib-olla kõik kokku. Väino oli mõndagi üle elanud, mõndagi läbi teinud, mõndagi näinud ja, lõpuks, ka mõndagi mõtelnud ses elus, kus nii lihas kui ka vaim on alati pingul ja mõte

tajub mõne üksiku üleelamuse või nähtuse puhul palju rohkem kui rahuaja aastatepikkuses elus.

Kui kodused Väino kangelastegude ja huvitavate sõjasündmuste järele pärisid, muigas Väino mürgiselt ja vastas:

„Minge aga ise proovima!"

„No, aga saksa relvade üleolek on ometi suur," sõnas vana Juurup ajalehest õpitud lause. „Muidugi, ega vaenlasedki susspüssidega lase. Aga kui ikka sakslane paneb, siis kaob see värk kui udu. Ja niiviisi ei peaks ometi see asi nii hirmus olema. Kuidas see haavamine sul siis tuli?"

„Kuidas ta tuli?" torises Väino. „Tühi lori kõik, et venelastel on halvem relvastus kui sakslastel. Mõnes suhtes on see neil palju paremgi."

See oli vanale kui pomm, otsegu piibli teotamine ja jumalasalgamine. Tal jäi suugi lahti.

„No mis jutt see veel on! Kogu aja loen lehtedest ja kuulen igalt poolt, et saksa sõjatehnikast ei ole miski üle kõige maailma peal. Ja nüüd tuled sina säärase... säärase..."

Vana tahtis öelda „loraga", aga parandas siiski — viisakuse pärast poja haava vastu:

„... säärase naljaga..."

Väino turtsatas naerda — nagu lapse jutu üle. Aga see naeruturts polnud endise Väino naeruturts — see oli täis sappi ja vihavimma.

„Naljaga jah," süütas ta sigareti põlema. „Puha naljavärk see sõda saksa sõjatehnikaga. Nii nad kirjutavad lehtedes. Aasta tagasi uskusin minagi seda kui piiblit. Et muudkui vorwärts! Erste Kolonne marschiert, zweite Kolonne marschiert ja dritte Kolonne marschiert. Ja

venelased muudkui plagavad. Nii kuulutasid Hitler ja ta natsid seda sõda ette ja nii maalitakse teda ka praegu — lollidele."

„Mis pagana lollidele!" pahanes vana, sest ta tundis end puudutatuna. „Venelased ometi taganevad. Ja ega nad siis ometi hernehirmutiste ees tagane."

„T a g a n e s i d!" rõhutas Väino. „Aga nüüd taganevad sakslased."

„Ah, need mõned väikesed rindeõgvendused, seda tuleb igas sõja ette," segas vahele Piia, kellest oli päris „ametlikult" saanud komandandi armuke, kes enam ei räägikinud sakslaste lahkumisest ja kes nüüd hästi tundis „sõjasaladusi".

Väino istus laua ääres, kõhn, sünge ja mürgine, imes sigaretti ja muheles tigedalt.

„Sina oled ka sõjas käinud või?" küsis ta kaunis häbematult.

„Ei ole," kortsutas Piia kulme. „Aga mul on hea informatsioon, vahenditust allikast."

„Päh," lõi Väino käega. „Tean ma sinu informatsiooni. Mingi kauge tagala komandandi informatsioon!"

„Ülemus teab sõjast igatahes rohkem kui sõdur," vastas Piia kõrgilt. „Tal on laiem silmaring. Lihtsõdur või ka minupärast kapral ei näe kaugemale oma rühma või kompanii rindest — ja üksiku rühma või kompanii tegevus ei otsusta veel midagi."

„Jah, jah, ma näen, sul on suured teadmised lahinguist," ironiseeris Väino. „Aga need lahingud, mis lüüakse meie alevis, on ikka veidi teist laadi kui lahingud Venemaal. Politseipataljoni värk . . ."

Kõik olid Väino sõnadest ja käitumisest põrutatud. Valitses surmavaikus söögilaua ümber, kus seda juttu

aeti. Ema Leenu isegi nuutsatas korra. Vana Juurupi nägu kattus punaga, ta vasak silmakulm hakkas värisema. Piia kortsutas kramplikult oma taskurätti, vaadeldes venda kui hullumeelset.

Piia lausus lõpuks:

„Kuhu ... kuhu sa haavata said? Mul on too lugu juba segamini läinud. Rinda või ... või .."

„Mitte igatahes pähe," irvitas Väino. „Paremasse puusa, tähtsaid siseelundeid puutumata. Aga üks suur veresoon oli katki ja ma lamasin kaua maas ja kaotasin palju verd. Ja seni kui mind korjama tuldi, andis oodata ja mõtelda."

„See oli siis mürsu lõhkemisest," uuris Piia.

„Noja, mürsu lõhkemisest."

„Ja sa said põrutada?"

„Loomulikult sain."

„Vaene poiss! Sellepärast ... Aga sa paraned, Väino. Kindlasti sa paraned. Ja saad jälle endiseks. Säärane haavatasaamine ... Muidugi mõjutab see kogu organismi ... ka hingeelu ... ja ..."

„Ah, sa arvad, et ma olen hull?"

„Mitte seda, jumal hoidku! Aga kõik need elamused ... Ja see põrutus ka ikkagi ... Ent see möödub. Puhka rahulikult, söö palju, maga — ja ära ärrita end nende tühjade juttudega. Ärgem rääkigem enam sellest ... lahinguist ja kõigest. Kõik lõpeb hästi. Kui sa tagasi lähed, ega sa siis enam teist korda haavata saa. Kaks korda niisugune asi ometi ühe inimesega ei juhtu. Sõda lõpeb ka ometi kord. Ja siis tuled koju. Ja kõik on hästi."

Aga Väino polnud enam selline, et talle säärased jutud oleksid meeldinud. Väino niigi hell nahk oli nüüd hoopiski hellaks pekstud.

„Lori," vastas ta. „Minu laul on varsti lauldud... Aga kui sees, siis sees. Tagasipööramist ei ole. Kui oled mängupõrgus enese läbi mänginud, siis kuul pähe. Hea seegi, et seda ise ei tarvitse teha."

Ema Leenu purskas nutma, kuid vana Juurupi enesearmastusele oli säärane jutt ütlemata kibe.

„Mis lori see on?" käratas ta. „Mis sa sonid, poiss? See ka mõni mehe olek! Olen minagi omal ajal sõjaväes teeninud. Ega seal pehmeid patju ega magusaid kooke küll ole, aga täitsamehel on seal tegemist küll — rahu ja sõja ajal. Ja kui üks noor tugev poiss säärast memmelaulu laulab nagu sina, siis on seda rumal kuulata! Mis asja need sakslased sulle siis teinud on, et sa neid kirud?"

Poeg vaid mõõtis isa kahetseva ja üleoleva pilguga.

„Sakslased on ometi pool Venemaad ära võtnud..." jätkas vana Juurup.

„Võtsid küll, aga käes ei suuda hoida," vastas poeg. „Tulemuseks on plämm... Veel hullem kui plämm. Sakslaste laul on hiljem või varem lauldud ja nad saavad Venemaal veel kuumema sauna kui Napoleon."

„Kas sa siis tõesti nii naiivne oled, et arvad, et venelased lõpuks võidavad?" küsis Piia üleolevalt, ent varjatud hirmuga.

„Arvestades seda, mis ma näinud ja läbi elanud — jah," vastas Väino ükskõikselt. „Ja mis nüüd mina... paljukese mina näen... Aga taganemine on juba täies hoos. Seda vähemalt teavad rindel kõik. Tagalas muidugi maskeeritakse seda kõiksuguste õgvendamistega. Sakslaste laul on hiljem või varem lauldud ja nad on omadega läbi."

„Jumala pärast!" hüüdis Piia. „Ära sa ometi sääraseid asju siin võõrastele räägi! See... see on ju kuulmatu!

Seda ei juhtu iial! Ja sa kompromiteerid ainult meid oma juttudega, teed meile kahju... Sinu meeleolu langus on arusaadav — pärast neid elamusi ja haava ja kõik. Aga tõsiasjadega pole sel midagi ühist. Tõsiasju teevad m e h e d, sina oled aga praegu nagu... nagu haige jonnakas laps."

„Minugipärast," muigas Väino väsinult. „Kui laps, siis laps."

Kuid vana Juurup ei mõtelnudki alistuda poja „sonimistele". Teati juba Väinot ja tema jutte! Kust tuul parajasti puhus, sinnapoole ta lehvitas tiibu. Oli saanud rindel oma raksu; temale, pehmele poisile, polnud see löök muidugi kerge. Ja siis halises.

„Pole katki midagi," muheles vana üleolevalt. „Saksa ohvitserid räägivad siin üsna teisi jutte. Ja need ikkagi tunnevad asja paremini kui sina. Ega nad asjata ohvitserid ole. Neil on kaugem pilk."

Väino heitis käega:

„Tundku ja nähku!"

„Ei," tõstis vana häält. „Nad usuvad seda ise tõsiselt, mida nad räägivad. Seda on ju kõnest ja olekust näha."

„Mis neile muud üle jääbki," lõi Väino uuesti käega. „Uppuja loodab õlekõrrest pääsu... Usutakse iga juttu nagu piiblit. Seda mõttenatukest pähe ei tule, et ega sakslane võõrale oma asja ometi laitma hakka."

„Pole midagi," vaidles vana. „Kui sakslaste asjad natuke seisma on jäänud, siis ei tähenda see veel lüüasaamist. Taganetakse ja hakatakse jälle vastu. Võetakse paremad seisukohad ja siis alles hakatakse pihta."

„Võetagu!"

Vana maigutas pahaselt suud, ent poja seisukord oli liiga tõsine temaga tülli minekuks. Ta lausus:

„Pole viga midagi. Kui oled juba selle sammu astunud ja pääsemist sõjast enam ei ole, siis katsu vastu pidada ja tubli poiss olla. Küll läheb kõik hästi. Saksamaa on ikka vana kange maa, ei nad sellest jagu saa. Ja lõpuks tuled võitjana koju tagasi ja algab kõigil ilus elu."

Ent poeg jäi kokkuvajunult oma kohale istuma ja vaid muigas lootusetult isa sõnade üle. Mõne päeva pärast sõitis ta rindele tagasi. Ja ei möödunud paari kuudki, kui keegi teine vabatahtlik ligilähedusest, kes ka koju puhkusele lastud, tõi ta surmasõnumi. Sakslased olid rühma eesti soost palgasulaseid kardetavasse tulipunkti kaitseks jätnud ja ise nende varjus minema taganenud. Ainult kaks meest pääses, kõik teised said surma.

18

Sõnum poja surmast mõjus Juurupisse väga masendavalt. Kolm päeva kõndis ta talus nagu raskesti haige, ei söönud õieti, ei maganud, vaid ähkis ja oigas öösiti ja päeval käis punaseil silmil kapi juures, kust kallas omale kluginal viina suhu, ent purju õieti ei jäänud, vaid jäi veel rohkem vaikseks ja omaette, ei rääkinud kellegagi sõnagi.

Ema Leenu nuttis päevad läbi ja katsus mehelt saada lohutust, kuid mees ainult mühatas midagi vastuseks, urises kui haige kuri peni.

Ka Piia oli kurb ja kahetses oma teravaid sõnu, mis ta vennale viimasel koosolemisel öelnud. Vaene poiss! Kes võis seda uskuda, et tema täht nii langema hakkas! Aga ... aga ta oli ikka ise ka süüdi, et pea nii norgu

laskis, alistus halbadele mõtetele, mitte küllalt tarkadele kujutlustele ja ei osanud või ei tahtnud end hoida. Ega siis rindel kõik surma saanud, terveksjääjaid oli ka. Miks siis just Väino? See oli justkui enese sugereerimine surma poole — see Väino meeleolulangus. Seepärast oleks pidanud poiss pea püsti hoidma, vahva olema, vilet laskma.

Kui ema Leenul seni veel päris teravat vaenu ei olnud sakslaste vastu ja ta vahepeal isegi katsus nendega veidi jälle leppida, siis nüüd, pärast poja surma, vihkas ta neid kogu hingest. Igavesed võllanäod ja petised! Tulid oma suure uhkuse ja kelkimisega, maailm oli neil äärtpidi seljas, kõik oli neil näpuotsast võtta, aga nüüd on maailm kitsaks minemas ja näpud põhjas. Kuid oma uhkust, kelkimist ja vilet nad ikka veel ei jäta. Kus sa sellega! Käivad ikka veel ringi nagu maailmavõitjad ja suurkangelased, ikka veel lehed täis kõiksuguseid võite ja vägitegusid. Ja kõige imelikum oli see, et ikka veel leidus inimesi, kes jooksid sakslaste sabas ja ootasid nendelt maailmavalitsemist ja vägitegusid, pidasid neid võitmatuiks. Kui poleks algusest peale olnud sääraseid rumalaid, oleks tulemata jäänud niipalju õnnetusi ja asjatuid tagakiusamisi, omavahelisi tülisid, vaenu ja — tapmisi. Nii mõtles Leenu oma lihtsa peaga.

Ja kui Leenu seni Eedit oli ainult nii öelda vaistuliselt kaitsnud, siis nüüd tundis ta tema vastu suurt õrnust ja armastust. Nüüd pidas ta Eedit isegi targemaks kui Piiat! Ja see oli suur muudatus ema Leenus. Seni oli ju temagi ikka Eedit puudulikuks pidanud, lihtlabaseks oma teiste, peenemate laste hulgas. Aga nüüd selgus, et Eedil oli rohkem terast pead ja õiget arusaamist elust kui teistel. Ja temal oli lõpuks ka uhkust rohkem kui

uhkel Piial. Piia uhkus oli võltsuhkus, aga Eedi uhkus oli puhas uhkus, kindel usk enesesse ja ei kellegi ees kummardamine, kuna Piia uhkustas sellega, et oskas olla sakste meele järele.

Eedi oli nüüd ema Leenu lohutuseks ja lootuseks. Ja ka Enna. Ka tema, keda seni lihtlabasemaks peetud kui Piiat, oli läinud oma teed siit talust, kus käis kange sakste kummardamine ja jumaldamine. Ka temale oli see asi kahtlaseks läinud, vastikuks läinud ta südamele ja vaimule. Temal oli ka õiget joont rohkem kui Piial ja peremehel enesel.

Seevastu vana Juurup, kui esimesed leinapäevad läbi oli teinud, võttis uuesti üles oma vana süüdistuse — Eedi! Eedi oli kõiges süüdi! Eedi oli ühendusse astunud „saksavaenulike kaabakatega" ja läinud nende hulka metsa. Sellega vedas ta Väino sisse — ja nüüd oli siis selle lõpp. Väga lihtne. Poleks Eedi metsa läinud, poleks ka Väinot rindele saadetud. Kõik oleks korras. Kodus oleksid nii Väino kui ka Eedi ise.

Aga oli ümbruskonnas ka teistsuguseid inimesi kui vana Juurup, ja ema Leenu oli kontaktis ka nendega. Nende kaudu kuulis ta asjadest ka veidi teistsugusest vaatenurgast kui seda olid peremehe vaated. Lehti ju Leenu ei lugenud.

„Väino saatmine rindele Eedi „süül" oli ainult ettekääne," vastas ta mehele. „Politseipataljonide vabatahtlikud on juba ammu rindele saadetud. Polnud teistel mingit säärast „süüd" kui meie Väinol. Olid enda vabatahtlikult maha müünud ja pidid minema, kui vajadus nõudis, nagu öeldi. Said suure au osaliseks. Sest rindel surra — öeldi neile — on palju mehisem ja ausam kui külades ja metsades paosolijaid maha kõmmutada."

„Lori!" vaidles vana Juurup. „Midagi niisugust ei ole. Neid on saadetud küll Venemaale, kuid mitte rindele."

„Venemaal on rinne igal pool," teadis ema Leenu. „Ega meie Väino üksi surma pole saanud."

„Päh, naiste sõjateated . . ." halvustas peremees. „Missugune Plära-Mari sulle need kokku soperdas? Alevist vist? Seal sa ikka käid mõnikord kah lora kuulamas."

Ema Leenu rehmas käega.

„Kõik on sulle lora, mis ei ole sakste jumaldamine. Sõge inimene! Kõik teised teavad nüüd juba ammu, et sakste asjad on halvad, et nad taganevad ja et venelane neile peale pressib. Toona, kui Väino käis, ei tahtnud veel minagi seda päris hästi uskuda. Aga nüüd teab seda iga karjapoiss. Sakste väljaminek on kindel. Ja ma olen sulle seda juba varem öelnud, et kui sina ja Väino, kadunuke, poleks sakste sappa läinud, poleks meil kõigil häda midagi olnud, poleks Eedi tarvitsenud metsa minna ega Väino sõtta. Sina ja Väino, teie ju kahekesi hirmutasite Eedi metsa omas suures sõjatuhinas. Ja mida olete teie siis nüüd võitnud? Väino puhkab Venemaa mullas, aga sina . . ."

„Ptüi, kurat! Mina olen siis nüüd viimaks veel Väino surmas ka süüdi!" kisendas peremees.

Perenaine vaikis.

Siis lausus tasa:

„Ma ei ütle selle kohta midagi. Sa olid ju ka oma lapse isa ja tahtsid talle oma tarkuse kohaselt paremat. Aga halvasti see läks . . ."

„Tähendab, minu tarkus oli rumalus?"

„Ega ei oleks maksnud nii palavalt kellelgi sakslaste kaela joosta. Kõik, kes seda tegid, saavad selle eest nüüd omad vitsad. Aga olgu siis ka mehed ja kandku

oma viga mehiselt. Viga võib ju iga inimene teha, igaüks võib eksida. Ennegi misjaoks nüüd ikka jälle t e i s i süüdistada, selle asemel et palk oma silmast välja tõmmata. Sul süüdi ikka Eedi. Aga milles ta süüdi on? Et ei hakanud sinu ja Väino moodi kah inimesi taga kiusama ja sakslasi kummardama, vaid tegi rahulikult oma igapäevast tööd . . ."

„Aga milleks ta läks neid kaabakaid sinna Loiksaare poole hoiatama?"

„Seda sundis teda tegema tema südametunnistus ja aus mõistus. Mis need inimesed, kes seal Loiksaare pool olid, sulle ja Väinole paha olid teinud? Millega nad teile ette puutusid? Kas nad sinu maja käisid süütamas või sind tappa tahtsid?"

„Noh, kurrat, nad olid kommunistid!"

„Olgugi nad kommunistid, aga kui nad sind ei puutunud, mis häda siis sinul oli? Sakslaste vastu nad sõdisid, eestlastele ei teinud midagi. Ja kui Eedi süda seda välja ei kannatanud, et neid tapma taheti minna, siis kas see oli halb tegu? Ei, see oli hea ja tark tegu. Eedi teadis, kus on õigus ja kelle poole hoida. Targem oli see tegu küll kui sinu ja Väino teod. Aga teie ju kargasite talle kallale otse mahalaskmise juttudega!"

Peremees sülitas.

„Sul hea nüüd kaagutada ja tagantjärele tark olla, aga siis olid asjad teisiti. Sakslaste asjad olid siis päris kindlad ja neid oli vaja toetada. Kui Loiksaare salk eestlastele otseselt paha ei teinudki, siis sakslaste vastu võitlemisega tegi ta seda ikka . . ."

„Kellele? Mihukestele eestlastele ta sellega kahju tegi?" küsis Leenu. Ning jätkas:

„Ja mis loodad sa siis nüüd sakslaste toetamise

eest saada? Väino sai oma osa. Ei tea, mida sina ootad . . ."

„Mina ootasin oma elule paranemist ja abi sakslastelt kommunistide vastu. Sellega oli mu tegevus õige. Kui sina kommuniste tagasi ootad, see on iseasi. Aga mina küll mitte. Mina usun ja loodan praegugi viimase minutini, et sakslased võidavad."

Ta hakkas nüüd sagedamini viinast lohutust ja lootust otsima, samuti otsima omasuguste seltskonda, kus võis veel endiselt kelkida ja hõisata saksa võitudega, mida lehtedes ja raadios leidus ju ohtrasti.

Kord pärast säärast järjekordset istumist viinapudeli juures, milline istung toimus Juusal, avastas peremees, et ta kaks sõjavangi olid kadunud. Neid otsiti ja tehti nende tabamiseks isegi väike haarang. Ent tulemusteta.

See oli uus suur löök Juusa peremehele. Seni oli Juusal vähemalt tööde küsimus muretu olnud. Kuid nüüd oli see mure tagasi tulnud palju teravamini, sest selle lahendamiseks oli nüüd palju vähem lootust.

Mehi oli ju üldse vähe järele jäänud. Järjekordsed „vabatahtlikkude" võtmised ja Saksamaale töölesaatmised olid ükskõiksemadki mehed hirmutanud metsadesse ja rabadesse või kuhu aga pakku sai. Paljudel ju ei õnnestunud ka pakku minna, sest „vabatahtlikke" — nii sõjaväkke kui ka töödele — võeti kohe laua juurest, pärast allkirja andmist. Ja kes „vabatahtliku" allkirja anda ei tahtnud, see võeti ikkagi sunniviisil „vabatahtlikuks" — trahviks selle eest, et ta vabatahtlikult „vabatahtlikuks" ei tahtnud hakata.

„Sunniviisil saksa sõjaväes vabatahtlikult teenimas," see oli kaunis tavaline lause vastuseks, kui päriti mõne noormehe järele.

Ent iseloomulik oli seejuures, et saksa soost saksa vägede hulk Eestimaal kasvas. Eestlased kadusid ära — ei tea kuhu, kuid sakslasi tuli üha juurde. Nad seadsid end mugavalt ja põhjalikult sisse peaaegu igas alevis ja teesklesid, et neil on parim tuju ja kindlaim kava jääda siia igaveseks.

Juurupi-taolised inimesed rõõmustasid.

„Näe, kui palju neid on! Ei neid siit keegi välja löö! Ja kui neid siin, tagalas, nii palju on — kui palju neid siis veel rindel on!"

Aga taibukamad inimesed muhelesid:

„Teadagi, kust nad tulid. Venemaalt löödi välja. Nüüd seavad endile siia pesad sisse. Aga kauaks . . .?"

Juurupi-taoliste ringides räägiti, et Eestimaa on sakslastele parimaks baasiks, väga soodsate kaitsepiiridega. Siin jääb nende taganemine kindlasti peatuma. Baltimaid lubati ka ametlikult kaitsta iga hinna eest. Venemaalt võis ju välja taganeda, selle kaitsmine ei tasunud vaeva. Aga siin maksis põhimõte: mitte sammugi enam!

Eestlaste mobilisatsioon, mis järgnes „sunniviisil vabatahtlikkude" võtmisele, ei võinud loomulikult enam muuta saksa armee katastroofilist seisukorda. Ei suutnud seda muidugi muuta ka vilets korraldus, et kõik mehed kuni 60. aastani loeti omakaitsesse kuuluvaiks ja pidid igal ajal „oma isamaa kaitseks" välja astuma. See oli uppuja rabelemine, õlekõrs näpu vahel, sõge jamps päise päeva ajal, kuid Juurupi-taolised pimedusega löödud vähesed sakstekummardajad ootasid sellest kõigest siiski ikka veel suuri võite.

Isa nõudis Piialt, et Piia hangiks uusi sõjavange tallu tööle. Aga tegelikult oli see muidugi juba täiesti või-

matu. Sest lõpp oli ligidal ja sõjavange „rahulikult" põldudele tööle panna oli rohkem kui groteskne.

Piiagi oli muutunud närviliseks. Ta vahekord komandandiga polnud enam kuigi soe. Sageli oli lahkarvamusi ja pahandusi.

Ka komandant oli närviline ja muret täis. Kus temal siis veel mahti oli tegelda Juusa peremehe sõjavangidega!

Aga viimaks õnnestus tal lahti rabelda sellelt komandandikohalt kuskil Eestimaa alevis, kus ta oli istunud mitu aastat. Tal oli häid sidemeid, ta oli nimekate vanemate poeg, ja kui asi muutus ebamugavaks, kui tagala tikkus rindele liiga lähedale, siis tuldi talle vastu ja pandi uuele kohale. Esialgu saadeti ta mitte kaugele oma alevist — tolle maakonna linna, milles asus alev. Aga ka see oli hästi. Sest raudtee ja evakueerimisvahendid olid siin nii öelda otse käe juures.

Enne ärasõitu leppis „noorpaar" jäile kuidagi ära. Sest linnas loodeti ju veel kenasti elada — ei tea kui kaua veel. Uuel kohal oli komandandil vaja sekretäri, kes oskas eesti ja saksa keelt. Ta pakkus selle koha Piiale ja Piia võttis selle vastu, sai saksa „riigiteenistusse". See oli väga rahuldav. Seda enam, et asjad Juusal olid väga korrast ära ja ähvardasid veelgi rohkem rappa minna.

Ärasõidu päeval oli Piial emaga kaunis iseäralik jutuajamine, mis lõppes kaunis ebamääraselt.

„Kulla laps," ütles ema tütrele. „Kas ei oleks parem, kui sa jätaksid selle komandandi kord juba sinnapaika ja... ja algaksid õiget elu...?"

„Mis õiget elu?!" haavus Piia teravalt. „Mida see tähendab? Missugust elu ma siis nüüd elan? Kui see sinu arvates õige ei ole, on see siiski minu e n e s e asi."

„Ega ma seepärast," vabandas ema kohmetult. „Muidugi, sa tead ise, kuidas sa elad. Oled ju suur ja vana küllalt... Aga..."

„Tahad mulle ettelugemist pidama hakata," tormitses Piia edasi. „Vaat uudis! Seni pole sa seda kunagi teinud. Oled koguni uhke olnud, et ma elada ja enese eest seista oskan. Aga ei tea, mis siis nüüd lahti on?"

„Pole lahti midagi," oli emal piinlik, sest tütar rääkis väga otsekoheseid sõnu. „Ma ei ole sulle kunagi midagi öelnud, jah, sa oled uue aja inimene, linnainimene ja nii — nende elu on teistsugune kui minu, vana taluinimese elu. Aga..."

„Jälle see aga!" närvitses Piia. „Mis pagan siis selle aga taga on? Mina ei mõtlegi sellepärast kihvti võtma ja vette minema hakata, kui mind üks mees või kavaler — või kuidas see sulle arusaadav on — maha on jätnud. Seda tehti vanal hallil ajal. Siis ohati ja nuteti õhtuti voodiserval, et kallike on musi andnud ja ise jalga lasknud ja nii edasi. On üks mees või kavaler läinud, tuleb teine. See on täiesti minu enese asi. Ja mida sa siis tahad? Missugust õiget elu ma siis elama pean hakkama? Kellegi kotä kuskilt toanurgast välja otsima ja temaga papi juurde laulatama minema?"

„Ei, ega ma toda," rehmas ema käega. „See kõik muidugi on sinu enese asi. Nii rumal ma ei ole, et end sellesse segada. Pealegi oled sa seni ikka tark ja kaval olnud oma asjades. Aga..."

„Noh, kas tuleb juba kord see aga?!" puhkes Piia lõpuks naerma.

„Aga selle sakslasega sul küll enam ei maksaks... sõber olla..."

„Miks siis mitte? Miks ta halvem on kui mõni teine

mees? Kõik mehed on ühesugused. Kujutlevad, et on hirmus suured, tähtsad, targad ja tugevad, aga ärgu olgu nii ennast täis: ma näen neid läbi ja oskan neist jagu saada. Nad on kõik naeruväärsed küllalt."

„See sakslane sulle lõpuks kasuks ei tule... Küll ta viskab sulle mõne halva tembu! Nad ei pea ju meie rahvast enese vääriliseks."

„Oh, küll ma temale õigel ajal jaole saan," kehitas Piia õlgu. „Ole mureta, ema. Ei mina end meesterahval sisse vedada lase."

„Nüüd, kus nad siit varsti minemas on, oleks küll ehk parem, kui sa tema... maha jätaksid..."

„Pole nad veel minemas midagi," lõi Piia pahaselt käega. „Puha kõik hirmu ja õuduse jutud. Ei mina neid usu. Eestimaad nad nii kergesti käest ei anna. See rahvas on neile kasulik. Töökas. Siin on neil hea pesitseda."

Lahkumise õhtul sõitis komandant isiklikult autoga Piiale järele. Tõi „äiapapale" lahkumiskingiks pudeli konjakit, seda oli Piia talle soovitanud. Uus komandant oli tal kaasas, kuna see huvi tundis eelkäija tegevusvälja vastu.

Ent „äiapapa" oli morn ja kurb. Asjad olid kõik halvasti; ka komandant lahkus, Piia lahkus, kõik muudkui lahkusid, töölisi polnud kustki saada, kuid tulevik oli tume ja norme võeti endiselt.

Oma viletsas saksa keeles halises Juurup komandandile oma hädadest ja laitis teda ta ärasõidu pärast.

„Sedaviisi on varsti kõik sakslased läinud ja siis on meil kõigil varsti kaput," ohkas ta.

Oh, ei, ei!" naersid saksad. „Vaat nüüd alles läheb lahti! Siit me ei lahku. Siia jääme igaveseks. Ganz bestimmt! Võite julgesti oma põlde harida ja oma loomi

kasvatada. See asi on kindel. Iial ei lahku siit saksa sõjaväed."

„Aga mul ei ole töölisi," halises vana. „Kas härrad..."

„Varsti on bolševikud Leningradi alla tagasi paisatud ja siis saate töölisi külluses," oli sakste armulik vastus. „Seni ajage kuidagi läbi."

„Vaat," osutas vana komandant uuele komandandile. „See härra armastab jahti pidada. Ta käib ka nüüd igapäev jahil. Kas te arvate, et kui meie asjad halvasti oleksid, ta ka siis jahil käiks? Oh ei!"

„Seni kui näete mind jahil käivat," ütles uus komandant, „võite julged olla, et midagi halba ei juhtu."

Ja härrad sõitsid minema. Piia viipas veel autost.

Ja uus komandant käis tõesti seni jahil — kuni ta kord kadus.

19

Alevisse ja alevi ümbrusse hakkasid sakslased ehitama tohutuid barakke ja laohooneid. Neid kerkis kui seeni maa seest. Mida sinna kavatseti panna ja milleks nad üldse, kui vaiksetel öödel juba kaugelt, kaugelt kostis saladuslik müdin ja sumin, see jäi võhikutele arusaamatuks. Aga sakslased teesklesid, nagu poleks kuskil häda midagi ja nagu oleks asi kõige paremas korras. Nad käisid ringi, lasksid vilet ja õiendasid peremehelikult kui asjamehed kunagi. Mida nad omavahel rääkisid, see võis muidugi huvitav olla, aga ega seda keegi kuulnud. „Pärismaalastele" seletasid nad ikka julge ja laia žestiga, et bolševik lüüakse varsti tagasi ja siia ei pääse ta iialgi.

Ehitustöödega ühel ajal käis kõva kindlustustöö. Need

olid peamiselt eesti mobiliseeritud, kes neid töid tegid — nii ehitus- kui ka kindlustustöid, ent käsutati juurde ka ümbruskonna elanikke, mehi ja naisi. Sügavaid kraave, blindaaže, punkreid, laskekoopaid tekkis ümbrusse igale poole. Tundus, nagu oleks see maa-alev saamas tähtsaks keskuseks, kus saksa armee sõjale teeb uue pöörde.

Selline hoogus ja põhjalik ehitustöö, kui eemalt kostis saladuslik sumin ja müdin, mõjus pealtvaatajasse mingi rumal-veidra jandina. Ta mõtles: Kas on nad kõik ise tõesti veendunud, et asjast on veel midagi kasu, — ja siis on see veider küllalt —, või teevad seda tööd vaid selleks, et veel midagi teha, teevad oma halva enesetunde rahustamiseks, õlekõrrest kinni hoidmiseks, kuna laev vajumas, — ja sellisel juhul on lugu ka küllaltki veider.

Eesti mobiliseeritud said 300 grammi leiba päevas ja vesist suppi sinna juurde. Neile seletati, et ajad on rasked, tuleb kokku hoida, küllap edaspidi jälle, kui Venemaale tagasi minnakse, saab suuremaid portse. Mehed käisid taludes leiba ja leivakõrvast kerjamas, sest tööd nõuti kõigest hoolimata hommikust õhtuni.

Sakslased ei elanud barakkides, või kui, siis olid need paremini ja põhjalikumalt ehitatud kui eestlastele määratavad. Siin käis pidu hommikust õhtuni ja õhtust hommikuni. Müriseved veoautod tõid õllevaate ja viinakaste, sõiduautod aga linnast preilisid, kes olid — teatavast kihist — mobiliseeritud sakslaste lõbustamiseks.

Nüüd võtsid nad ümbruskonna taludest, mis veel võtta oli. Kanad, haned, põrsad, lambad laoti autodesse, hobused rakendati saha eest keset põldu või vankri eest maanteel, lehmad veeti barakkidesse ja tapeti seal. Kui

kogu seda hüva enam õgida ei jõutud, siis jäeti see niisama maha mädanema.

Ent linnast tuli korraldusi: normid, normid kiires korras ära anda! Ette ära anda isegi 1945. aasta normid!

Ja ilmus kindralkomissari määrus: evakueeruda! Kes seda vabatahtlikult ei tee, see pidi evakueeritama sunduslikult.

Inimesed kadusid metsadesse ühes oma loomade ja varaga, mis end vähegi kaasa võtta laskis. Ent tühjadesse taludesse ilmusid purjus sakslased, võtsid kaasa paremad asjad, ülejäänud varale tuld otsa pistes. Öösel kumas taevas tulekahjudest ja kostis pauke, millel midagi ühist ei olnud tõelise lahinguga.

Säärane oli pilt Juusa ümbruse tagalas suvel 1944.

Rindel panid sakslased pealetungivale Punaarmeele meeleheitlikult vastu. Sellest räägiti mõndagi. Teati jutustada ägedatest lahingutest Narvas, Vaivaras, Tartus, Emajõe joonel ja mujal. Röövvallutajad ei tahtnud loobuda oma saagist ja ajasid irevil hambad oma jälgijale vihaselt vastu.

Aga tagalas katsusid nad endile tasuda selle eest, mis nad rindel kaotasid, katsusid hävitada, põletada, röövida, süüa ja juua niipalju kui veel vähegi mahti. Seda tehti otse mingi palavikulise kirega. Väed, mis asusid tagalas, teadsid, mis toimus rindel, ja see innustas neid seda suuremale julmusele ja ahnusele kaitseta tagala vastu. Taheti maalt ja rahvalt veel võtta, mis võtta andis, talle tunda anda oma taganemise ja kaotuse viha ning raevu.

Õnneks Juusale ja ta ümbruskonnale kadusid siit sakslased äkki ja ootamatult, ilma et nad põhjalikku hävingut oleksid saanud ette võtta. Mis selle põhjuseks oli,

seda „võhikud" muidugi ei teadnud. Aga see võis olla paanika, võis olla hirm „katlasse" jäämise eest või veel midagi halvemat.

Kord hommikul olid kõik läinud. Barakkide asula oli kui surnud. Ka alev oli saksa sõjaväest tühi.

Tohutult vedeles kõikjal kaltse, konte, sulgi, loomanahku, sarvi, kiivreid, tühje konservikarpe, pudeleid, ent ka igasugust majakraami, kokkuveetud mööblit, riideid, pehkinud vilja; leidus isegi „väljapraagitud" naistekingi, mis olid näpatud ei tea kust. Sellel kõigel polnud enam mingit väärtust, sest see oli nii või teisiti rikutud — kas meelega või hooletusest, sest säärast kraami pidi siin varem koos olema sellisel määral, et seda koheldi kui segavat elementi. Kokku veetud näis see kõik olevat mitte niivõrd vajadusest kui ahnusest.

Mitu tundi oli ümbrus tühi ja välja surnud, kuigi eemalt kostis lahingumüra, paistis suitsu ja keerlevaid lennukeid. Olid imeilusad hilissuve ilmad. Päike soojendas mahedasti, pääsukesed vidistasid nagu juulis, lehed puudes kohisesid õrnalt ja taevasina oli eriti puhas ning sügav.

See lembus ja ilu looduses ei sobinud aga kuidagi selle pildiga, mis taganejad maha jätnud. Läbituhnitud teed ja põlluservad, mullavallid ning punkrid, koobastikud ja kaevikud olid karjuvalt vastuolus põldude valmiva viljaga, nende tasase maheda maalilise ühetoonilisusega, ja barakkide asula metsik segadus ning jõhker kirevus otsegu irvitas veel tagant järele selle üle, mis siin toimunud oli ja mis siin veelgi toimuda oleks võinud.

Viimaks, kui päike juba tõusis kõrgele metsade kohale, kuuldus liginevate mootorite mürinat ja peagi ilmusid mäenõlvaku tagant nähtavale hallid tankid.

Need oli Nõukogude Liidu tankid. Mõni üksik neist peatus hetkeks, et jälle kohe edasi sõita. Neil polnud aega. Sakslased taganesid ümberkaudseid teid mööda ja tankid vist haarasid neid. Alles hiljem järelejõudev jalaväg võttis alevi oma valdusse, kuid palju ei jäänud ka sellest maha — vaid käputäis —, ja võrreldes selle tohutu meestekarjaga, mis oli siin barakkide asulas elanud sakslaste ajal, oli see käputäis taas mingiks imelikuks kontrastiks: ühelpool mäda tagala laiakspaisutamine, teiselpool kaine kokkuhoid ja asjalikkus.

Ümbruskonna hirmunud elanikud, kes oli sakslaste taganemis-ekstsesside eest metsa põgenenud, hakkasid välja ilmuma oma peidukohtadest. Isegi alev oli peaaegu tühi, vaid mõnes üksikus majas leidus mõni taat või eit, kes oli riskinud oma vana eluga.

Juusal polnud kedagi muud kodus kui kaks vana eite: perenaine ja Maali. Paljudes taludes polnud hingegi, ent perenaine ütles, et temal, vanal inimesel, ükskõik. Ja Maali ammugi ei kartnud enam kedagi.

Peremees, vana Jaan, oli juba mitu päeva enne sakslaste lahkumist kodust kadunud. Ta tuli kord vallamajast, võttis oma paksu jopi, ajas jalga pikad säärsaapad ja laskis naisel kokku pakkida suure leivakoti.

„Lähen ise vaatama, kas saame nendest jagu või mitte," ähkis ta saapaid jalga toppides. „Küll meie nad kinni hoiame! Sakslastest, tühjadest, pole enam abi. Toitsime neid, raisku, kolm aastat siin ilmaasjata ja lootsime nendelt pääsu. Säh sulle nüüd! Igavesed lollid!"

Kes need lollid olid, kellest peremees rääkis, kas sakslased või nende peale lootjad, see tähendab, ka peremees ise — seda ta ei öelnud.

Perenaisel kipitasid sõnad huultel, et kas ma sulle seda kõike ei öelnud! Aga ta sai aru, et mis mõte oli nüüd enam tagantjärele õpetada seda jonnakat ja isemeelset inimest, kes oma jonnakust ja isemeelsust pidas ülemaks tarkuseks. Vastupidi, perenaisel tulid pisarad silma.

„Kuhu sa, hull, lähed!" nuttis ta. „Sinust, vanast inimesest, nüüd enam mõnd sõdijat!"

Aga peremees torises — ei tea, kas veendunult või teeseldult:

„Oskan veel minagi vanas eas püssi paremini lasta kui mõni noor nolk, kes muud ei mõtlegi, et kust aga paremat pala hambasse saada. Nägin neid siin küllalt: muudkui anna seda ja anna seda! Niisama nagu sakslased. Tuleb meil, vanadel, asi ise käsile võtta. Ja küll meie veel vaatame!"

Sealjuures tundis perenaine tema juures viina lehka.

Nii ta läks. Kuidagi ebaloomulik oli kogu ta käitumine. Viinalõhnast ja sõjatujust hoolimata nähtus ta siiski kaunis murtud olevat.

Võib-olla, et ta tõesti midagi veel lootis. Sääraseid vanu mehi aeti ju veel viimastel tundidel lahinguisse, kuuekümneaastased, varustuseta, püss nööriga õlal. Nad olid taganevate petiste viimased ohvrid — usus, et „paneme taganemise seisma". Tallinnast tehti selleks kihutustööd veel siis, kui kihutajad ise juba olid laevadel.

Perenaine jäi talle vesiste silmadega järele vaatama. See oli ometi ta mees — inimene, kellega koos elatud pikk elu! See oli ta elukaaslane, ta laste isa.

Ja perenaise süda aimas õieti — kurba lõppu.

Ent ta pühkis pisarad ja asus oma loomi talitama. Tema ja Maali ei suutnud loomi metsa ajada ega muud vara peidukohtadesse kanda.

„Las võtavad, mis võtavad," rehmas ta Maalile käega. „Ei meie, kaks vana, jõua enam... Tulgu, mis tuleb."

Maali ajas hiljem siiski lehmad, vasikad ja lambad eemale karjamaale, lepiku kaugemasse soppi, kus hoidis ja talitas neid mitu ööd-päeva. Sinna viis ta ka hobused. Perenaine käis sinna aeg-ajalt abistama. Siis oli kodu päris üksi. Lehmad ja hobused olid puude külge köidetud, lambad püsisid ise nende ümber. Maali, vana vaim, kes peaaegu eluaja elanud loomadele, rapsis sirbiga lehmadele ja hobustele põllupeenardelt rohtu. Pooleldi näljas olid nad kõik, aga Maalil oli tuju hea — ta sai end ohverdada loomade kasuks.

Kord perenaise pikemat aega kodust ära olles, oli talus käidud saaki otsimas. Kanu oli kadunud, toidukambrist ja aidast olid viidud paremad palad, kappidest oli võetud pesu ja riideid.

„Hea, et veel niigi!" ohkas perenaine Maalile.

Järgmisel hommikul olidki sakslased kadunud.

Möödus vaikseid päevi. Vaid eemalt põhja poolt kostis veel kaugenevat lahingute kära. Loomi talitades ja söötes tõstis perenaine aeg-ajalt käe silmade kohale ja vaatas alevi poole. Et kas...?!

Aga keegi ei tulnud...

Kuuldus vaid, et alevist läbi, maanteedel, liikus palju igasuguseid inimesi: sõjaväeosi, tagasipööravaid põgenikke, teisigi äraolijaid, keda sakslased laiali saatnud iga maailmakaare poole. Kõik otsisid üles omakseid ja kaotatud kodusid.

Ent siia, kõrvalisemasse kohta, ei sattunud kedagi...

Kas kõik olid surma saanud? Isegi Enna...! Piiast ei tasunud mõteldagi. Ei tema juba nüüd end siin enam näita!

Siis kord öösel... Perenaine magas vähe, ikka ärgates ja kuulatades. Ta elu oli ju kurb ja murelik. Ei kedagi peale tema enese... Kõik olid kadunud kui maruiilis — üks siia, teine sinna. Ja peremeest ennast võis ta kõige vähem oodata...

Vana koer hakkas haukuma, aga vaikis siis äkki, heastmeelest niutsudes. Taevane jumal! Koer tundis tuttava, vana tuttava, oma talu inimese!

Perenaine hüppas voodist nagu laps ja jooksis akna juurde.

Väljas kuuvalgel seisis keegi ja mängis koeraga — ja koer hüples ta ümber nagu kutsikas — vana koer!

Perenaine jooksis kööki ja avas ukse. Kuju õuel liginhowever avatud uksele pikkamisi ja Eedi hääl lausus:

„Tere, ema!"

„Oh, oh, jumal! Tere, tere, Eedikene!"

Nad seisid tükk aega sõna lausumata ja vaatlesid teineteist, niivõrd kui hämar kuuvalgus lubas.

„Noh," lausus lõpuks Eedi, „talu kõik üsna terve. Ja terve paistad sinagi olevat, ema."

„Mis minul," naeris ema läbi pisarate. „Mis minul, vanal inimesel, viga! Ikka ühtmoodi. Nagu varemgi."

„Aga isa?"

„Tema... Tema pole kodus..."

„Seda ma arvasin. Ammu läks?"

„Juba mõni hea päev. Enne sakslasi."

„Ja... Väino ka muidugi?"

„Väino... Väinot pole enam olemas..."

„Noo?! Ega ometi...!"

„Jah." Ema nuutsatas. „Juba vahest aasta tagasi..."

„Saadeti rindele?"

„Kuhu mujale..."

Eedi vaikis.

„Oh Eedikene!" nuttis perenaine. „Kui sa Väinot veel oleksid näinud. Ta käis ju veel korra kodus sealt — rindelt. Oli haavata saanud. Tuli puhkusele. Ja siis ta, vaene...! Ta oli nii muutunud, nii muutunud! Ta polnud enam see inimene! Varsti pärast seda saime teada ta lõppu."

Eedi vaikis jälle — kaua.

„Nii," ütles ta lõpuks ja neelatas midagi. „Kus Enna on? Kodus?"

„Ei. Ta läks kodust ära — õpetajaks."

„Nonoh!"

„Jah. Tema ei saanud enam sakslastega läbi. Kord oli tal nendega pahandus. Ja ta ei sallinud neid enam silmaotsas. Ja kodus ei meeldinud talle enam kah. Kirjutanud on ta siia küll. Aga kodus pole käinud. Ma olen talle mõnikord paki saatnud, aga kirjutab, et pole vaja. Kasvatavat ise omale juurvilja ja ajavat läbi. Aga noh, pakid kuluvad talle ka ikka ära."

„Või sedaviisi..." venitas Eedi. „Küll on palju uudist! Ja ega seega veel vist lõpp ole?"

„Ega ole. Aga tule no sisse, Eedikene, mis me siin seisame õues. Küllap oled nälginud, sa taevane jumal! Mis sa küll oled kõik selle aja söönud!"

„Noh, ega ma ilma ka ikka olnud," naeratas Eedi. „Mõnikord olid päris kenad päevad ses suhtes."

Ta vaatas ringi, naeratas jälle ja lausus:

„Öösel ma läksin ja öösel tulen tagasi. Aga kus vahe!"

Seni kui ema kiiresti otsis toitu lauale, käis Eedi kõik toad mitu korda läbi, nägu naerul. Siis avas ta rõdu ukse ja astus aeda. Ka aia kõndis ta mitu korda läbi, vaatles maad, taevast — ja naeratas.

Esimene, mida ema söögilaua juures päris, oli, kus on Arno.

„Ühes läksite. Kas tulite ka ühes tagasi?"

„Arno astus Punaarmeesse," vastas Eedi. „Eesti Korpusesse. Ta on nüüd ka juba selles eas. Võib-olla, et on juba lahinguis. Ega meie senigi jalgu seinal hoidnud. Võid isegi arvata."

„Kus te siis küll olite? Kas ikkagi Loiksaare juures?"

„Loiksaare juures ja mujalgi," vastas Eedi. „Loiksaart ennast pole juba ammu olemas, aga ta salk püsis kaua koos, kuni ühinesime teistega."

„Mis teie seal siis tegite? Ikka sakstele tegite nohu?"

„Ikka sakstele nohu jah, niipalju kui saime," naeratas Eedi.

„Taevake, küllap oli siis sinulgi surm suu ääres!"

„Kõike tuli ette," vastas Eedi. „Ja ega meie sinna metsa ju magama läinud... ainult oma elukest hoidma. Läksime ikka selleks, et ka oma poolt ajaloole kaasa aidata. Rohelised me ei olnud."

„Jutusta siis, kuidas see elu sul seal ometi ka oli! Sa armas taevas!"

„See on pikk lugu ja nõuab omaette jutustamist," naeratas Eedi. „Lühidalt ei ütle siin midagi ära. Küllap ma sellest edaspidi, kui mahti saan, kunagi jutustan. Annab jutustada! Nüüd räägime veelgi kodustest asjadest. Kõigepealt, kuidas on lood Salmega? Seda meie teadsime, et ta kinni võeti. Aga loodetavasti ei ole ometi temaga seda kõige hullemat tehtud?"

„Ta olevat põgeneda saanud," vastas ema. „Kord otsiti teda siinpool jälle kõvasti. Aga muidugi ei leitud. Kus ta praegu on, ei tea."

„Noh, loodame paremat!" ütles Eedi. „Arnole oleks see hirmus löök."

Ilmus oma nurgast köögist ka Maali — Eedit vaatama.

„Taevake, Eedi!" hüüdis ta. „Nüüd on jälle kõik hästi. Nüüd saavad jälle hobused korralikult süüa ja tööd tehtud ja kõik. Ja polegi sa ühti nii karvane, nagu ma arvasin. Sul ju päris inimese välimus."

„Teel sain mahti end sugu koristada," naeratas Eedi — tal oli kogu aeg naeratus varuks. „Aga vahepeal olin mõnikord ikka karvane ka küllalt. Päris metsinimene."

„Ja riided sul võhivõõrad!" imestas ema.

„Needki teel hangitud," vastas poeg. „Meil nüüd tuttavaid igal pool. Ega nendega, milledega siit läksin, kaugele saanud. Ikka tuli aeg-ajalt varustust hankida."

Eedi oli päevitunud ja kõhn, kuid mitte kurnatud. Ta nägu oli veidi nagu pikemaks veninud, ent see võis tulla sellest, et ta näojooned olid teravnenud ja sügavamaks muutunud. Ka pikem, nagu, paistis ta olevat kui varem, kus ta alati veidi kühmus ja küürus ringi liikus.

„Tule istu lauda, Maali," ütles ta. „Peame nüüd plaani, mis vaja kiiremas korras läbi viia, et hobused jälle korralikult süüa saaksid ja tööd joonde."

Maali istus. Ja nende jutt kestis kaua.

20

Sügis nihkus aina edasi, puude lehed lõid kirjuks, neid langes juba puude latvadest. Viljad olid enamikus kokku pandud ja ülal keerutasid kureread. Ent päike oli päeviti veel soe nagu suvel ja kuldnokkade parved istu-

sid puudes ja laulsid kevadisi laule, kõigil lauljail mustade asemel kirjud kuued.

Kalju seisis metsa ääres oma karja juures ja vaatles kurvalt teed, mis viis mäkke, kadudes mäe all metsasalkudesse. Palju rahvast oli ta viimaseil nädalail näinud liikumas sel teel — sõdureid, paost koju pöördujaid, igasuguseid võõrsilolnuid ja igasuguseid tagasitulijaid, rääkimata nendest, kes käisid või sõitsid sel teel oma tavalistel asjaõiendustel.

Igal vankril, mis tuli eemalt nähtavale, otsis Kalju silm oma ema. Igas naises, kes kerkis mäe tagant, lootis Kalju tunda ikka seda üht — ema.

Ent ei tulnud ema.

Kalju teadis umbes, kus oli ta ema. Aga sinna oli palju maad. Ja ema pidi selle tee jala maha käima. Kuid siiski oleks juba aeg olnud tal tulla. Kalju ei jõudnud enam oodata!

Pärast seda kui ema oli käinud Orajõel, ei öeldud Kaljule sellest kaua aega midagi. Aga hiljem, kui ema enam ei otsitud, rääkis metsavahinaine Kaljule tema emast. Et ema on põgenenud, on käinud Orajõel ja on pärast väljamõeldud nime all Orajõele isegi kirjutanud.

„Ma räägin seda sulle sellepärast, et sa oled nüüd juba suur poiss ja mul on hale näha, kuidas sa oma ema leinad, teadmata, kus ta on või mis temaga on juhtunud. Mida suuremaks sa saad, seda rohkem mõtled sa sellest ja seda raskem on sul. Seepärast räägin ma sellest sulle. Aga ole siis kindel nagu suurele poisile kohane ja pea suu! Mitte silpigi ei tohi sa sellest kuskil rääkida, et sa oma emast midagi tead. Võid ainult öelda, et ta vanglas istub — ja see on kõik. Pea seda meeles!"

Kalju pidas seda alati meeles. Ta oli juba tõesti kaunis

pikk poiss, mitte küll nii pikk kui Arno kolm aastat tagasi, seda enam, et Kalju oli laiem, jässakam, mitte nii sirge kui Arno, aga tüse poiss oli ta juba ja viimase aja sündmused olid teinud ta tõsiseks, mõtlikuks, vaikseks.

Kummatigi, metsavahinaine ei nimetanud Kaljule just täpselt seda kohta, kus tema ema elas, ta vaid nii umbes selle maakoha ütles talle. Aga Kaljule oli sellestki küllalt. Tema ema elas, oli vaba, niivõrd, kuivõrd võis vaba olla paosolija, põgenenud vang.

Ja Kalju unistas, mõtles sellest palju, kuidas nad jälle elama saavad — ema, Arno, Viivi ja tema, Kalju. Et sakslased välja aetakse ja uus elu algab, seda teadis Kaljugi ammu, see oli juba selge isegi temavanusele poisile, kel oli taipu ja lahtiseid silmi.

Ta teadis, et tema ema oli kuskil suures talus orjuses. Tolleski talus oli teenijaist puudus ja Salme oli seal võetud lahkelt vastu, kui ta seletas, et on loobunud linnamineku mõttest ja tahab siin teenida, et koguda tagasiminekuks jõudu. Tolle talu peremees oli mõjukas mees, ja kui ta Salme isikutunnistust läks sisse kirjutama, ei hakatud temalt Salme suhtes midagi ligemalt pärima. Hiljem kirjutas Salme metsavahile väljamõeldud nime all ja kutsus ta raudteejaama, mis asus tema elukoha lähikonnas. Metsavaht sai sõiduloa oma ülemuse soodustusel, kellele seletas, ta tahab külastada kauget sugulast mingi perekondliku sündmuse puhul. Seal maajaamas andis Salme metsavahile ta naise isikutunnistuse tagasi ja jäi ise ilma ühegi isikutunnistuseta. Ta ei teatanud oma isikutunnistuse „kaotamisest" ametlikult midagi, lootes, et seda vaja ei tule. Ent ta teadis ka, et kui ta teisele kohale tahab minna, siis talle isikutunnistust vaja läheb. Seepärast pidi ta võimalikult kaua ühel kohal

püsima. Esiteks oli kohtlemine sõbralik ja hea, ent mida kauem Salme teenis, seda hooletumaks ja nõudlikumaks muututi tema vastu. Ta kuhjati tööga üle, sest temas nähti inimest, kes kõik ära kannatas ja kuskile lahkuda ei kavatsenud. See kasutati ära.

Seda muidugi ei Kalju ega ka metsavaht oma naisega ei teadnud, kui raske oli Salmel ta elu viimasel ajal. Et ta oli justkui seotud oma orjuse külge ja pääsu ei olnud kuhugi. Talus hakati salaja imestamagi, et Salme nii kannatlik oli ja oma kodukohta, sinna, kust ta enda tulnud ütles olevat, tagasi ei läinud. Võib-olla äratas see kahtlustki. Kuid seda rohkem koormati Salmet tööga ja seda nõudlikumaks muututi ta vastu. Lõpuks koheldi teda halvemini kui kunagi varem mõnd teist teenijat oli koheldud. Tolles talus oli lugu umbes samasugune kui Juusal: peremees armastas härrat mängida, üks poeg oli saksa sõjaväes, teised pojad ja tütred linnas; sulaseid enam ei saadud, juba suure meestepuuduse pärast lõpuks mitte, ja kogu talu töö langes peamiselt Salme ja ta kaasteenija, vanaldase tüdruku, õlgadele. Viimast kasutati rohkem kodustel töödel, ent Salme pidi viimasel ajal põldudel, vedudel ja mujal sulase eest väljas olema. Kuid koju jõudes pidi ta ka veel kodustel töödel aitama.

Aga Salme talus, orjas ja ootas. See elu oli ka õieti sunnitöö, kuid see oli siiski mitmeti kergem taluda kui töölaagri elu ja siin oli lootus — kord pääseda. Küürutvajunult, kurnatult kandis Salme oma koormat, teades aga, et ees oli vabadus ja uus elu.

Ja kord õhtul, kui varasügisene päikene metsalatvade taha kaduma hakkas, nägi Kalju teenõlvaku tagant väljuvat üksikut naist, kott seljas, kepp käes.

Kas see?! mõtles Kalju jälle. Kas viimaks?!

Aga ligineja oli nii küüruvajunud, väsinud, vana — tema kõnnaku järele otsustades.

Ei, see pole ema! mõtles Kalju pettumusega. See on keegi võõras naine. Kalju ema oli palju pikem, sirgem, ta rüht noorem, jõulisem, isegi veel siis, kui ta mees oli tapetud ja teised õnnetused ta kaela tulnud.

Kuid tulija jõudis Kalju kohale maanteele ja seisatas. Seisatas — ning naeratas. Ja Kalju tundis siiski ära oma ema — selles vanas naises ...

„Ema!" hüüdis Kalju ja jooksis teele. „Ometi viimaks oled sa tulnud! Ma ootasin sind päevast päeva, aga ikka sa ei tulnud!"

Hallide juustega naine naeratas väsinult, võttis Kalju pea oma käte vahele ja pigistas seda. Siis tõmbas peoga üle ta salkude.

„Pole midagi, Kaljukene," ütles ta. „Nüüd olen ma siin ja nüüd on kõik hästi. Hädadel ja kannatustel on lõpp. Nüüd algab meil uus õnnelik elu."

„Aga ema ... Sa oled nii väsinud ... ja ..."

Ema naeratas:

„Vana ... ja ... Aga see vanadus ei tule aastatest, vaid kõigest muust, pojakene. Sellest saame üle. Kui puhkan, siis ajan enese jälle sirgu ja saan uuesti nooreks. Kui puhkan ja kosun. Ära nuta, Kaljukene, kõik on hästi."

Ja ta pühkis Kalju põselt pisarad, mis poisil tahtmata sinna veeresid, nähes ja tajudes ema möödunud viletsust ja häda.

Ema istus maanteekraavi servale ja laskis poisil enesele jutustada, mis ta teadis.

Kalju oli käinud Juusal. Oli lootnud, et ehk on ema läinud sinna — omasse vanasse hütti. Aga hütt oli tühi, päratu, katkiste akende ja lahtimurtud uksega.

„Katus jookseb läbi," kurtis Kalju, „talvel on lund sees olnud. Kõik on läbi mädanenud. Ja meie asjad on ära lõhutud ja laiali kantud."

„Pole midagi," lohutas ema. „Küll saame jälle teised. Ja ehitame uue maja... Aga kas sa Arnost midagi ei kuulnud?"

„Arno on Punaarmees!" hüüdis Kalju, häbenedes, et mitte eeskätt polnud jutustanud sellest kõige tähtsamast. „Eesti Korpuses! Ja Eedi on kodus! Ja vana Juurup on kadunud! Olevat surma saanud. Omakaitses. Olevat kuskil lahingusse aetud, salk vanu mehi, ja seal olevat nad suuremalt jaolt kõik surma saanud. Nii olevat rääkinud need mõned, kes on pääsenud. Ja vana Künnapuu, tead, alevist, Eedi onu, olevat surnud vanglas."

Salme võngutas pead:

„Vaene mees, küllap suri nälga. Või siis ta vana naine talle pakke suutis saata! Või kust ta need võttis? Ja palju nende pakkide sisu õigesse kohta läks? Oh metsalised, metsalised! Aga et Arno on elus — see kaalub kõik üles! See on suur õnn ja rõõm!"

Ja ema Salme nuttis nüüd ise — vastu tahtmist.

Kalju jutustas edasi, sest ta tajus, et ema pisarad olid rõõmupisarad.

„Jah, Arnol on nüüd automaat seljas, ta istub tankil ja...! Tore! Uhke! Kui mina ka nii vana oleksin! Eedi ütles, et Arno on saatnud meile kõigile tervitusi ja lubab koju meid vaatama tulla, kui aga mahti saab. Ta usub, et sa elad, ema."

„Ta usub õieti!" naeratas ema. „Oh, ta on mul tubli ja terane! Noh, jutusta siis veel, mis sa seal Juusal veel kuulsid ja nägid. Mis see Eedi siis ka nüüd teeb?"

„Eedi koristab põlde, niipaljukese kui seal vilja on, ja

ütleb, et, noh, talve saame kuidagi üle. Hein vähemalt olevat tehtud. Ja küsis, et kas ma sind veel näinud ei ole, ema. Ootab sind."

„Või nii, või nii," ütles ema, „kust tema siis mind nii oodata teab?"

„Loodame paremat, ütles Eedi. Küll su ema, Kalju, ilmub välja. Sealt altpoolt läksid sakslased hiljem minema. Vahest su ema on seal. Ja tee sealt on pikk. Nii ta ütles. Ja seda mõtlesin minagi. Aga Maalil oli ka hea meel, kui mind nägi, ja ootab sind..."

Salme naeratas.

„Maalil, vaesel hingel, tulevad ka kergemad päevad, kui Eedi nooriku majja toob. Siis lastakse Maali pensionile. Noh, aga kas sa preilisid ja prouasid ei näinud ka?"

„Piia olevat sakslastega kaasa läinud, aga Enna oli kodus," jutustas Kalju. „Oli tulnud koju Eedit vaatama ja nii. Ta on nüüd kooliõpetaja, see Enna."

„Tõesti," imestas Salme. „Polegi enam perepreili?"

„Pole. Olevat juba paar talve kooliõpetaja olnud, kuskil seal kaugemal. Küsis ka minult, kuidas elan ja kus koolis käin ja nii edasi. Aga koju kauaks ei jäävat, minevat tagasi oma kooli peale."

„Saab sellestki veel asi," lausus Salme.

„Jah, olevat sakstega tülli läinud. Sellepärast," jutustas Kalju. „Metsavaht teab. Rahvas räägib. Ja kodus ei olevat enam meeldinud. Piia olevat ka teda sakslastele toppinud, aga tema süda polevat siiski hästi võtnud."

Salme naeris.

„Sinu juttu küll! Tead nii palju uudist, et ei jõua imestadagi."

Aga Kalju jätkas hoogu sattudes:

„Eedi ütles veel, et aitab meil uut ehitusmaterjali

vedada, põllud üles harida ja kõik. Seni kui meie ise jälle jalad alla saame ja Arno koju tuleb. Peaasi aga, et sa välja tuled, ema, ütles Eedi. Ja et küll sa juba tuled."

„Eedi on õiglane," naeratas Salme. „Eediga olen ma ühes töötanud. Ja ta on Arnoga koos läbi teinud suuri asju. Nad on kui vennad. Ja Eedigi oleks nagu minu poeg. Aga küll me toime tuleme ilma tema abitagi. Kui ainult veidi puhkan! Ja unustan neid hirmsaid asju! Aga ajame su karja nüüd koju, näe, päike juba ammu loojas. Tarvis ka metsavahiperele end näidata. Need ka vist ootavad mind juba kõvasti?"

„Oh, igal päeval ja ööl!" hüüdis Kalju. „Ei jõua nemadki enam ära oodata! Öösel käib peremees ikka väljas ja kuulatab, et vahest sa oled kuskil maas ja ei jõua enam tulla ... Kas sa kõik maa jala tulid, ema?"

„Sain sõita ka," vastas ema. „Autoga sõitsin ja hobusega sõitsin. Aga oli ikka tükk maad. Ja ega ma sest kõndimisest nii väsinud ole kui muust. Ennegi küll ma nüüd puhkan!"

Ja tõesti, Salme vajas puhkust. Kui ta järgmisel hommikul metsavahiperes voodist tõusta tahtis, ei kandnud teda jalad, ta vajus voodiservale kokku. Kaks nädalat vaakus ta voodis elu ja surma vahel. Siis hakkas ta pikkamisi paranema. Oli juba sügav talv, kui kord ühel selgel päikesepaistelisel hommikul metsavaht Virkepuu selleks hobuse ree ette rakendas, et Salmet ja Kaljut viia nende sooäärsesse onni. Metsavaht oli juba varemgi käinud Salme onni kohendamas, sest ilma selleta oli võimata sinna üldse kuidagi sisse asuda.

Metsavaht ja ta naine Olga soovitasid Salmel kuni kevadeni nende pool elada. Aga Salme vastas:

„Olen juba isegi kaua teie lahkust kasutanud. See ei lähe. Jõudu mul jälle on. Kalju aitab mind juba veidi ka. Hakkame kahekesi oma onni kohendama, sellega on veel tööd küll. Siis toon ka Viivi oma juurde. Seal on ju meie maa. Kevadel seda vaja jälle harima hakata."

„Kalju vähemalt võiks esialgu siia jääda," soovitas metsavaht. „Ta käib ju viimast aastat koolis. On meie kooliga juba harjunud. Ja ega lastel seal külmas onnis esialgu küll kuigi kõlbulik elada ole. See ju nagu puustus."

Kuid Salme teadis, et Kalju meeleldi tema juures tahaks olla, ja lausus:

„Alevi koolis võib ta ka koduonnist käia. Ligemgi veel. Ja vabal ajal võib ta mind aidata. Ega tema enam laps ole, et ta külma kardab. Ta ju peaaegu suur mees."

See jutt Kaljule meeldis.

„Suvel võin kündagi!" ütles ta ja punastas ise heast-meelest.

Metsavaht naeratas:

„Noh, künda on sul vahest ehk veel veidi vara."

„Küll mina ise künnan omad põllud — seni kui Arno tuleb!" ütles Salme ja ta hääles kuuldus endist teovõimsat Salmet.

„Ja mina äestan!" hüüdis Kalju.

„Tubli!" kiitis metsavaht. „Nüüd aga teele!"

Ja läbi lumiste metsade viis krigisev regi paljukannatanud inimesed uude ellu.

Kaanejoonise valmistanud E. Kollom.

Vastutav toimetaja F. Kõlli.

Keeleline toimetaja R. Nurkse.

Ladumisele antud 6. I 1947. Trükkimisele antud 13. III 1947. Paber 56 : 79 cm $^1/_{16}$. Trükiarv 10 200. Trükitähti trükipoognas 30 464. Trükipoognaid 23,25. Arvutuspoognaid 17,6. MB-02658. Trükikoda „Ühiselu", Tallinn, Pikk tänav 40/42. Tellimise nr. 35.

На эстонском языке.
Р. Рохт. Две семьи

A-16370

Rbl. 15.–

